

T.C.

KAHRAMANMARAŞ STU İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

VEZİR DELİ HÜSREV PAŞA:
HAYATI, İCRAATI VE ESERLERİ
(D.1494?/.1544)

Ömer ABDULAZİZOĞLU

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

OCAK-2025

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**VEZİR DELİ HÜSREV PAŞA:
HAYATI, İCRAATI VE ESERLERİ
(D.1494?/Ö. 1544)**

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

Jüri

Prof. Dr. İbrahim SOLAK

Jüri

Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN

Jüri

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Jüri

Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR

Ömer ABDULAZİZOĞLU

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

OCAK-2025

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

VEZİR DELİ HÜSREV PAŞA: HAYATI, İCRAATI VE ESERLERİ
(D.1494?/Ö.1544)

Ömer ABDULAZİZOĞLU

Danışman : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

Yıl : 2025, Sayfa: XV+153

Jüri : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM (Başkan)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Üye)
: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN (Üye)
: Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR (Üye)

Çalışmamızda on altıncı yüzyılın önemli Osmanlı devlet adamlarından biri olan Deli Hüsrev Paşa incelenmiştir. Deli Hüsrev Paşa, Yavuz Sultan Selim ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamıştır. Bu çalışma ile lakabı Deli olarak bilinen Hüsrev Paşa'nın hayatı, yaptığı eserleri ve kendisine verilen makam ve mansıplar anlatılmaktadır. Bosna asıllı olan Hüsrev Paşa, eğitimi Enderun'da almıştır. Elde edilen tarihî bilgilere göre, devlette aldığı ilk görev saray mutfağında çaşnigirbaşılıktır. Sonradan kapucular kethüdası olmuştur. Başarıları ve devlete verdiği hizmetler arttıkça Hüsrev Paşa'nın makam ve mevkisi yükselmiştir. Bununla birlikte Hüsrev Paşa'nın devlet hizmetindeki hayatı dalgalı bir seyir izlemiştir. Döneminde ve sonrasında yazılan eserlerde Hüsrev Paşa'nın görevleri esnasında yaptığı fedakârlıklar ve kahramanlıklardan söz edilmiştir.

Ayrıca çalışmada, Hüsrev Paşa'nın aldığı görevler sırasında hayatının seyri, icrâatları ve yaptırdığı mimari eserler incelenmiştir. Deli Hüsrev Paşa'nın Halep, Antep,

Diyarbakır, Mısır ve İstanbul'da bulunan ve kendi adını taşıyan vakıflarının (medreselerinin, camilerinin, mekteplerinin, hanlarının, çarşılarının) vakfiyeleri değerlendirilmiştir. Ayrıca (Deli) Hüsrev Paşa'nın hem şahsiyeti hem de diğer vazifesindeki başarıları ve başarısızlıkları yanında devrin siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Bunların yanı sıra Hüsrev Paşa'ya destek veren veya aleyhine çalışan devlet adamları hakkında da yeri geldikçe biyografik bilgiler vermeye çalışılmıştır.

Araştırmada XVI. yüzyıla ait Osmanlı kronikleri ile birlikte Osmanlı arşivi belgeleri ve vakıflar genel müdürlüğünde yer alan vakfiyeler esas alınmıştır. Bununla birlikte konuyla ilgili yerli ve yabancı diğer çalışmalar da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kaynakların ışığında, Hüsrev Paşa'nın vakıfları araştırılırken tahrir defterleri, vakfiyeler ve mühimme defterleri gibi birinci derece kaynaklardan yararlanılarak; kurulan vakfın cinsi, gelir olarak nerelerin vakfedildiği, vakfın kurucusunun kim olduğu, bu vakıfların sosyal hayata ne gibi etkisi olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. XVI. yüzyılda Deli Hüsrev Paşa tarafından kurulan vakıfların günümüze kadar kalıp kalmadığı hususu da araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deli Hüsrev Paşa, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Enderun, Vakfiyeler.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

ABSTRACT

PhD THESIS

**MİNİSTER DELİ HUSREV PASHA: HIS LIFE, ACTIVITIES AND
WORKS (B.1494?/D.1544)**

Ömer ABDULAZİZOĞLU

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

Year : 2025, Pages: XV+153

Jury : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM (Chairperson)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Member)
: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ümmet SOYDEMİR (Member)

In the work, we talked about one of the most important Ottoman men of the 16th century. We gave information about the minister known as Divane Khosrow Pasha, who was living in the Ottoman Empire during the rule of Sultan Selim I and his son Kanuni Sultan Suleiman. We also talked about his life, the most important things he built, and the positions he held. Khosrow Pasha, nicknamed Divane, who is of Bosnian origin, was educated in Enderun in the Ottoman Palace. According to available historical sources, his first job was *çaşnıgirbaşı*; after that, he became a *Kapucular kethuda*. As Khosrow Pasha's achievements and services to the state increased, so did the level of offices and positions he held. However, his career in state service followed a fluctuating course. Khosrow Pasha's sacrifices and heroism during his duties are mentioned in works written during and after his era.

In addition, the endowments of Khosrow Pasha's foundations (madrasas, mosques, schools, inns, and bazaars) in Aleppo, Antep, Diyarbakır, Egypt, and Istanbul, which bear his name, were evaluated. We gave information about the economic, social, political, and military situation of this period and Husrev Pasha's successes and failures

in the jobs he held, in addition to these, biographical information about the statesmen who supported or opposed Khosrow Pasha has been appropriately provided.

The research is based on 16th-century Ottoman chronicles, Ottoman archive documents, and foundation documents from the General Directorate of Foundations in Ankara. Additionally, other local and foreign studies on the subject have been evaluated. In light of these sources, while investigating the foundations of Khosrow Pasha, information about the type of foundation established, where the foundations were endowed as income, who the founder of the foundation was, and the impact these foundations had on social life was provided through taking advantage of sources such as tahrir books, foundation books, and mühimme books. It is also investigated whether the foundations established by Divane Khosrow Pasha in the 16th century have survived to the present day.

Key Words: Divane Khosrow Pasha, Sultan Selim I, Kanuni Sultan Suleiman, Enderun, Endowments.

ÖN SÖZ

Son zamanlarda, tarih araştırmaları 18. yüzyıldaki Osmanlı devlet adamlarının hayatlarını incelemeye odaklandı. Bunun nedeni, bu döneme ilişkin çok sayıda kaynak ve araştırma ile bu kişilere ait tarihi belgelerin bulunmasıdır. Bu durum, 18. yüzyıldan önceki dönemlerde yaşamış -özellikle de 16. yüzyıldaki- şahsiyetler üzerine yapılan çalışmaların azalmasına yol açtı. Bu sebeple 16. yüzyıla ait gerekli bilgi ve kaynakların eksikliğinin farkında olunmakla birlikte bu yüzyıldaki Osmanlı devlet adamları hakkında yapılan araştırmalara katkıda bulunabilmek amacıyla bu tarihi döneme yönelmeye karar verdik. Bir başka ifade ile bu dönemde yaşamış bir şahsiyetin biyografisini incelerken karşılaşılabilecek bütün zorluklara meydan okuyarak bu maceraya atılmaktan geridumadık.

Çalışmamızın konusu Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılının ilk yarısında yaşamış ve görev yapmış önemli komutanlardan ve vezirlerden olup "Deli" lakabıyla anılan Hüsrev Paşa'nın hayatı, askeri, siyasi ve hayri faaliyetlerini kapsamaktadır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerine tekabül eden bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin sınırları Arap coğrafyasının çoğunu ve Avrupa'nın büyük bölümünü kapsayacak şekilde genişlemiştir. Söz konusu dönemde belirtilen genişlemeler yaşanırken bu faaliyetlerde Deli Hüsrev Paşa'nın katkı ve hizmetlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada Osmanlı arşiv kayıtlarının yanı sıra dönemin kronikleri ile belirtilen dönemi inceleyen akademik araştırmalardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Hüsrev Paşa'nın biyografisini hazırlarken, bizi bu araştırmayı yapmaya iten unsurlara ve yolumuzu kolaylaştıran ilham verici faktörlere dikkat çekmek gerekir. Bu unsurların başında, bu çalışmanın temel taşı olarak kabul edilen danışmanın seçimi gelmektedir. Danışmanım, araştırmanın başarısına katkıda bulunan değerli tavsiyeler sunarak, başlangıçtan itibaren doğru yönde ilerlememi sağladı. Söylendiği gibi, temeli sağlam olanın, yapısı da güçlü ve dayanıklı olur. Bundan sonra, araştırma konusunun seçimi gelir ki bu, çalışmanın başarısının temel unsurlarından biridir. Önceliğimiz, Osmanlı Devleti içinde kendine özgü kültürü ve yeni dili ile öne çıkan ve belirli bir süreliğine de olsa Halep şehrini yöneten kişiliği tanımaktı. Bu kişiliğin duruma nasıl uyum sağladığını, Halep halkının güvenini kazanarak onları adaletiyle nasıl yönettiğini anlamaya çalıştık.

Araştırmamı seçerken birkaç sorun ve zorlukla karşılaştım; bu durum benim için bir engel oluşturdu ve başlangıçta başlığı değiştirmeyi ve başka bir konu üzerinde çalışmayı düşünmeme neden oldu. Bu zorluklar arasında, bu tarihi şahsiyetle ilgili kaynakları ve araştırmaları belirlemekteki yetersizliğim vardı; mevcut bilgiler sınırlıydı. Ayrıca Osmanlı devlet adamlarının biyografilerini ele alan belgeler veya dönemin

kronikleri hakkında bilgi sahibi değildim, bu da durumu belirsiz hale getirdi ve o kaynaklara ulaşmamda büyük bir engel oluşturdu. Bütün bunlar, araştırmaya devam edemeyeceğim korkusunu doğurdu. Ancak, danışmanım M. Zahit YILDIRIM'ın doğru yönlendirmesi benim için bir pusula oldu; korktuğum karanlık yolu aydınlattı. Bu sayede, uygun kaynaklara ve belgelere kolaylıkla ulaşabildim.

Ayrıca Hüsrev Paşa'nın hayatı, faaliyetleri ve yaptırdığı eserleri konu edinen, döneminde ve sonrasında yazılmış bilgi ve belgeleri kullanarak yazılmış derli toplu bir eserin olmaması çalışmanın zorluklarının başında gelmiştir. Bizi bu çalışmayı yapmaya sevkeden sebeplerden diğer birisi de bu eksikliktir. Bir diğer zorluk da Hüsrev Paşa'nın doğumu ve çocukluk yıllarına dair bilgilerin olmaması olmamıştır. Üstelik Deli Hüsrev Paşa'nın hayatını ve eserlerini konu alan herhangi bir çalışmanın olmaması önemli bir eksikliktir. Bu çalışma ile söz konusu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bütün bu unsurlar, bu araştırmayı doktora tezi olarak seçmemize vesile oldu.

Bu araştırmada konu ile alakalı bütün birinci el kaynaklara ulaşmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nde, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi ve diğer kütüphanelerde muhafaza edilen yazma, matbu ve telif eserlerle belgelerin taraması yapıldı. Toplanan bu kaynak ve belgeler incelenerek tasnif edildi. Bu meyanda devlet memurlarının yazışmalarından, o dönemde ve sonrasında yazılmış olup dönemi anlatan (Tabakatül-memâlik, Kühül-Ahbar, Peçevi Tarihi, Lütfi Tarihi gibi kroniklerden ve Sicilli Osmani gibi biyografi eserlerinden, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan tahrir defterleri, belgeler ve vakfiyelerden istifade edilerek Deli Hüsrev Paşa'nın biyografisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya birçok kişi katkıda bulunmuştur. Öncelikle doğru danışmanı seçmemde önemli katkıları olan TÖMER'deki dil eğitimim sırasındaki hocam merhum Mesut AKBEN'e, doktora tez çalışmam sırasında benimle değerli bilgilerini paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana zamanını ayırıp faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Mehmet Zahid YILDIRIM'a, yaptıkları katkılarıyla beni destekleyen kıymetli Hocalarım Prof. Dr. İbrahim SOLAK ve Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN'e, yine tezimle ilgili gerekli düzeltme önerilerinde bulunduğu için Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR'e, Doktora dönemim boyunca yanımda olan ve bilmediğim gerekli bilgi ve belgeleri bana vererek yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Hadi AVA, Dr. Öğr. Üyesi Ömür YANAR, Sabiha ÇOMRUK, Deniz KURTBOĞAN ve Seda KUŞCU 'ya, YTB Doktora Burs Programı öncelikli alanlarda (Osmanlı Müessesesi ve Medeniyeti Tarihi alanında) doktora eğitimim boyunca bana burs desteği sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB), Son olarak, özellikle ben okurken hayatını kaybeden ve beni her

zaman cesaretlendiren rahmetli annem (Zeinab Hacı Abdulaziz) ile bana her türlü maddi ve manevi desteği sağlayan babam (Mohamad Abdulaziz) başta olmak üzere AİLEM'e çok teşekkür ederim.

Ömer ABDULAZİZOĞLU
KAHRAMANMARAŞ - OCAK-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLO LİSTESİ.....	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
GRAFİK LİSTESİ	XIII
KISALTMALAR.....	XIV
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	2
1.2. Araştırmanın Amacı Ve Hedefleri	2
1.3. Araştırma Metodu	2
1.4. Kaynakların Değerlendirilmesi	3
1.5. Araştırmanın Muhtevası.....	11
2. HÜSREV PAŞA 'NIN HAYATI	13
2.1. Doğumu ve Soyu.....	13
2.2. Devşirilmesi	13
2.3. Âilesi	15
2.3.1. Oğulları.....	15
2.3.2. Torunu Hüseyin Paşa	16
2.3.3. Kardeşi Lala Mustafa Paşa	16
2.3.4. Akrabası Sokullu Mehmed Paşa	18
2.4. Hüsrev Paşa'nın Fizikî Yapısı ve Kişiliği	19
3. DELİ HÜSREV PAŞA 'NIN SİYASÎ HAYATI VE ASKERÎ FAALİYETLERİ	21
3.1. Hüsrev Paşa'nın Çaldıran Seferine Katılması ve Karaman Beylerbeyliği.....	21
3.2. Hüsrev Paşa Mardin, Sancar ve Amîd Seferlerinde (1515)	23
3.3. Eski-Koçhisar Zaferi (1516)	26
3.4. Hüsrev Paşa'nın Karaman Beylerbeyliği (1514-1521).....	27
3.5. Mercidâbık Savaşında Hüsrev Paşa	29
3.6. Bursa Muhafızlığı.....	32
3.7. Hüsrev Paşa'nın Bozoklu Şah Velî İsyânını Bastırmakla Görevlendirilmesi.....	33
3.8. Canbirdî Gazâlî Ayaklanmasıdaki Rolü ve Anadolu Beylerbeyliği (1521).....	34
3.9. Diyarbakır Beylerbeyliği (1521)	36
3.9.1. Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Gönderdiği Mektuplar (1522-1532)	37
3.9.2. Hüsrev Paşa Diyarbakır'da iken Anadolu'da Bozoklu İsyânı (1526).....	40

3.9.3. Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'daki Suistimâlleri.....	42
3.9.4. Diyarbakır Valiliğinden Azli ve İkinci Defa Anadolu Beylerbeyliği	49
3.10. Hüsrev Paşa'nın Kanûnî'nin Alman Seferine Katılması ve Halep Beylerbeyliği (1532).....	50
3.11. Hüsrev Paşa'nın Irakeyn Seferindeki Rolü ve Şam Beylerbeyliği (1533-1535)	53
3.12. Mısır Beylerbeyliği (1535).....	58
3.12.1. Hüsrev Paşa'nın Mısır'daki Faaliyetleri ve Azli	59
3.13. Hüsrev Paşa'nın Boğdan Seferindeki Rolü ve Rumeli Beylerbeyliği (1538) ...	63
3.14. Hüsrev Paşa'nın Castelnovo'nun Alınmasındaki Rolü (1539)	66
3.15. Hüsrev Paşa'nın Budin Seferinde Rolü ve Vezirlik Ünvanı (1541).....	67
3.16. Şikloş'un Fethi (1543).....	70
3.17. İstolni-Belgrad Seferi (1543)	71
3.18. Hüsrev Paşa'nın Vezirlikten Azli ve Vefatı (1545)	73
4. HÜSREV PAŞA'NIN ESERLERİ	75
4.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesi	75
4.1.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin İnşası.....	75
4.1.2. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin Konumu	76
4.1.3. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin Mimari Özellikleri.....	77
4.1.4. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin İşleyişi ve Düzeni	80
4.1.5. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin Gelir Kalemleri.....	82
4.1.5.1. Hanlar	83
4.1.5.2. Hamamlar	85
4.1.5.3. Asiyâb (Tâhûn).....	87
4.1.5.4. Bostan ve Arâzi	87
4.1.5.5. Hâne, Oda ve Ev	88
4.1.5.6. Fırın, Mahzen ve Dükân	89
4.1.6. Hüsrev Paşa Külliyesinin Gider Kalemleri	90
4.1.7. Medresede Görev Yapan Müderrisler	94
4.1.7.1. Kara Dede Molla Kemaleddin (Dede Cöngî).....	94
4.1.7.2. Muslihiddîn Lârî Efendi	96
4.1.7.3. Kara Tâceddin Efendi	97
4.2. Halep Hüsreviye Külliyesi	97
4.2.1. Halep Hüsreviye Külliyesinin İnşası.....	97
4.2.2. Halep Hüsreviye Külliyesinin Konumu	99
4.2.3. Halep Hüsreviye Külliyesinin Kaynaklarda Geçtiği Şekliyle Mimarisi	100
4.2.4. Külliye Ait Vakfiyelerinin Karşılaştırması	102
4.2.5. İlk Vakfiye.....	103

4.2.6. İkinci Vakfiye.....	105
4.2.7. Üçüncü Vakfiye.....	105
4.2.8. 1561 Tarihli Vakfiyedeki Halep Hüsreviye Külliyesinin Vakıfları	105
4.2.8.1. Kurt Bey Hanı.....	106
4.2.8.2. Kına Hanı (Hine Hanı)	108
4.2.8.3. Eş-Şûne Kassâriyesi	108
4.2.8.4. Hamamü's-Sit.....	109
4.2.8.5. Halep'in İçindeki Diğer Gayrimenkulleri	111
4.2.8.6. Halep'in Dışındaki Hüsreviye Vakıfları.....	113
4.2.9. 1561 Tarihli Vakfiyeye Göre Vakfın Şartları ve Görevlileri	116
4.2.10. Halep Evkaf Defterlerinde Vakfın Gelir ve Gider Kalemleri	121
4.2.10.1. Gelir Kalemleri	121
4.2.10.2. Gider Kalemleri	124
4.2.11. Halep Hüsreviye Külliyesi'nin Mimari Özellikleri ve Şu Anki Durumu .	126
4.3. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebili ve Sıbyan Mektebi.....	132
4.3.1. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebilinin Konumu	132
4.3.2. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebilinin İnşası	133
4.3.3. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebilinin Mimari Özellikleri	133
4.4. İstanbul'daki Hüsrev Paşa Türbesi	135
4.4.1. İstanbul'daki Hüsrev Paşa Türbesinin Konumu.....	135
4.4.2. İstanbul'daki Hüsrev Paşa Türbesinin İnşası	136
4.4.3. İstanbul'daki Hüsrev Paşa Türbesinin Mimari Özellikleri	136
5. SONUÇ	139
KAYNAKLAR	143
ÖZGEÇMİŞ	
EKLER	

TABLO LİSTESİ

Tablo 4.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Vakfı Personeli (1540).	93
Tablo 4.2. Halep Hüsreviye Külliyesinin Konumu.	99
Tablo 4.3. Halep Hüsreviye Külliyesinin Vakfiyelerinde Geçen Bilgiler.	103
Tablo 4.4. Hüsrev Paşa Vakfının 1558 Tarihli Vakfiyede Yer Alan Gider Kalemleri.	104
Tablo 4.5. Hamamü's-Sit Konumu.	110
Tablo 4.6. Hüsrev Paşa'nın Halep İçindeki Diğer Gayrimenkulleri (1561).	111
Tablo 4.7. Hüsrev Paşa'nın Halep Dışındaki Gayrimenkulleri (1561).	113
Tablo 4.8. Halep Hüsrev Paşa Vakfının Vakfiyeye Göre Gider Kalemleri (1561).	120
Tablo 4.9. 1814 Yılı Halep Evkaf Defterine Göre Hüsrev Paşa Vakfının Gelir Kalemleri.	122
Tablo 4.10. 1847 Yılı Muhasebe Kaydında Halep Hüsrev Paşa Vakfının Gelir Kalemleri.	123
Tablo 4.11. 1865 Yılı Muhasebe Kaydında Hüsrev Paşa Vakfının Gelir Kalemleri.	124
Tablo 4.12. Halep Evkaf Müdürlüğü Arşivi'ndeki Vakfın Gider Kalemleri (1814).	125
Tablo 4.13. Halep Hüsrev Paşa Vakfının Gider Kalemleri (1847).	126
Tablo 4.14. İstanbul Hüsrev Paşa Türbesi Konumu.	136

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Hüsrev Paşa'nın Şahsî Mührü.	40
Şekil 4.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiinin Google Earth'ten Genel Resmi.....	77
Şekil 4.2. Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiinin Giriş Kısmı ve Medresenin Revakları.	79
Şekil 4.3. Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiinin Planı, Orhan Cezmi Tuncer, Diyarbakır Camileri, 1996.....	79
Şekil 4.4. Hüsrev Paşa Camiinin Minaresinde Yer Alan Kitabe.	80
Şekil 4.5. Diyarbakır'daki Deliller Hanı'nın Görünümü.	85
Şekil 4.6. Halep Hüsreviye Külliyesinin Google Earth'ten Genel Resmi.	99
Şekil 4.7. Hüsreviye Külliyesinin Planı.....	128
Şekil 4.8. Avlunun Kuzey Revağının Merkezindeki Kitabe.	128
Şekil 4.9. Hüsreviye Camiinin Kuzey Cephe Görünümü ve Son Cemaat Yeri.....	129
Şekil 4.10. Halep Hüsreviye Camiinin Taçkapısındaki Kitabe.	129
Şekil 4.11. Taçkapının Yanındaki Pencerenin Üzerindeki Kitabe.	130
Şekil 4.12. Hüsreviye Camiinin Mihrabında Yer Alan Kitabe.....	130
Şekil 4.13. Hüsreviye Camiinin Mihrabında Yer Alan İkinci Kitabe.	130
Şekil 4.14. Hüsreviye Camiinin Minberinde Yer Alan Kitabe.....	131
Şekil 4.15. Hüsreviye Külliyesinin Doğu Ana Kapısı.	131
Şekil 4.16. Hüsreviye Külliyesi, Avlu.	131
Şekil 4.17. Hüsreviye Külliyesi, Camii.	132
Şekil 4.18. Hüsreviye Külliyesi, Kuzey Revak.	132
Şekil 4.19. Hüsrev Paşa Sebili ve Mektebin Yatay Krokisi, Mahmud Hamed el-Hüseyni, Kahire Arkeolojik Dairesi, 1903.....	134
Şekil 4.20. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebilinin Kuzey Batı Cephesi.	134
Şekil 4.21. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebilinin Kuzey-batı ve Kuzey-doğu Cephelerinde Yer Alan Kitabe.	135
Şekil 4.22. İstanbul'daki Hüsrev Paşa Türbesi.	137
Şekil 4.23. Hüsrev Paşa Türbesi, Giriş Kapısının Üstündeki Kitabe.	138
Şekil 4.24. Hüsrev Paşa Türbesinin İçinden Görünümü.....	138
Şekil 4.25. Hüsrev Paşa Türbesinin Bahçesinde Yer Alan Kabirlerin Görünümü.	138

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 4.1. Vakıf Gelirlerinin Diyarbakır Şehrinin İçinde ve Dışında Yer Alan Dağılımı (1540).....	83
---	----

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
COA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.EV.	: Cevdet Evkâf Tasnifi
Çev.	: Çeviren
D.	: Doğum
Ed.	: Editör
Eİ2	: Encyclopaedia of Islam
Ev.d	: Evkaf defteri
GŞS	: Gaziantep Şer'îye Sicili
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
ISTAC	: International Institute of Islamic thought And Civilization
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İD	: Dahiliye Nezâretî
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Miladî
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştirilen
SDA	: Suriye Devlet Arşivi-Şam
TD	: Mufassal Tahrir Defteri
TTD	: Tapu Tahrir Defteri
TDV	: Türkiye Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi
Thk.	: Tahkik eden
TSM.E	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TT.d.	: Timar Tevcih Defteri

TTK. : Türk Tarih Kurumu
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğlerleri
VGMA : Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
vr. : Varak

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılı, güçlü padişahlarla birlikte devlete hizmet etmekle temayüz eden ileri görüşlü devlet adamlarının çok olduğu bir dönemdir. Bu araştırmada Osmanlı tarihinin dikkat çeken isimlerinden biri olan Deli Hüsrev Paşa'nın izinden gidilecek ve onun hayatının ilk devresinden söz edilecektir. Cesur bir savaşçı, Nova kalesi fatihi ve Sivas beylerbeyi Şadi Paşa'nın damadı olan Hüsrev Paşa, kahramanlıkları ve liderliğiyle yeni fethedilen bölgelerde Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde rol oynayan önemli bir komutandır. (Divâne veya Deli) lakabıyla tanınan Hüsrev Paşa Bosna asıllıdır ve Enderun'da yetişmiştir. Deli Hüsrev Paşa, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde önemli görevler üstlenen ve Osmanlı Devleti'nin fetihlerinde büyük rol oynayan bir komutandır. Çoğu Osmanlı kaynağı, Hüsrev Paşa'nın cesûr (bî-bâk) ve korkusuz (bî-pervâ) gibi güçlü karakter özellikleriyle ayırt edildiğine işaret eder. Bu yüzden Hüsrev Paşa gerek yaşadığı dönemde gerekse hakkında bilgi veren kaynaklarda *Dîvâne Hüsrev (Kahraman Hüsrev)* adıyla tanınmıştır¹. Hüsrev Paşa, devşirme olarak sarayda görevlendirildiğinde, yeniçeri süvarisi (bölük halkı) bünyesine dahil edilmiştir. Sarayda hizmetine devam ederken yaptığı işlerin karşılığını alamadığını düşünen Hüsrev Paşa, sonradan sadrazam olacak olan Arnavut Kara Ahmed ile birlikte resmi görevlerini bırakıp serkeşlik yapmaya başlamıştır². Rum ellerinde haydutluk yaparak Yahudi tüccarlarını ve haraç toplayan görevlileri soyan iki kafadar devletten alamadıkları ulûfelerinin karşılığını bu şekilde toplamışlar, ancak fazlasına dokunmamışlardır. Daha sonra bazı vezirler vasıtasıyla padişah tarafından affedilip ikisi de tekrar devlet hizmetine alınmışlardır³.

Tespitlerimize göre, Hüsrev Paşa'nın devlette aldığı ilk görev saray mutfağında çaşnigirbaşılıktır. Ardından kapucular kethüdası (rikâb-ı hümâyûn ağaları vekili) olmuştur⁴. Deli Hüsrev Paşa itibarlı bir devlet adamı idi. Siyasî ve askerî hayatı, 1514 yılındaki Çaldıran savaşından sonra başlamıştır. Çaldıran ve Mericidabık savaşlarında gösterdiği gayretlerle Yavuz Sultan Selim'in dikkatini çekmiştir. Ardından Diyarbakır'ın

¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4225), 322b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272; İbrâhim Peçevî, *Tarih-i Peçevi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6309), 2/20; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetüt-tevarih vel ahbar* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 6), 66.

² Abdülkadir Özcan, Deli Hüsrev Paşa'nın saraydaki görevi sırasında yaptığı hizmetlerin karşılığını alamadıklarını düşünerek Kara Ahmed Paşa ile birlikte resmi görevlerini bırakıp eşkıyalığa başladıklarını belirtiyor da Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde (DİA) "*Kara Ahmed Paşa*" maddesini yazan Feridun Emecen, Kara Ahmed Paşa'nın Deli Hüsrev Paşayla birlikte yaptıkları bu eşkıyalıktan bahsetmemiştir. Detaylı bilgiler bk. Abdülkadir Özcan, "Hüsrev Paşa, Deli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 19/40-41; Feridun Emecen, "Kara Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 24/357-358.

³ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 322b.

⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272; Peçevî, *Tarih-i Peçevi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6308), 1/29; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetüt-tevarih vel ahbar* (İBB Atatürk Kitaplığı, 6), 66.

fethinde ve Safevîlerle Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının korunmasında rol oynamıştır. Ancak Yavuz Sultan Selim ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki Osmanlı-Safevi mücadelesine eserlerinde yer veren tarihçilerin çoğu, Hüsrev Paşa'dan çok az bahsetmişlerdir. Mustafa Ali, İbrahim Peçevi, Celâlzâde Mustafa Çelebi ve dönemin diğer tarihçilerinin Hüsrev Paşa'nın hayatını ve başarılarını yeterince ele almadıkları görülmektedir.

1.1. Araştırmanın Problemi

Hüsrev Paşa'nın biyografisini hazırlarken birçok zorlukla karşılaşıldı. Hüsrev Paşa'nın hayatı, faaliyetleri ve yaptırdığı eserleri konu edinen, döneminde ve sonrasında yazılmış derli toplu bir esere ulaşamadı. Özellikle Hüsrev Paşa'nın doğumu ve çocukluk yıllarına dair bilgilere ulaşılması da mümkün olmamıştır. Çünkü dönemin kaynakları Osmanlı devlet ya da toplum hayatında yer alan şahıslar hakkında, ancak onlar belli bir aşamaya geldiğinde veya devlet ve toplum hayatında görünür olmaya başladıktan sonra bilgi vermektedir. Bu sebeple onların bu aşamaya gelene kadar nerede ve ne zaman doğdukları, nasıl bir eğitim aldıkları, hangi aşamadan geçtikleri, hangi aileye mensup oldukları gibi bilgiler bilinmemektedir. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse Osmanlı edebi hayatında biyografi yazma geleneği olmadığı için kişilerin hayatlarının ilk dönemlerine ait bilgileri bulmak pek mümkün değildir⁵.

1.2. Araştırmanın Amacı Ve Hedefleri

Bu konuda araştırma yapılmasını gerektiren sebep, Deli Hüsrev Paşa'nın hayatını ve eserlerini konu alan herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın Osmanlı Devlet teşkilatında hizmet etmeye başlamasından vefatına kadar olan dönemdeki hayatını, görevlerini, yaptırdığı hayır eserlerini ve diğer ilgili olayları ortaya koymaktır. Hüsrev Paşa'nın yeni fethedilen Arap coğrafyasındaki Osmanlı hâkimiyetinde oynadığı role ışık tutmaktır. Bu nedenle bu tarihî şahsiyetin hayatı, önemli faaliyetleri ve etkileri doktora tezi konusu olarak seçilmiştir.

1.3. Araştırma Metodu

Bu araştırmada İstanbul'daki Osmanlı arşivlerinde muhafaza edilen dönemin Osmanlı belgelerinin taraması yapıldı. Toplanan belgeler yeniden incelenerek kronolojik sıraya koyuldu. Ayrıca devlet memurlarının yazışmalarından, o dönemde ve sonrasında yazılmış olup dönemi anlatan (Tabakatül-memâlik, Kühül-Ahbar, Peçevi

⁵ Çetin Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 2.

Tarihi, Lütü Tarihi ve Sicilli Osmanî gibi) kroniklerden, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan tahrir defterleri ve vakfiyelerden istifade edilerek Deli Hüseyin Paşa'nın biyografisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Ardından toplanan kaynaklarla Hüseyin Paşa'nın kendisi, eserleri ve faaliyetleri ile ilgili bilgiler net bir zaman dilimine oturtulmaya çalışıldı. Ayrıca bu dönemdeki olayları belgeleyen tarihçilerin görüşleri ve aralarındaki farklılıkları birbirleriyle karşılaştırılarak olayın bağlamına uygun görülen görüşler ortaya koyuldu. Tarihçiler arasındaki farklı görüşler sergilenmeye ve ağırlıklı görüşler tutarlı bir şekilde vurgulanmaya gayret edildi. Nihayetinde Deli Hüseyin Paşa'nın hayatı ve hakkındaki farklı görüşlerin tarafsız bir şekilde sunuldu.

1.4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Araştırmanın kaynakları arasında o dönemde yazılan kronik ve monografiler önemli bir yer tutmaktadır. İlk olarak bu eserler okunmuş ve gerekli notlar alınmıştır. Tamamı Hüseyin Paşa'nın yaşadığı dönemde ve sonrasında yazılmış olan bu kaynak eserlerin en önemli özelliklerini burada anlatmak gerekli görülmüştür. Bahsedilen bu kaynaklarda Hüseyin Paşa hakkında çok genel bilgiler verilmektedir. Yakın zamanlarda Hüseyin Paşa'yı anlatan çalışmalara bakıldığında şunlar karşımıza çıkar:

Jean-Louis Bacqué-Grammont'un, "**Divane Hüseyin Paşa'nın Suî İstimâllerine Dair Bir Rapor**"⁶ başlığı altında 1977 yılında yayımladığı bir makalede Hüseyin Paşa'yla ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Grammont, bu makalesinde Dîvâne Hüseyin Paşa'nın Diyarbakır valiliğindeki usulsüzlüklerini soruşturmakla görevlendirilmiş bir kişinin Bâb-ı Âlî'ye yazdığı uzun bir raporu incelemiştir. Bu raporda, Hüseyin Paşa'nın gizlice Safevî İran'ı ile ticaret yaptığından, para basmak için gerekli olan değerli metali İran'a sattığından, karşılığında ise İran'dan büyük miktarda gümrüksüz ipek satın aldığından bahsedilmektedir.

Jean-Louis Bacque Grammont'un Hüseyin Paşa ile ilgili diğer bir çalışması ise, Oryantalist Yıllığı Dergisi'nde, "**Notes et documents sur Dîvâne Hüseyin Paşa**"⁷ başlığı altında yayımladığı makaledir. Bu makalede Grammont, Hadım Süleyman Paşa'nın, Diyarbakır ve Mısır beylerbeyi iken Hüseyin Paşa'nın suçlarına dair yazdığı iki raporu tahlil etmektedir. Bu raporlardan birinde Hüseyin Paşa'nın Mısır'daki görev süresi boyunca devletin malını çaldığı iddia edilmektedir. Raporların ikincisi ise onun

⁶ J. L. Bacqué Grammont, "Divane Hüseyin Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, ed. Osman Okyar - Halil İnalçık (Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayınları, 1980), 75-77.

⁷ J. L. Bacqué Grammont, "Notes et documents sur Divâne Hüseyin Paşa", *Rocznik Orientalistyczny* 41/1 (1979), 21-55.

Diyarbakır'da işlediği suçlarla ilgilidir. Bu yüzden Hadım Süleyman Paşa Sultan'dan Hüsrev Paşa'yı görevden almasını talep etmiştir.

Omar Kalhussien yazmış olduğu **“Halep Hüsrev Paşa Medresesi”** adlı yüksek lisans tezinde⁸, Hüsrev Paşa'nın Halep'te yaptırdığı medrese ve vakıfları ele almıştır. Omar Kalhussien bu çalışmada Halep'teki medresenin yapılış tarihinin yanı sıra medrese hakkında da tafsilatlı bilgi vermektedir. Ayrıca eserde Hüsrev Paşa Medresesi'nin Halep'te meydana gelen 1822 depreminden 2010 yılına kadar geçirdiği süreçte de yer verilmiştir. Çalışmamızda ise bahsedilen medresenin inşası ve sonraki süreçler ayrıntılarıyla incelenerek medrese hakkındaki bilgiler daha belirli hale getirilmiştir.

Kemal Hakan TEKİN tarafından hazırlanan **“Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri”**⁹ adlı doktora tezinde, Hüsreviyye camii hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Tezin birinci bölümünde Halep'in siyasi tarihi ile ilgili kaynaklar incelenmiştir. İkinci bölümünde Halep'in Osmanlı hâkimiyeti öncesi ve sonrasındaki mimari ve kültürel mirası ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Halep'in Osmanlı dönemi siyasi yapısı ile ticari ve ekonomik örgütlenmesi hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümünde ise Halep'teki Osmanlı dönemi dini eserleri ile ilgili bilgiler genel olarak ele alınmıştır. Burada Tekin, Hüsrev Paşa'nın hayatından bahsetmeden medresesinin mimari özellikleri hakkında bilgiler vermiştir.

Mustafa Imamović¹⁰, **“Boşnakların Tarihi”** adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eser, 8 bölümden ibarettir. Eserin ilk bölümünde Orta Çağ döneminde Bosna sancağı ile ilgili bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise Bosna asıllı olan Osmanlı devlet adamlarına dair bazı detaylar zikredilmektedir. Bunlara ek olarak, Osmanlı devlet yönetiminde üst sıralarda görev yapan Bosnalı 9 vezir hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunların arasında en ünlü iki vezir olan Rüstem Paşa ve Sokollu Mehmet Paşa, Sultan Süleyman döneminde görev yapmışlardır. Ayrıca, bu eserde çalışmanın konusu olan Vezir Deli Hüsrev Paşa'nın, Sokollu Mehmet Paşa'nın akrabası olduğu da ifade edilmektedir.

⁸ Omar Kalhussein, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁹ Kemal Hakan Tekin, *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Aralık 2008).

¹⁰ Prof. Mustafa Imamović: Bosna Hersek'in saygın bilim adamlarından biridir, ünlü *Boşnakların Tarihi* kitabının yazarıdır. 1941 yılında Gradačac'ta doğan Prof. Imamović, doktorasını Belgrad Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, “devlet ve hukuk tarihi” alanında yaptı. Eski Yugoslavya döneminde çeşitli Amerikan üniversitelerinin ve Sarajevo, Belgrad, Novi Sad, Mostar, Rijeka gibi üniversitelerin hukuk fakülteleri ile Yale Üniversitesi'nin tarih bölümünde “devlet ve hukuk tarihi” dersleri verdi. Bk. Mustafa Imamović, *Boşnakların Tarihi*, çev. Hüseyin Gül-Cenita Özgüner (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018).

Muhammed Bin Tolûn es-Sâlihî ed-Dimeşkî¹¹,nin “İ’lâmü’l-verâ bi-men vullîye nâiben mine’l-etrâk bi-Dimaşki’ş-Şam el-Kübrâ”¹² adlı eserinin araştırma üzerinde büyük etkisi olmuştur. Yazar, bu eserinde valilerinin bazı haberlerini, tevliyet tarihlerini, görevden alınma ve ölüm tarihlerini zikretmektedir. Muhammed b. Tûlûn, Hüsrev Paşa’nın Halep sancakbeyi iken 28 Zilkade 940 (10 Haziran 1534) tarihinde Şam beylerbeyi olduğunu ifade etmektedir.

El-Gazzî (Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî) tarafından 1342/1923’de tahrir edilen “**Nehri’z-zeheb fî târihi Halep**”¹³ adlı eser üç ciltten ibarettir. Bu eserde Halep’teki Hüsrev Paşa Medresesi’nin vakıflarına ait üç ayrı vakfiye sureti ele alınmaktadır. Bu vakfiyeler eserin ikinci cildinde yer almaktadır. Gazzî, burada esasen 4 ayrı vakfiye bulunduğundan söz etmekle birlikte sadece üçü hakkında bilgi vermiştir. Bunlardan 1558 tarihli olan birinci vakfiyenin sureti, Halep camiinin imamı eş-Şeyh Ömer tarafından tahrir edilmiştir. Hüsrev Paşa’nın kardeşi Lala Mustafa Paşa’ya ait olan ikinci vakfiye ise 1559 tarihlidir. Elimizdeki 1566 tarihli üçüncü vakfiye sureti ise külliyeinin bânisi Hüsrev Paşa’ya aittir.

Radıyyü’l-Din İbnü Muhammed İbnü İbrahim el- Halebî’nin (İbnü’l Hanbelî diye meşhur olan) “**Dürrü’l-Hubeb fî Tarihi A’yâni Haleb**”¹⁴ adlı eseri iki ciltten ibaret olup, birinci cildinde Hüsrev Paşa ile ilgili bilgiler zikredilmektedir. Bu bilgiler arasında Hüsrev Paşa’nın Halep’teki valilik süresi, Sultan Süleyman tarafından azli ve vefat sebebi bulunmaktadır. İbnü’l Hanbelî, söz konusu eserinde Hüsrev Paşa’nın, Halep’te Farûh Efendi diye isimlendirilen birisine kendisi için bir cami ve bir tekke inşa etmesini emrettiğini belirtmektedir. Ayrıca eserin ikinci cildinde Halep’teki Hüsrev Paşa medresesinde Telvih kitapları okutulduğundan bahsedilmesi medresede okutulan kitapları göstermesi bakımından önemlidir.

Feridun Ahmed Bey’in Münşeatü’s-selatîn adlı iki ciltten ibaret eseri Osmanlı hanedanına ait olan mektuplar, ferman, berat, fetihnâme, zafernâme vb. belgelerin suretlerini ihtiva eder. Bu eserde de Hüsrev Paşa’nın Yavuz Sultan Selim devrindeki

¹¹ Şam’ın (880/1475) yılında Sâlihiyye mahallesinde doğdu. VI. yüzyılda ileri gelen (a’yân) ilminin kurucusu olarak kabul edilir. (953/1546) yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Ahmet Kavas, “İbn Tolun, Şemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 20/415-416.

¹² Şemseddin Muhammed Es-Sâlihî Ed-Dimaşkî Bin Tolûn, *İ’lâmü’l-verâ bimen vullîye nâiben mine’l-etrâk bi-Dimaşki’ş-Şam el-Kübrâ*, thk. Muhammed Ahmed Duhmân (Dimaşk: Dârül Fikir, 1404/1984).

¹³ el-Gazzî (Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî), Gazze’de (1271/1853) yılında doğdu ve (1351/1933) yılında vefat etmiştir. El-Gazzi tarafından yazılmış olan “*Nehri’z-Zeheb fî Târihi Haleb*” adlı eserde, Halep’teki görev yapan Osmanlı valileri ve Halep ayânları hakkında bilgiler verilmektedir. Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep* (Haleb: Mârûniyye Matbaası, 1345/1926).

¹⁴ Râdıyyü’d-din İbnü Muhammed İbnü İbrahim el-Halebî (İbnü’l Hanbelî): Halep’te (908/1502) yılında doğdu ve (971/1563) yılında vefat etmiştir. En önemli eserlerinden biri olan “*Dürrü’l-Habebe fî Tarihi A’yâni Haleb*”. Bk. Râdıyyü’d-Din İbnü Muhammed İbnü İbrahim el-Halebî (İbnü’l Hanbelî), *Dürrü’l-habebe fî tarihi a’yâni Haleb*, thk. M. Hamad Fahuri – Yahya Zekeriye Abbara (Dimaşk: Kültür Bakanlığı yayınları, 1972).

faaliyetleri anlatılmaktadır. Yine 1514'te Karaman beylerbeyi olduğu ve Çaldıran seferine katıldığına dair bilgiler de yer almaktadır. Feridun Ahmed, Safevilerin Diyarbakır'ı kuşatması üzerine Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'a gönderildiğini, yolda giderken üç günlük muhasaradan sonra Harput'u ele geçirdiğini zikretmektedir. Eserde ayrıca Hüsrev Paşa'nın 1520'de Bozoklu Celâl diye anılan Kızılbaş Şah Velî ve ertesi yıl Canbirdi Gazâlî ayaklanmalarının bastırılmasında görev aldığından da bahsedilmektedir¹⁵.

Osmanzade Ahmed Tâib tarafından kaleme alınan **Hadîkatü'l-Vüzerâ** adlı eserde de Osmanlı vezirlerinin biyografileri ele alınmıştır. Eser, Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin Paşa'dan Râmi Mehmed Paşa'ya kadar (ö. 1707), doksan üç vezirin biyografisini ihtiva etmektedir. Bu eser, Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın emriyle yazılmıştır. Osmanzade Ahmed Tâib, vezîriâzamların biyografilerine devlet hizmetindeki önemlerine göre farklı hacimlerde yer vermiştir. Hadîkatü'l-Vüzerâ H. 1271 (1855) yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu eserde vezirazam Hadım Süleyman Paşa ile Deli Hüsrev Paşa'nın arasında olan kavga anlatılmaktadır. Eserde yer alan bilgilere göre Divân-ı Hümâyûn'da Hüsrev Paşa vezirazâmaa hançerini çekip suikast düzenlemeye çalışmıştır. Bu hâdise Sultan Süleyman'ı çok kızdırmış, ikisi de vezâretten azledilmiştir. Hüsrev Paşa azil sebebiyle çok etkilenmiş ve bir hafta sonra vefat etmiştir¹⁶.

Tarih-i Devlet-i Osmâniye¹⁷: **Hammer**'in¹⁸, en önemli eseridir. Hammer, Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar geçen süredeki tarihini Almanca olarak kaleme almıştır. Eserin Fransızca tercümesi Hellert-Dochez tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tercüme daha sonra Mehmed Atâ Bey tarafından bazı notlar ilâve edilerek Türkçeye çevrilmiştir (Devlet-i Osmâniyye Târîhi, I-X, İstanbul 1329-1337, XI. cilt, 1947'de hazırlanmıştır). Eserin dördüncü ve beşinci ciltlerinde II. Sultan Bayezid devrinden Sultan Süleyman'ın cülûsuna kadarki olaylar anlatılır. Konumuzla ilgili kısımlara gelince, eserin IV. cildinde Hüsrev Paşa'nın Mercidabık seferine iştirâkine dair bilgiler verilmektedir. 24 Ağustos 1516 (26 Receb 922) tarihinde Yavuz Sultan Selim ve Memlük Sultanı Gavri'nin Mercidabık ovasında karşılaşmaları anlatılır. Yavuz Sultan Selim'in bu seferinde Hüsrev Paşa Karaman beylerbeyi, Zeynel Paşa ise Rumeli beylerbeyi olarak Osmanlı ordusunun sağ kolunun komutanlığını yapmışlardır. V. ciltte ise Canbirdi Gazâlî isyânına dair bazı bilgiler

¹⁵ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 16).

¹⁶ Osmanzade Ahmed Tâib, *Hadîkatü'l-vüzerâ* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ceride-i Havâdis-i Matbaası, 41714).

¹⁷ Hammer Atâ Bey, *Tarih* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 128).

¹⁸ Hammer: Graz'da önemli bir memurun oğlu olarak doğdu. Hammer ismi, ailesinin Prens Eugene'e olan hizmetiyle ilgilidir. Detaylı bilgi için bk. İlber Ortaylı, "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr Von (1774-1856)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 15/491-494.

verilmiştir. Sultan Selim'in Hüsrev Paşa'yı Şam Beylerbeyliğine tayin ettiği bilgisi de burada yer almaktadır.

Ahmed Lütî Efendi, Deli Hüsrev Paşa'nın Çaldıran ve Mercidabık seferlerine katıldığını, Şah Veli ve Canberdi Gazali'nin ayaklanmalarının bastırılmasında rol oynadığını anlattığı "**Lütî Târîhi**" adlı meşhur eseri yazmıştır. Bu eser Takvîm-i Vekâyî' ve bazı resmî belgelerden istifade edilerek sade ve resmî bir üslubla kaleme alınmıştır¹⁹. Eserde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (961/1554)'e kadarki olaylar anlatılmaktadır. Eserde (951/1544) tarihinde Hadım Süleyman Paşa ve Hüsrev Paşa arasındaki divânda meydana gelen hadise hakkında da bilgi verilmektedir.

Kâtib Çelebi olarak da bilinen Hâce Mustafa Efendi tarafından yazılan **Tuhfetü'l-kibâr fi esfârî'l-bihâr** adlı eser 1645 yılında başlamış olan Girit seferi münasebetiyle yazılmıştır. Bu eserde, 1656 yılına kadar devam eden Osmanlı deniz savaşları anlatılmaktadır. Osmanlı denizcilik tarihi için önemli bir kaynak olan eser, yazıldığı dönemde Osmanlı uleması arasında büyük ilgi görmüştür. Müellif bu eserin 58. sayfasında Hüsrev Paşa'nın, Barbaros Hayreddin Paşa'ya Nova kalesinin fethinde yardım ettiğini anlatmaktadır²⁰.

Mehmed Süreyya tarafından kaleme alınan **Sicill-i Osmanî** adlı eser Osmanlı devlet adamları hakkında önemli bir kaynaktır. Mehmed Süreyya, 1845'te İstanbul'da doğmuştur²¹. Burada "Darül maârif'ten mezun olduktan sonra özel hocalardan Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini öğrenmiştir. Bu eser iki ciltten ibâret olup Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonuna kadar paşalar ve devlet adamları ile birlikte önemli alimler hakkında da bilgiler içermektedir. İkinci cildin 272. sayfasında Deli Hüsrev Paşa hakkında bilgiler bulunmaktadır. Burada Hüsrev Paşa'nın özel hayatı ve oğulları, icraâtı ve görevleri anlatılmaktadır. Eserde Hüsrev Paşa'nın soyundan gelen paşalar da zikredilmektedir.

Kühûl Ahbar: Araştırmada Gelibolulu Mustafa Ali'nin Kühûl Ahbar adlı eserinden de çokça faydalanılmıştır. Âlî'nin, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 4225 numarada kayıtlı "Kühû'l-ahbâr" adlı bu eseri iki ciltten ibaret olup muhtevasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan III. Mehmed'in cülûsuna kadar olan dönemin olayları anlatılmaktadır. Yazar eserini rûkûn adıyla isimlendirdiği dört bölüme ayırmıştır. Dördüncü rûknünde, Osmanlıların ortaya çıkışından 1595 yılına kadarki olaylar hakkında bilgiler verilmektedir. Mü'ellif, Bu bölümde Sultan Selim'in Memlûkler ve Safevilere karşı yaptığı seferleri ve oğlu Sultan Süleyman devri olaylarını

¹⁹ Ahmed Lütî Efendi, *Lütî Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6299). Müellifin hayatı ve eserleri için bk. M. Münir Aktepe, "Ahmed Lütî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2/97-98.

²⁰ Kâtib Çelebi (Hâce Mustafa Efendi), *Tuhfetü'l-kibâr fi esfârî'l-bihâr* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1238). Müellifin hayatı ve eserleri için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2002), 25/36-40.

²¹ Yazarın Hayatı İçin bk. Abdülkadir Özcan, "Mehmed Süreyyâ (1845-1909)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2003), 28/527-529.

ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ancak, Mustafa Ali, Hüsrev Paşa'nın hayatı ve rolüyle ilgili herhangi bir ayrıntıya girmeden, kısa bir tarihsel anlatımla yetinmiştir. Hüsrev Paşa'nın, Mardin, Sincâr, Amid ve civarlarındaki muharebelerdeki rolü eserin 213b numaralı sayfasında anlatılmaktadır²².

Seyahatname: Evliya Çelebi tarafından yazılan Seyahatname adlı eser günümüzde de tarih araştırmalarında sıkça başvurulanan kaynaklardandır. Eserin asıl adı Târîh-i Seyyâh-ı Fakîr Evliyâ Efendi'dir. Eserde, Evliya Çelebi'nin 1630'lu yıllarda İstanbul'dan başlayarak 1092/1681'e kadar Osmanlı Devleti topraklarında ve komşu ülkelerde yaptığı seyahatleri anlatılır. Seyahatnâme, Osmanlı dünyasının geniş bir coğrafya panoraması ile yerleşim yapısını tarihî perspektiften verir. Evliya Çelebi bu eserinde gezip gördüğü yerleri yaşadıklarını tamamen kendi müşahedelerine dayanarak anlatmıştır. Eser, Evliya Çelebi'nin birbirini izleyen seyahatlerine göre kronolojik sırayla düzenlenmiş ciltlerden oluşur. Seyahatnamenin I. IV.ve IX. ciltlerinde Hüsrev Paşa'nın kültürel miras olarak bıraktığı mimari eserlerinden bahsedilmektedir²³.

Tabakâtü'l-memâlik fi Derecâtü'l-mesâlik: Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin Tabakâtü'l-memâlik fi Derecâtü'l-mesâlik adlı eseri yazıldığı dönemde büyük ilgi görmüştür. Bu eser Kanûnî Sultan Süleyman'ın cülûsundan 1555 yılına kadarki olayları ihtiva eder. Bu eserin 124-128. sayfalarında Hüsrev Paşa'nın 932/1526 yılında Anadolu'da çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli bir rol oynadığı zikredilmektedir. Buna ek olarak, bu eserde Hüsrev Paşa'nın Kanunî zamamındaki bütün faaliyetleri yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Osmanlı Ordusunun Savaşlarını, devletin içindeki ayaklanmalarını, devletin iç ve dış siyasetini anlatan önemli bir kaynaktır²⁴.

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi: İsmail Hami Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi adlı eseri de istifade ettiğimiz önemli eserlerdendir²⁵. Bu eserde, Osmanlı devletinin kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar cereyan eden önemli olaylar kronolojik olarak anlatılmaktadır. Müellif eserini dört cilde ayırmıştır. İkinci cildinde I. Selim'in cülûsundan II. Selim'in vefatına kadar meydana gelen olaylar zikredilmektedir. Eserde, Deli Hüsrev Paşa'nın Safevîlerle Osmanlılar arasında vuku bulan Koçhisar Savaşı'na iştirâk ettiği, Diyarbakır'ın Safevîlerden alınması için Bıyıklı Mehmet Paşa'ya yardım için gittiği, Mercidâbık muharebesinde görev aldığı ve Hadım Süleyman Paşa'nın yerine Mısır valisi olarak görevlendirildiğinde yaptığı faaliyetler

²² Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225). Mustafa Âli'nin hayatı ve eserleri için bk. Bekir Kütükoğlu, "Âli Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2/414-416.

²³ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 201), 1/356-357; Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/460; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, nşr. Seyit Ali Kahrman (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2011), 9/400-401.

²⁴ Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-memâlik fi derecâtü'l-mesâlik* (İstanbul: Nadir Kitap eserler Kütüphanesi, 5997). Müellif'in hayatı ve eserleri için bk. Celâ Kerslake, "Tabakâtü'l-memâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/260-262.

²⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi,1948).

anlatılmaktadır. Eser, Hüsrev Paşa'nın faaliyetlerinin çoğunu anlatması bakımından önemli bir kaynaktır.

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn: Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn²⁶ adlı eseri Kanuni Süleyman'ın ilk İran seferini konu edinmektedir. Bu eserde Hüsrev Paşa'nın 1533-1536 yılları arasında yapılan seferdeki çabalarına yer verilmiştir. “*Menzilnâme*” adıyla da bilinen bu eserde Osmanlı ordusunun geçtiği bölgelerin veya konakladığı yerlerin resmi çizilmiştir. Matrakçı'nın bu eserinde Hüsrev Paşa'nın Şam ve Mısır beylerbeyliğinde bulunduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekâyii'l-A'sâr: Hüsrev Paşa'yı konu alan eserlerden biri de Müneccimbaşı adıyla tanınan Ahmed b. Lütfullah'ın, Sahâifu'l-ahbâr fi vekâyiu'l-a'sârıdır²⁷. Ancak bu eserin yazarı asıl şöhretini “Câmi'u'd-düvel” adlı Arapça umumi tarihiyle kazanmıştır. Eser Müneccimbaşı Tarihi diye de bilinir. Eserin asıl adı Sahâ'ifu'l-ahbâr fi vekâyii'l-a'sâr'dır. Kara Mustafa Paşa²⁸'nın emriyle yazılan “Câmi'u'd-Düvel” ise yaratılıştan 1081/1670 yılına kadar gelen olayları anlatır. Müellif bu eserinde Hüsrev Paşa'nın Memluk emiri olan Canberdi Gazâli'ye karşı Mercidabık Seferine katıldığını anlatır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman devrinde çıkan isyanlara detaylı olarak yer verir. Divanda meydana gelen Hadım Süleyman Paşa ve Hüsrev Paşa kavgası bu eserde de muntazaman anlatılır.

Hadîkatü'l-hakâik fi tekmelet-i şakâik: Nev'i Zâde Atâî tarafından kaleme alınan eserde Hüsrev Paşa'nın hayatının ilk devresi hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bunun yanı sıra Kanuni Sultan Süleyman devrindeki vezirlere dair ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Nev'i Zâde Atâî Üsküp kadısı iken 1634'te Taşköprüzade'nin eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye adıyla meşhur olan eserine zeyl yazmıştır.

²⁶ Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, nşr. Hüseyin G. Yurdaydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976). Müellif'in Hayatı ve Eserleri için bk. Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Matrakçı Nasuh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2003), 28/143-145.

²⁷ Müneccimbaşı (Ahmed b. Lütfullah), *Sahâifu'l-ahbâr fi vekâyiu'l-a'sâr* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 67). Müellif'in Hayatı ve Eserleri için bk. Ahmet Ağırakça, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2006), 32/4-6.

²⁸ Kara Mustafa Paşa: 1044 (1634-35) yılında Merzifon'un Marınca (bugünkü Kara Mustafa Paşa) köyünde doğdu. Babası Oruç Bey adında bir timarlı sipahidir. Babasının IV. Murad'ın Bağdat kuşatması sırasında şehid düşmesi üzerine dört yaşında yetim kalınca o sırada Amasya sancakbeyliğinde bulunan ve babasının dostlarından olan Köprülü Mehmed Bey'in (Paşa) himayesinde, onun oğullarıyla birlikte iyi bir medrese tahsili olarak yetişti. On sekiz yaşına gelince Köprülü'nün himayesine girmiş, onun Şam mütesellimliği sırasında Trablusşam mütesellimi olmuştur. Daha sonra Silistre beylerbeyliğine tayin edildi. Arkasından Edirne'den dönen Vâlide Turhan Sultan'ın konakçılığı hizmetiyle İstanbul'a geldi. Sonra vezâret rütbesiyle Diyarbakır beylerbeyi oldu. Kara Mustafa Paşa kaptan-ı deryâliğe getirildi ve (1661-1666) dört yıldan fazla bu görevde kaldı. Sadrazam Köprülüâzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın hastalığı süresince ona vekâlet etti. Ölümü üzerine de 28 Şâban 1087'de (5 Kasım 1676) sadrazam oldu. Detaylı bilgiler için bk. Abdülkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö.1095/1683)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2004.), 29/246-249.

Eser yetmiş altı yıllık sürede Osmanlı Devleti sınırları içinde yetişen vezirler, şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında biyografik bilgi verir²⁹.

Tarih-i Peçevî: İbrâhim Peçevî'nin “Tarih-i Peçevî” adlı eserinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı ordusu ile yaptığı fetihleri, bu fetihlerde büyük rol oynayan devlet adamlarını ve vezirleri anlatır. Müellif, Hüsrev Paşa'nın Boğdan Seferini, Nova kalesi ve sonra da İstolni Belgrad kalesinin fethindeki gayretlerini manzum olarak anlatır. Eser gerek Boğdan gerekse İstonî Belgrad Seferlerinde Kanuni Sultan Süleyman'nın yanında bulunan Hüsrev Paşa hakkında verdiği bilgilerle araştırma konusu açısından önemli bir kaynaktır³⁰.

Ravzatü'l-ebrar: Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi tarafından yazılmış olan “Ravzatü'l-ebrâr” adlı eser, Hz. Âdem'den 1058 (1648) yılına kadar gelen olayları içine alan umumi bir tarihtir. Bu eserde Yemen ve Aden muhafazası ve Hindistan'ı Portekizlilerin elinden geri almak için giden Hadım Süleyman Paşa'nın yerine Hüsrev Paşa'nın Mısır vilâyetine vali olarak atanması konusunda bilgiler bulunmaktadır³¹.

İbnü'l-Vekil diye bilinen Yusuf el-Mellevani (Ö. 1131/1719), Mısır'ın Minye ilinde bulunan Mellevi şehrinde doğmuştur. Müellif, Hz. Ömer b. Hattâb'dan başlayıp 1136 (1723) yılına gelene kadar Mısır'da görev yapan melikler ve valileri anlattığı “Tuhfetü'l-Ahbâb Bimen Müllike Mısır Mine'l-Mülûki ve'n-Nüvvab” adlı eserini Arapça olarak kaleme almıştır. Eser Hüsrev Paşa'nın Mısır'da görev yaptığı o dönemdeki faaliyetleri ve Mısır halkı ile olan ilişkileri hakkında bilgi vermektedir³².

Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı: Fevzi Kurtoğlu tarafından kaleme alınan bu makalede³³ Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa'nın Güçerat hükümdarına yardım için kuvvetli bir donanma ile Süveyş'ten hareket ederek Hint kıyılarına kadar gittiği seferi anlatılmaktadır. Yazar, Hadım Süleyman Paşa'nın Mısır'da on yıl bulunduktan sonra Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın kendi yerine tayin edilmesi üzerine Hindistan'ı Portekizlilerin elinden geri almak üzere Süveyş Limanı'ndan yola çıktığını ifade etmektedir. Bu makalede, Mısır'a tekrar atanan Hadım Süleyman Paşa'nın Kanuni'ye gönderdiği ve Hüsrev Paşa'nın Mısır'da görev yaptığı sıradaki suistimallerini anlatan mektuplardan bahsedilmektedir. Hadım Süleyman Paşa ile ikinci vezir Hüsrev Paşa arasında H. 13 Ramazan 951 (28 Kasım

²⁹ Mecdî Mehmed Efendi Nev'i Zâde, *Hadikatü'l-hakâik fî tekmileti's-şakâik*, haz. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, Çağrı Yayınları, 1989).

³⁰ İbrâhim Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6309). Müellif'in Hayatı ve Eserleri için bk. Erika Hancz, “Peçuylu İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2007), 34/216-218.

³¹ Abdülazîz Efendi Kara Çelebizâde, *Ravzatü'l-ebrar* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 48). Müellif'in hayatı ve eserleri için bk. Nevzat Kaya, “Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 24/381-383.

³² Yusuf el-Mellevani (İbnü'l-Vekil), *Tuhfetü'l-ahbâb*, thk. Muhammed el-Şiştâvî (Kahire: Dârü'l-afâk, 1999), 110.

³³ Fevzi Kurtoğlu, “Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı”, *Belleten* 4/13 (1940), 54-87.

1544) tarihinde çıkan ve her ikisinin de azline sebep olan ihtilaf bu makalede de yer almıştır.

Selîmnâme: Celâlzade Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan Yavuz Selim devrini anlatan önemli bir eserdir. Eser, Yavuz Sultan Selim'in İran seferi ve ordunun bu sefer süresince konakladığı menziller hakkında bilgi vermektedir. Bu eserde, Osmanlıların hakimiyetine geçen Diyarbakır'ın zaptı için Diyarbakır'a vali olarak Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın tayin edildiği anlatılmaktadır³⁴.

Şehnâme-i Âl-i Osmân: Ârifi Fethullah Çelebi tarafından yazılan eser beş cilt olup V. cildinde Kanûnî devrinin önemli bir kısmını, 1520-1555 yılları arasını ihtiva eder. Yazar bu eserinde Baba Zünnun komutasında 1526'da Anadolu'da asilerin çıkardığı isyanda birkaç devlet adamının öldürüldüğünü anlatmıştır. Eserde, Sivas beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı öldüren asilerin bastırılması için padişahın Hüsrev Paşa komutasında yardım birlikleri gönderdiği anlatılmıştır. Ayrıca, eser, babası John Zapolya'nın ölümünden sonra Macaristan tahtına göz diken Avusturya Kralı Ferdinand'a karşı, Kanuni Sultan Süleyman'ın çocuk Stephen'e yardım etmek için Hüsrev Paşa'nın komutasında bir ordu göndermesinden de bahsetmiştir. Eserde Hüsrev Paşa'nın bu orduyla Budin seferine katılması ayrıntılı olarak anlatılır³⁵.

1.5. Araştırmanın Muhtevası

Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Deli Hüsrev Paşa'nın doğum yeri, aile yapısı, hayatı, devşirilme süreci ve karakteristik özellikleri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, Bosna'nın fethinin ardından Hüsrev Paşa'nın akrabası olan Sokullu ailesinin devlet hizmetine giriş süreci ve bu aileye mensup paşalar hakkında bilgilere yer verilmektedir.

Tezin ana odak noktası ikinci bölümdür. Bu bölümde, Hüsrev Paşa'nın faaliyetlerinin yanı sıra, devlet hizmeti süresince Osmanlı padişahının güvenini nasıl kazandığı ve devlet ricalinin desteğiyle yüksek mevkilere nasıl çıktığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hüsrev Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı fedakârlıklar ve gösterdiği kahramanlıklar hakkında da kapsamlı bilgiler sunulmuştur. İlâveten, valilik yaptığı eyaletlerdeki yaşamı ve yürüttüğü faaliyetler ele alınmıştır. Hüsrev Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin yeni coğrafyalarda gerçekleştirdiği fetihlerdeki rolü, diğer görevlerindeki başarıları ve karşılaştığı zorluklar hakkında da veriler aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde Deli Hüsrev Paşa'nın tesis ettiği vakıflar, bu vakıflardaki görevliler ve bu vakıfların gelirlerinden yararlananlar hakkında bilgiler verilmiştir. Böylelikle Hüsrev Paşa'nın Osmanlı yönetim merkezinden uzakta bulunan

³⁴ Celâlzade Mustafa Çelebi, *Selîmnâme*, nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

³⁵ Ârif Fethullah, *Süleymannâme*, nşr. Esin Atıl (Washington: Library Of Congress, 1986).

vilâyetlerdeki görevi esnasında yaptırdığı vakıf eserlerinin, sosyal ve kültürel faaliyetlerinin bu vilâyetlerde Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmada nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmuştur. Daha açık söylemek gerekirse Deli Hüsrev Paşa'nın Halep, Antep, Diyarbakır, Mısır ve İstanbul'da bulunan ve kendi adını taşıyan vakıflarının, medreselerinin, camilerinin, mekteplerinin, hanlarının, çarşılarının vakfiyeleri değerlendirilmiştir. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın bina ettirdiği eserlerin mimari özellikleri de ele alınmıştır.

Sonuçta, bu tezin bölümlerinde Osmanlı tarihine damgasını vurmuş mühim bir devlet adamı olan Deli Hüsrev Paşa hakkında değerli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular, okuyucunun bu mühim şahsiyetin hayatı ve yaptırdığı hayır eserleri hakkında kapsamlı bir bakış oluşturmalarını sağlayacak sade bir akademik üslupla sunulmuştur. Ayrıca, Deli Hüsrev Paşa'nın kendisini destekleyen Osmanlı devlet adamları ve rakipleriyle olan ilişkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.

2. HÜSREV PAŞA’NIN HAYATI

2.1. Doğumu ve Soyu

Osmanlı kültüründe kişilerin doğumlarına dair herhangi bir kayıt tutulmadığından devlet hizmetinde görev alanların doğum tarihleri genelde bilinmemektedir. Dolayısıyla Hüsrev Paşa’nın da doğum tarihi tespit edilememiştir. Doğumunun kesin tarihi bilinmemekle birlikte, bir referans noktası olarak Hüsrev’in, Kanuni Sultan Süleyman’dan (D.1495) biraz daha büyük olduğunu belirten rivayetler mevcuttur³⁶. Buna göre, 1544’de öldüğü vakit -Hicri takvime göre- “50” yaşını aşmış olduğu³⁷ gözününe alınırsa, 1494 tarihlerinde doğmuş olması muhtemeldir.

Osmanlı Devleti’nin XVI. yüzyıldaki güçlü padişahların emrinde devlete hizmet ederek temayüz eden, Osmanlı tarihinde dikkatleri üzerine çeken ve “Divane veya Deli” lakaplarıyla anılan Hüsrev Paşa, Bosna taraflarında “Kalmunik” adıyla meşhur olan kabiledendir³⁸. Mustafa Imamoviç, “Boşnakların Tarihi” adlı eserinde Deli Hüsrev Paşa’nın kardeşi Lala Mustafa’dan bahsederken, Sokullu ailesine mensup olduğunu belirtmektedir³⁹. Lala Mustafa Paşa’nın biyografisini veren Mustafa Ali, onun Sokullu ailesine mensup olduğunu belirtse de Hüsrev Paşa’nın biyografisinde bu bilgilere yer vermez⁴⁰. Deli Hüsrev Paşa’nın kardeşi Lala Mustafa Paşa hakkında Şerafeddin Turan’ın verdiği bilgiye göre, Bosna’daki Vişegrad kazasının Rudo nahiyesine bağlı Sokoloviç (Şahin Oğulları) adıyla bilinen köyden geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Hüsrev Paşa’nın da doğum yerinin aynı köy olduğu söylenebilir⁴¹.

2.2. Devşirilmesi

Deli Hüsrev Paşa’nın çocukluk yılları hakkında çok az şey bilinmektedir. Ancak yeniçeri ocağında yetiştiği malumdur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, kanunla sekiz ile yirmi yaş arasındaki gayrimüslim çocukları yeniçeri ocağı için toplardı. “Devşirme”

³⁶ Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, *Rocznik Orientalistyczny* 41/1 (1979), 23; Abdülkadir Özcan, “Hüsrev Paşa, Deli”, 19/40-41.

³⁷ Matrakçı Nasuh, (*Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen*) *Târih-i Âl-i Osmân*, ed. Erhan Afyoncu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 410.

³⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *Hâlâtü’l-kâhire Mine’l-âdâti’z-zâhire*, Sad. Orhan Şaik Gökyay (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984), 109-110.

³⁹ Mustafa Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, çev. Hüseyin Gül-Cenita Özgüner (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018), 193.

⁴⁰ Âli, *Künhü’l-ahbâr* (Fatih, 4225), 322b.

⁴¹ Hüsrev Paşa’nın kardeşi Lâla Mustafa Paşa’nın doğum yeri olarak kaynaklarda, Vişegrad yakınlarındaki Sokoloviç (Şahin Oğulları) köyü zikredilmektedir. Buna bağlı olarak ağabeyi Hüsrev Paşa’nın doğum yerinin de burası olduğunu düşünüyoruz. Detaylı bilgiler için bk. Şerafettin Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, *TTK Belleten* 22/88 (1958), 552.

adıyla bilinen bu sistemle çocuklar, “Enderûn-ı Hûmâyûn” diye adlandırılan saray okulunda eğitim gördükten sonra kabiliyetlerine göre görevlere dağıtılırdı⁴². Devşirme süreci çerçevesinde, çocuklara ait bilgiler ve özellikler “eşkal defterleri” olarak isimlendirilen kayıtlara kaydedilirdi. İstanbul’daki Osmanlı arşivlerinde yer alan bu defterlerin incelenmesi sonucunda, çocukların fiziksel özelliklerinin kaydedildiği ancak doğum yerleri, doğum tarihleri, kimler oldukları ve nerelerden geldikleri gibi bilgilerin belirtilmediği tespit edilmiştir. Bosna bölgesinin çocukları, ailelerinin kendi iradeleriyle İstanbul’a gönderilirdi. Sokullu ailesi bu ailelerden biridir. Bu aileden Osmanlı Devleti’nde yüksek mevkilerde görev alacak birçok devlet adamı yetişmiştir. Bunlardan biri olan Deli Hüsrev Paşa, Acemi Oğlanlar teşkilatında yetişerek XVI. yüzyılın ilk yarısında devlet hizmetinde görev almıştır⁴³.

Deli Hüsrev Paşa’nın tam olarak ne zaman Enderûn’a alındığı hakkında hiçbir kayıt bugüne kadar tespit edilememiştir. Kaynaklara göre, Yavuz Sultan Selim’in hükümdarlığında, 1503’te Bosna’dan devşirme toplandığı sırada, saraya alınmak üzere kaydedilenlerden bahsedilir⁴⁴. Hüsrev Paşa, Enderûn’daki eğitiminden sonra Yeniçeri Süvarisi (bölük halkı) bünyesine dahil edilmiştir. Hüsrev Paşa Enderûn’da aldığı eğitim ve terbiye ile cesur, zeki ve lider bir komutan olmanın temellerini edinmiştir. Paşa, XVI. yüzyılın ilk yarısında devlet hizmetinde görev almış ve bazı ekâbirlerin yani yüksek rütbeli devlet adamlarının himmetiyle yüksek makamlara (manâsıb-ı âlîyye) ulaşmıştır⁴⁵.

Kısa bir süre sonra ifa ettiği hizmetlerinin karşılığını görmediğini düşünmeye başlamıştır. Aynı nedenle daha sonra sadrazam olacak olan arkadaşı Arnavut Kara Ahmed Paşa ile birlikte devlet hizmetini terk etmiştir. İkisi de Rum eyaletinde haydutluk yaparak Yahudi tüccarları ve haraç toplayan görevlileri soyup devletten alamadıklarını düşündükleri mükafatı bu şekilde almaktadır⁴⁶. Ancak her ikisi de daha sonra padişahın etrafındaki bazı vezirler aracılığıyla affedilip devlet hizmetine geri alınmıştır⁴⁷. Bundan sonra Deli Hüsrev Paşa saray mutfağında pişen yemeklerin tadına bakma görevi olan çâşnigîrlık, ardından Rikâb-ı Hûmâyûn ağalarına vekil olarak kapıcılar kethüdâlığı görevinde bulundu⁴⁸.

⁴² Bosna’daki müslüman halk, kendi iradesi ile acemi ocağına her yıl 1000 çocuk temin etmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, 169.

⁴³ Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, 193.

⁴⁴ Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/354-357.

⁴⁵ Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, 193.

⁴⁶ Özcan, “Hüsrev Paşa, Deli”, 19/40-41.

⁴⁷ Âlî, *Künhü’l-ahbâr* (Fatih, 4225), 322b.

⁴⁸ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272; İbrâhim Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/29; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü’l-tevârih vel-ahbar* (İBB Atatürk Kitaplığı, 6), 66.

2.3. Âilesi

Deli Hüsrev Paşa'nın çeşitli kaynaklara göre Sokullu ailesine mensup olduğu belirtilmektedir. Babasının kim olduğu hakkında da kesin bilgi bulunmamakla birlikte el-Gazzî'nin belirttiğine göre, Kardeşi Lala Mustafa Paşa'ya ait Halep Hüsreviye Külliyesi'nin vakfiyesinde Hüsrev Paşa'nın babasının adı Sinan diye geçer⁴⁹. Annesi hakkında da yine kaynaklarda bilgi yoktur. Eşi ise Sivas beylerbeyi Şadi Paşa'nın kızı Şahhûbândır⁵⁰. Deli Hüsrev Paşa'nın ailesi hakkındaki bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

2.3.1. Oğulları

Hüsrev Paşa'nın Şadi Paşa'nın kızı Şahhubân Hatun ile yaptığı bu evlilikten Kurt Bey ve Mustafa Ağa isimli iki çocuğu oldu⁵¹. Deli Hüsrev Paşa'nın büyük oğlu Kurt Bey'in, doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Mehmed Süreyya'nın "Sicilli Osmani" adlı eserinde, "tebaâ ve avanesi çok ber-bâk idi" ifadesi yer almaktadır. Bu kayda göre tebaası ondan çok korkuyordu⁵². Kurt Bey, çok sayıda hizmetçi ve refakatçiye sahipti. Hatta bazı kaynaklara göre Kurt Bey'in bin kadar adamı vardı. Kurt Bey, II. Sultan Selim şahzade iken amcası Lala Mustafa Paşa sayesinde ona musâhib oldu. Sonra 16 Şevval 963'te (23 Ağustos 1556) Antep livasının Birecik sancakbeyliği Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurt Bey'e verilmiştir⁵³. Bu bey, sırasıyla Niğde ve Safed sancakbeyliği görevlerinde bulundu⁵⁴. Kurt Bey, valilik yaptığı vilayetlerde adaletle hükmetti. Şehzade Selim, Halep'e geldiğinde onu coşkuyla karşıladı. II. Sultan Selim, Kurt Bey'in vefatından derin bir üzüntü duydu⁵⁵. Mustafa Imamoviç, Kurt Bey'in Niğde sancakbeyi olarak görev yaptığı sırada, III. Sultan Murad devrinde, 1572 yılında vefat ettiğini nakleder⁵⁶. Ancak Muhammed Beşşar el-Rifâi, Kurt Bey'in Halep Hüsreviye

⁴⁹ Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, *Nehri'z-zeheb fî târihi Halep* (Haleb: Mârunîyye Matbaası, 1345/1926), 2/117.

⁵⁰ Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). *Vakfiye Defteri*, No.583, 151.

⁵¹ Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, 193.

⁵² Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

⁵³ Osmanlı Arşivi Başkanlığı (COA), *Mühimme Defteri* [A.DVNSMHH.d], No.2/1193, 132.

⁵⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

⁵⁵ İbrahim Peçevî, Kurt Bey hakkında şu şekilde yazar: "Kurt Bey sâbıkâ vezîr-i sâni olan Deli Hüsrev Paşa'nın oğludur. Hadem ve haşemî vâfir ve tımturâk (ihtişâmlî) ve unvânı mütekâsîr. Ammisi Kara Mustafa Paşa Lala olmak sebebiyle mezbûr dahi şehzâdeye musâhib olmuştur. Bin mikdârı adamı var iken yine vâlî olduğu elviyede adl ile hareket ederdi. Bir defa Halep'te şehzâdeye alay gösterdi. Şehzâde-i civân baht alayına galebe ihtimâlî verildi. Merhûm Sultan Selim mezbûrün vefâtına gâyet te'ssûf çekmiş. Yakışık libâs giymek ve raht zîb u zinet ile sipâhîlik edüb ata binmeyi, kapımıza o gelmeyince bilmez idik". Detaylı bilgiler için bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/47.

⁵⁶ Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, 193.

camiiinde bulunan türbede annesi Şahhûbân’ın yanında Halep’te medfun olduğunu ifade etmektedir. Mezartaşında yazılanlara göre Kurt Bey’in vefat tarihi 969/1561’dir⁵⁷.

Deli Hüsrev Paşa'nın ikinci oğlu olan Mustafa Ağa, Kurt Bey'in küçük kardeşidir. Doğum tarihi ise kaynaklarda belirtilmemiştir. Babası Deli Hüsrev Paşa ve amcası Lala Mustafa Paşa aracılığıyla devlet hizmetine girmiş olduğu sanılmaktadır. Mustafa Ağa'nın, ömrünün son yıllarını Bosna'daki zeametinde geçirdiği söylenebilir⁵⁸. Mezarı Bosna'da Rogatica yakınlarındaki Şetici'dedir. Şetici'de bulunan türbesindeki mezartaşında yer alan kitabeye göre, vefat tarihi H. 962 Şaban'ın başlarıdır (21-30 Haziran 1555)⁵⁹. Bu bilgiler ışığında, Hüsrev Paşa'nın küçük oğlu Mustafa Ağa, büyük oğlu Kurt Bey'den beş sene önce vefat etmiştir.

2.3.2. Torunu Hüseyin Paşa

Hüsrev Paşa'nın Hüseyin Paşa adında bir torunu vardı. Mehmed Süreyya'nın "Sicilli Osmanî" adlı eserinde, "Hafidi, ümerâdan Hüsrev oğlu Hüseyin Paşa'dır" ifadesi geçmektedir⁶⁰. Bu kayda göre Hüsrev oğlu lakabıyla bilinen Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi Buda (Budapeşte) valisi olarak atanmasıdır. Abaza Mehmed Paşa'nın isyan hareketine son vermek amacıyla, sadrazam Damat Halil Paşa'nın liderliğindeki sefere katıldı. Hüseyin Paşa, Abaza Mehmed Paşa ile yapılan çatışma sırasında H. 1036'da (1627) hayatını kaybetti⁶¹.

2.3.3. Kardeşi Lala Mustafa Paşa

Deli Hüsrev Paşa, II. Selim dönemi vezirlerinden Lala Mustafa Paşa'nın abisidir⁶². Lala Paşa, Osmanlı Devleti'nde yüksek rütbeye ulaşan ikinci Sokullu'dur. Sokoloviç ailesine mensup olan Lala Paşa, Ağabeyi Deli Hüsrev Paşa'nın tavassutu ile iç-oğlanı olarak saraya intisap etmiştir⁶³. Ağabeyinin desteği ile devlet kademesinde yüksek rütbelere ulaşmıştır⁶⁴. Lala Mustafa Paşa, Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu

⁵⁷ Muhammed Beşşar El-rifâi, *Halep'teki Hüsreviyye Camii ile Saraybosna'daki Hüsreviyye Camii arasında karşılaştırmalı bir çalışma* (PDF: Nâşiri yayınları, 2013), 6.

⁵⁸ Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, 193.

⁵⁹ El-rifâi, *Halep'teki Hüsreviyye Camii ile Saraybosna'daki Hüsreviyye Camii*, 6.

⁶⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

⁶¹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/189; Bünyamin Tan, "Ali Cevâd'ın Celâlî Âbâza Mehmed Paşa Biyografisi", *Külliyat-Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 2 (Ağustos 2017), 63.

⁶² "Kıbrıs ve Şirvân fâtihî Kara Mustafa Paşa'nın birâderi". Detaylı bilgiler için bk. Mecdî Mehmed Efendi Nev'i Zâde, *Hadikatü'l-hakâik fî tekmileti's-şakâik*, haz. Abdulkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Çağrı Yayınları, 1989), 2/104; İbrâhim Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6309), 2/20.

⁶³ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", 552.

⁶⁴ Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6309), 2/20.

Mehmed Bey'in kızı Fatma Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten Halep beylerbeyliğine kadar yükselen oğlu Mehmed Paşa dünyaya gelmiştir⁶⁵.

Lala Mustafa Paşa hem fetihlerde bulunan hem de yönettiği vilayetlerde adaletli davranan, onurlu ve vakar sahibi birisiydi. Onun ilk görevi Kanuni Sultan Süleyman'ın has sertıraşılığıdır⁶⁶. Bu görevde altı sene kaldıktan sonra Harem-i Padişahî'den bölüğe çıktı. Sonra 1555'te Sipâhî mertebesinden terfi ederek küçük mirâhur oldu⁶⁷. Daha sonra çaşnigirlik görevi yaptı. Akâbinde 4 Şevval 963'te (11 Ağustos 1556) ona Safed sancağı verildi⁶⁸. Bu makamında iken 29 Zilkade 963'te (3 Ekim 1556), Safed Beyi Mustafa Bey'in emir-i hac olması talebi üzerine buyruldu⁶⁹. Sonra 964'te (3 Haziran 1557) Şehzade Selim'e lala oldu. Lala Mustafa Paşa, Şehzade Selim ile Bayezid'in taht kavgasında etkili rol oynadı. İki kardeş arasındaki gerilimi tırmandırdı ve Selim'e avantaj sağladı⁷⁰.

Cesur bir komutan olmasının yanı sıra Lala Mustafa Paşa'nın zeki ve başarılı bir yönetici olduğu da bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman ve II. Sultan Selim dönemlerinde de bir çok önemli sefere katılan Lala Mustafa Paşa altıncı vezirlik makamına yüksetildi⁷¹. Kıbrıs adasının 9 Rebûlevvel 979 (1 Ağustos 1571) tarihindeki fethi münasebetiyle "Kıbrıs Fatihi" unvanıyla anılmaktadır⁷². Lala Paşa, 7 Ağustos 1580 tarihinde yetmiş yaşını geçmiş iken vefat etmiştir. Lala Mustafa Paşa hakkındaki tarihi kaynaklara göre İstanbul'un Eyüp semtinde bulunan türbenin haziresine defnedilmiştir⁷³.

⁶⁵ Bekir Küttükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2003), 27/73-74.

⁶⁶ Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6309), 2/20.

⁶⁷ COA, A.DVNSMHM.d, No.2/1193, 118.

⁶⁸ COA, A.DVNSMHM.d, No.2/1193, 125.

⁶⁹ COA, A.DVNSMHM.d, No.2/1193, 162.

⁷⁰ Küttükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", 27/73-74; Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/377.

⁷¹ Küttükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", 27/73-74.

⁷² Gelibolulu Mustafa Âlî, Lâla Mustafa Paşa hakkında şöyle söyler: "*Tafsili âtîde mestur olacaktır. Bu mahallde Sultan Selim Şah zamanında hıdemât zikri ülä görülmüştür. El-kıssa Konya muharebesinden sonra mekr-i Rüstem'den kurtuldu. Baş olmağa mücid olub Rum elinde gah Pujeğe sancağın ve gah Tımvâr eyaletini tevcih etmişken Şahzadenin ulu himmetiyle Van sâniyen Erzurum sâlisen Haleb'e râbi'en Şam'a beylerbeyi oldu. Sekiz yıl diyar-ı Şam eyaletinde meks ettirdikten sonra Yemen fetreti ki zahir oldu. Vezaret namıyla müşârün ileyhi buyuruldu. Halaki Sultan Selim Şah taht saltanat'a geçmişti. Lala mumeileyhi ise vikalet kubra hilatini kendiye sevk eyledi. Fe-amma ol hizmeti ada etmesi muyesser olmadı. Azil olunub Şam'da teftiş olunması emr olundu. Ba'de zaman cezire-i kıbrıs fethine serdar gönderildi. Ve ol futuhat cemile müşârün-ileyh elinden muyesser oldu". Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, 399a-b; Nev'i Zâde, *Hadîkatü'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/104.*

⁷³ İbrahim Peçevî, Lâla Mustafa Paşa'nın vefatını şu şekilde nakleder: "*Cevâmi-i şerîfesi ve imârât-ı latîfesi âsâr-ı hayırındandır. Nakl olunurki. Bir gün hazret Eyub Ensâri ziyâretine varır. Ve kendiye medfen için bir mahall bulur. Ve fil-hâl mütevellisiyle pazar edüb akçesin verir. Ve tamam neşât ve suriir ile çiftliğine gider. Ferhad Paşa zadelerki onun oğulları idi. Anlar ile esnâ-ı musahabetinde ön idi. Günlük kaldıdır. Onlar dahi ne edersuz Siz deyu biraz inkâr yüzünden tesliye ederler. Ve koca Paşa tamam bunamıştır. Halt-ı kelim eder oldu. Değerler on yedinci günü olur. Bağçasında sağ ve sâlim iken kendide alemet-i mevt ihsas eder. Acele ile sarâyına gider ve sarayına geldiği gibi teslim-i ruh eder. Sinn-*

2.3.4. Akrabası Sokullu Mehmed Paşa

Sokullu ailesine mensup Hüsrev Paşa'nın, veziriazam Sokullu Mehmed Paşa ile akraba olduğu daha önce belirtilmişti. Mustafa İmamović “Boşnakların Tarihi” adlı eserinde Deli Hüsrev Paşa'nın kardeşi Lala Mustafa Paşa'dan bahsederken, onun veziriazam Mehmed Paşa'nın akrabası olduğunu belirtmiştir⁷⁴. Ancak Hüsrev Paşa'nın biyografisini veren Mustafa Âlî, bu bilgiye yer vermemektedir⁷⁵.

Osmanlı Devleti'nde Sokullu ailesinden gelen en yüksek rütbeli tarihi şahsiyet olan veziriazam Sokullu Mehmed Paşa (Hristiyan adı Bayo, Bayiça) 1505'te Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesinin Sokoloviç (Şahin Oğulları) köyünde dünyaya gelmiştir⁷⁶. Kaynaklarda boyunun uzunluğu sebebiyle “Tavîl” veya “Uzun” lakaplarıyla bilinmektedir⁷⁷. 1576'da İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Marc-Antonio Tiepolo'ya göre, Sokullu Mehmed Paşa on sekiz yaşında devşirilmiştir. Buna göre Mehmed Paşa 1523 yılında saraya girmiştir. Yani Deli Hüsrev Paşa, Mehmed Paşa'nın doğumundan iki sene önce saraya getirilmiştir⁷⁸. Sadrazam Mehmed Paşa, Sokullu sülalesi içinden, Osmanlı Devleti'nde en üst rütbeye yükselen kişidir⁷⁹.

Sokullu Mehmed Paşa, ilk eğitimine Edirne Sarayı'nda başlamıştır. Sonra Defterdar İskender Paşa'nın yanına verilmiştir⁸⁰. Sokullu Mehmed Paşa 1546'da Barbaros Hayreddin Paşa'nın yerine Kaptan-ı Derya'lığa getirilmiştir. 1550'de Rumeli Valisi tayin edilen Sokullu, bir yıl sonra Avusturya seferine serdar olarak görevlendirilmiştir. 1552'de Kara Ahmed Paşa ile Macaristan seferine çıktı ve sefer sonunda Temeşvar'ı aldı. 1553 kışını Tokat'ta geçiren Sokullu Mehmed Paşa, İran üzerine yürüyen Kanuni Sultan Süleyman'ın komutasında Suşehri'nde kışlayan Osmanlı ordusuna 5 Haziran 1554'te katılmıştır. Daha sonra 23 Eylül 1554'te Sokullu Mehmed Paşa dördüncü vezirliğe yükseltilmiştir. Akabinde sultanın emriyle Düzmece Şehzade Mustafa⁸¹ isyanının bastırılması için serdar tayin edilmiştir. Sokullu Mehmed

i ömrü yetmişden tacâvüz etmiş idi. Vefâtı sene 988 Cemâziyelâhiresinin yirmi beşinci gününde vâki' oldu. Rahmetü'l-Allah-i te'âlâ aleyhi". Bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6309), 2/20.

⁷⁴ İmamović, *Boşnakların Tarihi*, 193.

⁷⁵ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 322b.

⁷⁶ Sokullu'nun muhtelif müellifler tarafından gösterilen doğum tarihleri hep tahminidir. Bunu Uzunçarşılı 1512 olarak göstermiştir. Erhan Afyoncu ise 1505'te doğup 18 yaşında yani 1523 yılında acemi oğlanı olarak alındığını beyan etmiştir. Detaylı bilgiler bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 2/552; Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, 37/354-357.

⁷⁷ Danişmend, *Kronoloji*, 2/335.

⁷⁸ Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, 37/354-357.

⁷⁹ İmamović, *Boşnakların Tarihi*, 193.

⁸⁰ Danişmend, *Kronoloji*, 2/335-336.

⁸¹ Düzmece Mustafa veya Mustafa Çelebi (Edirne - Ö. 1422), Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğu iddia edilen bir şahsiyettir. Bazı Osmanlı tarihleri, onu 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra kaybolan Şehzade Mustafa olarak tanımlamaktadır. Ancak araştırmalar, bu kişinin gerçekte Yıldırım Bayezid'in oğlu olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle “Düzme” lakabıyla anılmakta olup, bu unvan sonraki Osmanlı tarihçileri tarafından da kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Detaylı bilgiler için bk. Fahameddin

Paşa İstanbul'a geri döndüğünde, ikinci vezir İbrahim Paşa yaşından dolayı emekli edildiği için 1555'te üçüncü vezir rütbesine terfi ettirilmiştir. Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Selim ile Şehzade Beyazid arasındaki çatışmada Selim'in yanında yer almıştır⁸². Rüstem Paşa'nın 12 Temmuz 1561 tarihinde vefat etmesinin ardından Semiz Ali Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle Sokullu Mehmed Paşa ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. Sokullu Mehmet Paşa'nın, Şehzâde Selim'in kızı Esmâ-Han Sultan'la evlenmesi Selim'e ettiği hizmetlerin mükâfatıdır⁸³. Semiz Ali Paşa'nın vefatıyla (29 Haziran 1565'te sadrazamlığa getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının son sadrazamı olan Sokullu 1566'da yaşlı ve hasta Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Zigetvar seferine çıktı. Kanuni Sultan Süleyman, bu seferdeyken vefat ettiği için ordu saflarında karışıklığa meydan vermek istemeyen Sokullu, padişahın ölümünü gizlemiş ve bu arada Belgrad'da bulunan Şehzade II.Selim'i çağırarak onun tahta çıkmasını sağlamıştır⁸⁴. Daha sonra Lala Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs seferi düzenlenince, kendisine yeni bir rakip çıkaracağını düşünen Sokullu Mehmed Paşa bu sefere karşı gelmiştir⁸⁵.

Aralık 1574'te II. Selim ölünce yerine geçen III. Murad'ın saltanatı zamanında Sokullu eski gücünü yitirmeye başlamıştır. Sokullu Mehmed Paşa konağı'nda toplanılan bir ikinci divanında devlet işlerini görüştüğü sırada ara sıra kendisinden sadaka isteyen bir meczup Boşnak, kolunun içinde sakladığı hançerle memesi altından Sokullu'yu yaralamıştır⁸⁶. Yaranın tesiriyle Sokullu Mehmed Paşa H. 8 Şaban 987 (30 Eylül 1579) senesi çarşamba günü akşam namazını müteakip vefat etmiş, Eyüp'teki türbesine defnedilmiştir⁸⁷.

2.4. Hüsrev Paşa'nın Fizikî Yapısı ve Kişiliği

Deli Hüsrev Paşa'nın fizikî yapısı ve kişiliği ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: İncelenen kaynakların çoğuna göre "hadîd ve şedid idi". Hüsrev Paşa, savaşlarda şiddetli biri olmasının yanında çok zeki, haris, kıskanç, ne istediğini iyi bilen bir adamdır⁸⁸. Gayesine erişmek için her şeyi fedâ edebilirdi. Bu asabi ve hiddetli karakterinin yanında yeri geldiğinde mütevâzı ve sakin haliyle olayların arkasına

Başar, "Mustafa Çelebi, Düzme (ö. 825/1422)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2020), 31/292-293.

⁸² Danişmend, *Kronoloji*, 2/336; Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", 37/354-357.

⁸³ Danişmend, *Kronoloji*, 2/336.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/412-413; Osmanzade Ahmed Tâib, *Hadikatü'l-vüzerâ* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ceride-i Havadis Matbaası, 41714), 32-34.

⁸⁵ Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", 27/73-74; Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", 37/354-357.

⁸⁶ Osmanzade, *Hadikatü'l-vüzerâ* (Türk Tarih Kurumu, 41714), 33.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/54.

⁸⁸ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

gizlenerek, hedeflerini gerçekleştiren iyi bir politikacıdır. Tesirli ve çevresindekileri kendine bağlayıcı bir şahsiyete sahiptir.

Deli Hüsrev Paşa, askerî meziyetini, katıldığı önemli seferlerde göstermiştir. Önceki valiliklerinde alışık olduğu acımasız yöntemler, açgözlülüğü, acımasız davranışları ve aşırı hırsına rağmen Hüsrev Paşa, Osmanlı hanedanına mutlak bağlılığının yanı sıra birçok paşada olmayan yeteneklere sahip eşsiz bir devlet adamıydı⁸⁹.

Çoğu Osmanlı kaynağı, “bî-bâk ve bî-pervâ ve bî-havf ve haşyet ve bî-medâr olmağın” gibi güçlü karakter özellikleriyle ayırt edildiğine işaret eder. Hüsrev Paşa cesur (bî-bâk) ve korkusuz (bî-pervâ) gibi sıfatlara istinaden “Dîvâne veya Deli” lakabıyla iştihâr bulmuştur⁹⁰.

Hüsrev Paşa dönemin bir kaynağında şöyle anlatılmaktadır: *vüzerâ-i hayr-ârâdan merhûm Hüsrev Paşa ki şîr bîşe-i ceng niheng-i deryâyı..neng bebr meydân-ı rezm hizebr mübarek azm olub re'y-i savâb-nümâ sevâb-intimâsı âyine-i musaffâ idi ki. Uyûn-ı ulû'l-ebşâr çehre-i fütûh-ı nasr-âsârı ânda müşâhede edüb hülâsa-ı evkât huceste sa'atlerini cihâd ve mucâhedeye sarf ederlerdi. Ekser havâtır guzât ânlar cânibine mâyl zât-ı pâkize-sîret bir gevher-i câmi'ül-hasâil idi. Onlar tarafında atlan topun âsârı nümâyân ve yapışdıkları gedikde tarik-i fetha sühûlet zâhir ve ayân olmuştu*⁹¹.

⁸⁹ Bostânzâde, Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'a gelişini ve Kürt beylerini karşılamasını şöyle anlatmış : “ol kış havâdisden biri bu oldu ki diyâr-ı Acem beylerbeyisi olan merhûm Bıyıklı Mehmed Paşa bu makâm-ı ülfetden dâr-ı âhîrete intikâl edüb bu haber mesâmi-i âliyye-i pâdişâhiye yetişdikde mülhem-i devlet telkini ile ki erbâbu-dival mulhamûna ol vilâyetin eyâleti ol vakt Anâdolu beylerbeyisi olan Hüsrev Paşa'ya kerâmet olunub eşrâr ü müfsidinin müsâdemesiyle ol arâziden gubâr-ı teşvîş ve ihtilâl kopmamak içün mûmâ-ileyh Paşa be-ğâyet şitâb ü isti'cal edüb bir niçe yarar âdemleri ile ulağa binüb müteveccih olub seyrde barkdan sür'at isti'âre kılub ol vilâyete dâhil oldukda kazâ-yı hall ü rabt ve umûr-ı hıfz ü zabt ne ise tedârükünde oldu ve Kürdistân beyleri ve sâ'ir ümerâ ve ol memleketin hükkâm ü vülâtı..hedâyâ ile müşârün-ileyh paşa'ya tehniyyete gelüb kemâl-i itâ'at ve inkiyâd gösterdiler”. Detaylı bilgiler için bk. Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 30.

⁹⁰ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 323b; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/29; Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

⁹¹ Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-memâlik fi derecâtü'l-mesâlik* (İstanbul: Nadir Kitap eserler Kütüphanesi, 5997), 295a.

3. DELİ HÜSREV PAŞA'NIN SİYASÎ HAYATI VE ASKERÎ FAALİYETLERİ

3.1. Hüsrev Paşa'nın Çaldıran Seferine Katılması ve Karaman Beylerbeyliği

Bu başlık altında Deli Hüsrev Paşa'nın ilk askeri faaliyeti olarak tespit edilen Çaldıran seferindeki rolünden bahsedilecektir. Bu başlığın amacı, Hüsrev'in bu seferdeki rolünü belirginleştirmektir. Çaldıran seferinin detaylarını anlatmak değildir. Bu bağlamda Yavuz Sultan Selim, Safeviler meselesini kesin olarak çözmeye karar verdiğinde, Hüsrev Paşa unvanını henüz almamıştı; ancak o dönemde kapıcılar kethüdası olarak saray hizmetinde bulunuyordu⁹².

Padişah, bu sırada Edirne'de olağanüstü bir divan toplantısı düzenlemiş ve kısa bir süre sonra da İran seferi hazırlıklarına başlamıştır. Yavuz Selim 24 Safer 920'de (20 Nisan 1514) Safeviler üzerine harekete geçtiğinde, Deli Hüsrev Paşa'nın, İran seferine çıkan Osmanlı ordusunda bulunan kumandanlar arasında olduğunu düşünmekteyiz. Yavuz Sultan Selim Sivas-Kayseri arasında çıkması muhtemel Şii ayaklanmalarını engellemek için 20.000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakmıştır. Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in amacını öğrenince, Sultana altın dolu bir sandık ile barış mektubu göndermiştir. Lakin Sultan Selim bu altını ve mektubu reddetmiş, hızlı hareket edip H. 2 Recep 920 (23 Ağustos 1514) Çarşamba günü Azerbaycan yakınlarındaki Van'ın Çaldıran Ovası'na varmıştır⁹³.

Çaldıran Ovası'nda Yavuz Sultan Selim, ordusunun nizam-ı harbini koymaya ve komutanlarına görev dağıtmaya başlamıştır. Savaş vaziyeti alan Yavuz Selim, Osmanlı ordusunun önünde süvari birlikleri ile birlikte durmuştur. Vezîriâzam Hersekzâde Ahmed Paşa, ikinci vezir Dukakinzâde Ahmed Paşa, Mustafa Paşa, Ferhad Paşa ve Karaca Paşa gibi büyük devlet ve din adamları da Yavuz Sultan Selim'in maiyetindedirler⁹⁴. Bu esnada Deli Hüsrev Paşa'nın da Yavuz Sultan Selim ile birlikte bulunduğu kanaatindeyiz. İran ordusunun sağ kanadı bizzat Şah İsmail'in komutasındayken, sol kanat Diyarbakır Valisi Ustacaluğlu Mehmet Han'ın emrindedir. Savaş, Şah İsmail'in komutasındaki 40.000 süvarinin saldırısı ile başlamıştır. Aynı zamanda Ustacaluğlu Mehmet Han da, Anadolu ve Karaman kuvvetlerine saldırmıştır. Şah İsmail ve ordusu bu saldırıyla Osmanlı ordusuna zor anlar yaşatmıştır⁹⁵. Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa plana göre askerlerini hızla geri çekerek, Safevi askerlerini Türk

⁹² Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

⁹³ Feridun Bey, *Münşeatü's-selatîn* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/458-461; Varlık, "Çaldıran Savaşı", 8/193-195.

⁹⁴ Varlık, "Çaldıran Savaşı", 8/193-195.

⁹⁵ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Sahâifu'l-ahbâr fi vekâyi'u'l-a'sâr* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/453; Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Selîmnâme*, nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 380.

topçusu ile karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı topçularının bir anda ateş açması ile Şii ordusunun bu kanadı telef olmuştur⁹⁶. Başta Ustacaluoğlu Mehmet Han olmak üzere birçok Sâfevi komutanı ölmüştür. Sinan Paşa'nın güçleri de Abdülbaki Han'ın komutasındaki Şii piyadesini dağıtarak bu kanadın komutanı olan Abdülbaki Han'ı öldürmüştür⁹⁷. Ordusunun bozulduğunu gören Şah, Osmanlı ordusunun sol kanadına saldırmaya karar vermiştir. Bu saldırıda, Malkoçoğlu Ali Bey ve kardeşi Tur Ali Bey'in zayıf kuvvetlerine yönelmiştir. Büyük kahramanlıklar göstermelerine rağmen bu iki kardeş, destek kuvveti hemen ulaşamadığı için şehit olmuşlardır⁹⁸. Bunun ardından, İran Şahı ana kuvvetlere yönelerek kısa sürede azebleri de dağıtarak Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa komutasındaki sol kol kuvvetlerinin üzerine yürümüşdür⁹⁹. Osmanlı güçleri, önceden belirlenmiş planı uygulanma fırsatını bulamamış ve topların önündeki birlikleri zamanında geri çekemediği için toplar etkili bir şekilde kullanılamamıştır. Dolayısıyla Hasan Paşa hayatını kaybetmiş askerleri Sultan'a doğru kaçmıştır¹⁰⁰.

Yavuz Sultan Selim, Rumeli kuvvetlerinden oluşan sol kanada yardım için hemen Deli Hüsrev Paşa komutasında yeni bir birlik göndermiştir. Bu birliğin başında o tarihlerde sarayda kapıcılar kethüdası olan Hüsrev Paşa'nın olduğunu tahmin ettiğimiz daha önce belirtilmişti¹⁰¹. Hüsrev Paşa cesur bir şekilde savaşa girip savaşın seyrini değiştirmiştir. Bu hamle üzerine Şah İsmail taarruz yönünü değiştirip Osmanlı arka kuvvetlerine saldırmıştır. Ancak bu saldırısı da başarısız olmuştur. Kaynaklara göre Şah İsmail, savaş meydanından kaçabilmek için elbiselerini kendisine benzeyen Mirza Ali¹⁰² adındaki askerine vermiştir. O da “Şah benim” diyerek İran şahını bu güç durumdan kurtarmıştır. Şah İsmail bu fırsatı değerlendirerek askerleriyle Tebriz yolunu tutmuştur¹⁰³.

Çaldıran Seferi Osmanlı Ordusunun üstünlüğüyle sonuçlanınca Yavuz Sultan Selim, savaşta yararlılıkları görülen beylere ve paşalara unvanlar vermek için H. 4 Receb 920 (25 Ağustos 1514) tarihinde divan düzenletmiştir. Hüsrev Bey'e paşalık rütbesiyle birlikte, Anadolu beylerbeyi Zeynel Paşa'nın yerine Karaman beylerbeyliğini vermiştir¹⁰⁴.

⁹⁶ Münecimbaş, *Sahâifu'l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/453.

⁹⁷ Varlık, “Çaldıran Savaşı”, 8/193-195.

⁹⁸ Celâlzâde, *Selimnâme*, nşr. Ahmet Uğur–Mustafa Çuhadar, 380.

⁹⁹ Münecimbaş, *Sahâifu'l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/453.

¹⁰⁰ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 230.

¹⁰¹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

¹⁰² “kendüye gâyet müşâbih sultan Ali nâm bir mukharebi var idi. Hücüm edenlere kendüyi Şah İsmail olmak üzere izhâr edüb”. Bk. Münecimbaş, *Sahâifu'l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/454.

¹⁰³ Münecimbaş, *Sahâifu'l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/454; Varlık, “Çaldıran Savaşı”, 8/193-195.

¹⁰⁴ Feridun Bey, Deli Hüsrev Paşa'nın terfi etmesini şu şekilde kaleme almış; “mâh-ı mezburûn üçüncü gününde zikr olunan muharebede yoldaşlığı ve merdâneliği zahir olan âlâ ve ednâyı bi-hasb istihkakihim atâ ve ihsânlar ve terkkiler ve riâyetler olundu. Ve muharebe-i mazbureden cem' olan eşrârinin otak

3.2. Hüsrev Paşa Mardin, Sancar ve Amîd Seferlerinde (1515)

Hüsrev Paşa'nın, paşa unvanını alıp ilk siyasi görevini Karaman beylerbeyliğinde icra etmesinin ardından, ikinci görevi Çaldıran zaferidir. Akabindeki ilk askeri görevi, Diyarbakır'ı Safevî kalıntılarından arındırmak amacıyla Bıyıklı Mehmed Paşa'ya destek ve yardım sağlamak olmuştur. Zira Diyarbakır (Amid), Safevî devletin batı hududunda kontrol ettiği en stratejik kalelerden biriydi. Osmanlılar burayı alırsa İran'ı tehdit edebileceklerdi. Öte yandan, burası Osmanlılar için de çok önemli görüldüğünden Diyarbakır'ın ele geçirilmesine karar verildi¹⁰⁵. Şah İsmail, Osmanlı ordusunun Tebriz'den ayrılmasını müteâkip kaçtığı yerden Tebriz'e geri dönünce, Çaldıran seferinde maktul düşen Ustacluğlu Mehmed Han'ın birâderi Kara Han'ı Diyarbakır'a yollamıştır. Kara Han beş bin kızılbaş ile Diyarbakır'ı muhasara etmiştir. İstanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Diyarbakır'ı kuşatmadan kurtarmak için görevlendirmiştir¹⁰⁶. Bıyıklı Mehmet Paşa 5 Rebiülevvel 921'de (19 Nisan 1515) Kemâh kalesini Kızılbaşların elinden kurtarmak için Amasya'dan hareket etmiştir¹⁰⁷. Osmanlılara iltica eden meşhur âlim İdris-i Bitlisi¹⁰⁸, onbin kürt askerleri ile Keyfâ (Hasankeyf) sancağında Bıyıklı Mehmed Paşa'nın komuta ettiği orduya katılmıştır. İdris-i Bitlisi'nin ardından Sivas beylerbeyi Şadi Paşa, beş sancakbeyi ve beş bin süvâri ile gelip Bıyıklı Mehmed Paşa'nın kuvvetlerine katılmıştır. Bu kuvvetler Diyarbakır nevâhisindeki Karaköprü'ye varmıştır. Osmanlı ordusuna karşı koyamayacağını gören Kara Han, Diyarbakır'dan Mardin'e çekilmeye karar vermiştir¹⁰⁹.

Böylece Osmanlı ordusu 921 Şaban ayının başında (Eylül 1515 ortaları) Amid'i muhasaradan kurtardı ve kale anahtarını teslim aldı¹¹⁰. Bıyıklı Mehmed Paşa, Amid'i zapt altına aldıktan sonra Mardin kuşatmasını kaldırmak için Mardin üzerine

önünde boyunları oruldu. Dördüncü gününde Sinan Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği verilüb Zeynel Paşa ki Karman Beyidi. Anadolu Beylerbeyliği verildi. Ve Hüsrev Bey Karaman beylerbeyisi oldu". Detaylı bilgiler için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/462; Celâlzâde, *Selimnâme*, nşr. Ahmet Uğur-ustafa Çuhadar, 382.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/273.

¹⁰⁶ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 103), 2/305.

¹⁰⁷ Münecimbaşı, *Sahâifu'l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/457.

¹⁰⁸ İdris-i Bitlisi: Bitlis'te dünyaya geldi. Bölgenin âlim ve şeyhlerinden olup Diyarbakır'da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayında münşilik yapan ve Yavuz Sultan Selim'in hizmetinde bulunan İdris, 1514 yılında Çaldıran Savaşı'na katıldı. Zaferden sonra Dukakinzâde Ahmed Paşa kumandasındaki kuvvetlerle Tebriz'e gitti. Tebriz'in fethinden sonra Osmanlı padişahını karşılayanlardan biriydi. İdris-i Bitlisi'nin hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 21/485-488.

¹⁰⁹ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/310.

¹¹⁰ Mustafa Âlî, Amid kalesi fethini şu şekilde söz etmiş: "*Asâkir-i sultani mevkib-i civân-bani sene-i ihdâ ve işrin ve tis'a-mie şa'banının evâ'ili Amid hisarındaki karar-mândelere manzur ve mücedden hayat-ı câvidânî bulmaları üzere müyesser olup yitdiler*". Detaylı bilgiler için bk. Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 213b.

yürümüşür. Bu arada Kara Han, değerli eşyalarını alıp Mardin'den Sincar Çölü'ne çekilmiş ve şehri savunmak için bazı eşkıyaları orada bırakmıştır. İdris-i Bitlisî, Mardin'in ileri gelenlerine ve alimlerine, şehri Osmanlı ordusuna teslim etmeleri için bir mektup göndermiş, şehrin barışçıl bir şekilde teslim edilmesi durumunda şehir halkının mallarını, canlarını ve çocuklarını koruma sözü vermiştir. Bunun üzerine şehrin ayanlarından biri olan Seyyid Ali, İdris-i Bitlisî'den eman talep ederek, kale anahtarını teslim etmiştir¹¹¹.

Osmanlı ordusuyla Cevsak¹¹²,ta buluşan Şadi Paşa “benim vazifem Diyarbakır’a kadardır¹¹³,” diyerek askerlerini alıp gitmiştir. Bıyıklı Mehmet Paşa bunu duyunca Âmid’e çekilip durumunu padişaha bildirmek zorunda kalmıştır¹¹⁴. İdris Bitlisi, paşaların arasında çıkan fitne ateşini söndürmek için acele Cevsak’a gitmiştir. Şadi Paşa hareketi sebebiyle cezalandırılmış, H. 18 Şeval 921’de (25 Kasım 1515) Divân’da alınan kararla Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa komutasında; Anadolu eyâletindeki tımarlı sipâhileri ağası Sinan Ağa ve Silahdârbaşı Bâli Ağa ile bin nefer tüfekli yeniçerilerinin ilkbaharda Bıyıklı Mehmet Paşa’ya yardım için Diyarbakır’a gitmeleri emredilmiştir¹¹⁵.

Sefer zamanı geldiğinde Deli Hüsrev Paşa, askerleriyle birlikte Harput ve Ergani üzerinden Diyarbakır’a yönelmiştir. Diyarbakır’a giden Hüsrev Paşa, yolu üzerindeki İranlıların elinde olan Harput kalesine ulaştığında kale, Osmanlı komutanı Çerkes Hüseyin Bey tarafından kuşatılmaktaydı. Hüsrev Paşa, önce Harput kalesinin etrafındaki köyleri zapt edip Kemah hâkimi olan Feraçin oğlu Ahmed Bey ile ittifak yaparak üç günlük muhasaradan sonra kaleyi tamamen fethetmiştir. Bu çatışmalar sürerken Şah İsmâil, Mardin kalesindeki kuvvetlerini takviye için Hemedan hâkimi Yegân Bey ve Kelher Kerrad hâkimi Çuka Sultan ile altı yüz nefer askeri Kerkük üzerinden Bağdat’a göndermiştir. Şah İsmâil’in bu kuvvetleri Bağdat hâkimi olan Kığır Hân ile birleşerek Kara Han’a yardım için Mardin’e yönelmişlerdir¹¹⁶.

Osmanlı kuvvetleri, Sancar yakınlarında Azerbaycan yollarını kapatan İran ordusu ile şafaktan gün batımına dek savaşıp düşmanı mağlup ettiler. Kaçan Kızılbaşlar

¹¹¹ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/311.

¹¹² Cevsak Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almakta olup, Şanlıurfa iline bağlıdır. Cevsak bağlı olduğu Şanlıurfa iline 64 kilometre mesafe uzaklıktadır.

¹¹³ Mustafa Âli, “Amid sınırından tecâvüze me'mur değilim” ifadesiyle Şadi Paşa'nın sözünü naketmiştir. Bk. Âli, *Künhül-ahbâr* (Fatih, 4225), 214a.

¹¹⁴ Danişmend, *Kronoloji*, 2/23; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/274.

¹¹⁵ Feridun Bey, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yardımını şu şekilde izah etmiş: “On sekizinci gününde divân oldu. Karaman beylerbeyisine emir olundu ki; cemi' Karaman sipâhileriyle alâ't-ta'cil Diyarbakır'a yürüyüb erişe”. Ayrıntılı bilgiler için bk. Feridun Bey, *Münşeatü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/472; Daha bilgiler de bk. Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 214a; Celâlzâde, *Selîmnâme*, nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, 401.

¹¹⁶ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/313-314.

Ruhâ'nın yolu tutmuşlardır¹¹⁷. Osmanlı ordusu, Hüsrev Paşa gelene kadar, Mardin ile Hasankeyf Kalesi arasındaki Kerh isimli (Üçtepe Höyük olarak adlandırılan) mahalde, İran tarafından Diyarbakır'a yardımın gelmesini önlemek için bir ay kamp kurmuştur¹¹⁸.

Bu arada Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa ile umumi sefere memur olan sipâhlar Amid'e vasıl olmuşlardır. Bıyıklı Mehmed Paşa, Karaköprü denilen mevkie gelince düşmana pusu kurmak için bir plan yaptı. Burada paşa tedbirsizlikle Harput hâkimi Çerkes Hüseyin Bey'i serdar tayin edip iki bin süvâri ile on binden fazla Kızılbaş karşı göndermiştir. Şiddetli ilkbahar yağmurlarının yanı sıra İdrîs-i Bitlisî bu planın mahzurlarını belirttiyse de Bıyıklı Mehmed Paşa geri adım atmamıştır. Plana göre, bu güçler yenilmiş gibi görünerek Mehmet Paşa'nın konuşlandığı yere geri çekilecekti¹¹⁹. Ancak 3 fersah¹²⁰ uzaklıkta Dicle Nehri üzerindeki köprünün yakınında bekleyen Paşa, geri çekilen Osmanlı kuvvetlerinin bir gün içinde kendisine ulaşabileceğini düşünerek mesafeyi doğru bir şekilde hesaplayamadığı için, bu kuvvetler geç kaldı ve kendisi de yalan haberler üzerine Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldı. Bir yandan gönderilen Osmanlı kuvvetleri de şiddetli ilkbahar yağmurları nedeniyle Kara Han'ın tuzağına düşürülerek yenilgiye uğratıldı¹²¹.

Bıyıklı Mehmed Paşa Osmanlı askerlerinin bozguna uğradığından haberdar olunca Hüsrev Paşa komutasındaki takviye kuvvetleri birleşmiş ve ardından da derhal harekete geçerek Kara Han'ı takibe koyulmuştur. Nihayet Mardin civarında Koçhisar mevkiindeki Dede-Kargın sahrasında iki taraf karşı karşıya gelmiştir. Bu muharebe bir gün sürmüş, Osmanlı ordusu tam ve kesin zaferle sonuçlanmış ve Kara Han hayatını kaybetmiştir¹²². Aşağıda, bu savaşın gerçekleştiği yer ve olaylarla ilgili detaylı bilgileri sunacağız.

¹¹⁷ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/314.

¹¹⁸ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 214b.

¹¹⁹ Mustafa Âlî'nin "Künhül-ahbâr" adlı eserinde, "*kendisi üç fersah bu'dile şâyi'-ı Dicle üzerinde vâki' cısr kurbunda durub anlar düşman türktâz ettikde mağlubiyet düşüb firâr edeler*". Ama Hoca Sâdeddin Efendi'nin "Tacü't-tevârih" adlı eserinde, "*Lakin Amid ile Kerh mâbeyini altı fersahtan mütecâviz olub*". Burada Amid ile Kerh arasında fersah mesafesiyle ilgili bu iki müellif arasında farklı bilgiler zikredildiği görülmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 214b; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/315.

¹²⁰ Fersah: Farsça ferseng kelimesinden Arapça'ya geçmiştir. Kâmûs-ı Osmânî'de 3 mil uzunluğunda mesafeye 1 fersah denildiği kayıtlıdır. 1 fersah İran'da, atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe karşılığı kullanılmakta olup bu da 6000 zirâ (6,23 km.) yapmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1995), 12/412.

¹²¹ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 214b; M. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 6/116-117.

¹²² Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 215a; İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa", 6/116-117.

3.3. Eski-Koçhisar Zaferi (1516)

Osmanlı kaynaklarında Koçhisar Harbi ismiyle anılan büyük muharebe Eski-Koçhisar kasabasının doğusunda olan Kargan-Dede yahut Dede-Kargın mevkiinde cereyan etmiştir. Bu muharebe de Rebülâhir 922'de (Mayıs 1516) Safevîlerle Osmanlılar arasında vuku bulmuştur. Doğu Anadolu'nun Safevî hakimiyetinden Osmanlı idaresine geçmesiyle neticelenen bu meşhur muharebede Osmanlı ordusuna Diyarbakır beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa ve Safevî ordusuna da Şâh İsmail'in eniştesi ve Çaldıran muharebesinde maktul düşen Ustaclu Mehmet Han'ın kardeşi Kara Han kumandanlık etmiştir¹²³.

Bu muharebede Osmanlı ordusu üç kısım halinde konuşlanmış olup, merkezinde yeniçeri birlikleriyle Bıyıklı Mehmed Paşa bulunmaktadır. Ordunun sağ kolunda Karaman vâlisi Hüsrev Paşa ile birlikte Anadolu ümerâsı beklemekteydi. Sol kolda ise Kemâh vâlisi Kara Hüseyin oğlu Ahmed Bey ile birlikte hudut beyleri ve Melik Halil Eyyüb liderliğindeki dört binden fazla sipahi bulunuyordu. Sason hâkimi Mehmed Bey, Şirvan emirleri, Egil sancakbeyi Kasım Bey, Bitlis hâkimi Şeref Bey, Nemrân zâbıtı Davud Bey, Irâk vâlisi Zirki Ahmed Bey de sol kolda bulunmaktaydı. Çemişkezek hâkimi Mir Hüseyin Bey ve birçok Zülkadirli Arap beyleri ise sağ kol cenahında saf saf durup alaylar bağlamışlardı¹²⁴.

Düşman ordusu ise iki kısma ayrılmıştı. İran ordusunun sağ kolunda, Kara Han ve Şehzade Hüseyin Han ile birlikte 300 nefer seçkin asker bulunmaktadır¹²⁵. İran ordusunun sol kolunda Bağdat valisi kayser Sultan ile bazı Kürt beyleri, Durmuş Han, Çuka Sultan ve Hamedan hâkimi ile birlikte 300 nefer sipah ve ber-güzide asker eşlik ediyordu. Savaşın ilk anlarında, İran ordusu tarafından Osmanlıların sol cenahında bulunan Hüsrev Paşa'nın birliklerine saldırı oldu. Bu sırada Karaman eyâleti askerleri geri çekilmiş, Bıyıklı Mehmed Paşa ateşli silah taşıyanlara, ilerleyip ateş etme emri vermiştir¹²⁶.

Osmanlı kuvvetlerinin ağır ateşi İran ordusunu dağıtmış, kaçan İran birlikleri, Musul yolunu tutarak Kerkük üzerinden Tebriz'e ulaşmıştır. Bu muharebede Kara Han esir düşmüş, Nasuh isimli bir gâzi Kara Han'ın başını gövdesinden ayırmıştır¹²⁷. Safevîler başkumandanı Kara Han'ın kesik başı o devrin usulünce zafer alâmeti olarak on bin kadar Kızılbaş maktullerinin burunları ve kulaklarıyla beraber Yavuz Sultan

¹²³ Eski-Koçhisar kasabası şimdi "Kızıltepe" ismiyle bilinen ve Mardin vilâyeti merkez kazasına bağlı bir nahiye merkezidir. Bu kasaba Mardin'in 16 kilometre güneybatısındadır. Danişmend, *Kronoloji*, 2/23.

¹²⁴ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 215a.

¹²⁵ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/317-318.

¹²⁶ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 215a.

¹²⁷ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 215a.

Selim'e gönderilmiştir¹²⁸. Kara Han'ın maktul olması üzerine Diyarbakır işi halledilmiş ve Diyarbakır asıllı olan Ahmed Bey isminde biri Diyarbakır beylerbeyliğine vâli olarak tayin edilmiştir¹²⁹.

3.4. Hüsrev Paşa'nın Karaman Beylerbeyliği (1514-1521)

Deli Hüsrev Paşa, Çaldıran Savaşı'ndan sonra 1514'te Karaman beylerbeyliğine atanmıştır. Ancak bu atamanın hangi ay ve günde gerçekleştiği kesin olarak bilinmemektedir¹³⁰. Aralık 1521 yılının sonlarına kadar Karaman Beylerbeyi olarak görev yapan Hüsrev Paşa, Diyarbakır'ın fethinde ve Mercidâbık Savaşı'nda rol oynayarak Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişletilmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Uzunçarşılı'ya göre; Padişah, Mardin'in fethinde Bıyıklı Mehmed Paşa'ya yardım etmesi için Konya Sancakbeyi olarak Hüsrev Paşa'yı göndermiştir¹³¹. Konya Sancağı'nın, o dönemde Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya ilhak edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Konya, idari olarak Karaman eyaletine bağlı bir paşa sancağı olarak öne çıkmaktadır¹³². Bu durum, Hoca Sâdeddin Efendi'nin "Tacü't-tevârih" adlı eserinde ise padişahın, Konya Sancakbeyi olarak değil, Karaman Beylerbeyi olarak Hüsrev Paşa'yı Bıyıklı Mehmed Paşa'ya yardım etmek için Diyarbakır'a gönderdiğini söyler¹³³. Mustafa Âlî'ye göre ise padişah, H. 922 senesi ilkbaharında (1516) Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı, Mardin'in fethi için Mehmed Paşa'ya destek vermek üzere görevlendirmiştir¹³⁴. Yukarıdaki verilerden anlaşıldığına

¹²⁸ Danişmend, *Kronoloji*, 2/24.

¹²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/275.

¹³⁰ Mehmed Süreyya, Deli Hüsrev Paşa'nın biyografisini şu şekilde izah etmiştir: "922'de Konya ve 928'de Diyarbakır ve 938'de Haleb beylerbeyisi oldu. Sonra Şam ve Rumeli beylerbeyisi oldu. 941'de Mısır vâlisi oldu. Yirmi iki mâh sonra 843'de vezir olup der saâdete geldi. Sırasıyla vezir-i sâni oldu 951'de vefât eylemiştir. Yeni bağçede medfundur". Burada müellif tarafından Deli Hüsrev Paşa hakkında verilen bilgilerdeki tarihler yanlışlıkla 800'lü yıllar olarak gösterilmiştir. Ancak Mehmet Süreyyâ, eserinin sonuna ilave ettiği hata-sâvab (doğru-yanlış) cetveliyle tarih hatalarını düzeltmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272; Peçevi, *Tarih-i Peçevi* (Halil Edhem, 6308), 1/29.

¹³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/274.

¹³² Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilayetine İdari Taksimatı", *The Journal Of Ottoman Studies* 12 (1992), 427-428; Sadık Müfit Bilge, "Karaman Eyâleti'nin Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (XV.-XVIII. Yüzyıllar)", *International Review of Turkish Studies* 1/1 (Bahar 2011), 3-6.

¹³³ "Şadi Paşa'yı ğamma ve ona uyan ümerâyı alma uğradub Karaman beylerbeyisi olan Hüsrev Paşa'yı âmma-ı sipâh Karaman ile ve Anadolu sipâhîleri ve subâşılılarıyla evvel Baharda Diyarbakır tarafına gönderdiler". Bk. Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-tevârih* (Türk Tarih Kurumu, 103), 2/313.

¹³⁴ "Yani ki mezbur Şadi Paşa'nın sebep-i ğammı sair ümerânın derd ve elemle dideleri ğama giriftâr olmak muhakkak buldu. Amma bu meramın itmamı için Karaman beylerbeyisi Hüsrev Paşa umûmen sipâh ve zu'amâ ve zir-i destindeki ümerâ ve Anadolu eyâletindeki zu'ama ve timârları ziyâde ve sipâh-ı bi-intihâ ve sipâhî oğlanları ağası Sinan Ağa ve Silahdârbaşı Bâli Ağa ve Bölüklerindeki nerre-şirân ve bin nefer tüfenk endâz yeniçeriler ile Başbey nâmına bir zabıt-ı engüşnûma Evvel Bahar'da Mardin

göre, Hüsrev Paşa'nın Karaman Beylerbeyi olarak Mardin'in fethine katıldığı söylenebilir.

Karaman eyaletinde Hüsrev Paşa döneminde timara çıkanların sayısı oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır¹³⁵. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan H. 922 (1516) tarihli belgelere bakıldığında, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın eyaletin paşa sancağı olan Konya Sancakbeyi unvanıyla tebaalarından birine Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetler karşılığında tımar tevcih ettiği görülmektedir. Bu belgelerden H. 3 Muharrem 923 (17 Ocak 1517) tarihli belgede padişah fermanı mucibince Sipâhizade Hacıoğlu Sarı Çavuş'a, Kara Han'a karşı verdiği mücadelede yaptığı hizmetler karşılığında, Karaman vilayetinden 2.000 akçe hisseli tımar tevcih ettiği zikredilmektedir¹³⁶. Topkapı Sarayı arşivindeki H. 22 Zilhicce 924 (25 Aralık 1518) tarihli ikinci bir belgede de Hüsrev Paşa'nın yine Sipâhizade Hacıoğlu Sarı Çavuş'a Kayseri vilayetindeki Meşhediye¹³⁷, den 2.999 akçelik başka bir tımar daha tevcih ettiği görülmektedir¹³⁸. 1520 tarihli üçüncü belgeden Sipahizade Hacıoğlu Sarı'nın kendisine Meşhediye'den tahsis edilen tımandan 2.772 akçelik gelir geldiği anlaşılmaktadır. Oysa Hacıoğlu Sarı'nın beratına göre, bu tımarın miktarı 2.999 akçedir. Buna göre 227 akçelik bir eksiklik bulunmaktadır. Sipahizâdenin talebi üzerine Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya gönderilen H. 15 Safer 926 (5 Şubat 1520) tarihli fermanla eksikliğin Beyşehir vilayetine bağlı Doğancı köyünden 227 akçe zam elde edilerek tamamlanması emredilmiştir¹³⁹.

Halep Beylerbeyi ünvanıyla imzalı olan ve Hüsrev Paşa'ya ait H.15 Rebi'ül-evvel 927 (23 Şubat 1521) tarihli başka bir belgede sultanın fermanı mucibince, Karaman vilayetinden Hacıoğlu Sarı Çavuş'un hissesine 668 akçe zam yapılarak, 2.999'dan 3.667'ye yükseltilmiştir. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki 358/4 sayılı bu belgede ilginç bir bilgi tespit edilmiştir. Kroniklerde Hüsrev Paşa'nın 1532-1534 yılları arasında Halep valiliğine atandığı ifade edilmektedir. Oysa tespit ettiğimiz söz konusu belgeye göre Hüsrev Paşa'nın bu dönemde Halep beylerbeyi olarak görev yaptığı söylenebilir¹⁴⁰.

fethine teveccüh etmek buyuruldu". Bu konuda daha fazla bilgiler için bk. Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 214b; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/274.

¹³⁵ Alaaddin Aköz, *XVI. Asırda Lârende (Karaman) Kazâsı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 189.

¹³⁶ Osmanlı Arşivi (COA), *Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e]*, No. 358/1, Gömlek No.812/1.

¹³⁷ Kayseri'de "Kasr Sahrası", "Meşhed Ovası" veya "Meşhediye" isimleriyle anılan ve Köşk Dağı'ndan Keykubâdiye Sarayı'na kadar uzanan geniş bir ova bulunmaktadır. Bu ova özellikle Sultan I. Alâeddin Keykubâd zamanında Selçuklu ordusunun sefere hazırlandığı bir tarihî mekân olarak pek çok olaylara sahne olmuştur. Selçuklu orduları sefere buradan çıktığından dolayı da Kayseri'ye "Darü'l-Feth" denilmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) Ve Kayseri Şehri* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 105.

¹³⁸ Osmanlı Arşivi (COA), *Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e]*, No. 358/2, Gömlek No.812/2.

¹³⁹ Osmanlı Arşivi (COA), *Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e]*, No. 358/3, Gömlek No.812/3.

¹⁴⁰ Osmanlı Arşivi (COA), *Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e]*, No. 358/4, Gömlek No.812/4.

Bu belgeden yola çıkarak devletteki hizmetlerinin karşılığı olarak Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya aynı zamanda Halep eyaletinin de verildiği tahmin edilebilir. Daha sonra Halep üzerinden alınarak yalnızca Karaman eyaleti kendinde kalmıştır. Bunu H. 23 Rebi'ül Evvel 928 (20 Şubat 1522) tarihli belge ispat etmektedir. Bu belgeye göre, Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa, 5.995 akçelik miktarı ziyadesiyle Hacıoğlu Sarı Çavuş'a Kütahya livasının muhtelif yerlerinden de tımarlarla tevcih etmiştir¹⁴¹. Bu belgelere göre Hüsrev Paşa'nın (1516-1521) tarihleri arasında Karaman beylerbeyi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

3.5. Mercidâbık Savaşında Hüsrev Paşa

Mercidâbık Savaşına katılması, Deli Hüsrev Paşa'nın üçüncü askerî vazifesidir. Bazı Osmanlı kaynakları, Hüsrev Paşa'nın Koçhisar zaferinden sonra, Karaman valisi olarak Sultan Selim'in yanında Mercidâbık Savaşına katıldığını belirtmektedir¹⁴². Bu bağlamda, Hüsrev Paşa'nın Osmanlı tarihinde dönüm noktası sayılabilecek bu savaş sırasında oynadığı rolü ve savaş sırasında kendisine verilen görevleri incelenecektir. Bu nedenle, Hüsrev Paşa'nın Mercidâbık Savaşı'ndaki izlerini takip edebilmek için, bu savaşın gelişmeleri aşağıda ele alınacaktır.

Bu savaşın ana amacı, Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Korkut'un Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye iltica etmesidir. Memlûk Sultanı Gavri, H. 915'te (1509) Yavuz Sultan Selim'in kardeşi ve taht rakibi olan Şehzade Korkut'u himaye etmiştir. Bu nedenle Sultan Selim kardeşi Korkut'u teslim etmesi için Sultan Gavri'ye elçi göndermiştir. Ancak Sultan Gavri, Korkut'u teslim etmemiştir. Sultan Gavri'nin bu davranışı Sultan Selim'in sinirine dokunmuş ancak bu duygusu saklamayı başarmıştır¹⁴³. Ayrıca Osmanlı Sultanı, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin Çaldıran savaşında Safeviler ile gizli bir ittifak yaptığını da öğrenmiştir. Bu gerginlik, Osmanlı-Memlûk ilişkilerinde derin yaralar açmış ve tarafları savaşa sürüklemiştir¹⁴⁴. Ayrıca Kansu Gavri'nin el-Bîre¹⁴⁵'deki âmili olan Alâ'üd-devle, Osmanlı ordusu İran Seferi

¹⁴¹ Osmanlı Arşivi (COA), *Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e]*, No. 358/6, Gömlek No.812/6.

¹⁴² Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 248.

¹⁴³ Ahmed b. Ebi'l-Hasen Ali b. Nûreddin Ahmed er-Remmâl el-Mahallî eş-Şâfiî İbn Zünbül, *Vâkı'atü's-sultân el-Gavri ma'a Selim el-Osmânî*, thk. Abdülmün'im Âmir (Kahire: Mısır kitaplarının genel heyeti yayınları, 1997), 13.

¹⁴⁴ Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2004), 29/174-176.

¹⁴⁵ El-Bîre: Arapçada el-bîre (kale, hisar), mahallî Halep dilinde Bârâcık, halk dilinde Belecik şeklinde kullanılan ve XVI. yüzyılda Berecük imlâsıyla yazılan Birecik "küçük kale" demektir. XIX. yüzyılda ismi Biretû'l-Fırat olarak da geçer. Birecik Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Mercidâbık Savaşı'ndan sonra Osmanlı idaresine girdi (1516) ve Halep eyaletine bağlı Urfa sancağının merkezi olarak teşkilâtlandırıldı. El-Bîre, 10 Temmuz 1920 tarihinde İngilizler ve ardından Fransızların işgal kuvvetlerinin şehirden ayrılması ile iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin bir kısmı Suriye tarafında

için Safevilere yöneldiği sırada, Maraş ahalisine Osmanlı ordusuna erzak satmamasını emretmiştir. Sultan Selim, etrafındaki alimler ve devlet adamlarıyla yaptığı istişare neticesinde Sultan Gavri'ye valisinin yaptıklarını anlatan bir mektup göndermiştir. Ama Gavri bu mektuba “o benim tebaâmdan değil ve bana itaatsizdir” diyerek cevap vermiştir¹⁴⁶. Sultan Selim, Safevi savaşında Memlükler'e elçi göndererek kendisiyle işbirliği yapmasını istemiş ancak Sultan Gavri bu teklifi de redetmiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim Divân-ı Harp'i toplayarak Kansu Gavri'ye karşı sefer yapmaya karar vermiştir¹⁴⁷.

Yavuz Sultan Selim, İstanbul'dan çıkmadan önce H. 3 Cemaziyevvel 922 (4 Haziran 1516) tarihinde Kadıasker Zeyrekzâde ve Karaca Paşa ile Sultan Gavri'ye mektup göndermiştir. Bu mektupta Sultan Gavri'nin Osmanlı hakimiyetini kabul etmesi isteniyordu. Esas amacı Sultan Gavri'yi savaşa sürüklemek olan Yavuz hazırladığı ordusuyla elçilerden hemen sonra İstanbul'dan ayrılmıştır¹⁴⁸.

Yavuz Sultan Selim, İstanbul'dan ayrılmadan önce H. 25 Rebîülevvel 922'de (28 Nisan 1516) veziriazamlık makamına getirdiği Sinan Paşa'yı önden göndermiştir. Sultan Gavri, Sinan Paşa'nın harekete geçtiğini öğrenince, 40.000-50.000 kişilik bir kuvvetle H. 16 Rebîülâhîr'de (19 Mayıs) Halep'e gitmek üzere yola çıkmıştır¹⁴⁹. Veziriazâmdan sonra İstanbul'dan kalkan Yavuz Sultan Selim, H. 22 Cemazeyelahir 922'de (23 Temmuz 1516) Elbistan Sahrasında Sinan Paşa ile birleşmiştir¹⁵⁰. Bu sırada, 25 Temmuz'da Kansu Gavri'nin Halep'e geldiği haberi Osmanlı ordugâhına ulaşmıştır. Bu arada Osmanlı tarafından gelen elçilerle birlikte karşı taraf da Moğolbay'ı elçi olarak

yer almakta olup, idari olarak Halep Valiliği'ne bağlı Minbic kazasının Abu Kahf İlçesi'ne dahildir. Söz konusu bölgenin 2010 nüfus sayımına göre nüfusu yaklaşık 1.800 kişidir ve Minbic'in 22 km güneyinde bulunmaktadır. Diğer bölüm ise Türkiye sınırları içerisinde yer almakta olup, Birecik ilçesi Şanlıurfa iline bağlıdır. Bu bölgenin 2010 nüfus sayımına göre nüfusu 89.435'tir. Birecik, Şanlıurfa'ya 83 km ve Gaziantep'e 63 km mesafededir. Detaylı bilgiler için bk. İdris Bostan, “Birecik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayımları, 1992), 6/187-189; T.C. Birecik Kaymakamlığı, “Birecik Nüfusu” (Erişim 14 Ocak 2025).

¹⁴⁶ İbn Zünbül, *Vâkı'atü's-sultân el-Gavrî*, thk. Abdülmün'im Âmir, 13.

¹⁴⁷ Mustafa Âlî, Yavuz Sultan Selim'in Gavri'ye gönderdiği mektubunu şu şekilde izah etmiştir: “*bu eyâmmda Sultân Gavri'den elçi ve name geldi ki içinde nice vecihle terk-i edeb etmiş. Hatta mazmun nâ-meymununda eğer nush ve pendimi dinlersen pâ-y tahtına dönesin. Şah İsmail ile cenk ve cidâldan elbette fâriğ olasın ve eğer mektubuma muhalefet edersen beni kendüye edû bilüp dostluk adâvet mubeddel olmasından şüphe çekmeyesin*”. Bk. Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 219b.

¹⁴⁸ Feridun Bey, vakıayı “*Şehr-i Cemaziyevvel sene 922 üçüncü gününde Zeyrek Zâde ki Rumeli Kazıaskeri Karaca Paşa ile Mısır'a elçiliğe Gönderildi*” ifadesiyle anlatır. Haydar Çelebi'nin Ruznamesinde, “1 Cemaziyevvel 922 (2 Haziran 1516) Pazartesi, Kadı asker Zeyrek Zade ve Karaca Paşa ile Mısır'a elçi gönderildi. Padişah da İstanbul'dan hareket etti” ibaresi farklı tarihte yazılmış olduğunu ifade eder. Detaylı bilgiler için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/477-478; Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi (Tercüman 1001 Temel Eser 73)*, nşr. Yavuz Senemoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi), 182.

¹⁴⁹ Emecen, “Mercidabık Muharebesi”, 29/174-176.

¹⁵⁰ Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/478.

Osmanlılara göndermiştir¹⁵¹. Yavuz Sultan Selim ordusuyla Mercibabık¹⁵² ovasındaki “Harap Karbân Sarayı” adıyla bilinen konuma vardığında, H. 11 Receb 922 (10 Ağustos 1516) tarihinde Karaca Paşa ile Gavri'nin elçisi Moğolbay Osmanlı sultanının huzuruna geldiler¹⁵³. Adı geçen Moğolbay ile on süvârinin Sultan Selim'in ordugâhına silahlarıyla girmeleri Sultan Selim'i sinirlendirmiştir. Bunun için kendi elçilerine yapılan “muâmelenin mukabele-i-bilmisli” olmak üzere, Sultan Selim bu azametli Mısır sefirinin sakalını, bıyığını tıraş ettirip total bir eşeğe bindirerek Kansu Gavri'ye geri göndermiştir¹⁵⁴.

Memlük Sultanının elçisinin Yavuz Sultan Selim'in huzuruna girdiği günde Behisni¹⁵⁵ hâkimi Padişaha gelip kale anahtarını teslim etti. Bunun üzerine Yavuz Selim, H. 12 Receb 922'de (11 Ağustos 1516) Behisni kalesinin muhafazası için otuz garip yiğit göndermiştir. Ayrıca Behisni kalesinin hâkimine yeterli asker vermeleri için Şehsüvâroğlu Ali Bey'e ve Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya emirler gönderdi¹⁵⁶. Bu arada Memlük ordusu da Halep'ten yola çıkarak Mercibâbık sahrasında konaklamıştı. Yavuz Sultan Selim, Halep'in yakınında, “Mercidâbık” adlı ovadaki “Tel el-Fâr” mevziinde H. 25 Receb 922 (24 Ağustos 1516) Pazar günü sabahleyin Memlük Sultan Kansu Gavri ile karşılaşmıştır¹⁵⁷.

Mercidâbık Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun yerleşimi şu şekilde idi: Yavuz Sultan Selim yeniçerilerle beraber merkezde, sağ kanatta Anadolu beylerbeyi Zeynel Paşa ve Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa, Dulkadir beylerbeyi Şehsüvaroğlu Ali Bey ve Ramazan Bey askerleriyle beraber mevzilenmişlerdi. Sol kanat ise Rumeli beylerbeyi Küçük Sinan Paşa'ya emanet edilmiş ve Diyarbakır beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa da bu tarafa yerleştirilmişti¹⁵⁸. Ordunun önüne toplar yerleştirilmiş ve önden arkaya savaş

¹⁵¹ Emecen, “Mercidabık Muharebesi”, 29/174-176.

¹⁵² “Merc” kelimesi Arapçadır. Türkçede (çayırılık) demektir. (Dâbık) yer ismidir. (Merc-i Dâbık/Mere-i Dâbık) terkibi (Dâbık çayırı) mânâsına gelir. Burası Haleb şehrinin dört fersah mesafesinde bir ovadır. Halep'e yaklaşık 38 km. (Dâbık) isminde bir çay ve bir köy olduğu için çayıra bu ismin verildiği rivayet edilir. Bir rivayete göre de Dâvûd Peygamber'in mezarı buradadır. Ona izâfe edilen bir türbe de vardır. Daha fazla bilgi için bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/27.

¹⁵³ Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/478.

¹⁵⁴ Danişmend, *Kronoloji*, 2/27; İbn Zünbül, *Vâkı'atü's-Sultân el-Gavri*, thk. Abdülmün'im Âmir, 13-14.

¹⁵⁵ Behisni, Anadolu'nun güneydoğusunda, bir yay şeklinde uzanan Güneydoğu Toroslar'da, Adıyaman iline bağlı bir ilçe merkezidir. Bölgede tarihi bilinen en eski alanlardan biri olan Besni çeşitli dönemlerde değişik isimler almıştır. Kommagene Krallığı döneminde Bahsna, daha sonra Bethesna (Süryânîce) adıyla anılmıştır. Arap ve Fars kaynaklarında ise bu ismin Behesnâ'dan geldiği ve “eşsiz” ya da “cennete eş” mânâlarına geldiği söylenir. Daha fazla bilgiler için bkz. Mehmet Taştemir, “Besni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 5/540-543.

¹⁵⁶ Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/478-479; Haydar Çelebi, *Ruznâmesi*, nşr. Yavuz Senemoğlu, 185.

¹⁵⁷ Feridun Bey tarafından yazılmış olan “Münşeatu's-Selatîn” adlı eserde Merc-i Dâbık savaş tarihi 25 Receb 922 (24 Ağustos 1516) tarihinde vukubulmuştur. Detaylı bilgiler için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/479; Bin Tolûn, *İ'lâmü'l-verâ*, 229-230.

¹⁵⁸ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 248.

arabaları konularak bir siper oluşturulmuştur. Gavri'nin komutasındaki Memlûk ordusunun harp nizâmı ise şöyledir: Sultan Kansu Gavri merkezde durmuş, sağ cenahda Halep emiri Hayır-Bay'a, sol cenah Şam emiri Sıbay'a teslim edilmiştir¹⁵⁹.

Mercidâbik Muharebesi'nin güneşin doğuşuyla başlayıp öğleden sonraya kadar yaklaşık 8-9 saat sürdüğü sanılmaktadır. Muharebe Türk ordusunun tam ve kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu ünlü savaşta Sultan Kansu Gavri telef olmuştur. Rivayete göre, Kansu Gavri'nin cesedi dört gün sonra bulunmuş ve Halep'in Akyol Mahallesi yakınlarındaki Baba Bayram'ın türbesine defnedilmiştir¹⁶⁰.

Dört ay sonra Diyarbakır beylerbeyi haberci gönderip Kızılbaşın veziri Çaban Bey'in H. 22 Zilkade 922'de (17 Aralık 1516) bir miktar asker ile Bağdad'a geldiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, Diyarbakır'a yardımcı kuvvetler olarak Şehsüvaroğlu Ali Bey ve Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı göndermiştir¹⁶¹.

3.6. Bursa Muhafızlığı

Yapılan araştırmalar, kısa bir süre için de olsa Deli Hüsrev Paşa'nın siyasi hayatının ilk yıllarında Bursa Muhafızı olarak görev yaptığını göstermektedir. Hüsrev Paşa'nın bu görevi, Yavuz Sultan Selim Kahire'ye girmesinden sonra yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Yavuz Selim, Mısır seferine çıkarken H. 922'de (1516) ihtiyar devşirme vezir, eski Sadrazam Hersekzâde Ahmed Paşa'yı Bursa muhafızlığına tayin etmiştir¹⁶². Hersekzade Ahmed Paşa bu görevdeyken Kahire'de bulunan Yavuz Sultan Selim, paşayı yanına çağırmıştır¹⁶³. Sultana giden Hersekzâde Ahmed Paşa'ya, muhtemelen seraskerlik görevi verildi. Mısır'dan yola çıkan Hersekzâde, Zulkadirli vilâyeti hududuna ulaştığında, Kızılçöl diye bilinen yaylakta H. 2 Receb 923 (21 Temmuz 1517) Salı gününde vefat etmiştir. Danişmend, bu vefat haberinin H. 26 Receb 923 (14 Ağustos 1517) Cuma günü Kahire'ye ulaştığını, bu sebeple Hersekzâde'nin yerine Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın getirildiğini ifade etmektedir.

¹⁵⁹ Danişmend, *Kronoloji*, 2/27.

¹⁶⁰ Danişmend, *Kronoloji*, 2/28.

¹⁶¹ Ali Seslikaya, Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'a gönderilmesini şu şekilde nakletmiş: "Diyarbakır Beglerbegisi kızılbaşdan berdel gönderüb kızılbaşın veziri Çaban Beg'in bir mıkdar asker ile Bağdad'a geldiği haberi ma'lum olub Padişah Hazretleri dahi mumâileyh üzerine varüb ceng-i estevan deyü emr idüb Şehsüvaroğlu Ali Beg'e ve Karaman Beglerbegisi Hüsrev Paşa'ya 'ale't-ta'cil yetişünler deyü hüküm irsal eylediler". Bk. Ali Seslikaya, Yavuz Sultan Selim'in sefer menzîlnâmeleri (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2014), 103.

¹⁶² Danişmend, *Kronoloji*, 2/44.

¹⁶³ Şerafettin Turan, "Hersekzâde Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/235-237.

Hersekzâde'nin vefat haberi ile birlikte İstanbul'daki zelzele sebebiyle meydana gelen hasarın da tamir olduğu haberi Yavuz'a verilmiştir¹⁶⁴.

3.7. Hüsrev Paşa'nın Bozoklu Şah Velî İsyanını Bastırmakla Görevlendirilmesi

Şah Velî, 1519 yılında Bozok bölgesinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Şeyh Celal'in müridlerinden biridir. Şah Velî isyanı, Şii eğilimli Kızılbaş Safevilerin tahrikiyle ortaya çıkmıştır¹⁶⁵. Bozoklu "Şah Velî" adıyla bilinen Celâli, Amasya yakınlarında H. 926 (1520) tarihinde Turhâl kalesinde isyan edip etrafına âsileri toplamıştır. Yavuz Sultan Selim bu haberi duyunca Divân-ı Harp'i kurmuştur. Bu ayaklanmanın bastırılması için hemen Vezir Ferhad Paşa serdar tayin edilmiştir¹⁶⁶. Aynı zamanda Yavuz Sultan Selim, Ferhad Paşa bölgeye ulaşana kadar Dulkadiroğlu vâlisi Şehsuvâr oğlu Ali Bey'in güçlerinin takviye edilmesi için Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Sivas (Rum) beylerbeyi Şadi Paşa'ya emirler göndermiştir¹⁶⁷.

Bu arada Deli Hüsrev Paşa, bölgenin durumunu bildiren bir mektubu padişaha göndermiş, kendisi de Karaman eyâleti askerlerini toplayıp Dulkadiroğlu beylerbeyi Ali Bey ve Sivas beylerbeyi Şadi Paşa ile temasa geçmiştir. Osmanlı güçleri, buraya geldikleri günün ertesinde asiler üzerine yürümüşlerdir. Bu sırada, Elbistan'da olan Şah Velî, adamlarıyla beraber Sivas hududuna kaçmıştır. Sivas beylerbeyi Şadi Paşa, Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Dulkadiroğlu valisi Şehsüvar Ali Bey önderliğinde hareket eden Osmanlı güçleri, Sivas hududuna kadar Şah Velî'yi takip etmişlerdir. Osmanlı ordusu Şah Velî'yi H. 21 Rebiülevvel 926 (11 Mart 1520) Pazar günü Sivas hududunda bulunan Şahrüh köprüsü¹⁶⁸ yanındaki ovada yakalamıştır¹⁶⁹. Şiddetli bir

¹⁶⁴ Seslikaya, *Yavuz Sultan Selim'in sefer menzîlnâmeleri*, 167; Danişmend, *Kronoloji*, 2/44.

¹⁶⁵ 1519'da Bozoklu Şeyh Celâl adında bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan edince bundan sonraki isyanlar, hangi gaye ile ve ne türden olursa olsun, halk arasında onun adına nisbetle Celâli sıfatıyla anılmaya başlandı. Detaylı bilgiler için bk. Mücteba İlgürel, "Celâli İsyanları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/252-257.

¹⁶⁶ Lütfi Efendi, Şah Velî isyanını bastırılması hakkında şöyle bilgiler vermiş: "Dokuz yüz yirmi altısında Zülkadîr (Zülkadiriye) vilâyetinde Şâh Velî nâm müfsid celâli olup hûruc etti ve ol vilâyetlerde hâyli fitne ve fesâd ve hasâret ve şenâat edib bu ahvâli Sultan Selim'e arz edince ol dâhi kapû halkından ve yeniçeriden birer mikdâr askerle Ferhad Paşa nâm vezirini koşub öte yakâya gönderdi ve Sultan Selim dahi islambul'a varub tahtında karar eyledi. Ferhad Paşa kapû halkı ile gidüb ama Zulkâdirîlu'nun vâlisi Ali Bey ve Karaman beylerbeyisi Hüsrev Paşa ve Sivâs beylerbeyisi Şâd Paşa bu üçü ittîfâk edüb hurûc iden hâric üzerine varub hâyli cenk ve cidâl eyleyüb âhirü'l emr o bâğilerin ekseri kırılıb ve başları olan habisin başı kesilib Sultân Selim'e gönderdiler". Bk. Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 283-284.

¹⁶⁷ "Amasya kurbunda Turhâl nâm kaleden Celâli demekle marûf bir mülhid zuhûr edüb yanına hayli erbâb-ı fesâd cem oldu. Karaman beylerbeyisi ve Rum beylerbeyisi varub def'ine kadir olmaları vardıkça kuvvetlendi. Âhirü'l-emir Şehsüvâroğlu üzerine musallat oldu. Beru cânibden vezir olan Ferhâd Paşa leşkerle anın def'ine irsal olunup". Detaylı bilgiler için bk. Feridun Bey, *Münşeatü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/499; Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 283-284.

¹⁶⁸ Şahrüh Köprüsü: Kayseri ili Sarıoğlan ilçesi Karaözü köyünde yer alan tarihi bir köprüdür.

muharebeden sonra asiler yenilmiş, Şah Veli kaçmayı başarmıştır. Osmanlı ordusunun elinden kaçsa da Ulu Yörük aşiretine bağlı Cungar oymağı tarafından Dulkadiroğlu valisi Şehsüvaroğlu Ali Bey'e teslim edilmiş ve başı kesilerek ortadan kaldırılmıştır. Şah Veli'nin kesik başı padişâha gönderilmiştir¹⁷⁰.

3.8. Canbirdî Gazâlî Ayaklanmasındaki Rolü ve Anadolu Beylerbeyliği (1521)

Deli Hüsrev Paşa'nın diğer bir askeri vazifesi, Memlûk Sultanlığını yeniden canlandırmayı hayal eden Canbirdî'nin Mısır'daki isyanının bastırılmasına katılmaktır. Yavuz Sultan Selim'in 1520'deki vefatından sonra tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman'ın henüz genç ve tecrübesiz olduğunu düşünen Canbirdi Gazâlî¹⁷¹, bağımsızlık arzusu ile hareket ederek bu durumu fırsat bilip isyan etmiştir. Canbirdi'nin esas hedefi, Mısır'a Sultan olmak ve Memlûk Sultanlığını yeniden canlandırmaktır¹⁷².

Canbirdi, Osmanlı idaresinden memnun olmayan Memlûkleri ve Arapları etrafında toplayarak Osmanlılara karşı bir ordu kurmuştur¹⁷³. Üstelik Canbirdi, Şam'daki Osmanlı muhafızlarını ortadan kaldırıp bölgede tam bir hakimiyet kurduktan sonra adına hutbe okutarak madeni para bastırmıştır¹⁷⁴. Ayrıca Rodos Şövalyelerinden yardımcı kuvvetler istemiş ve bunların desteğiyle Beyrut ve Trablus şehirlerini de ele

¹⁶⁹ “Dergah-ı mualla ve bargah-ı ala refaau'l-lahu Teala fevke's-semavati'l-ulyaya arz-ı bende-i ihtivâ oldurki. Bundan evvel bendenüze hükm-i şerif-i cihân-mutâ' vârid olub fehvâ-ı hümayununda Celâliyye Sofileri peyalâ ve zâhir olub def' için Karaman askerin cem' edüb cenâbi sadâret imâret tâb saadet nisâb hazret Ali Bey dâme ikbâlehü ile ve Rum beylerbeyisi Şadi Paşa ile mülâkât olub hüsn-i tedbir ve firâset nice ise görüb def' idesiz deyu emir olunmuş. Bu bende-i asker ile nefis...hazır bulunub müşariün Ali Bey dâme uluvvihi hazretleri dahi yürüyüp Şahruh Bey köprüsüne gelüb...ona olacak...dahi yürüyüb bu mübarek Rebi'ül evvel ayının yirmi birinci ki ruz-ı Yekşenbedir mülâkât olub...ruz Duşenbedir adv üzerine yürüyüb ziyâde muharebe olunub işâ vaktında dâğ karib mevzii olub kendü tarik bulub münhezim oldu. Amma hîn-i muharebede cinâb-ı sadâret...tâb mumâileyh Ali Bey kâm taht hazretleri gittiği gibi envâ' dilâverlikler ve esnâf şecâ'etler ettiği kâbil-i şer' ve tahrir ve mümkün tekrar değildir. Şöyle vâk' hâldir. Dergâh hevâleye inhâ olundu. Bâkî fermâm dergâh-ı saâdet destgâhındır. Âzâfî'l-ibâd Hüsrev el-Hakîr”. Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e], No. 3295/1, Gömlek No. 592/14.

¹⁷⁰ Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/471; Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 284; Ali Haydar Avcı, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pîr Sultan Abdal ve Bütün Değişleri* (Ankara: Barış Kitap, 2016), 34.

¹⁷¹ Hırvat asıllı bir Slav olduğu rivayet edilir. II. Bayezid devrinde Osmanlı akıncıları tarafından esir edilip İstanbul'a nakledildi. Oradan Memlûk sultanına hediye olarak yirmi esirle birlikte gönderilerek Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın Memlûklerinden oldu. Gazâlî ismini bir müddet idarecisi olarak da bulunduğu Mısır'daki Şarkıye şehrinde bulunan Minye Gazâl köyünden aldı. XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında adı Canberd Gazâlî ve Canberd Gazzâlî şekillerinde anılmaktadır. Detaylı bilgiler için bk. Feridun Emecen, “Canbirdi Gazâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/141-143.

¹⁷² Danışmend, *Kronoloji*, 2/66.

¹⁷³ Solakzâde Mehmed Efendi, *Tarih* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 433-434.

¹⁷⁴ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 436.

geçirmiştir¹⁷⁵. Ardından Şam'dan on beş bin süvâri ve sekiz yüz tüfekçi asker ile çıkıp Humus, Hama ve etraflarını yağmaladıktan sonra Halep üzerine yürümüş, H. 20 Zilkade 926'da (1 Kasım 1520) Halep şehrine ulaşır orayı kuşatmıştır¹⁷⁶.

Bu vaziyet üzerine, Halep vâlisi Karaca Paşa, Canbirdi'nin isyânını Kanuni Sultan Süleyman'a bildirmiştir. Padişah, divanı hemen toplamış, Halep'in kuşatmadan kurtulması ve bu ayaklanmanın bastırılması için üçüncü vezir Ferhad Paşa'yı serdar tayin etmiştir¹⁷⁷. Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa, bu seferde Ferhad Paşa'nın yardımına memur edilmiştir. Padişahın emrine hemen uyan Hüsrev Paşa, Karaman askerleri ile birlikte silahlı kuvvetlerin komutanı Mehmet Ağa liderliğinde yaklaşık 1.000 silahdar ve sol ulufeciler ağası Bostancı Ali Bey kumandasındaki 1.000 askerle H. 10 Zilhicce 926'da (21 Kasım 1520) yola çıkmışlardır¹⁷⁸. Anadolu beylerbeyi Ayas Paşa, Dulkadiroğlu beylerbeyi Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Ramazanoğlu Pîrî Bey de Halep vâlisi Karaça Paşa'nın yardımına gönderildi. Bu esnada Şehsuvaroğlu Ali Bey'e, Ferhad Paşa gelinceye kadar Canbirdi Gazâlî'yi oyalaması emredildi¹⁷⁹. Canbirdi Gazâlî bu seferi öğrenince kendi safında yer almaları için Şehsuvaroğlu Ali Bey ile Ramazanoğlu Pîrî Bey'e haberler göndermiş ve bir taraftan da gizlice münasebette bulunduğu Şah İsmâil'den yardım talep etmiştir.

Canbirdi Gazâlî, kış mevsimi olmasına rağmen Halep kalesini kuşatmıştır. Bununla beraber Canbirdi, Ferhad Paşa'nın Halep'e doğru yöneldiğini öğrenince kuşatmayı kaldırıp Şam'a geri çekilmiştir. Matrakçı'ya göre, Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa Halep'e ulaştığında Gazâlî'nin firarını Sultana bildirmiş ve kendi yeni bir emre kadar orada beklemiştir. Ardından Ferhad Paşa'nın Antakya'yı geçip Hama'ya ulaştığı sırada, o zamana kadar Halep'te beklemekte olan Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa yanında olan beyler ve kapu halkı ile gelip Ferhad Paşa'ya katılmıştır. Bir rivayette, Ferhad Paşa ile Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Halep istikametinde müştereken yürüdükleri, ancak Canbirdi'nin Şam istikametine kaçmasının ardından, Ali Bey'in Hama ve Humus'u geçene kadar onu takip ettiği belirtilmektedir. Yani Ferhad Paşa Hama'da Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa ile buluştuktan sonra Şam istikametine geçmiştir¹⁸⁰.

Canbirdi'ye karşı Şam'a yürümekte olan Osmanlı ordusu iki koldan müteşekkildi. Sağ kolda Şehsuvaroğlu Ali Bey ile Anadolu beylerbeyi Ayas Paşa, sol

¹⁷⁵ Danişmend, *Kronoloji*, 2/66.

¹⁷⁶ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 435; Atâ Bey Hammer, *Tarih* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 128), 5/270-271; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961), 8.

¹⁷⁷ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 294-295.

¹⁷⁸ "Ferhad paşa'yı serdar tayin edip Anadolu ve Karaman beylerbeyisi, Şehsuvaroğlu Ali Bey dahi muavenet ve ma'an üzerlerine varmak tenbih buyuruldu. ve kıfayet mikdarı bölük halkıyla dört bin yeniçeri tayin olundu". Ayrıntılı bilgiler için bk. Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 435.

¹⁷⁹ Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, 9.

¹⁸⁰ Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, 10-11.

kolda Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa bulunmaktaydı. Bahar ayları girer girmez Şam yakınındaki “Mastabatü’ş-Şam” denilen bölgeye gelen Ferhad Paşa’nın kuvvetleri ile Canbirdi Gazâlî’nin kuvvetleri 17 Safer 927 (27 Ocak 1521) Çarşamba günü karşı karşıya geldiler¹⁸¹. Büyük bir muharebeden sonra Canbirdi yenilgiye uğramış, canını kurtarmak için bir iki adamıyla beraber kaçmak zorunda kalmıştır. Canbirdi Gazâlî birkaç gün derviş kıyâfeti giyerek saklanmıştır. “Seydi Ali” adında bir adam Ferhad Paşa’nın Canbirdi Gazâlî’nin başı için ilân ettiği ödülü duyunca Osmanlı kuvvetine gelerek Gazâlî’nin saklandığı yeri bildirmiştir. Bunun üzerine Ferhad Paşa’ya Canbirdi Gazâlî teslim edilmiş ve kafası kesilmiştir. Bu hadisenin ardından Ferhad Paşa, Şam şehrine girmiştir¹⁸². Ferhad Paşa’nın Şam’a girmesinden kısa bir süre sonra Şam beylerbeyliğine Anadolu beylerbeyi Ayas Paşa tayin edilmiştir. Hüsrev Paşa ise Ayas Paşa’nın yerine Anadolu beylerbeyliğine getirilmiştir¹⁸³.

3.9. Diyarbakır Beylerbeyliği (1521)

Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa, Suriye’deki Canbirdi Gazâlî isyanı bastırıldıktan sonra, Kanuni Sultan Süleyman 1521 yılında Macaristan seferine gittiğinde, Anadolu’yu İran Şahı’nın saldırılarından korumak amacıyla yine Ferhad Paşa ile birlikte Kayseri’ye gönderilmiştir¹⁸⁴. Aynı yılın Aralık ayının son günlerinde Bıyıklı Mehmed Paşa’nın vefât haberi gelmiştir. Bu bölgenin özellikle İran sınırına yakın stratejik ve önemli bir konumda bulunması ile birlikte bölgede sık sık yaşanan çatışmalar, isyanlar ve Kürt beylerinin Osmanlı Devleti’ne olan sadakatlerinin belirsiz olması gibi sebeplerden Osmanlı Devleti, bölgenin idaresi için tecrübeli bir devlet adamına ihtiyaç duymuştur. Kanuni Sultan Süleyman, bu konuyu devlet büyükleri ile istişare ettikten sonra, Diyarbakır’ın ikinci Osmanlı valisi olarak Deli Hüsrev Paşa’yı tayin etmiştir¹⁸⁵.

Bostânzâde, Deli Hüsrev Paşa’nın Diyarbakır’a tayinini: “*ol kış havâdisden biri bu oldu ki diyâr-ı Acem...Beylerbeyisi olan merhûm Bıyıklı Mehmed Paşa bu makâm-ı ülfetden dâr-ı âhîrete intikâl edüb bu haber mesâmi-i âliyye-i pâdişâhiye yetişdükde*

¹⁸¹ Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 23; Yurdaydin, *Kanunî’nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, 11; Hammer, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 128), 5/270-271.

¹⁸² Danişmend, *Kronoloji*, 2/66; Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 437.

¹⁸³ Bostanzâde, *Gazevât-ı Sultan Süleyman* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3317), 12b; Celâlzade, *Tabakâtü’l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 31a; Yurdaydin, *Kanunî’nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, 14.

¹⁸⁴ Yurdaydin, *Kanunî’nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, 17; Münecimbaşı, *Sahâifu’l-ahbâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 67), 3/477.

¹⁸⁵ Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 29-30.

mülhem-i devlet telkini ile ki erbâbu-dival mulhamûna ol vilâyetin eyâleti ol vakt Anâdolu Beylerbeyisi olan Hüsrev Paşa'ya kerâmet olunub” şeklinde ifade etmiştir¹⁸⁶.

Kanunî Sultan Süleyman, 21 Receb 928'de (16 Hazirân 1522) Rodos Seferi'ne çıktığında¹⁸⁷, Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya ve Kürt Beylerine, sınırların güvenliğini dikkatle gözlemeye birlikte, çıkacak herhangi bir isyan ve Safevî tarafından yapılacak her türlü saldırıyı savuşturma görevini vermiştir¹⁸⁸. Aynı yılın sonbaharında Hüsrev Paşa, padişaha bir mektup göndermiştir. Hüsrev Paşa bu mektubunda, valiliği döneminde pek çok isyanla karşı karşıya kaldığını buna rağmen isyanları bastırmayı başardığını ve çevredeki bazı kaleleri aldığını ifade etmiştir¹⁸⁹.

3.9.1. Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Gönderdiği Mektuplar (1522-1532)

Deli Hüsrev Paşa, Diyarbakır'da on yıl kalmış ve Osmanlı-Safevî ilişkilerinde önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, “*açgözlülük ve kayırmacılık*” gibi bazı olumsuz niteliklerine rağmen, Diyarbakır'ı Safevîlerin saldırısından korumuş ve bu bölgede çıkan isyanları tehlikeli boyutlara ulaşmadan bastırmıştır. Bu bağlamda, Hüsrev Paşa selefi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından kurulan casus ağı ve İran Şahı'nın zulmünden kaçanlar aracılığıyla sürekli olarak Safevîlerden Padişaha haberler göndermiştir¹⁹⁰.

Hüsrev Paşa, Şah İsmail'in Tebriz'den ayrılıp Ucan¹⁹¹ yaylasındaki yazlığına gittiğini, Horasân'da bulunan Kör Emir¹⁹² isimli adamının yaylada Şah'ın yanına kadar vardığını, Şahın yaylada iken aşırı derecede hastalandığını, ayrıca tedaviler neticesinde

¹⁸⁶ Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 30.

¹⁸⁷ Yurdaydin, *Kanunî'nin Cülûs ve İlk Seferleri*, 37.

¹⁸⁸ Bostânzâde, Diyarbakır'ı İran saldırısından korumak için Kanuni Sultan Süleyman'ın emrini: “*Diyarbakır beylerbeyisine ve Kürdistân ümerâsına dâhi emr oldu ki diyâr-i Acem tarafında olan avbâs ü eşrâr nev' hareket ederse tîğ-i bî-derîğ ile tebârların kat' eyleyeler*” şeklinde nakletmiştir. Ayrıntılı bilgiler için bk. Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 32.

¹⁸⁹ “*Bu esnâda Diyârbekir beylerbeyisinden ulâk gelüb ol vilâyetlerde ba'z-ı kılâ'un fethi haberin getürdü*”, Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 32.

¹⁹⁰ J. L. Bacqué Grammont, “Etudes Turco-Asfaviides, XV. Cinq Lettres De Hüsrev Paşa, Beylerbey Du Diyârbekir (1522-1532)” (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Journal Asiatique 29/3-4 (1991)), 241.

¹⁹¹ Ucan, şu anda Farsça “Şehristân-i Bustân Âbâd” adıyla anılmakta olup, Tebriz'in kırk beş kilometre güneyinde konumlanmaktadır. Bk. Sertaç Sarıçiçek, *Safevîler Döneminde İran'da Avşarlar* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 22.

¹⁹² Kör Emir, bu döneme ait Osmanlı belgelerinin altında geçen ismiyle Amir Hân Musullû, Tahmâsb Mîrzâ'nın lalasıdır. Aslında 1515'ten beri Horasan'ın genel valisidir. Şah İsmail'in Çaldıran'da yenilmesinden sonra Özbekler, 1515'te Horasan'a saldırdılar. Bu saldırıdan sonra Musullu Emir Han ve Belh Hakimi Rumlu Div Sultan, Tebriz'e gelerek Horasan'ın sahipsiz olduğunu söylediler. Bunun üzerine Şah İsmail, Horasan bölgesinin yönetimini bir yaşındaki oğlu Tahmasb'a verdi. Musullu Emir Han'ı ve Lala Gıyaseddin Muhammed'i de Horasan'ın veziri olarak atadı. (1516) Özbek Hanı Ubeyd Han, 1521'de Şah Tahmasb emrindeki Herat'ı kuşattı. İki haftalık bir kuşatmanın ardından kuşatmayı kaldırmış ve Buhara'ya dönmüştü. Detaylı bilgiler için bk. Grammont, “XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa”, 242; Fikret Sarıcaoğlu, *Akkoyunlu Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi* (İstanbul: İÜ Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Tarih Lisans Programı), 207.

sağlığına kavuştuğunu Padişaha bildirmiştir¹⁹³. Mektubun sonunda bulunan Hüsrev Paşa'nın mühründe (kulların en zayıfı, mütevâzı Hüsrev) anlamına gelen “*Âzaî'î-l-ibâd Hüsrev el-Hakîr*” imzası bulunur. Bu belge tarihsizdir. Ancak Şah İsmail 26 Receb 928 (21 Haziran 1522) tarihinde Ucan ovasına vardığına göre bu mektubun 1522 senesi sonbaharında kaleme alınmış olması muhtemeldir¹⁹⁴. Arşivde tespit edilen diğer belgede ise, Şah İsmail hayatta iken Portekiz elçisi ile Frenk asıllı Abdülalâm adındaki kişiyle görüştüğünden, Şah İsmail'in ölümünden, oğlu Tahmasb'ın İran tahtına çıkmasından, Portekiz elçisine ülkesine gitmesi için izin verdiği hâlde Abdülalâm adındaki Frenkin ihtida ettiği için Portekiz elçisi ile beraber gitmediğinden bahsedilmektedir¹⁹⁵. Hüsrev Paşa yine casuslardan getirdiği bilgileri başkente göndermiştir. Hüsrev Paşa, gönderdiği mektubunda bu elçinin kim olduğu ve Tahmasb'tan ne istediği hakkında herhangi bir ayrıntıdan bahsetmemektedir.

Diyarbakır valisi Hüsrev Paşa başkente gönderdiği bir başka mektubunda ise Diyarbakır vilayetinin ünlü alimlerinden Şemseddin Mehmed Bîdârî¹⁹⁶ için ricacı olmuştur. Mehmed Bîdârî'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetleri karşılığında ona bir iş, terfi veya emekli maaşı talep etmiştir¹⁹⁷. Şemseddin Mehmed Bîdârî, Diyarbakır'da birkaç yıl önce İdrîs Bitlîsî'nin oynadığı role benzer bir rol oynamıştır. Mehmed Bîdârî Payitaht'ın yerel Kürt beyleriyle yakınlaşması için gayri resmi bir vekil olmuştur.

Feridun Bey, “Münşaatü's-selatin” adlı eserinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Haydar Çelebi¹⁹⁸ tarafından kaleme alınmış Temmuz 1525 tarihli bir mektubunun Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya gönderildiğini belirtmektedir. Bu mektupta, İstanbul'a giden Şemsüddin Mehmed Bîdârî'nin Sultan'ın iltifatına mazhar olduğu ve çabalarının karşılığında ödüllendirildiği de vurgulanmaktadır. Hüsrev Paşa'ya gönderilen aynı mektupta, Kanuni Sultan Süleyman Hüsrev Paşa'ya İran'a yapılacak sefer için gerekli hazırlıkları yapmasını emretmektedir. Bu esnada Kanuni Sultan Süleyman Macaristan seferine öncelik veriyordu. Kanuni bu emirle muhtemelen Osmanlı sınırlarını Safevilerin ani saldırılarından korumak için Hüsrev Paşa'dan bu

¹⁹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e]*, No. 7115/1. Gömlek No. 813/31.

¹⁹⁴ Grammont, “XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa”, 242.

¹⁹⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e]*, No. 8946/1, Gömlek No. 881/43.

¹⁹⁶ Şemsü'd-din Mehmed Bîdârî: Mevcut biyografik kaynaklarda (Mustafa Âlî'nin Künhül-ahbar kayıtları dahil) bu tarihi şahsiyet hakkında ne kadar araştırma yapıldıysa da izine rastlanmadı. Ancak Hüsrev Paşa'nın Bâbîâlî'ye gönderdiği, E.11740/1 nolu belgede bulunan mektup, Şemsü-ddin Bîdârî'nin bazı özelliklerinden bahseder. Kürt asıllıdır. Diyarbakır'ın seçkin alimlerindendir. Osmanlı'nın bu alandaki hakimiyetini pekiştirmede büyük rol oynamıştır. Bu yüzden Hüsrev Paşa, Bâbîâlî'den çabalarına karşı ödül istedi. Ayrıntılı bilgiler için bk. Grammont, “XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa”, 247.

¹⁹⁷ Grammont, “XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa”, 247.

¹⁹⁸ Haydar Çelebi: İstanbul'daki yeniçerilerin isyanında aldığı rol nedeniyle aynı yılın baharında görevden alındığı ve idam edildiği bilinmektedir. Detaylı bilgiler bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/107; Necdet Sakaoğlu, *Süleyman Hürrem ve Diğerleri: Bir Dönemin Gerçek Hikayesi* (İstanbul: NTV Tarih Yayınları, Nisan 2012), 5.

hususta gerekli tüm tedbirleri almasını ve doğudaki düşmanına caydırıcı bir uyarı vermesini istemiştir¹⁹⁹.

Hüsrev Paşa'nın başkente gönderdiği bir başka mektupta, Atâk²⁰⁰ Beyliğine bağlı Mihrâniye Beyi Emir Hasan vefat edince, Hüsrev Paşa onun yerine Emir Hasan'ın oğlu Bahaüddin'in getirilmesini arz etmiştir²⁰¹. Bu belgenin sol üst köşesinde Hüsrev Paşa'nın 25 Rebiülevvel 931 (19 Şubat 1525) tarihli teklifini Bâbiâlî'nin kabul ettiğine dair bir ibare dikkat çekmektedir²⁰².

Başka bir belgede, Osmanlılara tâbi olan ana sancakbeyi Abdurrahmân Bey, Zülfikar Bey'in haberlerini anlatan bir mektubu Hüsrev Paşa'ya göndermiştir²⁰³. Bu mektupta, Zülfikar Bey'in ordusuyla Bağdat'tan ayrılarak Sâmerâ ve Musûl yakınlarındaki Tekrît şehirlerine geçtiği ve Şah taraftarı göçebe Arap kabilelerine saldırıp birçoklarını öldürdüğü, sonra Şah'ın onun üzerine Seyyid Mehmed Kemâne'nin oğlu Seyyid Mansur²⁰⁴u göndermesi sebebiyle Zülfikar Bey'in Bağdat'a geri döndüğü belirtilmiştir²⁰⁵. Hüsrev Paşa'nın başka bir mektubunda, Şah'ın Bağdat'ı tekrar ele geçirdiği ve Sultana bağlılığını bildiren Bağdat valisi Zülfikar Bey'in öldürüldüğü

¹⁹⁹ Feridun Bey, *Münşeatü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/543-544.

²⁰⁰ Atâk sancağına bağlı Mihrâniye olduğu belirtilir. Atak kasabası ve Mihrâniye kalesi cezirenin kuzey tarafına düşer. Atak bölgesi bugün, Diyarbakır'ın Lice ilçesinde olup ilçe merkezinin kuzeydoğusunda yer alır. Doğusunda Hazro, batısında Hani, kuzeyinde ise Genç ilçesi yer almaktadır. Sarım Çayı ve Dicle Nehri'nin kolları ile çevrilmiştir. Atak ve Mehraniye'nin, Hazrô'nun kuzeydoğusunda ona yakın bir mesafede olduğu söylenir. Daha ayrıca bilgiler için bk. Fatih Pekol, *Zirki Beylikleri ve Beyleri Tarihi* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 12; Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/460.

²⁰¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e]*, No. 8177/1. Gömlek No. 857/29.

²⁰² Grammont, "XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa", 254-255.

²⁰³ Ana ve Hit bölgeleri, Safevilerden Halep sancakbeyi Karaca Paşa tarafından 1518 yılında alınmıştır. Bu bölge, Bağdat'a yakın bir konumda yer almakta olup, stratejik öneme sahiptir. Aynı zamanda, Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancak olarak düzenlenmiştir. Abdurrahman Bey bin Öksüz Hacı Mustafa Bey, Topkapı arşivinde yer alan 5246 numaralı belgede belirtildiği üzere, 1527 yılında 225.000 akçe gelir ile bu göreve atanmıştır. Bk. Grammont, "XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa", 259.

²⁰⁴ Seyyid Mansur: Necef'in Nakîbi Seyyid Mehmed Kemâne, Şâh İsmail'in 1508'de Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra ona katıldı. Bu da ona kısa sürede büyük onur kazandırdı. 1526 yılı sonlarında Kızılbaşlar arasındaki savaşlar sırasında Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Büyük ihtimalle Seyyid Mehmed Kemâne'nin oğlu olan ve burada da bulunan Seyyid Mansur, İbrâhim Han Musullu'nun öldürülmesinden bir gün sonra Mâhî-Daşt'a gelen ve hemen Zülfikâr'a katılan Kemâne ailesinden olabilir. Detaylı bilgiler için bk. Hasan Rûmlu, *Ahsenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2006), 273; Grammont, "XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa", 260.

²⁰⁵ Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı (COA), *Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e]*, No. 8943/1. Gömlek No. 881/40.

bildirilmiştir. Feridun Bey, padişaha Dimitrofça²⁰⁶ kalesinde iken 23 Zilkade 935'te (29 Temmuz 1529) bu mektubun geldiğinden bahsetmiştir²⁰⁷.

Tespit ettiğimiz bir belgede, Hüsrev Paşa'nın şahsi mal varlığından (Hâss) biri üzerindeki haklarını şiddetle savunduğu görülmektedir. Padişah tarafından Diyarbakır vilâyetinin yeni Tapu ve Tahrir Defterlerini²⁰⁸ düzenlemek için gönderilen vergi memuru Mahmud Bey, Hüsrev Paşa'nın haslarından olan Urfa'daki (Rûha) "Bozulus"²⁰⁹ bölgesini Hâss-ı Hümayûn olarak tescil ettirmiştir. Hüsrev Paşa vergi memuruna itiraz edince memur, Hüsrev Paşa'dan söz konusu yerlerin kendi haslarından olduğunu ispat etmesi için bir berâtını göstermesini istemiştir. Bu durumu kabullenemeyen Hüsrev Paşa sultana bir mektup göndererek berât talep etmiştir. Belgenin arka yüzünün sağ alt köşesinde, "Allah'a güvenen, Abdülahad oğlu Hüsrev" manasına gelen "El-vâsîk bi'l-melîki's-Sâmed Hüsrev Bîn Âbdü'l-Ahâd" bir ifade bulunmaktadır²¹⁰.

الوائق بالملك الصمد خسرو بن
عبد الاحد
El-vâsîk bi'l-melîki's-
Sâmed
Hüsrev Bîn Âbdü'l-Ahâd

Şekil 3.1. Hüsrev Paşa'nın Şahsî Mührü.

3.9.2. Hüsrev Paşa Diyarbakır'da iken Anadolu'da Bozoklu İsyanı (1526)

Hüsrev Paşa, Diyarbakır'daki görev süresinde Osmanlı tarihinin en tehlikeli isyanlarından biri olan Baba Zünnun isyanıyla karşılaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, 1526 yılındaki Macar Seferi ve Mohaç Savaşı ile meşgulken, Anadolu'nun bazı

²⁰⁶ Dimitrofça: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sremska Mitrovica, Sırbistan'ın Özerk Bölgesi'ne bağlı Sirem Sancağı'nın merkezi olup Dimitrofça adı ile bilinmekteydi. Şehir, Sava Nehri'nin kıyısında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Nenad Moacanin, "Sirem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/423-424.

²⁰⁷ "fi 23 minhü Dimitrofça kalesi geçilüb konuldu. Yakîn Zülfikâr'ın başını kesdiğini Diyarbakır beylerbeyisi ilâm eylemiş". Detaylı bilgiler için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/568.

²⁰⁸ İlki (924/1518) yılında kurulmuş olup, Başkanlık Arşivleri Tapu ve Tahrir defterleri, 64 numarada muhafaza edilmektedir.

²⁰⁹ Boz Ulus: Urfa'nın kuzeybatısı, bugünkü Bozovâ civarında olduğu sanılmaktadır.

²¹⁰ Grammont, "XV. Cinq Lettre De Hüsrev Paşa", 261-262.

bölgelerinde halk, hükümetin uyguladığı yüksek vergiler nedeniyle huzursuzdu²¹¹. Bu bağlamda, Bozok vâlisi padişahın kuzeni Hersekzâde Ahmed Paşa'nın oğlu Mustafa Bey²¹², “Süglün Koca” yahut “Süglün oğlu Murad” isminde bir ihtiyarın tarlasına haksız olarak iki yüz akçelik bir vergi koymuştur²¹³. Bu ihtiyar verginin biraz indirilmesini istediğinde de hakaret ve sakalını tıraş ettirme cezasıyla karşılaşmıştır²¹⁴. Bu adam tahammülü yokken Ehl-i fesâd'a sığınıp gözyaşlarını dökerek vâk-i hâli arz etmiştir²¹⁵. Büyük ihtimalle Şîi ve Safevî propagandacıları bu vaziyetten istifade etmişlerdir. Baba Zünnûn ismindeki eşkiya reisinin idare ettiği ilk isyan 12 Zilkade 933 (10 Ağustos 1526) yılı Çarşamba gününde Bozok'ta çıkmıştır. Bozok sancakbeyi Hersekzâde Mustafa Bey'in konağını basan Baba Zünnun, 12 Zilkade 932 (20 Ağustos 1526) tarihinde Bozok kadısı Muslihiddin ve kâtip Muhammed'i idam ettirerek isyan bayrağını açmıştır²¹⁶.

Kanuni Sultan Süleyman Belgrad'ın fethinden sonra 8 Safer 932'de (24 Kasım 1526) İstanbul'a döndüğünde, Anadolu'da ciddi bir isyanın haberi başkente ulaşmıştır. Padişah, Divân-ı Harp'i kurup Hüsrev Paşa bu isyanın bastırılması için serdâr tayin edilmiştir²¹⁷.

Baba Zünnun, İçel'den Tokat'a kadar büyük bir sahada hareket ederek çevresine asileri toplamaya başlamıştır. Bunun üzerine Karaman beylerbeyi Hürrem Paşa, Zünnun'un oğlu Tonuz önderliğindeki asilerle yüzleşmek için derhal askerleriyle birlikte harekete geçmiş ancak tedbirsiz davrandığı için Bozoklu oğlu Tonuz Kayseri civârında “Kurşunlar” diye bilinen mevzide Karaman eyaleti askerlerinin üzerine hücum edip Hürrem Paşa'yı yenilgiye uğratmış ve paşanın başını kesmiştir²¹⁸. Ayrıca birçok sipâhi ve Osmanlı komutanı Tonuz'un eline esir düşmüşler. Kurtulabilen Osmanlı askerleri Kayseri'ye kaçıp Piri Paşa'ya katılmışlardır²¹⁹.

Bu galibiyetin üzerine Baba Zünnun, Süglün oğlu Musa ile birleşmiş ve etraflarında 3.500 âsi daha toplanmıştır. Onlar Sivas taraflarındaki Artuk-âbâd ve Kazova civarlarında yağmaya başlamışlardır. Hürrem Paşa'nın yenilgi haberi Rum²²⁰

²¹¹ Alaaddin Aköz vd., “Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne ilhakı ve sonrasında çıkan isyanlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 153 (Aralık 2004), 47.

²¹² Hersekzâde Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeyliğine getirildiği sırada, yani 1484 yılında II. Beyazid'in kızı Hundi Hatun'la evlendi. Bu evlilikten Ali, Mustafa, Aynışah, Kamerşah ve Mahdumzâde adlarında beş oğlu olmuştur. Ayrıntılı bilgiler için bk. Turan, “Hersekzâde Ahmed Paşa”, 17/235-237.

²¹³ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 252b.

²¹⁴ Danişmend, *Kronoloji*, 2/122.

²¹⁵ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 253a.

²¹⁶ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 331-332; Danişmend, *Kronoloji*, 2/123; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 126a.

²¹⁷ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 354.

²¹⁸ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 354; Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 253a.

²¹⁹ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 126b-127a; Danişmend, *Kronoloji*, 2/123.

²²⁰ Merkezi Sivas olan eyâlettir. Bk. Yurdaydın, Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri, 17.

beylerbeyi Hüseyin Paşa’ya ulaştığında Hüseyin Paşa askerlerini toplayarak asilerin üzerine yürümüştür. Maraş valisi Mahmud Bey de 5 Zilhicce 932 (2 Eylül 1526) Çarşamba günü Zülkadiriye askerleriyle Sivas’a gelip Hüseyin Paşa ile birleşmiştir. Rum beylerbeyi Hüseyin Paşa, Malatya sancakbeyi İskender Bey’i 1.000 sipâhi ile âsilerin üzerine göndermiştir²²¹. İskender Bey asilerin karargâhına geldiğinde, onlara bir pusu kurmuştur. Ancak pusu için koyulan askerler kaçınca pusu bozulmuştur. Planı bozulan İskender Bey geri çekilmişse de Baba Zünnun’un adamları İskender Bey’in peşine düşmüşler ve iki taraf arasında şiddetli bir çatışma meydana gelmiştir. İskender Bey bu çatışmada askerlerinin 400’ünden fazlasını kaybetmiştir²²².

Bu arada Şam beylerbeyi Lütfi Paşa, askerleriyle birlikte Antep’e ulaşmış Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa da çok sayıda askeriyle Malatya’ya gelmiştir²²³. Nihayet Rum beylerbeyi Hüseyin Paşa Adana Beyi Ramazanoğlu Pîrî Bey’le beraber harekete geçip 19 Zülhicce 932 (26 Eylül 1526) Çarşamba günü ikindi vaktinde “Höyükli”²²⁴ adıyla bilinen mevkide âsileri mağlup etmiştir²²⁵. Baba-Zünnun bu sırada maktul düşmüş, maiyyetindeki kuvvetler de yakın dağlara sığınmış. Ancak âsiler o gece yeniden toparlanmışlar ve Hüseyin Paşa’nın ordusuna baskın yapmış, gâlip Osmanlı kuvvetlerinden reislerinin intikamını almışlardır²²⁶. Hüseyin Paşa bu hâdisenin tesiriyle yaralı olarak Sivas’a kaçmış ve bir süre sonra Sivas’da ölmüştür. Hüseyin Paşa’nın ölümünden üç gün sonra cuma günü Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa, askerleriyle süratlice hareket ederek 5 Muharrem 933 (12 Ekim 1526) yılı Cuma günü başsız kalan âsilerin cümlesini yok edip ortadan kaldırmıştır²²⁷.

3.9.3. Hüsrev Paşa’nın Diyarbakır’daki Suistimâlleri

Deli Hüsrev Paşa, Diyarbakır beylerbeyliğinde on yıl boyunca görev yapmış ve bu sırada Osmanlı-Safevî ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, Topkapı Saray Arşivi’ndeki bir belge²²⁸ Dîvâne Hüsrev Paşa’nın bambaşka bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. Uzun bir rapordan ibaret olan bu belge tarihsiz ve imzasız

²²¹ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 127b; Danişmend, *Kronoloji*, 2/123.

²²² Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 127b; Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 253a-b.

²²³ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 253a.

²²⁴ Höyükli Köyü: Kahramanmaraş ilinde yer almaktadır. Afşin Köyleri semtinde bulunan Höyükli Köyü Afşin ilçesine bağlıdır. Höyükli Köyü bağlı olduğu Afşin ilçe merkezine 6 kilometre mesafe uzaklıktadır. Kahramanmaraş şehir merkezine mesafesi ise yaklaşık 68 kilometredir.

²²⁵ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 253a; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 128b; Ârifi Fethullah, *Süleymanname*, nşr. Esin Atıl (Washington: Library Of Congress, 1986), 139.

²²⁶ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 253b.

²²⁷ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 331; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 354; Danişmend, *Kronoloji*, 2/123; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 129a.

²²⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e]*, No. 7105, Gömlek No. 813/21.

olmakla beraber, Diyarbakır beylerbeyliğinde bulunan Deli Hüsrev Paşa'nın 1522'den 1531 başlarına kadarki yıllara ait on yedi farklı suistimalini anlatması bakımından önemlidir. Bu raporda yazar kimliğini zikretmemektedir. Fakat belgenin dilinden Dîvân-ı Hümâyûn tarafından Dîvâne Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'da işlediği suistimâlleri soruşturmak için görevlendirilen bir vekil-i hârç²²⁹ kethüdasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kethüda Deli Hüsrev Paşa hakkında Bâbiâlî'ye hitaben üç sayfalık ve iki yüz otuz yedi satırlık uzun bir rapor yazmıştır²³⁰. Rapora göre;

Hüsrev Paşa Amid'e ulaşır ulaşmaz, Selefî Bıyıklı Mehmed Paşa'nın adamlarının tımarlarını çeşitli bahanelerle iptal ettirmiş ve bu tımarları haksız bir şekilde, Karaman'dan getirttiği kendisine sadık adamlarına tevcih ettirmiştir. Ayrıca Hüsrev Paşa, reayaya karşı aşırı vergi koymuş ve vergiyi ödemeyi reddedenleri hapsedmiştir²³¹. Başka bir belge ise, Hüsrev Paşa'nın Amid'de görev yaptığı sırada Bâbiâlî'ye yazdığı bir mektuptur. Bu mektubunda Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa, epilepsi hastası olduğunu iddia ederek, Ergâni sancakbeyi Halid oğlu Veled Bey'in yerine kendi adamlarından Kasım adında birinin tayin olunmasını arz etmektedir²³².

²²⁹ Raporu hazırlayan kişi, kimliğini belirtmemekle birlikte, raporun muhtevassından anlaşıldığına göre, söz konusu suistimallerin Payitaht'a aksetmesi üzerine, kendisinin, Divân-ı Hümayun olayların tetkiki için görevlendirilmiş bir kethüda olduğu belirtilmektedir. Raporun XVII. Paragrafında, bu kişinin Kürtçe bildiği ve daha evvel de mahalli beylerle temas ve anlaşmalarda bulunmak üzere muhtelif görevler ifa ettiği görülmektedir. Bu hususlar kendisinin de aslen Doğu illerine mensup bir kimse olduğu hissini vermektedir. Grammont, "Divane Hüsrev Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor", 75.

²³⁰ COA, Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e], No. 7105/1, Gömlek No. 813/21.

²³¹ "Sûret-i defter ol dur ki vilayet-i Diyarbakır ahvâlin beyân eder. Evvel bir madde bu dur ki Diyârbekir beylerbeyliği Hüsrev Paşa inâyet olundukda bir niçe Karamanluyu uydurub ol diyâra getirüb bazı musâhibleri ve yanında sözü geçer adamları tahrik eyleyüb bunda olan Mehmed Paşaluyu ortadan götürmeyince sen bunda beylik edemezsin deyüb bunlar dahi ucundan girüb her birine bir bahâne bulub tımarların alub kendü ile gelen Karamanluya ve kendüye tâbi olan kimesnelere ve kethüdâlarından tâ kapucularına ve sakâlarına varınca ve kendüye hizmet eden ehl-i sanâyi şehirliden dahi tımarlar verüb ol derdmend sipâhilerin ki niçe yerlerde yoldaşlıkları zâhir olan yiğitlerin tımarların alub bu zikr olan kimesnelere verdi. Bununla dahi olmayub Karaman'da olan ma'sumlara ve ömründe Diyârbekir görmeyenlere kimi kethüdâsı oğlu ve kimi çavuşu oğlu ve kimi kapucısı oğlu ve bazı ağaları oğulları bu zikr olan ma'sûmların bazısı Diyarbakır'a gelüb ve bazı dahi kendi vatanlarda olub ve eskiden olan emekdârların ki niçe yerlerde yoldaşlıkları zâhir olmuştur. Ol muhârebelerde ki kiminin karındaşı ve kiminin hısmı düşüb envâ-ı hizmetler ede gelmişlerdi. Bunun gibilerinin tımarların alub bu zikr olan ma'sûmlara verdi". COA, TSMA.e, No. 7105/1-1, Gömlek No. 813/21.

²³² "Hazret-i Sultânım kâmbîn ü kâmyâb; südde-i seniyye-i sa'âdet-mersûm ve atebe-i aliyye-i adâlet-merkûm ki meltem-i sufât-ı...sanâdid-i zaman ale'l-umûmdur. Sunûf-ı zarâ'at ü istikânet birle mukabbel ü mübeccel olundukdan sonra ma'rûz-ı bende-i dâ'i bi'l-ihlâs bu dur ki Ergânî sancağı beyi olan Hâlid oğlu Veled Beyin evveliden sara' illeti olub bu diyâra geldikde illet-i mezûr hareket edüb akli zâ'il olub adamları mezbûr alub yine yerlerine kaçib zikr olan sancak mahlul kalıb mezbûr sancağın ekser-i halkı kürd olub kavgadan halî hıfzı için sancakbeyi lazım olub hâliyyen vilayet-i mezbûrede tımarlar kethüdâsı olan kıdvetü'l-ekârim ve'l-a'âlî Kâsım kethüdâ dâme mecdühü bendeleri yarar ve dilâver yoldaşlık ve merdânalıkla ma'rûf ü mevsûf kadimi bendeleri olub bu diyâra gelelden berü halkla ahsan-ı hulkla zindigânî edüb cemî'-ihisâlınden râzî olub yarağında ve yoldaşında mutlakan kusur olmayub her vechle mahall-i himmet ve müstehakk-ı terbiyyet her hizmetin uhdesinden gelür bendeleri olmağın zikr olan sancağı mezbûr bendelerine vech ü münâsib görülüüb sadaka olunmak ricâsına varaka-ı ubûdiyyet birle bâb-ı murâd-bahsa arz olundu. Bendeler silkinde münselik olunub mukfâü'l-merâm ve muhassilü'l-murâd

Kuşkusuz, Hüsrev Paşa Bıyıklı Mehmed Paşa'nın adamlarını her yerde dara sokup oralardan kovalamaya başlamıştır. Hatta bir gün Bıyıklı Mehmed Paşa'nın çavuşlarından biri, "Mehmed Paşa'nın sözü erkân-ı devlette bundan pekeyi geçirdi" diye söylenmiştir. Bunun üzerine, Mehmed Paşa'nın bir çavuşu ve Hüsrev Paşa'nın çâşnîgîri arasında münakaşa olmuş birbirine kılıç çekip birbirlerini yaralamışlardır. Hüsrev Paşa bu sipahileri "siz Kızılbaş gidersiniz" diyerek tutuklatmış, sipahilerden ikisinin ellerini ve ayaklarını kırdırarak ve birini kazığa oturtmuştur. Bu dehşetli sahneyi gören birçok sipahi emektârları dahi korkularından dağılmışlardır²³³.

Hüsrev Paşa'nın bu ihlallerini devlet erkânı haber alınca, bu mesele Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülmüştür. Toplantı neticesinde bu ihlalleri soruşturmak için Diyarbakır'a kethüda gönderilmeye karar verilmiştir²³⁴. Kethüda vazifesine başlamak üzere Amid'e ulaşır ulaşmaz, gerek Hüsrev Paşa'nın gerekse adamlarının engellemeleri ile karşılaşmış, vilayetin idari ve mali işlerinin tetkiki, sistemli olarak engellenmiştir. Kethüda'nın soruşturmalarından hoşlanmayan Hüsrev Paşa, soruşturmanın sonuçlarının Bâbîâlî'ye teslimini engellemek için, Kürt beyleri arasında kargaşaya yol açtığı bahanesiyle kethüdâyı hapsedirmiştir²³⁵.

Hüsrev Paşa'nın suistimallerinin biri de mektubun dördüncü paragrafında yer almaktadır. Anlatılanlara bakıldığında, Selefî Bıyıklı Mehmed Paşa'nın döneminde

kılınmasına himmet ü inâyet oluna ki mezbûr bendelerine vâki' olan âsâr-ı inâyet mahzâ bu bendelerine â'iddür. Bâkî fermâ Sultânüm hazretlerinin re'y-i şeriflerine menûdur. Az'afü'l-ibâd Hüsrev el-hakîr". Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e], No. 7691/1, Kömlek No. 851/54.

²³³ "Bir madde dahi budur ki Mehmed Paşalı'yı ucından alub birine bahâne edüb ki Mehmed Paşa'nın sözü erkân-ı devletde bundan pek geçürdi. Demekle bir çavuşunu boğazından aşub ve bir çâşnîgîrin dahi kendi adamıyla çekişüb ara yerde bir birine kılıç sıyrıp birbirin yaralayub bahâne eyleyüb sen benim adamım öldürüb mâlin alub kaçmak istirdi deyu getirib hamîdde ata sürüb cemî-i şehri gezdürüb sonra getirüb çengâle urdurdu. Ve bazı çavuşlardan niçe zaman mazûl yürüyüb bize bunda yer kalmadı deyu bir niçesi ittîfâk ber eyleyüb elinden giden timarlarında bâkilerin cem ederken siz kızılbaş gider siz deyu tutub siyâset edüb ikisinin ellerin ve ayakların kırdırıp ve birin kazuğa urdurub bu asl zülmeleri görüb niçe emekdârlar dahi havflarından perâkende oldular". COA, TSMA.e, No. 7105/1-2, Gömlek No. 813/21.

²³⁴ "Bir madde dahi bu dur ki bu zikr olunan ahvâllerin bazısı erkân-ı devletde efvâhdan işidilüb ol esnâda bu bendeye dahi kethüdâlık inâyet olunub ol diyârlarda bunun gibi ahvâller olurmuşsen dahi anda varub bunun gibi kânûna muhâlif kaziyetleri ettirmeyesin deyu sipâriş olunmuştu. Bu bende dahi ol diyara vardıkda bu asl kânûna muhâlif işlere muttali' olub olunmasun dediğimizde anlar hod defterdârla ittîfâk-ber edüb bu bende defter üzerinde vardıkda hiç kimsenin maslahatı görülmeyüb biz varmadığımız gün defter açıb niçe dürlü hilâf-ı kânun iş ederlerdi. Hilâf-ı kânun niçin olunur iki timarı bir ve bir timarı iki ve bunda olan eskiden emekdâr mazûl gezer masûm oğlancuklara ve ömerinde Diyarbakır görmeyenlere ve hiç timar yememişlere timar vermek münâsib değildir. dediğimizde Paşa dahi senin bu hususlarda ne dahlin var defter maslahatı hod defterdârındır kethühâlık dedinin bir pâyedır senin hiç vech fi'l-vücûh .. yokdur deyü cevâb verdi. Bu bende dahi bu hususların bazısın der-i devlete arz edüb der-i devletden hükm-i şerif gelüb biz dahi hükm-i şerifi divân-ı âlî'de kendilere sunub alub kendi üzerime atub bu bende dahi divân yazıcısına siz okumazsınız anlar okusun deyüb...dahi okuma deyü tenbih edüb kat'an iltifet etmeyüb biz dahi bunun gibi hususlar olunmasın dediğimiz için bizimle adâvet-i küllî edüb aleyhümüze kasd etdi". COA, TSMA.e, No. 7105/1-3, Gömlek No. 813/21.

²³⁵ Grammont, "Divane Hüsrev Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor", 75.

herhangi bir sıkıntı yaşamayan Nusaybin²³⁶ reayasının huzuru Hüsrev Paşa döneminde bozulmuştur. Şöyle ki Hüsrev Paşa Diyarbakır valiliği döneminde Nusaybin Nahiyesini mukata'a²³⁷ usulüyle bir gayrimüslime vermiştir. Nusaybin mukataasını alan gayrimüslim mültezim koyduğu aşırı vergilerle gayri kanuni muamelelerle reayaya zulmetmiştir. Nusaybin ahalisi dertlerini Hüsrev Paşa'ya anlatmak istemişlerse de paşa onlara kulak asmamıştır²³⁸. Kâbûr bölgesinde yaşayan Arap kabileleri, Nusaybin gibi ağır vergilerle karşılaşan halkın sıkıntılarını göz önünde bulundurarak bazı hayvan sürülerini satmak zorunda kalmıştır. Geçim mücadelesi veren köylüler, bölgeyi terk etmek durumunda kalarak dağılıp gitmişlerdir. Hüsrev Paşa, terkedilen bu toprakları özel mülk (hâs)²³⁹ olarak defterine kaydetmiştir²⁴⁰.

Mektubun sonraki paragrafında ise Nusaybin'in çeltik tarlalarında çalıştırılmak üzere Mârdîn civârının köylerindeki her haneden bir adam alındığı ve onlara hiçbir ücret ödenmeden çeltik tarlalarında bir-iki ay çalıştırıldığı ifade edilmektedir. Dahası pirinç hasadı yapıldıktan sonra pirinç mudu²⁴¹ kırk veya elli akçe olarak zorla reayaya satılıyordu. Her yıl bu zulüm nedeniyle birçok insan köylerini terk etmek zorunda

²³⁶ Nusaybin: Türkiye'nin Mardin iline bağlıdır. 2009 yılı itibarıyla 83.832 nüfusa ve Kürt çoğunluğuna sahip tarihi bir şehirdir. Suriye sınırında Kamışlı'ya komşu ovada kurulmuştur. Arapça kaynaklarda Nasibin imlası Türkçede Nusaybin, MÖ 2. yüzyıla kadar uzanan eski bir Mezopotamya şehridir. Detaylı bilgiler için bk. Metin Tuncel, "Nusaybin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/269-270.

²³⁷ Mukata'a: Abbâsîler tarihinden itibaren Selçuklular'ın son zamanlarında ve özellikle İlhanlılar döneminde yaygınlaşmış görünen şekliyle mukâta'a "vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi" anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar da başlangıçta daha ziyade bu anlamda "mukâtaaya vermek", "mukâtaaya almak/tutmak" veya sadece "mukâtaa" tabirleriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesini kastetmişlerdir. Bu dönemde mukâtaa kavramı aynı zamanda "sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ" mânasını da içeriyordu. Mukâtaa, "devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi" mânasındadır. Detaylı bilgiler için bk. Mehmed Genç, "Mukâta'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/129-132.

²³⁸ "Bir madde dahi bu kim Nusayîn bir sancağa berâber yer olub içinde olan adamısı hoş-nişin olub reayette saklanılır tâ'ife idi bunlar gelib bir kâfire mukâta'a'ya verüb zülmün ve adlin sormayub bize artık mal hâsıl olsun deyü mezbûr kâfire muâvenet edüb re'âyanın şikâyetin dinlemeyüb birisin ikiye kesim edüb anın dahi nerh-i rûzîye bakmayub artık alub anlar dahi hâsile düşeceğini ve kendüler yiyeceğini satub anınla dahi vefâ etmeyüb öküzcüklerin satub olan... idâ edüb dahi oturmağa kudretleri kalmayub terk-i vatan edüb perâkende oldular.sonra Pâdişah-ı âlem-penâh hazretlerine hâss olub ol perâkende olanlarındahi bazısı zulûmden kurtulduk deyü yerlû yerine gelüb mütemekkin oldular dahi niçe bunun emsâli zümleri vardır ki tafsili kâbil değildir". COA, TSMA.e, No. 7105/1-4, Gömlek No. 813/21.

²³⁹ Hâs: Geliri 100 bin akçe ve yukarısı olan dirliklere has denilmiştir. Bunlar başta Padişah olmak üzere şehzade, veziriâzam, vezirler, valide sultan, Padişah'ın kız kardeşleri ve kızları ile beylerbeyleri gibi yüksek dereceli devlet adamlarına tahsis edilmektedir. Tahrir bittikten sonra bir sancağa ait gelirler taksim edilirken en büyük pay Padişah hâslarına ayrılmaktadır. Detaylı bilgiler için bk. M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Fakülte kitabevi Yayınları, 2019), 191.

²⁴⁰ "Bir madde dahi bu kim kâbur oturak-ı Arab olub ol diyârlar feth olalıdan berü merhûm Mehmed Paşa içine bir yarar subaşı koyub olanca hâsılın reâyettler zabt ederlerdi şimdiki hâlde bunlar ol hâsile yetmeyüb zülmün ve adlin sormayub bize artık mal hâsıl olsun deyü bir sancağa berâber yeri harâb edüb içinde kimesne kalmadı". COA, TSMA.e, No. 7105/1-5, Gömlek No. 813/21.

²⁴¹ Müd: 875 gram ağırlığında bir ağırlık birimidir. Luggat. "Osmanlıca Türkçe Sözlüğü" (Erişim 13 Eylül 2023).

kalmıştır. Ayrıca, mazlumlar yaşadıkları sıkıntıları bölge kadısına iletmiş olsalar da kadının korku nedeniyle bu durumu Payitahta bildiremediği anlaşılmaktadır²⁴². Örneğin, Hamid'in mazul kadısı, padişah haslarına ait büyük bir köyün kethüdasına köyün iki yıllık haracını sorduğunda, kethüda "Paşa, bizim haracımızı alır" şeklinde yanıt vermiştir²⁴³. Bunlardan başka Hüsrev Paşa hakkındaki iddialardan biri de reayanın mahsullerini satın alıp pazarlara dağıtmaması, tekelleşmeye ve mahsullerin fiyatlarının yükselmesine neden olmasıdır²⁴⁴. Başkente gönderilen raporlarda geçen Hüsrev Paşa aleyhindeki iddialardan biri de Hüsrev Paşa'nın adamlarının Diyarbakır'da kanuna aykırı olarak, karşılığında hiçbir kira ödemedi ev sahiplerinden zorla ev kiralandıklarıdır. Şöyle ki Hüsrev Paşa'nın adamları bu evlerin onarılması gerektiğinde, ev sahiplerinden onarmalarını talep ediyorlardı²⁴⁵.

Daha önce de ifade edildiği üzere Hüsrev Paşa, İran ile ticarî faaliyetlerde bulunmuştur. Hüsrev Paşa'nın aleyhindeki iddialardan kendisi için en tehlikeli olan husus raporun 11. paragrafında yer almaktadır. Bu bölüme göre, Hüsrev Paşa, "harap akçe" denilen aşınmış akçeleri eritmek üzere darphaneye göndermesi gerekirken bu hususta Bâbîâlî'nin verdiği kesin emri dinlememiştir. Sikke darbi için elverişli madeni bulmakta sıkıntı çeken İran'a, bu aşınmış akçeleri veren Hüsrev Paşa, karşılığında da İran'dan ibrişim ve kumaş almaktadır. Ayrıca Hüsrev Paşa bu malları kendi adamları olan satıcılar aracılığıyla hiçbir vergi ödemedi Osmanlı topraklarına ithal edip sattırmaktadır²⁴⁶.

²⁴² "Bir madde dahi bu dur ki Mârdin önünde vâki olan kariyelerin reâyâların Nusaybîn çrtliği için evden eve her yıl birer adam çıkarub bir iki ay mikdârı çeltik üzerinde işledüb bir akçe verilmeyüb çeltik dahi der-anbâr oldukdan sonra Nusaybîn'de mudûna yiğirmişer akçaeye kimse yüzüne bakmayub ol cebirle işledükleri reâyâlara ve sâ'irlerin getirüb cebren üzerlerine döküb kırkar ellişer akçelerin alub anlar dahi zaûri yiğirmişer anda satub mâ-adasın kendü kiselerinden verüb her yıl asl zûlm çeküb niçesi dahi bu zûlmden perâkende olmuştur. Bu ahvâlin dahi hakikatı malûm olunmak emr olunursa sipâhî oğlanları kethüdâsı bendengüzden teftiş oluna ki toprak kâdisi mezkûra takrır etmiştir. Mezkûr kâdî başı korkusundan der-i devlete arz edemez". COA, TSMA.e, No. 7105/1- 6, Gömlek No. 813/21.

²⁴³ "Bir madde dahi bu dur ki mâl-i Padişaha zabt olunacak bir büyük kariyenin iki yıllık harâcını tasarruf edüb hamîdden azl olan kadı köyün kethüdâsından sù'âl etdikde anların dahi cevâbı bu oldu ki harâcumuzu paşa alır deyecek ve mezkur kadı dahi hazinesinden çıkarıb emine teslim edüb ol kadı dahi el-ân bunda olub emr olunursa andan dahi sù'âl oluna". COA, TSMA.e, No. 7105/1- 7, Gömlek No. 813/21.

²⁴⁴ "Bir madde dahi bu dur ki ol memleketde reâyânın ğallesin almayub kesim eyleyüb hiç nerh-i rûziye bakmayub iki bahâsın alırlar ol diyârın reâyasına bir zûlm dahi bu dur". COA, TSMA.e, No. 7105/1- 9, Gömlek No. 813/21.

²⁴⁵ "Bir madde dahi bu dur ki ol diyârlarda kendü adamları ve sâ'irler müslümânlığının cebren ehl ü iyâlin taşra eyleyüb evlerine konub ve bazısının dahi ehl-i beyt üzerinde olub icârelerindahi vermeyüb harâb etdikden sonra gene sâhibine teklîf ederler. Tamir edün deyü defâ atla bu husUsda hükm-i pâdişâhî vârid olub Paşa dahi mukayyed olmayub hükm-i şahi ile varan sipâhî oğlanı Hasan bendengüzden istifsâr oluna". COA, TSMA.e, No. 7105/1- 10, Gömlek No. 813/21.

²⁴⁶ "Bir madde dahi bu dur ki ol diyârlarda harâb akçe yürümesin deyü tekrâr be-tekrâr hükm-i şerif vârid olub anda hükm-i şerif nâfiz olmadığının sebebi bu dur ki Paşa ol harâb akçeyi diyâr-ı Aceme gönderüb bazırğânlık edüb bî-nihâye ibrişim ve kumaş getirüb resm-i Pâdişâhî dahi vermeyüb merhûm Mehmed Paşa zamanında diyâr-ı Aceme bir ferd bâzırğân emr-i Rûm'un bâzırğânı diyâr-ı Acemdedür

Hüsrev Paşa'nın görev yaptığı Diyarbakır eyâleti ve çevresindeki kabileler arasında kan parası (diyet²⁴⁷) geleneği her zaman uygulanmıştır. İslam ceza hukukunda cinayet suçunun cezası kısastır. Bununla birlikte maktulün yakınları katili affedip belli bir miktar kan parası karşılığında kısas cezasından vazgeçebilirdi. İddialara göre Hüsrev Paşa katillerden “ayak deri” vergisi adı altında yirmi-otuz bin akçe almıştır. Bu durumda maktulün ailesi (sahib-i diyet) kesinlikle hiçbir şey alamazdı. Hüsrev Paşa'nın bu uygulamaları neticesinde birçok ocak sönmüş, failin elinde mülk kalmayınca borç köy ehline yüklenerek zorla alınmıştır²⁴⁸.

Hüsrev Paşa ile ilgili bir diğer iddia, Rodos seferine katılmış ve memleketinde kendisine tımar verilmiş olan Ruha sancağından bir Arap'ı, elinde hükm-i hûmâyün olmasına rağmen ağır bir şekilde sopayla dövdürtüp hapse attırmasıdır²⁴⁹. Raporun 14. paragrafından anlaşıldığına göre, Hüsrev Paşa'nın adamlarından olan bir subaşı geceyi Nusaybin'de bir evde geçirir. Sabah uyandığında eşyalarının kaybolduğu iddiasıyla evdekileri sorguya çeken subaşı, altmış-yetmiş bin akçelik eşyasının kaybolduğunu ve ev sahiplerinin sorumlu oldukları için onların ödemesi gerektiğini söyleyerek bu meblağı ev sahiplerinden zorla tahsil eder²⁵⁰.

Raporda yer alan başka bir mesele ise halkı İran tarafına teveccüh eden Sultan Ahmed Bey adındaki bir Kürt beyi hakkındadır. Bu Sultan Ahmed Bey²⁵¹, Bıyıklı Mehmed Paşa Erzincan'da iken, halkını ona itaat ettirmek için paşadan berat istemiştir. Bunun üzerine Bıyıklı Mehmed Paşa da, bu bölgenin halkının Sultan Ahmed'e itaat etmeleri için eline bir arz vererek Payitahta göndermiştir. Bu arz üzerine Sultan Ahmed'e berât verilerek Kığı, Çapakçur ve Genc üzerinde tasarruf hakkı tanınmıştır. Ancak Bıyıklı Mehmed Paşa bu bölgeyi fethettikten sonra, bu üç sancaklık bölgenin bir kişinin elinde olmasını uygun görmemiş ve bu bölgeleri bölerek Kığı, Çapakçur ve Genc sancaklarını ayrı idarı birimlere ayırmıştır. Rapordaki ifadelerle bakılırsa Hüsrev Paşa geldikten sonra her işin rüşvet yoluyla halledildiğini gören Sultan Ahmed Bey,

Kızılbaşın dahi dirliği ol bezirgânların gelüb gitmeleriyle dür zikr olan bâzırğânlar ol cânibe gitdiklerine sebeb bu dur ki kendinin bâzırğânları işlemğin sâ'irlerin dahi men'ine kâdir olmadığına bâ-iş budur". COA, TSMA.e, No. 7105/1- 11, Gömlek No. 813/21; Grammont, “Divane Hüsrev Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor”, 75.

²⁴⁷ Diyet, Arapça'da “ödemek, vermek” anlamına gelen vedy kökünden türetilmiş bir kavram olup, İslam hukukunda bir kişinin haksız yere öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması durumunda ödenen mal veya para cezasını ifade etmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/473-479.

²⁴⁸ COA, TSMA.e, No. 7105/1- 13, Gömlek No. 813/21.

²⁴⁹ COA, TSMA.e, No. 7105/1- 12, Gömlek No. 813/21.

²⁵⁰ COA, TSMA.e, No. 7105/1- 14, Gömlek No. 813/21.

²⁵¹ Sultan Ahmed Bey: Süveydi kabilesi emiridir. Sultan Ahmed Bey ve onun büyük kardeşi Sühban Bey 1515-1516 yıllarında babalarından miras olan beyliklerini Kızılbaşlardan geri almışlar ve bu beyliği Çapakçur Sühban'a, Genç Ahmed'e kalmak üzere aralarında paylaşmışlardır. Ahmed Bey, Kanuni devrinde, kardeşinin azlını sağlamış ve idamını sebep olmuşsa da Çapakçur'u hiçbir zaman alamamıştır. Grammont, “Divane Hüsrev Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor”, 92.

Hüsrev Paşa'ya bol miktarda akçe verip Bâbîâlî'ye arz ederek beratı yeniletmış, iki sancağı tek sancağa bağlamıştır. Ancak bu kez de tımarı elinden alınan İsfahan Bey²⁵² adındaki bir Kürt beyi, Hüsrev Paşa'ya gelerek sancağını geri istemiştir. Bunun üzerine İsfahan Bey'e tımar olarak bazı köyler tevcih edilmiştir. Ancak sancağını tam olarak geri alamayan İsfahan Paşa'nın isyan çıkarmasının muhtemel olduğu hususunda Hüsrev Paşa uyarılmıştır. Böylelikle Hüsrev Paşa onu tekrar sancağına iade etmiştir²⁵³.

Söz konusu raporda Hüsrev Paşa'nın aleyhindeki iddialardan biri de Kürt beylerinden Seyyidi Ahmed Bey'den yüklü miktarda rüşvet almasıdır. Raporun 17. paragrafına göre; Bedir Bey ile Seyyidi Ahmed Bey arasında düşmanlık hasıl olmuştur. Bu düşmanlığın sebebi ise Seyyidi Ahmed Bey'in Bedir Bey'in yerine geçebilmek için Hüsrev Paşa'ya gelip yüklü miktarda akçe teklif etmesidir. Bunun üzerine Hüsrev Paşa, bu rüşvet karşılığında kethüdasını çağırıp "Gel, Bedir Bey'i ortadan kaldıralım, Seyyidi Ahmed'i bey yapalım" demiştir. Hüsrev Paşa'nın bu usulsüz işleri neticesinde Bedir Bey ve Seyyidi Ahmed birliklerini toplamıştır. Hüsrev Paşa, bu konuyla ilgili olarak kethüdâsını çağırması ve ahengi yeniden sağlamak amacıyla Bedir Bey ile Seyyidi Ahmed'in taraflarına gitmesini istemiştir. Bölgeye gönderilen kethüda, barışçıl yolları kullanarak her iki tarafın birliklerini dağıtmayı başarmıştır. Her iki beyi de Hüsrev Paşa'nın huzuruna çıkarıp birbirleriyle kucaklaşmalarını sağlamıştır. Rapora göre, kendisinin bu tür kötü işlerine vâkıf olan kethüdanın kendi usulsüzlüklerini padişaha bildirmesinden korkan Hüsrev Paşa, kethüda hakkında her türlü iftiralarla dolu bir rapor hazırlayarak padişaha göndermiştir. Ancak İstanbul'dan gelen kethüda ise Diyarbakır'a geldiğinde sorgulanmadan kendisini zincire vurduklarını altı-yedi ay tutuklu kaldığını yazmıştır²⁵⁴.

Sonuç olarak, Hüsrev Paşa, padişâhın fermanlarına inkiyad etmemesi, reayaya aşırı vergi koyması ve tımar muamelelerinde suistimaller yapması, bu bölgedeki birtakım beylerin kanunsuz hareketlerine göz yummak karşılığında rüşvet alması dikkat çekmektedir. Adı geçen raporun Payitahtta nasıl bir etkisi olduğuna dair bir belge bugüne değin tespit edilememiştir. Bununla birlikte Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'daki görevinden alınması ile ilgili Bostanzade tarihinde de görüldüğü gibi çok farklı nedenler olduğu anlaşılmaktadır. Hüsrev Paşa'nın hakkındaki iddiaların doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak eğer doğruysa, Hüsrev Paşa'nın padişahın çevresindeki devlet adamları aracılığıyla etkili bir koruma sağladığı için söz konusu raporun gizlenmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

²⁵² İsfahan Bey: Kürt idi. Sühban Bey'in idamından sonra Çapakçur sancakbeyliğine tayin edildi. Grammont, "Divane Hüsrev Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor", 92.

²⁵³ COA, TSMA.e, No. 7105/1- 16, Gömlek No. 813/21.

²⁵⁴ COA, TSMA.e, No. 7105/1- 17, Gömlek No. 813/21.

3.9.4. Diyarbakır Valiliğindenden Azli ve İkinci Defa Anadolu Beylerbeyliği

Deli Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'dan azil nedeninin tam olarak ne olduğu henüz bilinmemektedir. Ancak kendinden önceki Diyarbakır beylerbeyi Mehmed Paşa'nın adamlarının tımarlarını alıp bu tımarları kendi adamlarına tevcih edip sipahilerin mağduriyetine sebep olması, Mehmed Paşa'nın adamlarını ‘*Siz Kızılbaş gidersiniz*’ gibi bir sözle haksız yere itham edip bu adamların kimini öldürüp kiminin el ve ayaklarını kırdırması, kendisini soruşturmak için gelen kethüdaya zorluklar çıkarması, arazileri mukataaya verip ahaliden fazla vergi alınmasına sebep olması, Nusaybin'deki çeltik reayalarını zorla çalıştırıp ürünü zorla fazla paraya satması, padişah haslarının iki yıllık gelirine el koyması, narha dikkat etmeyip ürünlerin fiyatlarının yükselmesine sebep olması, kumaş ticareti ile meşgul olup yasak olmasına rağmen İran’a harap akçe ile ödemeler yapması, aşiretler arasındaki kan davalarında katilin ailesinden zorla akçe alması, özetle zulm ve haddi aşmasının Diyarbakır beylerbeyliğinden azlinde etkili olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, 1531 yılında Safevîler’in Azerbaycan vâlisi olan Ulama Paşa, Şah Tahmasb ile olan anlaşmazlığından dolayı İstanbul'a kaçıp Kanuni Sultan Süleyman'a itaatını bildirmiştir²⁵⁵. Ulama Paşa, Safevilere iltica eden Osmanlı'nın Bitlis vâlisi Şeref Hân'dan Bitlis'i geri almak için Kanuni'den destek talep etmiştir. Bunun üzerine, Kanuni, Diyarbakır valisi Hüsrev Paşa'ya ferman göndererek Ulama Paşa'ya her hususta yardımcı olup ona tabi olmasını emretmiştir²⁵⁶.

Bostânzâde, 1531'e kadar Diyarbakır beylerbeyliğinde kalan Hüsrev Paşa'nın azlinde yukarıda tafsilatlı olarak ele alınan aleyhindeki rapordan ziyade, Osmanlılara iltica eden Ulama Paşa hakkında işlediği bazı kusurların etkili olduğunu ifade etmektedir. Hüsrev Paşa'nın yerine Anadolu beylerbeyi Fil Yakûb Paşa Diyarbakır valisi olarak tayin edilmiştir. Hüsrev Paşa'nın azli Ulama Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra Cemâziyelevvel 938 (11 Aralık 1531 - 9 Ocak 1532) tarihinde gerçekleşmiştir²⁵⁷. Ulama Paşa'nın Şeref Han'a karşı seferinde Hüsrev Paşa'nın Bitlis kuşatmasında bulunmadığı, onun yerine Diyarbakır'ın yeni valisi Fil Yakub Paşa'nın Ulama Paşa'nın yanında yer aldığı görülmektedir²⁵⁸. Dolayısıyla Ulama

²⁵⁵ Mehmet Dağlar, “Ulama Sultan-ı Tekelü ve Osmanlı Devleti'ne İlticası”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi / International Journal of Historical Researches* 1/1 (Mart/March 2016), 184-185.

²⁵⁶ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 341.

²⁵⁷ “*Diyârbekir beylerbeyisi olan Hüsrev Paşa'nın dahi Ulama'nın husûsunda bazı taksîrâtı vâkı' olub sem'-i celâl-i pâdişâhiye yetişdükde mensûr-ı eyâletine kalem-i azl çekilüb ol vakt Anâdolu beylerbeyisi olan Yakûb Paşa mezkûrun yerine Diyârbekir beylerbeyisi olub*”. Detaylı bilgiler için bk. Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 38.

²⁵⁸ Ulama Paşa Sultan'ın ilticasına karşı Osmanlı Devletine tâbi olan Bitlis hâkimi Şeref Han da Safevilere sığınınca, Kanuni Sultan Süleyman Ulamayı Bitlis'i geri alması için oraya gönderdi. Ulama,

Paşa'nın İstanbul'da iken, Kanuni'ye tesir ederek Hüsrev Paşa'ya olan güvenin kaybolmasında ve onun azlinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir²⁵⁹.

Hüsrev Paşa Diyarbakır eyaletinden azledilmesinden kısa bir süre sonra, 1532'nin ilk aylarında İstanbul'a doğru yönelmiştir²⁶⁰. Padişahın çevresindeki bazı devlet adamları vasıtasıyla, padişaha değerli hediyeler sunarak, kendini affettirmeyi başarmıştır. Hüsrev Paşa, çok geçmeden devlet hizmetine geri alınarak, Fil Yakup Paşa'nın Diyarbakır'a vali olarak atanmasından sonra, münhal kalan Anadolu vilayetine ikinci defa tayin edilmiştir²⁶¹.

3.10. Hüsrev Paşa'nın Kanûnî'nin Alman Seferine Katılması ve Halep Beylerbeyliği (1532)

Osmanlı Devleti'nin Anadolu eyaletleri ve Şark sınırlarında bunlar yaşanırken Rumeli ve Batı sınırları da sükûnet halinde değildi. Bu arada Macaristan krallığına göz diken Avusturya kralı Ferdinand, Osmanlı hâkimiyetindeki Estergon, Vişegrad ve Vaç kalelerini ele geçirip daha sonra da Budin kalesi kuşatmıştı. Bunun üzerine, Kanuni Süleyman, himayesine aldığı Macar kralı John Zapolya'yı korumak ve Macar topraklarını Ferdinand'dan kurtarmak amacıyla Ferdinand'a savaş ilan etmiştir. Bu arada, John Zapolya Semendire sancakbeyi olan Balı Bey'in oğlu Mehmed Bey'den yardım istemiştir. Bunun üzerine hemen Semendire sancakbeyi Balı Bey'in oğlu Mehmed Bey ve Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey Budin kalesi üzerindeki kuşatmayı kaldırmak üzere harekete geçtiler. Ayrıca, Zigetvar üzerine de Osmanlı askerleri gönderildi. Osmanlı askerleri karşısında direnemeyen Ferdinand, Budin kuşatmasını kaldırmıştır. Ancak Kanuni Süleyman'ın sefere çıkmasını önleyememiştir²⁶².

Kanuni Sultan Süleyman, sefere çıkmadan önce İbrahim Paşa'yı Rumeli beylerbeyi unvanıyla başkomutanlık görevine atamıştır. Kanuni Sultan Süleyman ise 19 Ramazan 938 (25 Nisan 1532) Perşembe günü İstanbul'dan ayrıldı²⁶³. Sekiz gün sonra

Diyarbakır beylerbeyi Fil Yakup Paşa ile oraya hareket ederek, 938/1531'de Bitlisi kuşattı. Daha fazla bilgiler için bk. Dağlar, "Ulama Sultan-ı Tekelü ve Osmanlı Devleti'ne İlticası", 184-185.

²⁵⁹ Özcan, "Hüsrev Paşa, Deli", 19/40-41.

²⁶⁰ J. L. Bacqué Grammont, "Khosrew Pasha", *Encyclopaedia Of Islam (EI2) New Edition* (Leiden: Brill, 1979), 5/35.

²⁶¹ Celâlzade, bu konu hakkında: "*Diyârbekir'den ma'zûl olan Hüsrev Paşa dergâh-ı cihân-penâha gelüb azîm pîşkeş çeküb şeref-i dest-bûs-ı pâdişâhı ile istis'âd bulub ve nukûs-i zilleti zülâl-i afv ile mahv olunub Anadolu beglerbeğliği mezkûra ihsân olundu*" demektedir. Bk. Grammont, "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa", 38.

²⁶² M. Akif Erdoğan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/1 (2014), 168-169.

²⁶³ Feridun Bey, Padişah Avusturya seferine çıkınca 19 Ramazan 938 (25 Nisan 1532) tarihinde Padişah'ın Halkalı Pınar mevkiine ulaşmış olduğu naklemiştir. Ancak M. Akif Erdoğan, Kanuni Süleyman, (25 Nisan 1532)'de ordusuyla birlikte İstanbul'dan yola çıktığını nakletmiştir. Detaylı bilgiler

27 Ramazan'da (3 Mayıs) Edirne'ye ulaşmıştır. Edirne'de on iki gün kalmış ve Ramazan Bayramını kutlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman burada gayrimüslimlerin bazılarını orduya elbise ve at vermedikleri için cezalandırmıştır. Edirne'den 17 Mayıs'ta çıkan Kanuni, Niş'e doğru ilerlemiştir. 13 Haziran'da Niş'e vardığında Ferdinand'ın elçileri barış isteğiyle ordugâha gelmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman, İbrahim Paşa ile birlikte Niş'ten gelerek 25 Haziran'da Belgrad'a ulaşmıştır. Sultan, 27 Haziran'da askerleriyle birlikte Sava Nehri'nden geçip Sirem ovasına ulaşarak karargâhını kurmuştur²⁶⁴. Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa, askerleriyle birlikte burada Sultan'ın karargâhına katılmıştır. Grammont bu konuyu Bostânzâde'nin şu şekilde anlattığını zikreder: “*Anatoli beylerbeğisi ve sâ'ir ümerâ-yı rezm-âzây südde-i sa'âdete gelüb izz-i huzûr-ı saltanata azîm pîşkeşler çeküb şeref-i dest-bûs-ı pâdişâhî ile müstes'ad oldular*”²⁶⁵.

Sultanın huzuruna 7 Temmuz'da kabul edilen Fransa elçisi için Sirem Ovası'nda görkemli bir karşılama töreni yapılmıştır. Fransa elçisi bu kabulde Osmanlı Sultanı'nın elini öpmüştür. Padişahın emriyle 7 Temmuz'da Divân-ı Harp tertip edilmiştir²⁶⁶. Divân-ı Harp'te Osmanlı ordusunun savaş sırasında harp meydanına şu şekilde yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır: Rum, Şam ve Bağdad eyâlet askerleri yolun kenarında yerleştirilmiştir. İki tarafa savaş tecrübesi olanlar ve ortaya Yeniçeri ordusu iki sıra halinde dizilmiştir. Bunların arka tarafında, sağından ve solundan, savaş arabalarıyla birlikte 3.000'den fazla top dikilmiştir. İbrahim Paşa ordunun önünde ordu beyleriyle birlikte konuşlanmıştır. Ordunun sağ tarafında, tecrübeli ve cesareti ile tanınan Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa, askerleriyle birlikte yerleşmiş, sol tarafında ise Rumeli beyleri ve askerleri konuşlanmışlardır. Şiran askerleri de bağımsız olarak alâyların yanında yer almışlardır. Yine Gazan Hanı bu seferde 10.000'den fazla askerle Osmanlı ordusuna katılmıştır²⁶⁷. Bu savaşta, Fransız elçisi Kanuni'ye Habsburglar'a karşı kara harekâtı yerine bir nehir harekâtı başlatmasını önermiştir²⁶⁸.

Habsburglar'a karşı harekete geçen Osmanlı ordusu, 17 Temmuz'da Sirem kalelerinden Drava nehri üzerinde bulunan Ösek kalesine ulaşp orayı fethetmiştir. İbrahim Paşa, ordusuyla birlikte Ösek kalesinin sahrasında konuşlanmıştır. Burada serhadd-i İslam memleketlerinden on binden fazla Bosnalı gâzi Osmanlı ordusuna katılmıştır. İbrahim Paşa, Drava Nehri üzerinde bir köprü inşa ettirdi ve burada Sultan

için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/577; Erdoğan, “1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi”, 29/169.

²⁶⁴ Erdoğan, “1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi”, 29/170.

²⁶⁵ Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 38.

²⁶⁶ Erdoğan, “1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi”, 29/170.

²⁶⁷ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 171a-b.

²⁶⁸ Erdoğan, “1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi”, 29/170.

ile buluştu. Osmanlı ordusu, Engürüs Kalesi yakınındaki Erşak Kalesi'ni kuşattı ve birkaç gün sonra da orayı fethetti²⁶⁹.

Bundan sonra Osmanlı ordusu, yakınlardaki Şıkloş kalesine yönelmiş, kuşatmadan sonra bu kale de fethedilmiştir²⁷⁰. Ardından Osmanlı ordusu 23 Temmuz ile 6 Ağustos tarihleri arasında, Kapuluna, Şilye, Berzence, Vetoş, Zakan, Kanije, Kaparnak, Beleşker, Nişarvar, Kamendvar, Egerszeg ve Hindvik kalelerini fethederek hareketine devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman 10 Ağustos'ta Raba Nehri'ni geçerek Güns Kalesi'ne ulaşmış orayı kuşatmıştır. İbrahim Paşa, Güns Kalesi'ni 19 gün süren muhasaradan sonra yakmayı düşündü. Bunu gerçekleştirmek için, ordusuna odun toplamaları ve topladıkları odunları kale duvarlarına yığmalarını emretti. Ancak kale komutanı Nikolas, Osmanlı ordusuna karşı direnemeyeceğini anladı ve 28 Ağustos'ta İbrahim Paşa'ya elçi gönderip kale anahtarlarını teslim etti. Güns Kalesi'nin fethinden sonra İbrahim Paşa'nın liderliğindeki Osmanlı ordusu hareketlerine devam ederek, 11 Eylül'de Graz Kalesi'nin çevresine kadar ilerlemiştir²⁷¹.

Kanuni Sultan Süleyman, bu zaferden sonra Drava Nehri üzerinden İstanbul'a dönmüştür. Kanuni dönüş yolunda Belgrad yakınlarında 14 Rebiülevvel 939 (14 Ekim 1532) tarihinde divan kurarak bu sefere katılan beyler ve paşaları ödüllendirmiştir. Padişah bu seferde gösterdiği çabalarına karşılık olarak Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı özellikle ödüllendirerek ona hilat giydirmiştir²⁷². Halep beylerbeyliğinin Hüsrev Paşa'ya bu divanda tevcih edildiğini tahmin etmekteyiz.

Ancak 28 Zilkade 940 (10 Haziran 1534) tarihinde, Hüsrev Paşa bilinmeyen nedenlerden dolayı Halep beylerbeyliği rütbesine indirilmiş olarak kendini buldu. Bu mevki, daha önce sahip olduğu mevkilerden önem ve gelir bakımından daha düşük, ancak daha değerli bir mevkiydi. Muhammed Bin Tülûn, bunu padişahın Safevîlere karşı doğuya yönelmesine bağladı. Bu nedenle, Hüsrev Paşa'nın Halep valiliğine atanmasının, Anadolu valisi olduktan sonra rütbesinin indirilmesinden ziyade, Irakeyn Seferi için Halep'te toplanacak Osmanlı ordusuna uygun bir ortam hazırlamak amacıyla olduğu düşünülmektedir²⁷³.

²⁶⁹ Perenyi Peteri, Alman seferi sırasında yakalanıp hapsedildi. Ancak İbrahim Paşa tarafından Sultanın desteği alınarak affedilip prens olarak kabul ettirildi. Daha fazla bilgiler için bk. Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 173a-b.

²⁷⁰ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 173b-174a.

²⁷¹ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 174b-177a; Erdoğan, "1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi", 29/171.

²⁷² Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 1/583; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 191b.

²⁷³ Hüsrev Paşa, 1532'de Esfendyâr el-Hâlidî lakabıyla meşhûr olan Musa Bey'in yerine Halep valiliğine atanmıştır. Hüsrev Paşa, burada 1532-1534 yılları arasında Halep valisi olarak kaldı. Detaylı bilgiler için bk. Bin Tolûn, *İ'lâmü'l-verâ*, thk. Muhammed Ahmed Duhmân, 262; Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, *Nehri 'z-zeheb fî târihi Halep* (Haleb: Mârûniyye Matbaası, 1345/1926), 3/257-

3.11. Hüsrev Paşa'nın Irakeyn Seferindeki Rolü ve Şam Beylerbeyliği (1533-1535)

Kanuni Sultan Süleyman'ı, Irakeyn seferine çıkmaya mecbur bırakan hususlardan birisi de kendisi Alman seferinde iken İran sınırında yaşanan gelişmelerdir. Kanuni Sultan Süleyman, Alman seferinden dönünce, Osmanlı sınırında yaşanan Osmanlı-Safevî çatışmasını sonlandırmak amacıyla, Irak'ın büyük bir kısmının Safevî hakimiyetinde olmasından dolayı bu bölgeyi Osmanlı topraklarına katmayı ve devletini daha da güçlendirmeyi arzulamıştır. Öte yandan, Bitlis valisi Ulama Han'ın Osmanlılara, Şeref Han'ın da Safevîlere ilticâsı neticesindeki hâdiseler de bu seferin önemli sebeplerden biridir²⁷⁴.

1533 yılında İran seferine karar alınınca tüm eyaletlere ordunun hazırlanması için emir gönderilmiştir. İbrahim Paşa, bu seferin komutanlığına görevlendirilmiştir. İbrahim Paşa, 2 Rebiülâhîr 940 (21 Ekim 1533) tarihinde Üsküdar'dan 3.000 Yeniçeri ile yola çıkmış²⁷⁵, kışlamak ve toplanarak gelecek olan orduyu beklemek üzere Halep'e doğru yönelmiştir²⁷⁶. Daha sonra İbrahim Paşa, Konya'ya varıp kısa bir istirahatten sonra yola çıkmış ve 10 Cemaziyelâhîr 940 (27 Aralık 1533) tarihinde Halep'e ulaşmıştır²⁷⁷. İbrahim Paşa Halep'te iken ilkbahardaki sefer için gerekli tedbirler alıyor ve düşmanlar hakkında malumat topluyordu²⁷⁸. Buna ek olarak İbrahim Paşa, Halep'ten hareket etmeden önce, Ulama Paşa'yı önden göndermiştir. Muharrem ayının ilk günlerinde Azerbaycan, Tebriz ve Hizan memleketlerinin beyleriyle temas kurmuş olan Ulama Paşa; Adilcevaz, Erciş ve Ahlat gibi kalelerin anahtarlarını Halep'teki İbrâhîm Paşa'ya göndermiştir. İbrahim Paşa, ordusuyla 22 Ramazan 940 (7 Nisan 1534) tarihinde Halep'ten kalkıp Diyarbakır'a yönelmiştir. Aynı gün Halep'ten Kanuni Sultan

258; Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London: Reaktion Books, with the University of Chicago Press, 2011) 472.

²⁷⁴ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 361; Remzi Kılıç, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler* (Bahar 99), 116.

²⁷⁵ Matrakçı Nasuh, İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferine serdar olarak tayinini şu şekilde izah etmiş: "hicretün dokuz yüz kırkı rebî'ü'l-âhîrinün onında makarr-ı hilâfet-i cihân-bânî ve mesned-i hükûmet-i fermân-revânî cânibinden kâ'im-makâm-ı hüseyin-i sâhib-kırân ve leşker-keş-i Süleymân-ı zamân İbrâhîm Paşa'yı niçe bin süvâr-ı cenk-sâz ve piyâde-i tüfenk-endâz askerle gönderdiler". Detaylı bilgiler için bk. Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 360.

²⁷⁶ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 194a.

²⁷⁷ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 195a.

²⁷⁸ İbrahim Paşa tarafından gönderilen mektuba göre: "Musul'da cem' eylesini ve yukarı kızılbaş ahvâli ve evzâi" Musul'daki Kızılbaş hakkında doğru haberler verilmesi emredilmiştir. İbrahim Paşa da Diyarbakır vâlisi Süleyman Paşa'dan Kızılbaş hakkında istihbarat bilgileri istemiştir. Bağdat hakkında ise Bağdat hâkimi olan Zülfikâr Hân'ın oğlu Tekeli Mehmed Hân'dan haber beklemiştir. Bütün bu bilgiler, Musul Beyi Ahmed Bey'den ve Osmanlılara tâbi Hüseyin Büşrâ Bey'den bilgiler aldığını göstermektedir. Daha detaylı bilgi için bk. Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 117-118.

Süleyman'a bir mektup gönderen İbrahim Paşa, Şah Tahmasb'ın Horasan'da kışladığı haberini bildirmiştir²⁷⁹.

İbrahim Paşa 11 Zilhicce 940'ta (23 Hazirân 1534) "Hân-ı Suvârik" diye bilinen mevkie geldiğinde, Van ve ona tabi Amik kalelerinin teslim alındığı haberi gelmiştir²⁸⁰. Van hassasiyeti sebebiyle İbrahim Paşa etrafındaki adamların tavsiyesiyle Van'ı korumak için Şam beylerbeyi olarak Hüsrev Paşa'yı oraya göndermeye karar vermiştir²⁸¹. Mustafa Âli de, Van ve Amik kalelerin fethini şu şekilde anlatmış: "*kale-i Vân ve ona tâbi' Âmûk nâmında hisâr saht bünyân...ile mübeşşirân ahbâr nusret âsârda orduya vasil oldu. Ve re'y-i âlem aralarına Şam beylerbeyisi Hüsrev Paşa dilîr ceng azma olmağın ve onun hıfz ve hirâsetine gönderildi*"²⁸². Daha sonra Siyâvan kalesi hâkimi Mahmudlu Emin Bey²⁸³ de, 12 Zilhicce'de (24 Haziran) İbrahim Paşa'ya itaat ederek kalenin anahtarını bizzat teslim etmiştir. Buna ek olarak, Cerem, Bıdgâr, Rosni, Hâll ve Tenûze kalelerinin anahtarları da söz konusu kalelerin kuşatılmasına gerek kalmadan Osmanlılarca ele geçirilmiştir²⁸⁴. Böylelikle Anadolu'nun doğusundaki tüm kaleler Osmanlı'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Bunun üzerine Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa, İbrahim Paşa tarafından, yeni fethedilen bu bölgelerin istikrarını ve korunmasını sağlamak için gereken tedbirleri almak üzere emirler ve muhafızlar atamakla görevlendirilmiştir²⁸⁵.

İrakeyn seferine çıkmak üzere Üsküdar'da ordusunu toplayan Kanuni 2 Zilhicce 940 (14 Haziran 1534) tarihinde Üsküdâr'dan Erzurum'a doğru harekete geçmiştir²⁸⁶. Kanuni Sultan Süleyman, bu seferde İbrahim Paşa'ya yardım etmesi için İbrahim Paşa ile güçlü bir dostluk ilişkisi içinde olan Başdefterdâr İskender Çelebi'yi²⁸⁷ göndermiş ve

²⁷⁹ Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 118; Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 266b; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 196b.

²⁸⁰ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267a; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 361; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 198a.

²⁸¹ Danişmend, *Kronoloji*, 2/165; Peçevi, *Tarih-i Peçevi* (Halil Edhem, 6308), 1/177.

²⁸² Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267a.

²⁸³ Celâlzade'nin "Tabakâtü'l-memâlik fi derecâtü'l-mesâlik" adlı eserine göre: "*Mâh-ı mezbûrun on ikinci günü Sipa-vân demekle marûf hisârının bunyân sâhibi Emire Bey Mahmudu Atebe-i Aliyye'ye itâat edip kalesinin miftâhını götürüp teslim etti*" burada "Emire Bey Mahmudu" diye zikredilmiş olduğu, ancak Peçevi tarihinde "Mahmud Emin Bey" diye farklı bir isimle ele alınmaktadır. Mustafa Âli ise, "Künhül Ahbar"da "Mahmudu Emre Beyzâde" adıyla yazmıştır. Öte yandan, Celâlzade'nin eserinde "Sipa-van kalesi", Peçevî tarihinde ise "Siyâ-van kalesi", Mustafa Âli'nin "Künhül Ahbar" adlı eserinde ise "Sâ-vân kalesi" ismiyle zikredilmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 202a; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/178; Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267a.

²⁸⁴ Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/178; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 199b; Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267a.

²⁸⁵ Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 120.

²⁸⁶ Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267a; Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayımları, 1999), 19/116-117.

²⁸⁷ Suriye Defterdarı olan ve İskender Çelebi'nin makamına göz diken Nakkaş Ali, her fırsatta İskender Çelebi'yi İbrahim Paşa'ya karalıyordu. Irak seferi sırasında Sultan, bir taraftan İskender Çelebi'yi İbrahim

İbrahim Paşa'ya İskender Çelebi'nin sözünden çıkmamasını emretmiştir. İbrahim Paşa Diyarbakır'da iken İskender Çelebi ile Osmanlı ordusunun hangi yönde hareket edeceği hususunda ihtilaf meydana gelmiştir. Bir yandan İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu Bağdat'ı fethetmek için Musûl üzerinden yönlendirmek isterken diğer yandan Ulama Paşa'dan destek alan İskender Çelebi, ordunun doğrudan Tebriz'deki İran ordusunun üzerine gitmesini istemiştir²⁸⁸. Böylelikle İbrahim Paşa, 22 Haziran 1534'te kendi görüşünün aksine de olsa bu kararı uygulamış, Osmanlı ordusu İskender Çelebi ve Ulama Paşa'nın görüşleri doğrultusunda Tebriz istikâmetine yönelmiştir²⁸⁹.

Kanunî, 8 Muharrem 941'de (20 Temmuz 1534) Konya'ya ulaşmış, ertesi gün de Celâleddin Rûmî türbesini ziyaret etmiştir. Burada İbrahim Paşa'dan gelen haberci Kanuni'ye Van Gölü çevresindeki kalelerin anahtarlarının savaşız teslim edildiği haberini ulaştırmıştır. Bu arada İbrahim Paşa Tebriz'e doğru ilerlemiştir²⁹⁰. İbrahim Paşa, 29 Zilhicce 940 (11 Temmuz 1534) Cumartesi günü askerleriyle Tebriz'in güneyindeki Sâ'dâbâd'da yer alan Sehend dağı yakınında karargâhını kurmuştur. Tebriz halkının seçkin temsilcileri, İbrahim Paşa'ya gelerek itaatlerini bildirmişler, bu sayede, şehrin yağma ve tahripten korunmasını sağlamışlardır²⁹¹. İbrahim Paşa, 25 Muharrem 941 (6 Ağustos 1534) tarihinde, teslimiyet talebini reddeden Musa Sultan ile küçük bir çatışmanın ardından Tebriz'e sorunsuz bir şekilde girmiştir. Ertesi gün Uzun Hasan Câmiinde Cuma namazı kılınmış ve Tebriz beylerbeyliği Ulama'ya verilmiştir²⁹².

Bu esnada Padişâh Konya'dan kalkıp 27 Muharrem 941'de (8 Ağustos 1534) Sivas'a girmiştir. Ordu burada dört gece kalmış, beşinci gün yani 12 Ağustos Çarşamba günü hareket etmiştir. Yavuz Selim'in Çaldıran seferinde yürüdüğü yolu takip eden Kanuni 9 Safer 941 (20 Ağustos 1534) tarihinde Erzincan'a ulaşmıştır. Padişah'ın Erzincan'a ulaştığı gün Şirvân Beyi II. Şah Halil'in elçisi gelip onun Osmanlılara itaatini arz etmiştir²⁹³. Sultan Süleyman Erzincan'da üç gece kalmış ve dördüncü güne tesadüf

Paşa'ya destek olması için görevlendirirken, diğer taraftan da İbrahim Paşa'ya İskender Çelebi'nin her konuda sözünden çıkmamasını emretti. Bu durum, İbrahim Paşa'nın İskender Çelebi'ye karşı gizli bir hoşnutsuzluk hissetmesine sebep oldu ve kendisi ile Nakkaş Ali arasında gizli bir anlaşmanın doğmasına yol açtı. Buna göre İbrahim Paşa ve Nakkaş Ali tarafından hazırlanan müthiş bir tertiple, bir gece İskender Çelebi'nin adamlarından 30 kişi, ordunun hazine develerini çalmak bahanesiyle gürültü çıkardıkları iftirası ortaya atılmış ve İskender Çelebi'nin adamları haksız olarak idam edilmişlerdir. İbrahim Paşa ile İskender Çelebi'nin arasını bu olay bozmuştur. Daha sonra İskender Çelebi Bağdat'taki Atpazarında idam edilmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Âlî, *Künhül Ahbar* (Fatih, 4225), 267a; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 197b-198a; Danışmend, *Kronoloji*, 2/174.

²⁸⁸ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267a.

²⁸⁹ Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 119.

²⁹⁰ Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 199a; Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 122.

²⁹¹ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 267b; Danışmend, *Kronoloji*, 2/166; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 199b-200a; Kılıç, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 122.

²⁹² Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 123; Emecen, "İrakeyn Seferi", 19/116-117.

²⁹³ Danışmend, *Kronoloji*, 2/168.

eden 23 Ağustos Pazar günü Erzurum'a yönelmiş, 25 Safer'de ise (5 Eylül) Erzurum'a ulaşmıştır. İbrahim Paşa, Padişah Erzurum'da iken üçüncü kez mektup göndermiştir²⁹⁴. İbrahim Paşa bu mektupta Kızılca dağlarına kaçan Safevî askerlerini takip etmesi için Ulama Paşa'ya 10.000 asker verdiğini ve Azerbaycan'ın tüm sınırlarını güvence altına aldığını ancak bazı Safevî askerlerinin Erdebil civârındaki bir dağa sığındıklarını haber vermiştir. Bu esnâda İbrahim Paşa Tebriz'de iken Şirvan Şahı ailesinden II. Halil Şah ile Geylan Hanı Emîr Dubaç Muzaffer Han da Osmanlılara itaatlarını arz etmişlerdir. Muzaffer Han, daha önce 9 Muharrem 941'de (21 Temmuz 1534) 10.000 askerle Osmanlı ordusuna katılmıştı²⁹⁵.

Padişah, 27 Safer 941 (6 Eylül 1534) tarihinde Hasan kalesine ulaşmıştır. Ertesi gün Aras nehrinden geçerek 1 Rebiülevvel 941 (10 Eylül 1534) Perşembe günü Eleşgird ovasına varmış, buradan da Erciş yolunu tutmuştur²⁹⁶. Bu arada İbrahim Paşa, Tahmasb'ın ordusunun Tebriz yakınındaki Miyâne'ye ulaştığını haber almış, bunun üzerine ordusuyla Sâ'dâbâd'dan kalkıp Ucan yaylasına geçmişti. Bu yaylada Osmanlı ordusu İran ordusunu karşılamak için hazırlık yapmıştır. Bu dönemde İbrahim Paşa, 11 Rebiulevvel 941 (21 Eylül 1534) tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'a Erciş'ten ayrılmasının aciliyetini bildirmek için Ferhad Çavuş aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Paşa, Sultan'ın Hoy'a yaklaşmakta olduğuna dair bir bilgi edindiğinde, Sultan'ı hızlı hareket etmesi gerektiği konusunda bilgilendirmek amacıyla başka bir mektup iletmiştir. Bunun üzerine Kanuni, Hoy'dan itibaren üç konağı bir günde süratli bir şekilde katederek, 19 Rebiü'levvel 941 (28 Eylül 1534) tarihinde Tebriz'e girmiş, ertesi gün de Ucan'da İbrahim Paşa'yla birleşmiştir²⁹⁷.

Osmanlı ordusu şiddetli bir savaştan sonra İran ordusunu yenmiş ve Tahmasb savaş meydanından kaçarak İran içlerine doğru firar etmiştir. Her savaştan sonra Osmanlı padişahlarının adeti olduğu üzere bir divân akdedilmiştir²⁹⁸. Bu divanda Kânunî Sultan Süleyman, Geylân hâkimi Muzaffar Bey'i Geylân tahtına iade ettirmiştir. Buna ek olarak Sultan tarafından Ulama Paşa tekrar Azerbaycân vâlisi olarak atanmış; Şirvân Beylerinden II. Halil'in oğlu Mehmed Mirza ise Tebriz muhafızı olarak görevlendirilmiştir. Şenb-i Gazân Kalesi'ne de muhafız kuvvetler gönderilerek takviye

²⁹⁴ Celâlzade, İbrahim Paşa'nın mektubunu şu şekilde izah etmiş, “*Eknâf Tebriz'den Şenb-i Gâzân nâm mevzii ki zaman kadimde hısn ve kale şeklinde Hâk bi-bünyâdan âbâd kılınmış*”. Burada Tebriz yakınındaki “Şenb-i Gazân” adlı mevziinde, Horasan'da bulunan Şah'ın Tebriz'e herhangi bir saldırısından korumak için eski bir kalenin enkazı üzerine bir kale inşa etmeye başladığını zikredilmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 202b; Kılıç, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler”, 124; Danişmend, *Kronoloji*, 2/168-169.

²⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/350.

²⁹⁶ Kılıç, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler”, 125.

²⁹⁷ Kılıç, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler”, 126; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 202a-b.

²⁹⁸ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 202b.

yapılmıştır²⁹⁹. Kanuni, Tahmasb'ın Sultaniye'de bulunduğunu öğrenince Ucân'dan kalkarak 26 Rebiülevvel 941 (5 Ekim 1534) tarihinde Tahmasb'ın üzerine yürümüştür³⁰⁰. Yenilgiden korkan Tahmasb, Çaldıran savaşında olduğu gibi, yıpratma politikasına ilticâ ederek Osmanlı ordusunun işgal ettiği yerleri tahrip ederek âni bir saldırı yaptırıyordu. Osmanlı ordusu 2 Rebiülahir 941 (11 Ekim 1534) tarihinde Serçem Hanı isimli mevkie konuşlanmış burada Safevî askerleriyle şiddetli bir savaş olmuştur³⁰¹. Ardından Osmanlı ordusu 5 Rebiülahir 941'de (14 Ekim 1534) İran'daki Sultâniye'ye ulaşmıştır³⁰². Osmanlı ordusu, Safevî askerlerini Isfahân hududundaki Karakân yaylaklarına ulaşınca kadar takip etmeye devam etmiştir³⁰³.

Ayrıca Osmanlı ordusu buradan zorlu yollar ve güç iklim şartları ile mücadele ederek Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Yolda başdefterdâr İskender Çelebi 16 Rebiülahir 941'de (25 Ekim 1534) defterdârlık vazifesinden azledilmiştir³⁰⁴. Osmanlı kuvvetleri Bağdat'a geldiğinde kaledeki Safevî muhafızı Tekelü Mehmed Hân direnç göstermeden Şuşter cânibine kaçıp gitmiştir³⁰⁵. Kânuni Sultan Süleyman 22 Cemaziyelevvel 941 (29 Kasım 1534)³⁰⁶ tarihinde Bağdat'a ulaşp kaleye Osmanlı bayrağını dikmiştir³⁰⁷. Sultan Bağdat'ta kaldığı dört aylık süre zarfında, Hanefî mezhebi müessisi İmam-ı Âzam Ebû Hanife Nûman b. Sâbit'in kabrini buldurup ziyaret ederek müzeyyen bir türbe ile cami yapılmasını emretmiştir³⁰⁸. Bu ziyaretin ertesi günü divan kurulup Anadolu ve Rûmeli beylerbeylerine icâzet verilmiş ve Hindistan seferine gönderilen Hadım Süleyman Paşa'nın yerine Şâm beylerbeyi Hüsrev Paşa Mısır valiliğine atanmıştır³⁰⁹. Kanuni Bağdat'ta iken İmâm-i Âzam Musa-ı Kâzım'ın da kabrini ziyâret etmiş, kabrin üzerine bir cami ve türbe inşa edilmesini emretmiştir. Ayrıca Bağdat civârındaki Şeyh Abdulkâdir Geylânî'nin kâbri üzerine de bir türbe inşa ettirmiştir. Kanuni Sultan

²⁹⁹ Lütî Efendi, *Lütî Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 346; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 203a; Kılıç, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", 127.

³⁰⁰ Lütî Efendi, *Lütî Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 347; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 203a; Emecen, "İrakeyn Seferi", 19/116-117.

³⁰¹ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 203a.

³⁰² Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 203b; Emecen, "İrakeyn Seferi", 19/116-117.

³⁰³ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 363; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 204a.

³⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/351; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 205a.

³⁰⁵ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 206a; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 364.

³⁰⁶ Matrakçı Nasuh, Kanuni Sultan Süleyman'ın 21 Cemaziyelevvel 941 (28 Kasım 1534) tarihinde Bağdat'a ulaştığını anlatmış: "*sene-i mezkûre cemâzi'l-evvelinün yigirmi birinde yümn ü ikbâlle ve sa'âdet ü iclâlle varup nüzûl olındı*". Detaylı bilgiler için bk. Matrakçı, "*Târih-i Âl-i Osmân*", 364. Aynı konuda Lütî Paşa da şöyle söyler: "*sene-i mezkûre cumaziyel evvelinin yirmi birinde yemen ve ikbâl ile Dârü's-selâm Bağdad'a nuzûl buyuruldu*". Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'a ulaştığı tarihi aynı tarih olarak nakletmiştir. bk. Lütî Efendi, *Lütî Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 350.

³⁰⁷ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 206a.

³⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/352.

³⁰⁹ Lütî Efendi, *Lütî Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 350-351; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 364.

Süleyman'ın bu bilgece hareketlerinden şehrin hem Sûnnî hem de Şîî ahalisi memnun kalmıştır³¹⁰.

Bu esnada Kanuni'ye Diyarbakır vâlisi Mehmed Paşa'dan haber gelmiş, Tahmasb'ın Tebriz'i ele geçirdiği ve Ulama Paşa'yı Van kalesinde sıkıstırdığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Sultan 28 Ramazan 941'de (2 Nisan 1535) hemen Tebriz'e yürümüş. Ancak Osmanlı ordusunun geldiğini haber alan Tahmasb, Van kalesini bırakıp geri çekilmiştir³¹¹. Kanuni Şah Tahmasb'ın peşinden gittiye de Şah Tahmasb'ı yakalayamamıştır. Osmanlı ordusu son hareketleriyle 3 Safer 942'de (3 Ağustos 1535) Dergezin'e kadar ulaşmıştır³¹². Sonra Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'a dönmeye karar vermiştir. Antakya yoluyla Konya üzerinden geçerek 14 Receb 942'de (8 Ocak 1536) İstanbul'a ulaşmıştır³¹³.

3.12. Mısır Beylerbeyliği (1535)

Sadrazam İbrahim Paşa, Deli Hüsrev Paşa'yı Van eyaletini ve Osmanlı Devleti'ne yeni katılan toprakları Safevilerden koruma göreviyle yetkilendirmiştir. Ancak Hüsrev Paşa'nın 1534 yılı başlarına kadar Irakeyn seferi çerçevesindeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılammıştır. Bununla birlikte, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'a girmesinden bir gün sonra, 24 Şevval 941 tarihinde (1 Aralık 1534) gerçekleştirilen bir divan toplantısında, Hindistan seferine gönderilen Hâdım Süleyman Paşa'nın yerine Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek Hüsrev Paşa Mısır valiliğine atanmıştır³¹⁴. Bostânzâde bu atamayı şöyle nakletmiş: "*Diyâr-ı Mısır beylerbeyisi Süleymân Paşa südde-i sa'âdete davet olunub vilâyet-i Mısır'ı Şâm beylerbeyisi Hüsrev Paşa'ya ihsân eyleyüb*"³¹⁵. Osmanlı ordusunun Bağdât'ta kışladığı sırada, Kanuni Sultan Süleyman, Hâdım Süleyman Paşa'yı çağırıp onun yerine Hüsrev Paşa'yı Mısır beylerbeyliğine atamıştır³¹⁶. Muhammed b. el-Sürûr, Hüsrev Paşa'nın hemen Kahire'ye giderek 26 Şaban 941 (2 Mart 1535)³¹⁷ tarihinde

³¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/352; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 208a.

³¹¹ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 218a.

³¹² Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 219a.

³¹³ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 219b-220a; Emecen, "Irakeyn Seferi", 19/116-117.

³¹⁴ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 209b-210a; Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 351; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 364; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/549.

³¹⁵ Grammont, "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa", 40.

³¹⁶ Kara Çelebizâde Abdülazîz, *Ravzatü'l-ebrâr* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 425-426; Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 351; Bin Tolûn, *İ'lâmü'l-verâ*, thk. Muhammed Ahmed Duhmân, 262.

³¹⁷ Muhammed Muhtar Paşa, Hüsrev Paşa'nın Mısır'a vali olarak 25 Cemâzilâhîr 941 (1 Ocak 1535) tarihinde atandığı ve bu görevde yaklaşık bir yıl on ay kaldığından söz eder. Detaylı bilgiler için bk. Muhammed Muhtar Paşa, *el-Tevfikât el-ilhâmiyye* (New York: Elmer Holmes Bobst Library, 1311), 471.

Mısır valiliğini teslim aldığını söylemiştir³¹⁸. Sonra Anadolu beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa, Rebiülevvel 943'te (Eylül 1536) vezir rütbesiyle “*Ba'dehü selefi ibkâ ve iâde olundu*” ibaresiyle tekrardan Mısır'a gönderilmiştir³¹⁹. Bu ikinci Mısır valiliği zamanları, Portekizlilerin Hint denizinde ve Kızıldeniz'de aşırı taciz hareketlerinde bulunduğu zamanlara rastladığından, verilen emir üzerine Süveyş'te hazırlattığı donanma ile birlikte Hüsrev Paşa Hindistan sahillerine gitmiştir³²⁰. Hüsrev Paşa'nın, Kanuni Sultan Süleyman döneminde kriz anlarında ve zor görevlerde kullanılan önemli bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır.

3.12.1. Hüsrev Paşa'nın Mısır'daki Faaliyetleri ve Azli

Hüsrev Paşa, Mısır'da sadece bir yıl on ay görev yapmasına rağmen, başkente gönderilen Mısır hazinesinde kayda değer bir artış sağlamıştır. Bu durum, selefi Hadım Süleyman Paşa ile karşılaştırıldığında Hüsrev Paşa'nın kaynak yönetimi konusundaki etik standartları hakkında bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Hadım Süleyman Paşa, Mısır'daki görev süresi olan on yıl boyunca istikrarlı ve dürüst bir yönetim sergileyerek Sultana karşı samimiyetini göstermiştir³²¹. Mısır vâlisi Hadım Süleyman Paşa bu vilâyetin vergisini “Mısır hazînesi” adlı altında İstanbul'a göndermeye başlayan ilk vâlidir. Hadım Süleyman Paşa'nın gönderdiği vergi miktarı bir senede sekiz yük altın tutmaktadır³²². Fakat Süleyman Paşa'ya Irakeyn Seferi sırasında başka bir vazife teklif edilmiş ve 24 Cemaziyelevvel 941 (1 Aralık 1534) tarihinde yerine Hüsrev Paşa tayin edilmiştir. Hüsrev Paşa buraya geldiğinde³²³, huzur ve sükunu temin etmiştir. Ancak Hüsrev Paşa'nın Mısır'da bir sene on aylık kısa süreli bir hakimiyeti olmasına rağmen, Mısır halkından daha fazla vergi almış hatta bir senede sekiz yük yerine on iki yük altın İstanbul'a göndermiştir³²⁴. Dört yük altınlık bu fazla miktar, Kanunî'nin şüphesini çekip derhâl müdâhale etmesine sebep olmuştur. Sultanın adaleti muktezasınca, Hüsrev Paşa'nın halka zulüm edip etmediğinin, daha fazla vergi toplayıp toplamadığının teftiş edilmesi emredilmiştir³²⁵.

³¹⁸ Kurtoğlu, “Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları”, 59; Abdülazîz, *Ravzatü'l-ibrâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 425.

³¹⁹ Abdülazîz, *Ravzatü'l-ibrâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 426; Nev'i Zâde, *Hadikatü'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/104.

³²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/549.

³²¹ Kurtoğlu, “Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları”, 59.

³²² Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 450.

³²³ Hüsrev Paşa 26 Şaban 941'de (2 Mart 1535) Mısır'a gelmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Kurtoğlu, Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları, 59; Abdülazîz, *Ravzatü'l-ibrâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 425.

³²⁴ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 450; Yusuf el-Mellevânî (İbnü'l-Vekil), *Tuhfetü'l-ehbab*, Thk. Muhammed el-Şîstâvî (Kahire: Dârü'l-âfâk el-Arabiyye, 1999), 110; Kurtoğlu, “Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları”, 59.

³²⁵ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 450-451.

Kuşkusuz, Sultan da paranın fazla miktarının hazineye girmediğini söylemiştir. Bu hâdisenin tesiriyle Hüsrev Paşa'nın azline karar verilmiştir. Rebiülevvel 943'te (Eylül 1536) bu sırada Anadolu beylerbeyi olan Hadım Süleyman Paşa'nın vezir rütbesiyle *"ba'dehü selefi ibkâ ve iade olundu"* ifadeleriyle tekrar Mısır'a gönderilmiş olduğunu görmekteyiz³²⁶. Sultan, Hüsrev Paşa'yı İstanbul'a çağırarak dört yüz bin yük fazla altın paranın nereden geldiğini sormuştur. Solakzâde, Hüsrev Paşa'nın cevabını şöyle anlatmaktadır: *"Hüsrev Paşa Pâdişâh'ım ben takayyud eyledim. İsrâf ve itlâf dan sakındım. Bu mikdar fazla hâsıl oldu. Süleyman Paşa Hind deryâsında donanmayı Hümâyun hizmetine meşgul olmağın çendan tahsil edememiş"*³²⁷. Süheyli ise, Hüsrev Paşa'nın Payitaht'a cevabını şu şekilde nakletmektedir: *"Süleymân Paşa Hind seferinin işgaliyle tekayyüd edüb ve bu kullarının öyle bir kaydı olmayub ve etraf ü eknâf dan re'âyâ ziyâdece gelüb mahsûl dahi ziyâdece olmuştu"*³²⁸. Yani Hadım Süleymân Paşa Hind seferinin hazırlıkları ile meşgul olup vergi tahsil edemediği ve halktan tahsil edilmesi gerekli vergileri yerli yerince almadığı için bu miktarda bir gelir belirtilmiştir. Ancak Hüsrev Paşa böyle bir meşguliyeti olmadığı ve her yerden çok sayıda reâya geldiği için bu gelirin arttığını söylemiştir. Hüsrev Paşa'nın cevabına karşılık olarak Sultan, şüphelerini gidermek amacıyla bu paranın hayır işlerinde harcanıp harcanamayacağını Şeyhülislam'a sormuştur. Şeyhülislamın hayır işlerine harcanabileceğini caiz görmesiyle birlikte İstanbul'a su getirmek için su kemerleri inşa etmeye sarf edilmesi kararlaştırılmıştır³²⁹.

Ancak Hüsrev Paşa, o zamandan beri Hadım Süleyman Paşa'ya karşı açıkça düşmanlığını göstermiştir. Yani hazineyi böyle bir miktara yükseltmekle, selefinin zaafını üstü kapalı bir şekilde vurgulamak ve hatta yönetiminin dürüstlüğü hakkında ciddi şüpheler uyandırmak istemiştir. Buna karşılık, Rebiülevvel 943'te (Eylül 1536)³³⁰ Anadolu beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa Mısır'a yeniden atandığında, Mısır'daki Hüsrev Paşa yönetiminin dürüstlüğü konusunda Padişah'ın şüphelerini uyandırmak için çaba gösterdiği kesin olarak söylenebilir. Hâdım Süleyman Paşa, ikinci kez Mısır'a yerleşir yerleşmez, valiliği sırasında Hüsrev Paşa'nın yaptığı suistimalleri hemen Payitaht'a bildirmiştir. Hadım Süleyman Paşa bu konuda İstanbul'a iki rapor göndermiştir. Bu iki rapor Topkapı Saray Arşivinde aynı (E.10895) kod ile kayıtlıdır³³¹. Hadım Süleyman Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği iki raporda, Mısır vâlisi olan Hüsrev

³²⁶ Abdülazîz, *Ravzatü'l-ibrâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 425-426; Nev'i Zâde, *Hadikatü'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/104.

³²⁷ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 451.

³²⁸ Grammont, "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa", 43.

³²⁹ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 451; Danişmend, *Kronoloji*, 2/65.

³³⁰ *"Fî sene 943 Süleyman Paşa sefer-i Hind'den avdet edüb yine hükümeti Mısır'da temkîn olundu"*.

Detaylı bilgiler için bk. Abdülazîz, *Ravzatü'l-ibrâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 426.

³³¹ Grammont, "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa", 45.

Paşa'nın hem Mısır hazinesinden senetsiz para hem de Gücerât hâkimi Bahadır Han'ın askerî yardım talep etmek amacıyla Cidde'ye gönderdiği maldan altın almış olduğu konusunda Hüsrev Paşa'yı suçlayıcı ifadelerle yer vermiştir³³².

Hadım Süleyman Paşa'nın yazdığı birinci raporda, Mısır beylerbeyliği Hüsrev Paşa'ya verilir Mısır'a geldiğinde, Mısır hazinesinden beş defa 100.000 akçe almış olduğu yazılmaktadır. Buna ek olarak Hüsrev Paşa'nın bazı vakalarına bakıldığında hediyeler almış olduğu, söz konusu aldığı bu hediyelerin saklandığı yerlerin bulunmuş olduğu tespit edilmiştir. Kâtiplere bu konuda bir berât olup olmadığı sorulduğunda, "Hüsrev Paşa'nın beş defa yüz bin akçe aldığı, beratın kendisinde olduğunu söylemiş, ancak göstermemiştir" demişlerdir. Ayrıca kendisine Mısır verilir Mısır'a geldiğinde ne bir emir ne de kendisine verildiği tarihli bir berât ibrâz etmiştir. Yıllık maaşını 20 Rebiülevvel 941 (29 Eylül 1534) tarihinden itibaren almış olduğunu rûzname defterlerine kaydettirmiştir³³³.

Lütfi Paşa, Gücerât Hâkimi Bahadır Hân'ın Cidde'ye gönderilen altın sandıkları hakkında şöyle bilgiler vermiş: "*tarih-i hicrinin dokuz yüz kırk üçünde Hindistan vilâyetinde Mahmûdâbâd hâkimi Bahâdur Hân Pâdişâh-ı âlem-penâha elçi gönderüb üzerümüze karadan Moğol gelüb ve denizden Portakâl kâfirleri müstevli oldukları ecilden Pâdişâhdan donanma ile asker taleb edüb şöylekim donanmaya harç lâzım ola Mekketü-llahda emânet tariki ile iki yüz elli sandûk ile on iki kerre yüz bin dahi yetmiş bin altı yüz miskâl altın yarar âdamlarımızla gönderilmiştir. Zikr olunan altundan lâzım olduğu mikdârı alasın demiş idi*". Nitekim 1535 yılında Gücerât (Mahmûd-âbâd) Hâkimi Bahadır Hân, Osmanlı Padişahına elçi göndererek karadan Moğolların ve denizden Portekizlilerin tazyiki altında bulunduğunu bildirmiştir. Yukarıdaki metinde Bahadır Han'ın Mekke'ye emanet olarak 250 sandık ile 1.276.000 miskâl altını adamlarıyla göndermiş ve gelecek donanma masraflarının karşılığı için bu altınlardan lazım olduğu miktârın alınmasını zikretmiştir. Bunun üzerine, Sultan, Bahadır Han'ın altınları Cidde'ye geldiğinde, Hüsrev Paşa'ya tüm altınlarını Mısır'a getirip teslim almasını emretmiştir. Lütfi Paşa ise, Hüsrev Paşa'ya gönderilen mektubu şöyle nakletmiş: "*Padişâh-ı âlempenâh Hüsrev Paşa'ya Mısır'a hüküm gönderdiler ki zikrolunan altını bi-kusûr Mısır'a götürüp adamısıyla vezin edip zabt edesin*"³³⁴. Söz konusu Hüsrev Paşa, Bahadır Han'ın altınları geldiğinde bu altınları Mısır'a getirebilmek için kethüdâsı Ferhâd'ı Cidde'ye göndermiştir ve kethüda oraya ulaştığında, Hüsrev Paşa'ya Üd ağacı, hâm kehribâr ve diğer hediyelerinin hâricinde

³³² Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları", 60-63.

³³³ Grammont, "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa", 46.

³³⁴ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 358.

30.000 miskâl³³⁵ altın, kendisine de 6.000 miskâl altın almıştır. Yani ikisi Bahadır'ın mallarından toplam 36.000 miskâl altın almışlardır³³⁶.

Hadım Süleyman Paşa'nın ikinci raporu, Hüsrev Paşa'ya atfedilen ve bu kez, suçun gerçekliği konusunda şüphe uyandıracak kadar olağanüstü meblağlar içeren başka bir zimmete para geçirme hadisesi ile ilgilidir. Hüsrev Paşa hakkında sunulan E.7105 nolu belgeden bildiklerimiz onun açgözlü ve vicdansız olduğunu göstermektedir. Ancak, Osmanlı devletindeki gibi bir idari sistemde, bol miktarda rüşvet dağıtırken bile, üst düzey bir memura 2.880.000 akçeyi bir kerede yönlendirmek ve ilgili hesaplarda hiçbir iz kalmaması zor görünmektedir. Ancak Hüsrev Paşa, mal iştahı ne kadar olursa olsun, böyle bir hazine var olsa bile hayatını ve icraatlerini bu şekilde tehlikeye atamayacak kadar tedbirli görünmektedir. Aslında bu raporda Süleyman Paşa'nın tavrını açıklamak zordur. Lütü Paşa'nın verdiği malumatın tashihi icap eden ikinci noktası da Bahadır Han'ın bu parayı donanma masrafı için değil; emanet olarak Mekke'ye göndermiş olduğudur. Lütü Paşa, donanma hazırlık masraflarının Mısır hazinesinden harcandığını ve Hüsrev Paşa'nın, Bahadır Han'ın altınlarını Sultanın emriyle Mısır'a getirmiş olduğunu zikretmektedir. Sonra Hadım Süleyman Paşa Mısır'a geldiğinde, bu malı tartıp Bâbîlî'ye göndermiştir³³⁷.

Bunlara karşılık, Hüsrev Paşa'nın sert mizacı nedeniyle sıkı bir yönetici olmasına rağmen, valiliği süresi boyunca Mısır'da refah ve güvenliğin olduğu, Kahirelilerin geceleri evlerinin ve dükkânlarının kapılarını açık bırakabildikleri belirtilmektedir³³⁸. Hüsrev Paşa Mısır halkının gönlünde büyük yer tutmuş ve çok sevilmiştir. Hatta Onun döneminde Mısır'da emniyet o kadar üst düzeydeydi ki insanların evlerinin kapılarını bile kilitlemedikleri kaynaklarda yazılmaktadır³³⁹. Son olarak Hüsrev Paşa, Kahire'de yaptığı kısa valiliğinde çeşitli yapılar inşa etmiştir. Mısır'da yetimleri okutmak için yaptırdığı bir mektep (Kuttâb), bir çeşme (Sebîl) ve sarnıç hâlâ bugün bile ayakta durmaktadır³⁴⁰.

³³⁵ Miskâl: Aslen Emevîler döneminde kullanılan ve 4,233 gr olan ağırlık ölçüsü birimidir. Zaman içinde bölgeler arasında büyük dalgalanmalar gösterir. Ancak Mısır'da, 4.68 grama eşittir. Detaylı bilgiler için bk. M. İsmail Marcinkowski, *Measures And Weights in the Islamic world* (Kualalumpur: International Institute of Islamic thought And Civilization (ISTAC), 2003), 2-5.

³³⁶ Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları", 60; Grammont, "Notes et documents sur Dîvâne Hüsrev Paşa", 47.

³³⁷ Lütü Efendi, *Lütü Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 357-358.

³³⁸ Mustafa Âlî, *Hâlâtü'l-Kâhire*, sad. Orhan Şaik Gökyay, 159.

³³⁹ Özcan, "Hüsrev Paşa, Deli", 40-41; Mustafa Âlî, *Hâlâtü'l-kâhire*, sad. Orhan Şaik Gökyay, 109-110.

³⁴⁰ "Mısır'da timârâne karşusunda bir saharnic ve bir mekteb-i ma'sûm yetimlere inşâ edüb". detaylı bilgiler için bk. Grammont, "Notes et documents sur Dîvâne Hüsrev Paşa", 44.

3.13. Hüsrev Paşa'nın Boğdan Seferindeki Rolü ve Rumeli Beylerbeyliği (1538)

Hüsrev Paşa, Mısır beylerbeyliğinden azlinden kısa bir süre sonra Padişah'ın rızasını almak için İstanbul'a gitmiştir. Paşa, Padişah'ın etrafındaki bazı devlet adamları vasıtasıyla yine affolunarak 1537 yılının başında üçüncü defa Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmiştir³⁴¹. Bu esnada Kanuni Sultan Süleyman, Boğdan vâlisi Petru Rareş'in Osmanlı devletine yıllık haraç ödemeyi reddetmesi nedeniyle Boğdan seferine çıkmaya hazırlanıyordu. Ayrıca Padişâh, Rumeli beylerbeyi Sofu Mehmed Paşa ile Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya askerleriyle birlikte Osmanlı ordusuna katılmaları için Filibe'de toplanmak üzere emir göndermiştir³⁴². Bu esnada Osmanlı ordusu İstanbul'dan çıkarken, ikinci vezir Mustafa Paşa vefat etmiştir. Bunun üzerine, Padişah tarafından divân akdedilip Paşalara görevleri tekrar dağıtılmıştır. Vefat eden ikinci vezir Mustafa Paşa'nın yerine vezaret makamına Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa'yı tayin etmiş ve Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı da Rumeli beylerbeyliğine getirmiştir³⁴³. Ayrıca Padişah vezaret makamında bulunan Kasım Paşa'ya Anabolu kalesinin fethini ve Kırım Hanı Sahip Girây'a da Osmanlı ordusuna katılmasını emretmiştir³⁴⁴. Bundan sonra Padişâh, iki oğlu Selim ve Mehmed Hân ile birlikte 10 Safer 945 (8 Temmuz 1538) yılı Pazartesi gününde şenlik ve kutlamalarla İstanbul'dan ayrılıp Edirne'deki Osmanlı ordusu karargâhına yönelmiştir³⁴⁵. Öte yandan Gelibolu'dan geçen Divâne Hüsrev Paşa 21 Safer 954'te (19 Temmuz 1538) Edirne'deki Osmanlı ordusu karargâhına katılıp Padişah'ın elini öpmüştür³⁴⁶.

³⁴¹ Bostânzâde, Hüsrev Paşa'nın üçüncü defa Anadolu beylerbeyliğine tayinini şöyle izah etmiş: “*Vilâyet-i Anadolû diyâr-ı Mısır'dan ma'zûl olan mîkdâmü'l-ümerâ Hüsrev Paşa'ya inâyet olundu*”. Daha detaylı bilgiler için bk. Grammont, “Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa”, 44.

³⁴² “*Rumeli beylerbeyisi Mehmed Paşa Filibe civârinde dernek ve cemiyet etmek emr olundu. Ve Anadolu beylerbeyisi Lâlâ Mustafa Paşa merhûmün birâderi büzürgâları Hüsrev Paşa idi. Eyâleti askeriyle Gelibolu ma'berinden ubûr ve ordu Hümayuna mülâkât için müsta'cel çavuşlar ırsâl olundu*”. Detaylı bilgiler için bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/206.

³⁴³ Celâlzade, Hüsrev Paşa'nın Rumeli beylerbeyliği hakkında şöyle yazmış: “*Rumeli Beylerbeyliği dâhi Emirü'l-ümerâ'il-izâm Zâhirü'l-küberâ'il-fihâm mesned nişîn şecâat dilâver mâ'delet âyîn ve nısfet gûstarî mübâriz me'rake Harb ve cenk bebr dilîr nâm neng kâid cîyüşü'l-islâm sâhibi'l-izze vel-ihtîşâm Hüsrev Paşa'ya ihsan olundu*.” Hüsrev Paşa, Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek bir mevkîe sahipti. “Emirü'l-ümerâ'il-izâm” lakabıyla bilinir. Savaşlardaki yiğitliği ile meşhurdur. Aslan gibi korkusuzca savaşa girer. Bu sebeple “Divâne” lakabıyla anılırdı. Askerleri arasında adaleti ile de tanınırdı. “Kâid-i cîyüşü'l-islâm” ismiyle İslam ordularının komutanı olarak da anılırdı. Hüsrev Paşa'nın yüksek soya sahip olduğu bilinmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 238a; Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 274b; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/206.

³⁴⁴ Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 274b; Matrakçı, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 377.

³⁴⁵ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 240a.

³⁴⁶ Mustafa Âlî, İstanbul'dan Edirne'ye ulaşan Padişâh tarafından 21-22 Safer 945 (19-20 Temmuz 1538) tarihinde divan akdedilmesi hakkında şöyle nakletmiş: “*Mâh mezbûrûn evâhîrinde Edirne'ye varılıb hususan iki yirmi birinci günü divân olup*” Celâlzade Mustafa Çelebi ise, Rumeli beylerbeyisi Hüsrev Paşa'nın Edirne'de bulunan Sultana katılmasını şu şekilde anlatmış: “*ve hem Rumeli beylerbeyisi Hüsrev*

Padişah, Edirne'den, Tuna Suyu üzerinde İsakçı İskelesinde bir köprü kurulması için Niğbolu, Silistre ve Vidin Beylerine ulaklar göndermiştir³⁴⁷. Padişah ertesi gün 28 Safer 945'te (26 Temmuz 1538) Osmanlı ordusu ile Edirne'den hareket edip "Sultançayırı" adlı mevzie geldi. Boğdan vâlisi Petru Rareş, Padişahın nereye gideceğini -Boğdan'a mı yoksa başka bir yere mi- öğrenmek maksadıyla, bazı hediyelerle ümerasından Kapıcıbaşı "Ungur bin Tavla" isminde elçisini ve "İvanku" isimli tercümanını göndermiştir³⁴⁸. Petru Rareş'in elçisi, Sultanın Boğdan üzerine yönelmek istediğini anladığında Tercümanı bu bilgiyi Petru Rareş'e bildirmesi için hemen göndermiştir. Ertesi gün ordu oradan hareket ederek Tuna nehrine geldi; o gün Padişah da, kendisine itaatını arz etmek isteyen Petru Rareş'e Kefe valisi Sinan Çelebi ile mektup göndermiştir³⁴⁹.

Sonra Padişah ile Osmanlı ordusu Tuna Suyu üzerinde Dobruca vilayetine doğru ilerlemiştir³⁵⁰. Daha sonra Padişah ile ordu Dobruca sınırını aşarak 20 Rebiülevvel 945'te (16 Ağustos 1538) Babadağ'a ulaşmış, ertesi gün Selçuklu Sarı Saltuk Baba'nın türbesini ziyaret etmiştir³⁵¹. Akabinde Osmanlı ordusu yürüyüp 18 Ağustos'ta Tuna kıyısında bulunan İsakçı iskelesine inip orada karargâhı kurmuştur³⁵². O gün ikinci vezir Sofu Mehmed Paşa ile Rumeli askeri gelip orduya iltihak ettiler. Bu esnada, Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa askeriyle gelmiş fakat Anadolu beylerbeyi henüz gelmemişti. Bu durumda Hüsrev Paşa'nın Rumeli askerinin başına geçmesi padişah tarafından emredilmiştir³⁵³. Bu arada Silistre sancakbeyi köprü inşasını bitirmişti³⁵⁴. Osmanlı ordusu 24 Rebiülevvel'de (20 Ağustos 1538) köprüyü geçmeye başlamış, Yahyâ

Paşa Anadolu'nun asker zafer rehber ile Gelibolu Ma'berinden übü edip asker mansure mülâki oldular. Ol eceleden mâh mezbûrun yirmi yedinci günü Divân-ı Hümâyûn olub cümle-i erkân Mâdelet nişân atebe-i aliye ve kâffe-i ayân saltanat südde-i...dergâh muallâyâ hazır ve cem' olup mumâ ileyhe beylerbeyi ile Anadolu ümerâsı bisâtbûs Hazret Padişah zafer me'nus ile mustas'ad olub." Bu arada Gelibolu'dan geçen Rumeli beylerbeyisi Hüsrev Paşa, Anadolu ümerâsıyla hümayun ordusuna katıldı. Ardından 27 Safer 945 (25 Temmuz 1538) tarihinde Divan-ı Harp akdedildi. Öte yandan Lütfi Paşa'nın 27 Rebiülevvel 945 (23 Ağustos 1538) tarihinde divân oluşturulup paşalara görevlerin dağıtılmış olduğunu söylediğini görmekteyiz. Detaylı bilgiler için bk. Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 274b. Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 244a; Feridun Bey, *Münşeatü's-selatîn* (İBB Atatürk Kitaplığı, 16), 603.

³⁴⁷ Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/207; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 245a; Mihail Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M. 945 H.)", *Belleten* 50/198 (Aralık 1986), 764-765.

³⁴⁸ Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/208.

³⁴⁹ Matrakçı, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 377; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 245b-246a; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi", 766-767.

³⁵⁰ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 365; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi", 767.

³⁵¹ Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi", 768.

³⁵² Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 246a.

³⁵³ Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi", 769.

³⁵⁴ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 246a-b; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/208.

Paşa'nın oğlu Mehmed Bey ve emîrû'l-ümerâ Hüsrev Paşa, Anadolu ve Rumeli askerleriyle birlikte önce köprüden geçip ardından Mihâl-oğlu akıncı tâifesiyle yürümüştür. Ardından Pâdişâh da köprüden geçmiştir³⁵⁵. Yaşpazarı şehrinde Petru Rareş ile buluşan Kefe valisi Sinan Çelebi, 21 Ağustos'ta geri dönerek gelmiş, Petru Rareş'ten tatminkar bir cevap hissetmediğini Padişaha söylemiştir³⁵⁶. Akabinde Padişah, ordusuyla 1 Rebiülahir 945'te (27 Ağustos 1538) Kahve Sahrâsına gelmiş, sağ ve sol alaylar birleşmiştir³⁵⁷.

Osmanlı ordusu Kahve Sahrâsını terk edip 6 Rebiülahir 945'te (1 Eylül 1538) Lie'den Boğdan'a akan "Pрут" adlı nehrin yakınına inmiştir. Lütü Paşa'nın gayretiyle ve meşhur Mimar Sinan'ın mehâretiyle Prut nehri üzerine hemen köprü inşa edilmesi emredilmiştir³⁵⁸. Osmanlı ordusu köprü yapıldıktan sonra köprüyü geçip Prut suyu kenarında olan Falç (Falcu) kasabasına erişmiştir. Osmanlı ordusu Falç kasabasını ele geçirdikten sonra Pudan Suyu yakınındaki "Değermenli" köyüne erişmiştir. Sonra 13 Rebiülahir 945 (8 Eylül 1538) Cumartesi gününde bir orman içinde olan Voyvoda konağına ulaşmıştır. Osmanlı ordusu ilerleyerek Yaşpâzârı nâm meşhûr sahraya ulaşıp konaklamıştır³⁵⁹. Burada Kırım Hanı Sâhib Giray yüz bin miktar Tatar ile gelip Padişah'ın ordusu ile birleşmiştir³⁶⁰.

Bu arada alınan habere göre, Petru Rareş 70-80 bin asker toplamış ve "Botşan" adlı dağlık bir yere gelmiştir. Askerlerini burada konuşlandırmış, ayrıca yolların bazı kısmını daraltarak bozmuş ve Osmanlı askerlerini pusuya düşürme planı yapmıştır³⁶¹. Buna göre Kanuni Sultan Süleyman yol açmak maksadıyla bazı Tatar askerlerinin Eflak'a mensup olan üç bin baltacı ile birlikte Botşan'a gitmelerini emretmiştir. Osmanlı ordusu buraya geldiğinde muharebe olup Petru Rareş'in kuvvetlerine yenildiyse de, Petru Rareş tekrardan kaçmıştır³⁶².

Kaçan Petru Rareş'in peşinden gitmek ve yakalamak için Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey tayin edildiyse de, ancak bir iki gün sonra neticesiz geri dönmüştür³⁶³. Osmanlı ordusu 21 Rebiülahir 945 (16 Eylül 1538) Pazar gününde Boğdan'ın merkezi olan Seçav veya Suceva (Suceava) şehrine gelmiştir³⁶⁴. Osmanlı ordusu Suceva kalesini

³⁵⁵ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 378; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 247a.

³⁵⁶ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 248b; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi", 768-769.

³⁵⁷ Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi", 774.

³⁵⁸ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 249a.

³⁵⁹ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 378; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi", 778.

³⁶⁰ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 378; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 251a.

³⁶¹ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 252b; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi", 782.

³⁶² Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 252b; *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 275b; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi", 785-786.

³⁶³ Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi", 786.

³⁶⁴ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 253a.

süratle kuşatmış, kale komutanı Osmanlı kuvvetlerine direnemeyeceğini anlamıştır. Bu yüzden eman alıp kaleyi teslim etmiştir. Osmanlı ordusu kaleye girdikten sonra dört gün kutlama yapmıştır³⁶⁵. Bundan sonra, Boğdan beyleri Padişaha ziyarete gelip itaatlerini arz etmişler. Padişah Boğdan Voyvodalığını Boğdan beylerinden Stefan'a vermiştir³⁶⁶. Daha sonra Padişah askerleriyle birlikte 28 Rebiülahir'de (23 Eylül) Suceva'dan kalkıp İstanbul'a dönmek için yola çıkmıştır³⁶⁷.

3.14. Hüsrev Paşa'nın Castelnovo'nun Alınmasındaki Rolü (1539)

Hersek Sancağındaki Dalmaçya'nın güneyinde bulunan Castelnova³⁶⁸ (Novâ) diye bilinen kale Receb 945 (Kasım 1538) tarihinde düşman eline geçmiştir³⁶⁹. Andrea Doria, Preveze muharebesindeki yenilgisinin intikamını almak istedi ve Castelnova'nın kontrolünün, bölgedeki Osmanlı varlığının tehlikesini Otranto Boğazı'ndan kaldıracağına inanıyordu. Andrea Doria, Barbaros Hayreddin'in donanmasıyla birlikte uzaklaşana kadar on gün boyunca bekledi³⁷⁰. Sonra Novâ kalesini muhasara edip Kasım 1538'de ele geçirmiştir³⁷¹. Andrea Doria üç günlük kuşatmadan sonra Novâ kalesine girerek sebepsiz yere bütün Müslümanları öldürdü ve kalenin korunması için 6.000 koruyucu yerleştirmiştir. Buna göre Bosna sancakbeyi Bâli Paşa kaleyi geri almak için derhal hareket etmiş ancak başarısız kalmıştır³⁷².

Kanuni Sultan Süleyman bu haberi duyunca divan kurup kalenin geri alınması için Receb 945'te (Kasım-Aralık 1538) Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı serdâr tayin etmiştir³⁷³. Hüsrev Paşa'nın yardımına da 100-150 gemi ile denizden Barbaros

³⁶⁵ Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 253a; Ali, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 275b.

³⁶⁶ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 379; Celâlzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 254a; Guboğlu, "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi", 789.

³⁶⁷ Ali, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 276a.

³⁶⁸ Lütfi Efendi, Novâ kalesi konumunu şöyle anlatmış: "*Hersek'in sancağında Nova nâm kale-i varub*" Hersek Sancağındaki "Nova" adıyla zikredilmektedir. Castelnovo kalesi, yeni kale (Kastıl new) manasına gelir. Detaylı bilgiler için bk. Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 368-369.

³⁶⁹ Mustafa Âlî'ye göre, ilkbaharda bu kaleyi kâfirlerin elinden almak için 945'te (1538) ferman çıkarılmıştır. Danişmend'in bahsettiğine göre, bu kararın (24 Ağustos 1539) fetih tarihinden 9 ay 14 gün önce olduğu zikredilmektedir. Daha fazla bilgiler için bk. Ali, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 278a. Aynı konuda bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/219.

³⁷⁰ Feridun Emecen, *Süleyman el-Kanuni Sultanü'l-berreyin vel-bahreyin*, çev. Faruk Kemal-Cemal Ahmed (Kahire: Darü'l-Nil, 2014), 234-235.

³⁷¹ Danişmend, *Kronoloji*, 2/219.

³⁷² Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/217-218; Emecen, *Süleyman El-kanuni Sultanü'l-berreyin vel-bahreyin*, 234-235.

³⁷³ Mustafa Âlî, Hüsrev Paşa'nın Novâ kalesi istirdadı için serdar olarak tayinini şu şekilde izah etmiş: "*Bu ahbâr zücret şî'âr maruz hüddâm kâmkâr oldukta Rumeli beylerbeyisi kişver küşâd Mübâriz eden Hüsrev Paşa serdâr tayin olunub Novâ fethine teveccühle Sofya'da sene hams ve erbe'in ve tismie..ba'dahü evvel bahar hüccete âsâr zâhire ve berid oldukta kûrâdan bazı ümerâ şecâet şî'âr deryâda donanmayı Hümayûnla Hayreddin Paşa'yı nâmdâr kazâ'i mübrem gibi üzerlerine döküldüler*". Buna

Hayreddin'i göndermiştir³⁷⁴. Hüsrev Paşa'nın maiyetindeki Ulama Paşa ve diğer sancakbeyi karadan Rebiülevvel ayının gûrresinde 946 (17 Temmuz 1539) Novâ kalesini muhasara etti ve gemiler denizden kaleye hücum etmeye başladı³⁷⁵. Muhasara harekâtı üç hafta kadar sürmüş ve birkaç hücum yapılmıştır. Sonunda 8 Rebiülahir 946'da (23 Ağustos 1539) 37 adet topla kale muhasara edilmiş, 22'nci gününde duvarları harâb olmuş kalenin iki büyük kısmından biri alınmıştır. Ayrıca kaleyi muhâsara eden askerlere eman verilip 9 Rebiülahîr 946 (24 Ağustos 1539) Pazar günü Novâ kalesini tamamen fethedildi³⁷⁶. Bu zafer üzerine "Castel-Novo" muhafızlığı evvelce Azerbaycan ve Diyarbakır vâililiklerinde bulunmuş olan yeni Bosna vâlisi Ulama Paşa'ya verilmiştir³⁷⁷.

3.15. Hüsrev Paşa'nın Budin Seferinde Rolü ve Vezirlik Ünvanı (1541)

Kanuni Sultan Süleyman, 1538'de Budin'in kontrolünü ele geçirdikten sonra John Zapolya'yı Macaristan kralı olarak atamıştır. Macaristan Kralı John Zapolya (Yanoş), bekar olduğu ve tahtın bir varisi olmadığı için; ölümünden sonra Macaristan tahtının Ferdinand'a devredileceğine dair İspanya Kralı Charles-Quint'in küçük kardeşi olan ve abisinden destek alan Ferdinand ile gizli bir anlaşma yapmıştır. Ancak bu anlaşma, Macaristan'ın Alman hakimiyeti altına girmesinden hoşnut olmayan Macar

göre, Kanuni Sultan Süleyman, stratejik Novâ Kalesi'ni istirdâd etmek için ordunun komutanı olarak Hüsrev Paşa'yı atadı. Âli, *Künhü'l-ahbâr* (Fatih, 4225), 278a; Kâtip Çelebi, *Tühfetü'l kibâr* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 6299), 58; Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 369-370.

³⁷⁴ Danişmend, *Kronoloji*, 2/219.

³⁷⁵ Lütfi Efendi'nin "*Lütfi tarihi*" adlı eserinde Novâ kalesinin istirdadı hakkında şöyle bilgiler verilmiş: "*Bunlardan gayri karadan Ulamâ ile beş sancakbeyi sipahileriyle Novi kalesine hücum edüb ve gemiler dâhi denizden hicrinin dokuz yüz kırk altısında rebii'l evvel ayının guresinde kale-i mezburü muhasara edüb*". Adı geçen kaydında Lütfi Efendi, Rebiülevvel ayının guresinde 946 (17 Temmuz 1539) tarihinde Novâ kalesini muhâsara etmeye başladıklarını anlatmaktadır. Ancak Kâtip Çelebi'nin "*Tühfetü'l kibâr*" adlı eserinde ise, aynı konu hakkında şunlar anlatılmış: "*Sefer-i Hayreddin Paşa bi-cânib Novâ, mukaddemâ eyd-i küffâra düşen Novâ hisârının istirdadı mühimmat-ı din ve devletten olmağla kış geçüb fasl-ı Bahar erişdikte Rumeli beylerbeyisi (Hüsrev Paşa) Sofya'da derinek edüb karada Novâ üzerine gönderildi. kapûdan Hayreddin Paşa dâhi yüz elli pâre gemi ile deryaya çıkub dokuz yüz kırk altı Rebiü'l ahirinin sekizinci gününde otuz yedi pâre topla Novâ hisârını muhasara edüb sekiz bin ikiyüz dâne ... yirmi ikinci günde Duyvârları harâb olub gâzılar yürüyüb kalenin ... aldılar Novanın iki azim kalesi var idi o ber kaleye kaçub istimân ettiler. Paşa seyfiyle alub küffârı esir etti. Ve kaleyi müceddedden yapub yirmi altı pâre top koydu ve küffâr diyârını gârete asker gönderüb vâfir ganimetle der devlete avdet etti*". Adı geçen metinde Kâtip Çelebi, Bahar mevsiminde Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Sofya'ya gönderildiğini söyler. Kapûdan Hayreddin Paşa yüz elli adet gemi ile denizden azmetmiştir. 8 Rebiülahir 946 (23 Ağustos 1539) tarihinde 37 adet topla muhasara edilip sekiz bin iki yüz tane askerle 22'inci günde duvarları harâp edilip kalenin iki büyük kısmından biri alınmış, muhasara edilen askerlere aman verilip kale feth edilmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 368-369; Kâtip Çelebi, *Tühfetü'l kibâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 6299), 58; İdris Bostan, "Preveze Deniz Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/343-345.

³⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Tühfetü'l kibâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 6299), 58.

³⁷⁷ Danişmend, *Kronoloji*, 2/219.

halkında konuşulmaya başlanmıştır. Ayrıca, bu anlaşmadan memnun olmayan Macar beyleri arasında da ülkelerinin geleceğinin ne olacağı hususunda tartışmalar başlamıştır³⁷⁸. Yanoş, 1539'da Lehistan kralı I. Sigismund'un kızı Isabella ile evlenmeye zorlanmıştır³⁷⁹. Evlendikten bir yıl sonra, Stephen "Sigismund Janos" adında bir çocuk dünyaya gelmiştir. Çocuğun doğumundan 15 gün sonra Zepolya ölmüş ve böylece bu çocuk Macaristan'ın şeri' vârisi haline gelmiştir³⁸⁰. Macaristan kralı John Zapolya'nın 18 Rebîülâhîr 947'deki (22 Ağustos 1540) ölümü üzerine Macaristan tahtına göz diken Ferdinand, çocuğun meşruiyetini kabul etmeyi reddederek General von Reggendorf'un komutasındaki bir orduyu Macaristan'a sevk ederek Budin'i zapt ettirmek suretiyle işgal hareketine başlamıştır³⁸¹.

Zapolya'nın vasiyetnamesine göre, çocuğun vasisi olarak Kraliçe Isabella ve Papas Martinuzzi, her yıl 25.000 altın flori verilmesi karşılığında Budin tahtının bu çocuğa verilmesi için Padişaha elçi göndermişlerdir. Padişah teklifi kabul ederek elçiye hilat giydirmiştir. Bir ay sonra Ferdinand, İstanbul'a "Lasczky" adında bir elçi gönderdi ve Papas'ın teklifinden daha fazlasını sunarak Budin'i istedi. Padişahın bu teklife olumsuz yanıt vermesinin ardından, sadece iki gün sonra, Viyana kralının 30.000 askerle Budin'i kuşatmak üzere olduğu haberi Budin'den gelmiştir³⁸². Padişah, Budin'e destek amacıyla Akıncı kuvvetlerinin komutanı Semendre Sancekbeyi Yahya Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'i göndermiştir³⁸³.

Bundan sonra Kanuni Sultan Süleyman, 2 Şaban 947'de (2 Aralık 1540) ricâl-ı devletle Edirne'ye kışlamaya gitmiştir. Edirne'de kışı geçirirken, Ramazan ayında Filibe'de bir yangın çıkmıştır. Ardından, 27 Ramazan 947'de (25 Ocak 1541) Kadir Gecesi'nde İstanbul'daki eski sarayın tamamen yandığı haberi alınmıştır³⁸⁴. Bu sırada Ferdinand, Von Roggendorf komutasında Avusturya-Alman askerlerinden oluşan büyük bir ordu ile Budin'i kuşatmıştır. Bu vaziyet üzerine bebeğin annesi Izabelle Kanuni Sultan Süleyman'a "Verboeczy" adında bir elçi gönderip yardım talep etmiştir³⁸⁵. Bunun üzerine Padişah, karadan Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı ve vezir Sofu Mehmed Paşa'yı 3.320 askeriyle birlikte ve denizden de Kasım Paşa'yı öncü kuvvetler olarak Budin'e göndermiştir³⁸⁶. Padişah daha sonra Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bu esnada Sadrazam Lütfi Paşa ile Sultan Hâtûn arasında anlaşmazlık çıkmış ve sonuç olarak Padişah, Lütfi Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yerine Hadım

³⁷⁸ Danişmend, *Kronoloji*, 2/222.

³⁷⁹ Ârifî Fethullah, *Süleymannâme*, nşr. Esin Atıl, 183.

³⁸⁰ Danişmend, *Kronoloji*, 2/222.

³⁸¹ Ârifî Fethullah, *Süleymannâme*, nşr. Esin Atıl, 183.

³⁸² Matrakçı; *Târih-i Âl-i Osmân*, 385; Danişmend, *Kronoloji*, 2/223.

³⁸³ Ârifî Fethullah, *Süleymannâme*, nşr. Esin Atıl, 183.

³⁸⁴ Matrakçı; *Târih-i Âl-i Osmân*, 385.

³⁸⁵ Danişmend, *Kronoloji*, 2/223.

³⁸⁶ Ârifî Fethullah, *Süleymannâme*, nşr. Esin Atıl, 183; Matrakçı; *Târih-i Âl-i Osmân*, 385.

Süleyman Paşa'yı atamıştır³⁸⁷. Bu durumda Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa, bu divanda vezirlik görevine terfi etmiştir³⁸⁸. Bu divan neticesinde, Dîvâne Hüsrev Paşa da vezîr olmuş, Rûmeli beylerbeyliği Ahmed Ağa'ya verilmiştir. Onların hepsi Budin'e gönderilmişti³⁸⁹. Kanunî Sultan Süleyman'ın bu tedbirleri ittihâz edildikten bir müddet sonra 28 Safer 948 (23 Haziran 1541) Perşembe günü harekât başlamıştır³⁹⁰.

Avusturya-Alman muhasara ordusu, Vezir Sofu Mehmed Paşa ve Deli Hüsrev Paşa kumandasında erken gönderilmiş olan Osmanlı ordusunun Budin önüne ulaşması üzerine, kale savunucularıyla Osmanlı askerinin iki taraflı ateşleri arasında kalmış olan (Von Roggendorf) kumandasındakiler işte böyle bir Istabur³⁹¹ şekli almışlardır. Fakat Kanunî'nin büyük bir ordunun başında yaklaşmakta olduğu haberini alan düşman, nihayet gece karanlığından istifade ederek Tuna'dan geçip kaçmaya karar vermiştir. Fakat Osmanlı ordusu da bu hareketi gözden kaçırmamış olduğu için şiddetli bir hücumla Alman ordusunun üstüne gitmiş, birçok düşman askeri Tuna'da boğulmuştur. Ferdinand'ın Zapolya ölür ölmez yaptırdığı istilâ hareketinde zaptettirmiş olduğu Peşte kalesi de tahliye edilmiştir. Bu kaleyi Tuna üzerindeki Osmanlı filosu kumandanı Kasım Paşa derhal fethetmiştir. Bu gece muharebesinde yaralanan düşman kumandanlarından birçoğu -başta da Von Roggendorf olmak üzere- perişan bir hâlde kaçıp giderken yolda telef olmuşlardır. Bu zafer, Macaristan kralı Zapolya'nın 18 Rebîülâhir 947 (22 Ağustos 1540) Pazar günündeki ölümünün miladî yıl dönümüne

³⁸⁷ Fevzi Kurtoğlu, yukarıdaki zikredilen hâdisenin tesiriyle veziriâzamlıktan mazul olan Lütfi Paşa'nın yerine Hâdım Süleyman Paşa'nın veziriâzamlığa atanmasına yakın tarihlerde olduğunu söyler. Hüsrev Paşa'nın Budin'in kurtarılmasına katılması sırasında, 1 Muharrem 947 (8 Mayıs 1540) yılında Sirem kampında iken vezirlik makamına getirildiğinden bahseder. Detaylı bilgiler için bk. Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları", 77.

³⁸⁸ İbrâhim Peçevî, Hüsrev Paşa'nın vezirlik makamına getirilmesini şu şekilde izah etmiş: "*Vezîr Divâne Hüsrev Paşa serdâr Lala Mustafa Paşa'nın kocan birâdiridir. Çaşnığırbaşı ba'dahü kapucular kethüdası sonra Rumeli beylerbeyi ondan vizâret ile Mısra varub Asitâne-i saadete geldikten sonra vezîr-i sâni pâyasına vasil oldu. Ol zamanda vezîr-i âzam Süleyman Paşa idi. Rüstem Paşa vezîr-i sâlis olub*". Ayrıntılı bilgiler için bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/29.

³⁸⁹ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 385.

³⁹⁰ Danişmend, *Kronoloji*, 2/224.

³⁹¹ Istabur kelimesi Macarcadan Osmanlı askerî teşkilatına geçmiştir. Kaynaklarda bazen tabur, bazen de istabur şeklinde geçer. Balkan Slav dillerinden gelen istabur sözü başlangıçta toparla, yaya tüfekçilerle ve zenberekçilerle donatılmış, tekerleklerinden birbirine zincirlenmiş arabalarla çevrilen ordugâha verilen addı. Ordu tehlikeli bir durumla karşılaştığı takdirde dörtgen veya daire şeklinde birbirine bağlanan arabalar bir istihkâm ya da sığınak yeri vazifesi görüyordu. Detaylı bilgiler için bk. Budin seferiyle birlikte Padişah gelmeden evvel paşaların kazandıkları zafere Istabur seferi veya Istabur zaferi gibi isimler verilir. Osmanlı kaynaklarında düşman ordusunun (Gürz-İlyas Tepesinin dibinde) Istabur kurmuş olduğundan bahsedilir. Bu tepenin kuzeydeki Kalvaria veya güneydeki Gellert tepelerinden biri olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Daha fazla bilgiler için bk. Pal Fodor, "Tabur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/335-336; Danişmend, *Kronoloji*, 2/224.

tesadüf etmiştir. Zaferin tarihi yine 28 Rebîülâhir 948 (22 Ağustos 1541) senesi Pazar günüdür³⁹².

3.16. Şikloş'un Fethi (1543)

Kanuni Sultan Süleyman, Budin fethinden sonra karargâhında iken Macaristan'ın çocuk kralı Stephen'a ve annesine hediyeler göndererek onları görmek istemiştir. Çocuğun annesi önce tereddüt etse de Papas Martinuzzi çocuğu Sultana götürüp elini öptürmüştür. Bu arada da Ferdinand, Macaristan krallığının verilmesi karşılığında 100.000 duka ödemeyi taahhüt ederek Sultana elçi göndermiştir. Lakin Sultan, Avusturya Kralının talebini reddetmiş ve Ferdinand'ın Jan Zapolya'nın ölümünden beri ele geçirdiği bütün toprakları iade etmesini ve Macaristan'ın kalan kısmının vergisini ödemesini elçiye bildirmiştir³⁹³.

Osmanlı ordusu Budin'i aldıktan sonra Şikloş'a gözünü dikmiştir. Dolayısıyla Veziriâzam Hadım Süleyman Paşa, Rüstem Paşa, Sofu Mehmed Paşa, Deli Hüsrev Paşa ve Rumeli beylerbeyi Valpoya'yı ele geçirdikten sonra topları alarak gemilere binip Sava köprüsünden geçmiş, Şikloş'a doğru yola çıkmıştır. Bu defa Padişah askerleriyle Şikloş kalesinin üzerine gelip orayı kuşatmıştır. Kalenin ahâlisine Padişaha itaat etmesini arz etmişler, ancak kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Padişah, Şikloş kalesini fethetmeyi emretmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, ordusunu şu şekilde sıralamış: kalenin doğusuna vezir Mehmed Paşa ile Anadolu beylerbeyi İbrahim Paşa, kuzeyindeki dış kale ile iç kaleye Deli Hüsrev Paşa, Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa ve yeniçeri ağası tefviz olunmuştur³⁹⁴. Burada Deli Hüsrev Paşa'nın cihetinden toplar kuruldu ve şiddetli yağmur yağmasına rağmen gece-gündüz mücadele sürdü. Sofu Mehmed Paşa'nın kolunun, dış kaleye toplarla yoğun ateşi sonucunda bazı kulelerde gedikler açılmıştır. Bunun üzerine, Deli Hüsrev Paşa ile Sofu Mehmed Paşa açılan gediklerden hemen geçerek Rebîülâhir gûrresinde 950'de (Temmuz 1543) dış kaleyi ele geçirmiştir³⁹⁵. Dış kale teslim olduktan sonra iç kale üç günlük kuşatmanın ardından teslim olmak zorunda kalmıştır³⁹⁶.

³⁹² Danişmend, *Kronoloji*, 2/224.

³⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/492-493.

³⁹⁴ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 398.

³⁹⁵ Şikloş şehrinin teslim edilmesinin 1 Rebîülâhir 950 (4 Temmuz 1543) tarihine tesâdüf eden Çarşamba günü gerçekleştiği de rivayet edilir. Ayrıca Matrakçı Nasuh'un rivayetine göre, Rebîülâhir'inin gûrresinde dış kalenin fethedildiğinden de bahsedilmektedir. Yani Nasuh'un rivayetinin daha doğru olduğu düşünülür. Çünkü dış kalenin fethinden sonra iç kale savunmasının üç gün sürmüş olduğunu görmekteyiz. Detaylı bilgiler için bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/238; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 398.

³⁹⁶ Danişmend, *Kronoloji*, 2/238; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 398.

3.17. İstolni-Belgrad Seferi (1543)

Şikloş kalesi alındıktan sonra Padişah Estergon³⁹⁷ kalesine yönelmiştir. On iki günlük muhasaradan sonra Estergon kalesinin anahtarları Osmanlılara teslim edilmiştir. Bu zaferle Estergon, Budin beylerbeyliğine bağlandı ve Budin beylerbeyliği Bali Paşa'nın yerine Yahya Paşazâde'nin oğlu Mehmed Bey'e verilmiştir³⁹⁸.

Estergon kalesinin fethinden sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın komutasındaki 35.000-40.000 kişilik ordu hemen her yönden bataklıklarla çevrili ve kısmen yeniden tahkim edilmiş olan İstolni-Belgrad³⁹⁹ı ele geçirmeye yönelmiştir⁴⁰⁰. Aynı zamanda Estergon üzerinden topları gemilerle taşıması için İbrahim Paşa'ya emir verilmiştir⁴⁰¹. Kanuni, 19 Cemaziyelevvel 950'de (20 Ağustos 1543) İstolni-Belgrad kalesinin önüne ulaştığında ordusunu mevzilere dağıtıp kaleyi muhasara etmelerini emretmiştir⁴⁰². Padişah, ertesi gün divan yapmış ve komutanlarına görev dağıtmıştır⁴⁰³.

Bu dağılıma göre, batısında vezir Mehmed Paşa ile Anadolu beylerbeyi İbrahim Paşa ve yeniçeri Ağası Ali Ağa vardı. Güneyinde ikinci vezir Deli Hüsrev Paşa ve Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa durmuştur. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Padişah komutanlarına 22 Ağustos Perşembe gününde, davulların sesi eşliğinde kalenin muhasarasını emretmiştir⁴⁰⁴. Buna karşılık kalenin içinde de Varcocs (Warkoch)⁴⁰⁵

³⁹⁷ Estergon: Bu mühim ve müstahkem mevki, Grân ve Tuna nehirlerinin kavşağında, Tuna'nın sağ sahilinde ve Budin'in kuzeybatısındaki bir vilâyet merkezidir. Aynı zamanda bir Başpiskoposluk merkezi olan bu şehir Zapolya'nın ölümünden önce Avusturyalıların eline geçmiş ve Alman, İspanyol ve İtalyan askerlerinden muhafızlar konulmuştur. Bunlar bu kaleyi teslim etmedikleri için 26 Rebiül-ahir 950 (29 Temmuz 1543) tarihinden itibaren şiddetli bir muhasara başlamış ve kale 315 topla dövülmüştür. Daha fazla bilgiler için bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/240.

³⁹⁸ Danişmend, *Kronoloji*, 2/240; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 404.

³⁹⁹ Peçevî, İstolni-Belgrad'ın ismini şöyle izah etmiş: “*Vasat-ı kal'ada bir kenîsây-ı âlî-tâk felek-i nühtâk gibi bi-mânend-i âfâk idi. Cânibi cenubda krallara medfen olmak için bir azim kubbe binâ olunup kenîse-i mezbûreye muttasıl idi. Belki on kralın lâşe-i murdân anda medfun idi. Bâ'd-l-feth bu kenîse yine kefare elinde ibka olunmuş idi ve krallar cülûsu dahî bunda olmak mukarrer olmuş idi ve krallık ile bunda biât olunurlar idi*”. “İstoni” demek Hırvat lisanında “İskemle”, yani “Taht” manasındadır. Bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/257-258.

⁴⁰⁰ Sinan Çavuş, *Süleymanname Tarih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol Belgrad* (İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı ve İstanbul Araştırma Merkezi, 1998), 459-461; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 404.

⁴⁰¹ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 404; Peçevî, *Tarih*, 1/258.

⁴⁰² Çavuş, *Süleymanname*, 463; Danişmend, *Kronoloji*, 2/243; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/257.

⁴⁰³ Çavuş, *Süleymanname*, 475.

⁴⁰⁴ İbrahim Peçevî, İstolni-Belgrad kalesi muhasarasında Osmanlı ordusunun nizam-ı harbini şu şekilde açıklamış: “*Anadolu beylerbeyisi İbrahim Paşa bazı dilîrân memâlek küşâ ile Budin'e gönderilüb toplar götürülmek ferman olunmağla toplar gelince metrisler tertib olunmağa mübâşiret olunub bir canibinden vezir-i sâlis Mehmed Paşa yeniçeri ağası ile ve bir canibinden vezir râbi' Hüsrev Paşa ve bir taraftan Rumeli beylerbeyisi Ahmed Paşa gece ile hisâr karib yerlerde hendeklerini yani sıçân yollarını hafr edüb ve sâir levâzımı tekmîl olunub bu esnâda ber vecihle ceng ve âşûb ve kârzâr olmuştur ki*”. Bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/258; Çavuş, *Süleymanname*, 479; Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 404-405.

emrindeki Engürüs, Muşkar, Alman, Çesar, İspanyalı ve Portekizli gibi çeşitli milletlerden 6.000 asker vardı ve bunları Kızıl Elma (Roma Papalığı) tarafından gönderilen rahipler yönetiyordu⁴⁰⁶. Padişah, cuma gecesi şafak vaktinde Osmanlı ordusuna topraklarla İstonli-Belgrad kalesini bombalamaları için emir vermiştir⁴⁰⁷. Ancak Osmanlı ordusu, kaledeki düşmanların hazırlıkları güçlü olduğu için kaleyi kolayca fethedemedi⁴⁰⁸.

Bu vaziyetin üzerine, Padişah İstonli-Belgrad kalesinin savunmasının kırılması için şu emri verir: “*Hisârın hendeklerin doldurmayı için odun getirip ve topraktan kulleler bünyâd olmak için topraklar getireler*”. Bu cümlelerden anlaşıldığı üzere, kalenin hendeğine doldurmak için odun getirilmesi, düşman saldırısından korunmak maksadıyla kuleler inşa etmek için çuvallarla toprak toplanması ve kalenin hendeğine odun ve topraklar taşımak için sağlam bir yol inşa edilmesi emredilmiştir⁴⁰⁹. Bu görevi vezir Mehmed Paşa ve vezir Hüsrev Paşa üstlenmiştir. Kuleler inşa edildikten sonra arkadaki Osmanlı ordusu hareketlerini serbestçe sağlamıştır⁴¹⁰.

İkinci vezir Hüsrev Paşa, 27 Cemaziyelevvel 950’de (28 Ağustos 1543) karşısındaki kale duvarlarında delikler açmayı başardı. Buna göre, Hüsrev Paşa surlara girebilmeleri için askerlerine çabukça deliklere doğru ilerlemeyi emretti. Ama bu deliğe çok sayıda asker gittiğinden, deliklerin önündeki askerler üst üste yığıldı ve hareket etmeleri zor oldu. Bu durum saldırının püskürtülmesine ve ordunun geri çekilmesine yol açtı. Yine Hüsrev Paşa askerleriyle birlikte deliklerden duvara tekrar girmeye çalıştılar ve aynı zamanda kalenin her tarafından toprak surlara vurmaya başladı. Gece-gündüz toplam 5-6 gün süren saldırıyla askerler kapının tepesinden çıkarak kalenin kapısını açma fırsatı buldular⁴¹¹. Böylece surlar delinip kalenin kapıları Osmanlı ordusunun

⁴⁰⁵ Varcocs: Kahramanca bir müdafaa yapmış olan Macar kumandanı. “Varcocs”un fetihten sonra huzura kabul edilerek Sultan Süleyman’ın elini öpmüş olduğu rivayet edilir. Detaylı bilgiler için bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/243.

⁴⁰⁶ Danişmend, *Kronoloji*, 2/243; Çavuş, *Süleymanname*, 483; Matrakçı, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 405; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/258; Geza David, “İstolni Belgrad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 23/405-407.

⁴⁰⁷ Çavuş, *Süleymanname*, 489.

⁴⁰⁸ Çavuş, *Süleymanname*, 505.

⁴⁰⁹ Matrakçı, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 405.

⁴¹⁰ Çavuş, *Süleymanname*, 509-515.

⁴¹¹ İbrahim Peçevî, Vezir Hüsrev Paşa’nın İstonli-Belgrad fethinde rolünü şu şekilde izah etmiş: “*Vezir Hüsrev Paşa bir kûşâd meşreb lâ-übâli âdam olmağla gûzâta dildârlık ve herkese hâtır nevâzlık ederdi. ol âcilden onların kolunda sâirlerden bahâdırlar cem' idi. Mâh mezbûrün yirmi yedinci günü müstevfi gedik açılmış. Mulâhazasıyla gûzâtı yürüyüşe terğib etti. Gâyrileriyle haberleşmeyib ve tevakkuf dahi etmedi. Çün gedike vardılar. Mulahaza olunduğu üzere olmayub gayri vâsî' ettiğin gördüler. Ve mübâlağa küffar dahi mukabale edüb pes divârdan çok gâziya şehd şehâdet içerdiler. Ve bil-cümle fethi yevmi'l-ahad'da mikdar olmağla ol gün muyesser olmadı. Beş altı gün dahi rûz ve şeb dokub ve gûzât divâr dîblarına dolub kendilerine sığna çok yerler bulub mutarassid fırsat oldular. Mâh cemaziyel ahirenin ikinci günü yevmel Ahad idi*”. Celâlzade ise, bu konuyla ilgili “Tabakâtü'l-memâlik fi deracâtü'l-mesâlik” adlı eserinde şöyle bahsetmiş: “*Mâh mesfûrün yirmi yedinci günü vûzerâ-ı hiyâr âradan*

önüne açılmıştır. Dış kale, 2 Cemazeyilâhir 950 (2 Eylül 1543) tarihine tesadüf eden Pazar günü yapılan genel hücumla açıldı⁴¹². Ertesi gün düşman kuvvetleri Osmanlı ordusunun gücünü gördüklerinde, iç kalenin anahtarlarını teslim etmiş ve Padişaha itaatlerini arz edip haraç ve vergi ödemeyi kabul etmişlerdir. Pazartesi günü 3 Cemazeyilâhir 950'de (3 Eylül 1543) İstolni-Belgrad kalesi silah kuvvetiyle tamamen alındı⁴¹³. Bundan sonra Padişah bu vilayetin muhafazası için Deli Hüsrev Paşa ile bir miktar asker bırakıp İstanbul'a dönmüştür⁴¹⁴.

3.18. Hüsrev Paşa'nın Vezirlikten Azli ve Vefatı (1545)

Çoğu Osmanlı kaynağında, veziriazam Hadım Süleyman Paşa ve ikinci vezir Hüsrev Paşa arasında divanda sebebi bilinmeyen bir kavga neticesinde ikisinin de vezirlikten azledildiği belirtilmiştir. Lütfi Paşa, bu azil meselesini şu şekilde ifade etmiştir: Bir divan müzakeresinde Kanuni Sultan Süleyman huzûrunda veziriazam Hadım Süleyman Paşa ve ikinci vezir Hüsrev Paşa arasında bazı hususlarda olan tartışmalardan dolayı vezirlik makamına layık olmayan (nâ-mâkul ve nâ-sezâ) edepsiz bazı kelimeler telaffuz ettikleri için Pâdişâh ikisini de vezirlikten azletmiştir. Lütfi Paşa, bu hadisenin 952 (1545) yılının başında olduğundan söz etmiştir⁴¹⁵. Aynı konudan bahseden Solakzâde ise şöyle nakleder: “dokuz yüz elli bir senesin evâ'il'ine”. Bu kaydından anlaşıldığı üzere, azil tarihi 951 (1544) yılın başında olmuştur⁴¹⁶. Ayrıca Matrakçı Nasuh ise bu vaka hakkında şöyle nakletmiş: “mübârek Ramazân'ın on üçünde Vezîr-i azam Süleymân Paşa ve Hüsrev Paşa azl olunub”. Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığı üzere, 13 Ramazan 951 (28 Kasım 1544) yılı Cuma gününde Hüsrev Paşa ve

*merhûm Hüsrev Paşa ki şîr bîşe-i ceng neheng deryâyı...neng bebr meydân rezm hizebr mübarek azm olub rây-ı savâb nemâ sevâb intimâsı âyine-i musaffâ idi ki. Uyûn-ı ûlûl-ebâr çehre-i fütûh nasr âsârı ânde müşâhede edüb hülâsa-ı evkât huceste saatlerini cihâd ve mucâhedeye sarf ederler deyu. Ekseri havâtir guzât ânlar cânibine mâyil zât pâkize sîret ber gevher câmi'ül-hasâyil idi. Onlar tarafında atlan topun âsâr-ı nûmayân ve yapıştıkları gittikte tarîk-i fûtha sühûlet zâhir ayân olmuştu. Muzâhame-i nüfus ol cânibde ziyâde kesrette olub cünûd din heyecân âyîn nihâyet derecede vefrette olmağın tevakkûf etmeyüb yevm mezbûrde hisâre hücum edüb yürüdüler”. Detaylı bilgiler için bk. Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/ 258; Celâlîzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 295a-b.*

⁴¹² Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/ 258-259; Celâlîzade, *Tabakâtü'l-memâlik* (Nadir Kitâp Ktp., 5997), 295b-296a.

⁴¹³ İstolni-Belgrad bir sancak merkezi ittihâz edilmiş ve Budin beylerbeyliğine ilhak edilen bu yeni sancak beyliğine Ahmed Bey, senede “altı kere yüz bin akça” yâni ayda takriben bin altın tahsisâtla tâyin edilmiştir. Buradaki Ahmed Bey, Budin beylerbeyi Yahyâ Paşazâde Mehmet Paşa'nın kardeşidir. Maiyyetine muhafız olarak bini yeniçeri olmak üzere dört bin asker bırakıldıktan sonra geri dönmeye karar verilmiştir. Daha bilgiler için bk. Danişmend, *Kronoloji*, 2/243; Çavuş, *Süleymanname*, 569; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/260.

⁴¹⁴ Matrakçı, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 408.

⁴¹⁵ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 433-434.

⁴¹⁶ Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 507.

Hadım Süleyman Paşa arasında çıkan kavga neticesinde ikisi de aziledilmiştir. Aynı zamanda Ramazan ayının 17. gününde Rüstem Paşa vezirâzamlığa getirilmiştir⁴¹⁷.

Veziriazam Hadım Süleyman Paşa ve ikinci Vezir Hüsrev Paşa arasında çıkan kavganın gerçek sebebi bilinmemektedir. Bu olayın, Kanuni'nin sevgili kızı Mihrimâh Sultan'ın kocası üçüncü vezir Damat Rüstem Paşa⁴¹⁸'nın fitnesiyle gerçekleştiği zannedilmektedir⁴¹⁹. Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan, kendi kızının kocasının vezirâzamlık makamına getirilmesini sağlamak için fitne ateşini tutuşturmuştur. Bu vaka, Osmanlı Sarayı'na kadın nüfuzunun ve rüşvetin girdiğini göstermektedir⁴²⁰. Bu kavganın muhtemel diğer bir sebebi de, Hüsrev Paşa'nın Mısır'da görev yaptığı sırada selefi olan Hadım Süleyman Paşa ile anlaşmazlık yaşamasıdır⁴²¹. Ne yazık ki, bu olayın tesiriyle Kanuni Sultan Süleyman vezirlikten iki paşayı da azletmiştir. Hatta Hüsrev Paşa'yı emekli maaşı verilerek Malkara'ya sürgün etmiştir⁴²².

Deli Hüsrev Paşa, azil meselesi ile ilgili çok üzüntü duymuş ve hasretlik çekmiştir. Bazı rivayetlere göre, 17 gün yiyip içmeden kesildiği, diğerlerinin azlinden bir hafta sonra hasretlik ateşi içinde vefat ettiği söylenmektedir⁴²³. Mezarı hakkındaki tarihi kaynaklara göre Hüsrev Paşa, İstanbul'un Fatih ilçesinde yer alan Yenibahçe⁴²⁴ mahallesinde Mimar Sinan tarafından tasarlanan türbesinin haziresine defnedilmiştir. Türbesi, o zamana kadar sadrazamlık makamına yükselmemiş vezir türbeleri arasında en süslü ve gösterişli olanıdır⁴²⁵.

⁴¹⁷ Matrakçı, *Târih-i Âl-i Osmân*, 410; Solakzâde, *Tarih* (İBB Atatürk Kitaplığı, 158), 507.

⁴¹⁸ Damat Rüstem Paşa: Kanuni'nin tek kızı olan Mihrimah Sultan, "keble-i ikbal" lakabıyla ünlü Hırvat Rüstem Paşa ile evlenmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/288-290.

⁴¹⁹ Danişmend, *Kronoloji*, 2/247.

⁴²⁰ Ayşe Özakbaş, "Hürrem Sultan", *Tarih Dergisi* 36 (Temmuz 2011), 363-364.

⁴²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/549.

⁴²² Osmanzade, *Hadikatü'l-vüzerâ* (Türk Tarih Kurumu, 41714), 28.

⁴²³ Lütfi Efendi, *Lütfi Tarihi* (Halil Edhem, 6299), 433-434; Peçevî, *Tarih-i Peçevî* (Halil Edhem, 6308), 1/29; Osmanzade, *Hadikatü'l-vüzerâ* (Türk Tarih Kurumu, 41714), 28.

⁴²⁴ Günümüzde, Fevzi Paşa Caddesinden Vatan Caddesine inen yol üzerindedir.

⁴²⁵ Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 19/52; Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1240), 2/272.

4. HÜSREV PAŞA’NIN ESERLERİ

Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır, Halep ve Kahire'deki beylerbeyliği dönemi üzerine daha önce bir değerlendirmede bulunulmuştu. Vali olarak görev yaptığı süre zarfında, Hüsrev Paşa, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını korumak amacıyla İran'a karşı çeşitli askerî önlemler almanın yanı sıra, dönemin gelenekleri doğrultusunda topluma katkı sağlayacak dinî-hayrî eserler inşa etme görevini de yerine getirmiştir. Bu bölümde, Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır, Halep ve Mısır'da yaptırmış olduğu dinî-hayrî eserler ile İstanbul'da yaptırdığı türbe üzerinde duracağız.

4.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesi

4.1.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin İnşası

Kaynaklarda Hüsrev Paşa Camii için bazen “Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi”, bazen “Hüsrev Paşa Camisi” ve bazen de “Hüsrev Paşa Medresesi” isimleri kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili aşağıya detaylı bilgi verilecektir. Bu yapının, Diyarbakır’ın İkinci Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa⁴²⁶ tarafından 1521-1528 tarihleri arasında ilkin bir medrese olarak yaptırıldığı ve adına “*Hüsreviye medresesi*” denildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak bu yapıyı kimin tasarladığı ve bu yapının mimarının kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sonradan 1141’de (1728) minareye konulan kitabesinden anlaşıldığına göre, bir minare eklenerek dersane kısmındaki mescid camiye çevrilmiştir⁴²⁷. Bu da yapının yapıldığı devirde neden Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi adlarıyla zikredildiğini göstermektedir. Bu yapı Türkiye’nin Diyarbakır şehrinde yer almaktadır⁴²⁸. Yavuz Sultan Selim döneminde, 10 Eylül 1515 yılında Osmanlı idaresine geçen Diyarbakır, büyük bir eyaletin merkezi olarak Osmanlı idari teşkilatı içerisindeki yerini almıştır⁴²⁹.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yer alan, Zilkade 1137 (Temmuz 1725) tarihli ve 1085 numaralı belgede: “*Amid Hüsrev Paşa evkâfının camii ve medrese ve tekkesinde*” cümlesi yer almaktadır. Buna göre bu yapı, bir caminin yanı sıra,

⁴²⁶ Nev’i Zâde, *Hadikatü'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/104; Danişmend, *Kronoloji*, 2/441.

⁴²⁷ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır* (İstanbul: Turk Tarih Kurumu, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi yayını, 1963), 195; Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 20.

⁴²⁸ M. Mehdi İlhan, “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 14 (1983), 64.

⁴²⁹ Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/469-472.

medrese ve tekke de ihtiva eden bir külliye özelliği taşıyordu. Fakat bu külliye günümüze sadece cami ve medrese kalmıştır⁴³⁰.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde camiden bahseder.⁴³¹ Ayrıca elimizdeki iki belge de medreseden bahsedilmesinin yanı sıra, caminin medresenin bir parçasından meydana geldiğini doğrular mahiyettedir. Osmanlı Arşivinde bulunan 10 Muharrem 1178 (10 Temmuz 1764) tarihli ve 2317 numaralı belgede: "*Medine-i Amid'de vâki' Hüsrev Paşa aleyhi'r-rahmet Medresesi Caminde*" şeklinde kaydı yer almaktadır⁴³². Daha sonraki 15 Muharrem 1226 (9 Şubat 1811) tarihli ve 2909 numaralı belgedeki: "*Amidde vâki' Merhûm Hüsrev Paşa vakfından lâhik üzere beş akçe vazife ile imam-ı Medrese vefka Cami-i şerif*" ibaresindeki gibi Hüsrev Paşa caminin medresesinden bahisle tersi bir kayıt yer alsa da bu belge aslında kanaatimize ters düşmemektedir. Çünkü caminin daha aktif olmasından dolayı kısa bir sürede vakfın adı dahi kayıtlara cami şeklinde geçmiştir⁴³³.

4.1.2. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin Konumu

Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi (Şekil 4.1), Mardin kapısı yakınında ve aynı adı taşıyan mahallededir⁴³⁴. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiinin Mardin kapısı civarında yer aldığını ve şehrin merkezine yakın olduğu için ibadet edenlerle birlikte kalabalık olduğunu nakleder⁴³⁵. Yusuf Kenan Haspolat da, Hüsreviye Medresesinin, Sur İlçesi Mardin Kapı semtinde yer almış olduğunu zikreder⁴³⁶. Orhan Cezmi Tuncer ise, Diyarbakır Hüsrev Paşa medresesini cami sıfatıyla zikrederek, medresenin Cemal Yılmaz mahallesinin Mardin kapı semtinde, Gazi Caddesi'nin doğu yakasındaki Deliller Hanı'nın hemen doğusunda olduğundan söz

⁴³⁰ Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat Defteri [HD]*, No.1085, vr. 13a.

⁴³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/33.

⁴³² "*Arz-ı hâl kavllarıdır ki medine-i Amîdde vâk' Hüsrev paşa aleyhi'r-rahmet Medresesi Caminde vazife-i mersûmsiyle imâm olan Pedrem Seyyid Mehmed hâliyen İstanbul'da müsâfşren sâkin iken ... fevt olub imâmet mahlul olmağla marâhim aliyyelerinde mercû der ki ecdâdım ... parası olmağla müteveffâ Pedrem fevtinde imâmet mezbûri yedimde berât mucibince bu kavllarına tevcih ve ... berât şerif-i âlişân ... ve âhire buyurulmak bâbında emr-i fermân devletlû merhamatlû Sultânım hazretlerindir. Bende-i Seyyid Mehmed Ali bin Seyyid Mehmed*". COA, *Cevdet Evkafi [C.EV.]*, No. 2317/47.

⁴³³ COA, *Cevdet Maârifî [C.MF]*, No. 2909/59; Ahmet Zeki İzgöer (ed.), *Diyarbakır Şeriyye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3709, 3712 Numaralı Defterler* (Diyarbakır: Dicle üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Eylül 2013), 2/214.

⁴³⁴ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlular'dan Cumhuriyet'e Kadar* (Diyarbakır: Tanıtma Yayınları, 1996), 2/545.

⁴³⁵ "*Hüsrev Paşa Camii, Mardin kapısı semtinde olub gâyet-i musâнна' ve şîrin ber camidir. Şehrin izdihâmlı zemininde vâk' olmağla cemâeti çoktur*". Bk. Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/33.

⁴³⁶ Yusuf Kenan Haspolat, "Diyarbakır Medreseleri, Tekke, Zaviye ve Taziye Evleri", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (2015), 8.

eder⁴³⁷. Metin Sözen de, Diyabekir Hüsrev Paşa Camii ve medresesinin mimari yapısı hakkında şu bilgileri vermektedir: “Cami olarak kullanılan kısım, ilgi çekici bir plan tipi göstermekte, Diyarbakır’da bazı yapılarla bağlantı kurmamızı sağlamaktadır”⁴³⁸. Basri Konyar da Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiini şu şekilde anlatır: “Mardin kapısı semtinde olup gayet musanna ve şirin bir camidir. Şehrin izdihamlı zemininde vaki olmağla cemaati çoktur”⁴³⁹.

Şekil 4.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiinin Google Earth’ten Genel Resmi.

4.1.3. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin Mimari Özellikleri

Medreseye kuzey eksenindeki taçkapıdan girilir. 4/5, 2 oranında derinliğe sahip bir avlu vardır (Şekil 4.2). Avlunun etrafında, kuzey, doğu ve batı yönlerinde olmak üzere üç yönde kare biçimli on ayağa dayanan, sivri kemerli revaklar bulunmaktadır. Revakların üstleri (on iki bölüm olmak üzere) kubbelerle örtülüdür⁴⁴⁰. Doğu ile batı yanlarında ve revakların güney iki ucunda toplam 14 adet oda bulunmaktadır. Islak alan kuzeybatı uzantısındadır. Dersliğin mescit gibi düzenlendiği görülmektedir. Avludan sade bir kapıyla buraya girilmektedir⁴⁴¹.

Girişin tam karşısındaki camiye geniş kemerli bir kapıdan girilmekte, oranın sağında ve solunda birer pencere bulunmaktadır. Aynı zamanda büyük derslane vazifesi

⁴³⁷ Orhan Cezmi Tuncer, *Mukarnas Geometri Orantı* (Diyarbakır: Kültür ve sanat Yayınları, 1996), 118.

⁴³⁸ Metin Sözen, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971), 70.

⁴³⁹ Basri Konyar, *Diyarbakır Yıllığı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1936), 3/198.

⁴⁴⁰ Nursel Karaca, “Diyarbakır’daki Osmanlı Dönemi Medreseleri”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, ed. İrfan Yıldız (Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayını, 2011). 372.

⁴⁴¹ Tuncer, *Mukarnas Geometri*, 118.

yapan caminin bu kısmı, ters bir “T” planındadır (Şekil 4.3). Diyarbakır’da enine harimli ve çıkıntılı kıbleden teşkil olan bu plan, mescit olarak 1489’da Akkoyunlulardan Hoca Ahmet tarafından Ayn-ı Minare camisinde kullanılmıştır. Yine Diyarbakır’da 1534-1537 yılları arasında beylerbeylik makamında bulunan Hadım Ali Paşa’nın medresesinde dikdörtgen biçimli harim bulunmamakta, fakat beş cepheli çıkıntı teşkil eden kible mekânı dilimli tonoz-yarım kubbesi ile avlunun bir kenarını işgal etmektedir. Avlunun iki yanında Hüsrev Paşa Camii’nde olduğu gibi hücreler sıralanır⁴⁴². Girişte bir kubbe bulunmakta, kubbe sekizgen kasnağa oturmakta ve bu kubbeli kısım iki yana beşik tonozlarla açılmaktadır. İlk yapıldığı sırada, medresenin mescidi ve dershanesi olarak düşünüldüğünden, küçük ölçüde yapılmıştır. Daha sonra bütün cemaate açılmış, devamlı cami olarak kullanılmaya başlanmıştır⁴⁴³.

Mihrap kible duvarının ortasında bulunmakta, harim girişiyle aynı eksende olup yarım sekizgen çıkıntıda yer almakta ve mihrabın bulunduğu kısım ise dışarı çıkıntı yapıp yarım kubbeyle örtülmektedir. Mihrabın yanlarında yer alan biçimli ikişer adet pencere bulunmakta ve bu bölümün aydınlatması sağlanmaktadır. Mihrabın doğu penceresinin üzerinde celî sülüs tarzında yazılmış kitabesi bulunmaktadır. Ana dershanenin doğu ve batısında dikdörtgen biçimli üçer pencere bulunmakta, bunlardan ikisi dersliğe ait olup, diğerleri medrese odalarına açılmaktadır. Caminin küçük ölçülerdeki minberi ise ahşaptan müteşekkildir⁴⁴⁴.

Hüsrev Paşa Medresesi ve Camii, muntazam işlenmiş kırmızı ve beyaz kesme taşlardan meydana gelen şeritler halinde inşa edilmiştir⁴⁴⁵. Bunun yanı sıra, H. 1141 (M.1728) yılında yapıldığı üstündeki kitabesinden anlaşılan (Şekil 4.4), arada beyaz şeritleri bulunan siyah taştan silindirik gövdeli bir minare sonradan eklenmiştir⁴⁴⁶. Minare, medresenin yüzündeki taçkapının sağında yer almaktadır ve minarenin mukarnaslı tek bir şerefesi vardır. Şu an bu yapı talebe yurdu olarak kullanılmaktadır⁴⁴⁷.

⁴⁴² Tuncer, *Mukarnas Geometri*, 118; Semavi Eyice, “Hüsrev Paşa Camii”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 19/45-46.

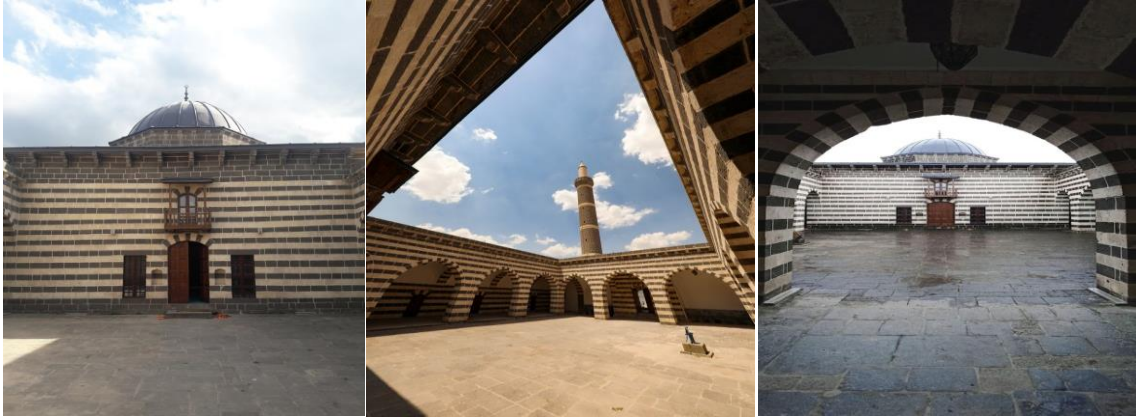
⁴⁴³ Sözen, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, 71-72.

⁴⁴⁴ Karaca, “Diyarbakır’daki Osmanlı Dönemi Medreseleri”, 374-377.

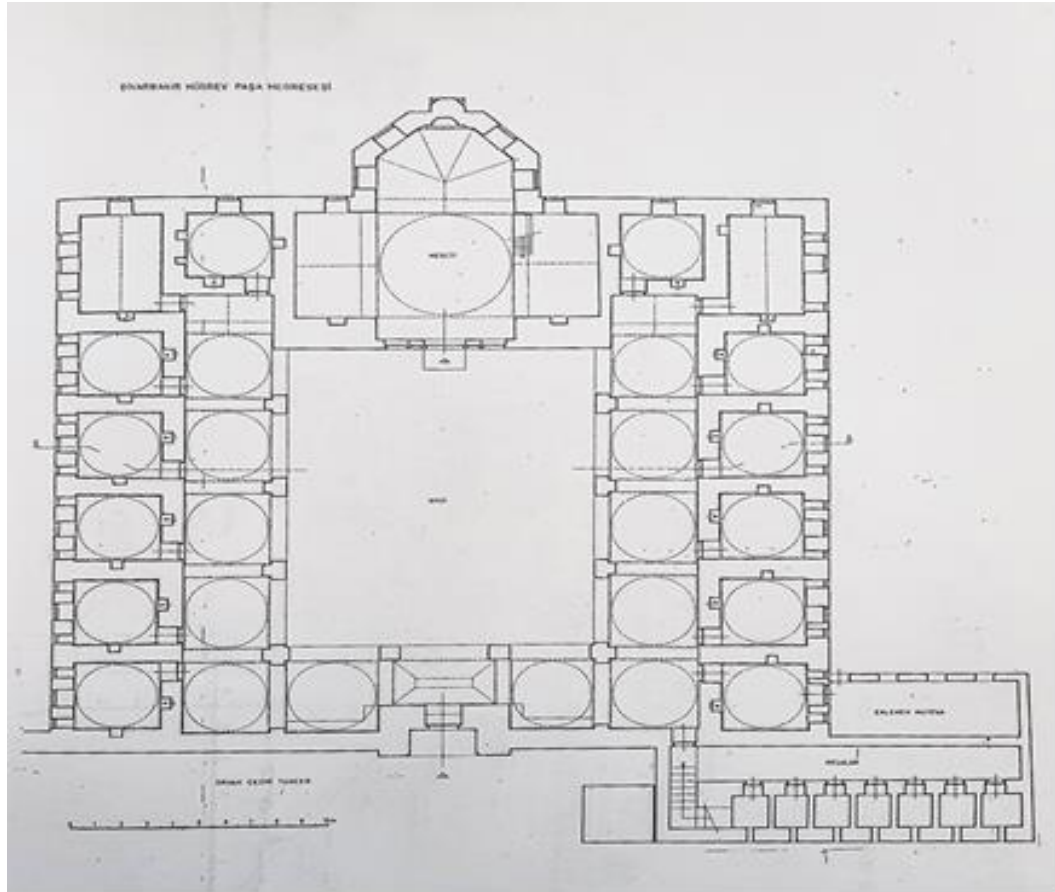
⁴⁴⁵ Eyice, “Hüsrev Paşa Camii”, 19/45-46.

⁴⁴⁶ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, 195; Sözen, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, 72.

⁴⁴⁷ Tuncer, *Mukarnas Geometri*, 118.

Şekil 4.2. Diyarbakır Hüseyin Paşa Camiinin Giriş Kısmı ve Medresenin Revakları.

Şekil 4.3. Diyarbakır Hüseyin Paşa Camiinin Planı, Orhan Cezmi Tuncer, Diyarbakır Camileri, 1996.

Dil : Osmanlıca

Durum: Tam

Okuma:

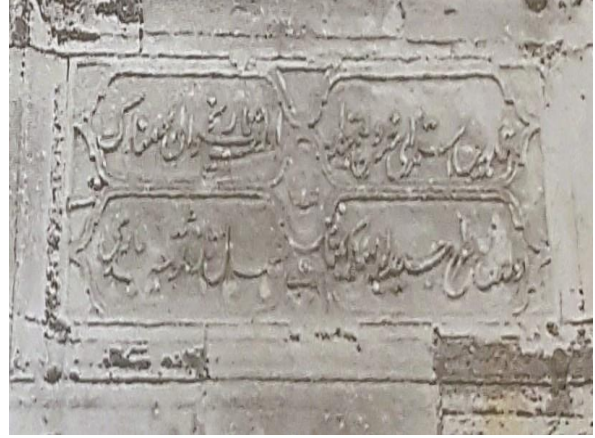
1- شاهدین اسلمز ای خسرو عالی مقدار اولدی تاریخی
جدید اوزره مبارک ممتاز.

2- اولوب تاریخی صالی بو منارن نهالی تازه توحیدی
باری

Tercüme:⁴⁴⁸

1- Şâhidin istemez ey Hüsrev-i Âli mikdar
oldu bir tarh-ı cedid üzre mübarek mümtaz.

2- Olup tarih-i Sâli bu mînârın Nihâl-i tâze-i
tevhîd-i bârî.

Şekil 4.4. Hüsrev Paşa Camiinin Minaresinde Yer Alan Kitabe.

4.1.4. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin İşleyişi ve Düzeni

Hüsrev Paşa Külliyesi, bir cami ile birlikte medrese, tekke, mutfak ve on dört adet öğrenci odasından oluşuyordu. Hüsrev Paşa Külliyesi bahsedilen bu imkânları ile şehir sakinlerine ve gelen misafirlere çok çeşitli hizmetler sunuyordu. Medresede öğrenci okutan müderrislerden anlaşıldığına göre, eğitim ve öğretim faaliyeti Hanefi mezhebi temelinde sürdürülüyordu. Medresedeki öğrenci odaları sayısına göre, medresede görev yapan müderris on dört kişiden oluşan öğrenci grubuna ders veriyordu⁴⁴⁹. Bu öğrencilerin eğitimi tamamlanınca yine başka bir grup onların yerini alıyordu. Bunlardan iki öğrenciye burs olarak maaş veriliyordu. Medrese aynı zamanda bu öğrencilere barınma imkânı sağlayarak onların tahsil hayatlarını kolaylaştırmıştır⁴⁵⁰.

Asıl vakfiyesinden alınan 1540 tarihli tapu tahrir defterindeki kayıtlara göre, Hüsrev Paşa tedrise günlük elli gümüş akçe ayırmıştır⁴⁵¹. Müderrise tahsis edilen bu miktar, medresenin, Telvîh⁴⁵² Ellili bir medrese olduğunu göstermektedir. Kara Dede⁴⁵³

⁴⁴⁸ Yusuf Kenan Haspolat, "Diyarbakır Camileri 2", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* (2014), 72.

⁴⁴⁹ Tuncer, *Mukarnas Geometri*, 118.

⁴⁵⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Diyarbakır Tapu Tahrir Defteri [TTD]*, No. 200, 310.

⁴⁵¹ COA, *TTD*, No. 200, 310.

⁴⁵² Osmanlı medreselerinde "Usulü Fıkıh" dalında okutulan son kitaptır. Telvîh: Sadr el-Şerîa'nın *et-Tavzîh* adlı eserine *et-Taftâzânî*'nin *et-Telvîh fî Keşfi Hakâik et-Tenkîh* ismiyle yazdığı şerhtir. *Et-Taftâzânî*'nin bu şerhi aslından daha fazla rağbet görmüş, medreselerde okutulmuş ve pek çok Osmanlı âlimi tarafından ders olarak işlenmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Kalhussein, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*, 81.

⁴⁵³ Nevîzâde, Diyarbakır Hüsrev Paşa Medresesi'nde görev yapan Kara Dede hakkında şu şekilde bilgiler vermektedir: "Doğuz yüz elli târihinde Diyârbekr'de vâkı' Hüsrev Paşa Medresesi'ne müftü ve müderris ve bünyân-ı müteza'zı'u'l-erkân ifadeyi mü'essis olup". Derya Örs, *Hadikatü'l-hakâik, Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/504-505.

Kemâleddin Efendi, Muslihiddin Lârî Efendi ve Kara Tâceddin Efendi gibi medreseye atanan müderrislerden de anlaşıldığı üzere Hüsrev Paşa Medresesi’nin, Telvîh Ellili bir medrese olduğu tamamen teyit edilmektedir⁴⁵⁴. Ellili medrese olması, müderrisine günlük elli gümüş akçe verileceği manasına gelmektedir.

Hüsrev Paşa külliyesi bir tekke de içeriyordu. Medrese, şehir halkına dinî bilgileri aktarırken, tekke, zikir meclisleriyle külliyeeye farklı bir atmosfer katıyordu. Özellikle cuma ve Ramazan gecelerinde, şehir içi ve dışından gelen misafirler için ibadet ve zikir yapma imkânı sunuyordu. 1540 tarihli kayıtlara göre, tekkenin mutfağı normal günlerde dervişlere ve misafirlere yemek, çorba ve tatlı hazırlıyordu. Ancak Ramazan’da, Zilhicce’nin 10. günlerinde ve Şaban ayının ortasındaki gecelerde, tatlıyla yemek miktarı diğer günlere nazaran iki kat artıyordu.

Tekke mutfağında -1540 tarihli kayda göre- dervişlere ve misafirlere ücretsiz yemek veriliyordu. Vakıf personeli de bu mutfaktan yararlanıyordu. Külliye içerisindeki bu mutfağa ek olarak gıda deposu olarak kullanılan bir ambar bulunuyordu. Depo için satın alınan gıda malzemelerinin giriş ve çıkışlarını kaydetmek ve böylece deponun hesaplarını tutmakla sorumlu olan bir kilerci vardı. Her gün yemeklerin ve tatlıların hazırlandığı tekkenin mutfağında ise iki aşçı çalışıyordu. Bunlardan biri usta, diğeri ise yardımcısıydı. Her ikisine ödenen ücret aynı değildi; usta daha fazla ücret alıyordu. Aşçılar, yemeklerin mutfaktan tekkeye ve diğer yemek yenen yerlere taşınmasından sorumlu değildi. Bu iş, nakib adı verilen iki çalışana devredilirdi. Yine aşçılar mutfakın temizlik işleriyle ilgilenmiyorlardı, bu işten mutfakta görev yapan kennâs sorumluydu.

Tekkede ekmek pişirilen bir fırın da vardı. Fırında iki kişi çalışıyordu: biri usta, diğeri ise yardımcısıydı. Fırın ve pişirme ocağının yakıtı olan odunlar bir depoda saklanıyor ve burası bir kapıcı tarafından korunuyordu. Fırında her gün ekmek yapmak için 75 akçe değerinde buğday unu kullanılıyordu. Pişirilen bu ekmek de, külliye personeline ve misafirlere ikram ediliyordu. Yine her gün dışarıdan gelen misafirlere ve külliye çalışanlarına verilmek üzere bir keyl⁴⁵⁵ (yaklaşık 32 kg) buğday kullanılarak etli yemek, 1,5 okka⁴⁵⁶ (yaklaşık 2 kg) koyun eti, 3 menn (2,5 kg) pirinç ve 3 menn (2,5 kg)

⁴⁵⁴ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 255.

⁴⁵⁵ Keyl: Arapça’da keyl masdar olarak “ölçmek”, isim olarak “ölçek” anlamına gelir. Bu ölçü birimi Türkçeye de geçmiştir. Her biri 1/2 İstanbul kilesine (İstanbul kilesi = 1 şirink = 32,073 kg) eşit olan 16,036 kg. Şam’da 1 keyl = 17 kg buğdaya eşit olan 22,08 litredir. Detaylı bilgiler için bk. Cengiz Kallek, “keyl”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/567-570; Hinz, *Measures and Weights in the Islamic world*, çev. Kâmil el-Asali, 1/70.

⁴⁵⁶ Okka: her biri 3,207 gramlık 400 dirheme eşit olan 1,2828 kg ağırlığındaki Osmanlı ağırlık birimidir. Detaylı bilgiler için bk. Cengiz Kallek, “Okka”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/338-339; Hinz, *Measures and Weights in the Islamic world*, çev. Kâmil el-Asali, 1/30; Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri* (İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2003), 60.

bal⁴⁵⁷, pirinç tatlısı ve buğday çorbası pişiriliyordu. Ancak Ramazan, Aşure, Cuma ve iki Bayram gecelerinde buna ek olarak 720 menn (yaklaşık 600 kg) pirinç kullanılarak pirinç tatlısı hazırlanıyordu. Kullanılan pirincin artması, bu özel gecelerde tekkeye gelen misafirlerin sayısındaki artıştan kaynaklanıyordu.

Yukarıdakilerden de anlaşılacağı üzere, Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesi, şehir halkına ve şehri ziyarete gelen misafirlere çok yönlü hizmetler sunmuştur. Medresenin müderrisi aynı zamanda şehrin müftüsü olarak görev yaptığı için, halkın karşılaştığı çeşitli sorunları Hanefi mezhebine göre çözmeye çalışmıştır.

4.1.5. Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesinin Gelir Kalemleri

Diyarbakır Hüsrev Paşa Vakfı’nın gelir kalemleri 947 (1540) tarihli Tapu Tahrir Defteri Vakıf kayıtlarında teferruatlı olarak verilmiştir. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre, vakfın en önemli gelir kaynaklarını; ticaret hanları, evler, değirmenler, fırın, zemin ve dükkân kiralari, hamamlar ile bazı köy, bostan ve mezralardan sağlanan gelirler oluştuyordu⁴⁵⁸. Bu kaynakların özellikleri, bulundukları yerler ve 1540 yılındaki gelir miktarları aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

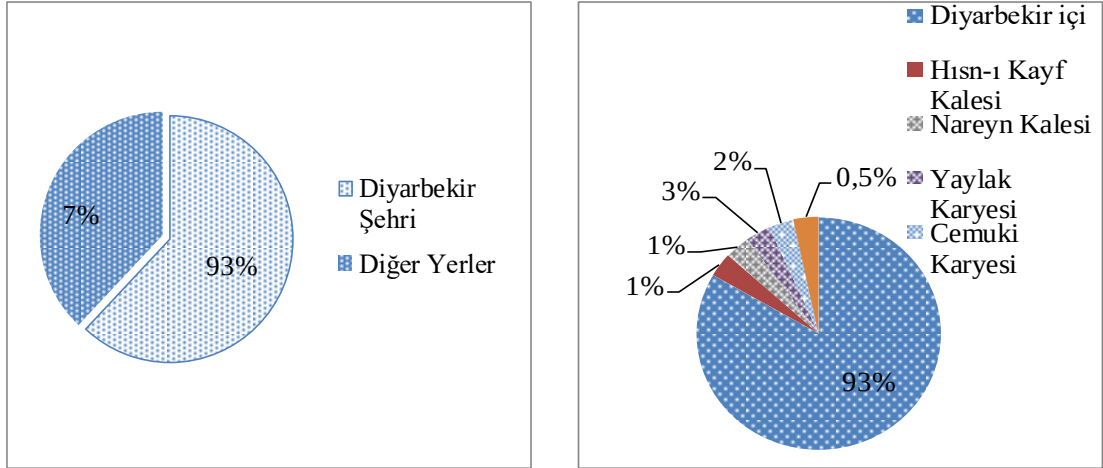
1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde toplam 30 gelir kaleminden bahsedilmektedir. Bunların her birinin yıllık geliri tek tek belirtilmiştir. Gelir getiren kaynakların vakfa sağladığı toplam miktar ise 1540 yılında 222.966 akçeydi⁴⁵⁹.

Grafik 4.1’den de anlaşılacağı üzere, vakfa gelir sağlayan kaynakların %93’ü Diyarbakır şehrinin içinden, kalan %7’lik kısım ise Diyarbakır şehrinin dışındaki yerlerden sağlanmıştır.

⁴⁵⁷ Menn: her biri 3,207 gramlık 260 dirhem eşit olan 833,82 gram ağırlığındaki Osmanlı birimidir. Bk. Cengiz Kallek, “Men”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/105-107.

⁴⁵⁸ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁵⁹ COA, TTD, No. 200, 310.

Grafik 4.1. Vakıf Gelirlerinin Diyarbakır Şehrinin İçinde ve Dışında Yer Alan Dağılımı (1540).

Diyarbakır şehri içinde yer alan gelir kalemlerini; muhtelif sayıdaki han, zemin, dükkân, hamam ve evler ile medrese yanındaki iki bostan oluşturmuyordu. Diyarbakır şehri dışında yer alan gelir kalemlerini ise genellikle hamam ve mezra gelirleri ile değirmenler oluşturmuyordu. Bunların gelir kalemlerinde ise Diyarbakır sancağına bağlı Hasankeyf Kalesi ve Nareyn Kalesi ile Yaylak, Cemuki ve Eysel köyleri yer alıyordu.

4.1.5.1. Hanlar

Deli Hüsrev Paşa Diyarbakır'dayken külliyesine çeşitli bağışlarda bulundu. Bunlardan en önemlisi kendi adını taşıyan Hüsrev Paşa Hanı'dır. Her yıl İslam âleminde hacca gitmek üzere bu handa toplanan hacıları götürecek rehberlerin burada kalmaları nedeniyle, halk arasında Deliller Hanı (Rehberler Hanı) lakabını kazandı. Ayrıca bu hanın karşısındaki geniş alana da Hacılar Harâbesi denir⁴⁶⁰. Mardin kapısından girilirken sağdaki ilk büyük yapıdır. Diyarbakır valisi Hüsrev Paşa tarafından 934 (1527) yılında yaptırılmıştır⁴⁶¹.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Deliller Hanından şu şekilde söz eder: “*Mardin kapısı kurbundaki Bezirgân Hanı dahi mâmur olup bunlar içinde bir güldür. Bekâr odaları lüzumundan ziyadedir*”. Seyahatnamede bu han Bezirgân Hanı diye zikredilir. Bu han Deliller Hanı olmalıdır, çünkü Mardin kapısında bu yapıdan önemli başka bir han yoktur⁴⁶². Metin Sözen de bu hanın mimari yapısından şu şekilde bahseder: “*Bugün geniş bir alana yayılan, iki kısımdan meydana gelen han, siyah-beyaz kesme taş, moloz*

⁴⁶⁰ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 2/547.

⁴⁶¹ Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, 193.

⁴⁶² Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/38.

taş ve tuğladan yapılmıştır. Bütün bu malezemeler yapının önem derecesine göre çeşitli yerlerinde kullanılmıştır”⁴⁶³.

Ana caddeye bakan bölümde görüldüğü gibi, ahır bölümü bir kat yüksekliğinde, diğer ana bölüm ise iki kat yüksekliğindedir (Şekil 4.5). En dikkat çekici kısmı ise siyah-beyaz taş sıralarla giriş bölümü olmaktadır. Bunun dışında alt kısmında beşik tonozlu sıra sıra siyah-beyaz taşlardan oluşan dükkânlar dikkat çekmekte ve bu dükkânlar ahır bölümünün önünde de devam etmektedir. Hana, yanlarda geometrik geçmeli bordürleri ve mukarnaslı nişleri bulunan bir kapıdan girilmekte, sonra yanlara doğru genişleyen bir ara mekâna varılmaktadır. Ortada şadırvanı bulunan, kareye yakın avlunun etrafında iki katlı revaklar yer almaktadır. Bugün sıvandığı için görülemeyen, tuğladan yapılmış revak örtüleri, bağımsız bölümler halinde orta avluya açılmaktadır. Bu durum iki katta da görülmektedir. Giriş ve tam karşısına düşen kısımların iki tarafından birer merdivenle ikinci kata çıkış sağlanmaktadır⁴⁶⁴.

Hüsrev Paşa vakfıyesinden alınan 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde şu bilgiler yer alır: Diyarbakır şehrinde yer alan Han-ı Kebir⁴⁶⁵ (Büyük Han), Han-ı Sağır (Küçük Han), Gümrükhane, Mizânhane ve Han-ı Ma’asıra ile 71 bab dükkân Hüsrev Paşa Camii ve Medresesinin vakfına bağlanmıştır⁴⁶⁶. Bu vakfa ait olan Han-ı Kebir’den, Han-ı Sağır’den, Gümrükhane’den, Mizânhane’den, Han-ı Ma’asıra’dan ve 71 adet dükkândan 1540 yılında 106.000 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. 1564 tarihli Evkaf Defterinde Han-ı Kebir’den, Han-ı Sağır’den, Gümrük ve Gümrükhane’den, Tâhunhane’den (Değirmen) ve 77 adet dükkândan toplam 121.044 akçe yıllık gelir sağlanmıştır. Söz konusu defterde Han-ı Ma’asıra adıyla ifade edilen bu kısmın 1564 yılında vakfa sağladığı gelir 1.600 akçeydi. Bunlardan başka Diyarbakır’da yer alan Sübhan Bey Hanı adıyla bilinen bu hanın yarı hisse kira mahsulü Hüsrev Paşa Medresesi’ne vakfedilmiştir. Ayrıca 1564 yılında bu hanın sağladığı yıllık kira geliri 8.140 akçeydi⁴⁶⁷.

Deliller Hanı, günümüzde 49 odalı, 103 yataklı otel olarak kullanılan bir kervansaray olarak bilinmektedir. Odalarının hepsi elden geçirilmiştir. Orijinallikleri bozulmadan birleştirilmiştir⁴⁶⁸. Deliller Hanı 1950’li yıllarda geniş çaplı bir tamirat görmüştür. 1982 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün kararı ile 763.209 lira sarf

⁴⁶³ Sözen, *Diyarbakır’da Türk Mimarisi*, 193.

⁴⁶⁴ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 2/548.

⁴⁶⁵ Bu vakfa ait Deliller Hanı’nın o tarihteki adının Han-ı Kebir (Büyük Han) olduğu düşünülmektedir. Çünkü Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine ait olan bu yapıdan büyük başka bir han yoktur.

⁴⁶⁶ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁶⁷ Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar*, 22.

⁴⁶⁸ Fatma Demet Aykal vd., *Diyarbakır’daki tarihi üç handa pencere boşluklarının doğal aydınlatma açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi* (Dicle Üniversitesi), 235.

edilip mükemmel bir şekilde restore edilerek turistik amaçlı kullanılmaya başlanmıştır⁴⁶⁹.

Şekil 4.5. Diyarbakır’daki Deliller Hanı’nın Görünümü.

4.1.5.2. Hamamlar

1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesi gayrimenkulleri arasında beş hamamdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki 1540 yılında Hamam-ı Kebir (Büyük Hamam) adıyla biliniyordu ve Diyarbakır’daki Gazi Caddesi üzerindeki Mardin kapısının yanında yer alıyordu⁴⁷⁰. Bu hamamın adı sonradan Deva Hamamı olmuştur. Deva adını ne zaman aldığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Deva Hamamı’nın inşa tarihinin XVI. yüzyılın ilk yarısı olduğu ve büyük ihtimalle 1520-1540 tarihleri arasında yaptırıldığı söylenebilir. Hamamın yaptıranı ve mimari belli değildir. Bu hamam 1930 yılında Vakıflar Müdürlüğü’ne satılmıştı⁴⁷¹. Tahrir Defterinde 9 bab dükkan ve 18 bab hane ile bu Hamamın yıllık kirasının 63.000 akçe

⁴⁶⁹ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, 208; Nursel Karaca, “Osmanlı Dönemi Diyarbakır Hanları Üzerine Bir İnceleme”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2014), 69.

⁴⁷⁰ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, 210.

⁴⁷¹ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 2/550.

olduğu ifade edilmektedir⁴⁷². Yine 1564 tarihli Diyarbakır Evkaf Defterine göre bu hamamdan 30.547 akçe yıllık kira geliri sağlanıyordu⁴⁷³.

Diyarbakır şehrinde yer alan ikinci hamam geliri, Bican Bey Hamamı’nın 26/45 sehm hissesinin Hüsrev Paşa Medresesine vakfedilmesidir. Bicân Bey Hamamı’nın yıllık geliri ise 1540 yılında 13.000 akçeydi. Üçüncü gelir ise Mahmut Bey Hamamı’nın yıllık geliri olan 7.900 akçeydi⁴⁷⁴. 1564 tarihli Diyarbakır Evkaf Defterine göre bu hamamdan 15.519 akçe yıllık kira geliri sağlanıyordu⁴⁷⁵. 1540 Tapu Tahrir Defterine göre, Hamam-ı Cedîd adıyla bahsedilen Hacı Halil Hamamı’nın 1/3 hissesinin (sülüs), Hüsrev Paşa Medresesine vakfedildiği ve oranın yeni inşa edildiği ifade edilmektedir. Hamam-ı Cedid’den (Yeni Hamam) 1540 yılında 8.280 akçe yıllık gelir sağlanıyordu⁴⁷⁶. Bu hamamın 1564 yılındaki yıllık kirası ise 15.118 akçeydi⁴⁷⁷. Bu hamamların yerleri ve sonraki isimleri bilinmemektedir.

1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde yer almayan ve yukarıda adı geçen üç hamamdan birinin bugünkü Çardaklı Hamamı olması ihtimali kuvvetlidir. Çardaklı Hamamı, İbrahim Bey mahallesinde yer alır ve bu hamamın mimari belli değildir. Ancak inşa tarihinin XVI. yüzyılın ilk yarısı olduğu ve büyük bir ihtimalle 1520-1540 tarihleri arasında yaptırıldığı söylenebilir⁴⁷⁸. Dış duvarlar bazalt moloz taşlardan yapılmış ve dış dekorasyona önem verilmemiştir. Sahanlık kısmına kuzey ve batı yönünde yerleştirilmiş iki kapıdan hamama girilir. Soyunma alanının simetrik iki eyvanı vardır. Bunlardan, batıda bulunan eyvan, sahanlıktan soyunma alanına geçişi sağlar. Bu eyvanlar doğu ve batı yönünde olup iki kattan oluşmaktadır. Birinci kattaki eyvanlar düz kemerlidir. Alt kat eyvanlarının sağında ve solunda yer alan yuvarlak kemerli nişler ile soyunma alanının karşılıklı iki bölümünün harekete geçirilmesi amaçlanmaktadır. Kemerler düz, sivri ve yuvarlak şekillidir. Ayrıca bu bölümün sağır (boşaltma) kemerleri içine alan ve küçük soyunma alanı olarak kullanılan nişlerle uyum sağlayacağı düşünülmektedir. Sivri sağır kemer içine oturtulmuş bir kapı aracılığıyla ılık bölüme geçilir. Ilıklık üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ikisinin üst örtüsü beşik tonoz, diğeri ise kubbedir. 6 eyvanlı ve 6 hücreli yani yıldız şeklinde ısıtma sistemine sahip olan bu bölümün kubbesine giden koridor pandavlarla yapılmıştır. Yapılan kaba onarımlar hamamın iç güzelliğine ve dekorasyonuna zarar vermiştir⁴⁷⁹.

⁴⁷² COA, TTD, No. 200, 310; Orfian Cezmi Tuncer, “Diyarbakır Vakıf Yapıları, Mahalleleri ve Dinsel Haritası”, *Vakıflar Dergisi* 30 (Ankara 2008), 13.

⁴⁷³ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

⁴⁷⁴ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁷⁵ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

⁴⁷⁶ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁷⁷ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

⁴⁷⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/41.

⁴⁷⁹ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kirabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 2/551-552.

Vakfa ait olan ve Mardin Sancağı’nın Hasankeyf nahiyesinde yer alan Hasankeyf Kalesi Hamamı, Hüsrev Paşa vakfına bağlanmıştır. Bu hamamın 1540 yılındaki yıllık kirası 1.700 akçedir⁴⁸⁰ ve 1564 yılında da hâlâ aynı miktardadır⁴⁸¹.

4.1.5.3. Asiyâb (Tâhûn)

Sözlükte “Asiyâb, Tâhûn” kelimesi, tahıl öğütmekte kullanılan ve su kuvvetiyle çalışan değirmenler anlamına gelir. Bu bağlamda, Hüsrev Paşa Külliyesine vakfedilen gayrimenkuller arasında üç değirmenden bahsedilmektedir. Bunlardan biri “Enderûn-ı Kal’a-ı Nâreyn”⁴⁸² adıyla bahsedilen kalenin yanında yer alıyordu ve bu değirmenin yıllık kira geliri 1540 yılında 1.800 akçeydi. İkincisi Diyarbakır Sancağı’nın Kulp nahiyesine bağlı Yaylak köyünde yer alıyordu. Hacı Çobân Değirmeni olarak bilinen bu değirmenin yıllık kira geliri 1540 yılında 6.300 akçeydi. Ayrıca Alpay Bizbirlik bu değirmenin adını ve konumunu “İcâre-i Asiyâb-ı Hacı Çobân Der Karye-i Çöllü” şekliyle nakleder. Bu değirmenin yıllık kira geliri 1564 yılında 4.652 akçeydi. Üçüncüsü Diyarbakır Sancağına bağlı “Çimek veya Cemukı” adlarıyla bahsedilen köyde yer alıyordu. Bu değirmenin yıllık kira geliri 1540 yılında 4.400 akçeydi. 1564 yılında ise 2.135 akçe olmuştu⁴⁸³.

4.1.5.4. Bostan ve Arâzi

Diyarbakır Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine vakfedilenler arasında üç tane bostanın olduğunu görmekteyiz. Bu bostanlardan biri Amid’deki “Burc-i Siyah” olarak ifade edilen burcun yakınında yer alıyordu. Buradaki bostandan vakfa sağlanan yıllık kira geliri 1540 yılında 4 bin akçeydi⁴⁸⁴. Yine bu bostanın 1564 yılındaki yıllık kira geliri ise 1.000 akçeydi⁴⁸⁵.

Bu bostanlardan başka, Diyarbakır Sancağında da iki adet vakıf bostân bulunuyordu ve ikisi de Hüsrev Paşa Medresesinin yakınında yer alıyordu. Bunlardan biri “Bostân-ı Atık” adıyla, ikincisi “Bostân-ı Rişi” adıyla bilinir. Bu iki bostânın

⁴⁸⁰ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁸¹ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

⁴⁸² Kal’a-ı Nareyn: Bu kaleyle alakalı herhangi bir bilgi bulunamadı. Lakin Van’da yer alan, Van-Hakkâri karayolunun 60. kilometresinde Hoşap ismiyle anılan kasabanın kuzeyindeki Hoşap Kalesi olduğu düşünülür. Mahmûdî Kalesi ve Narin Kale adlarıyla da bilinir. Nareyn kalesinin bu isimlerle anılan kalelerle aynı kale olduğu düşünülmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Abdüsselam Uluçam, “Hoşap Kalesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/247-248.

⁴⁸³ COA, TTD, No. 200, 310; Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

⁴⁸⁴ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁸⁵ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

toplam yıllık kira geliri 1540 yılında 4.800 akçeydi⁴⁸⁶. Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine vakfedilen gayrimenkuller arasında arâzi varlığı da görülmektedir. Hüsrev Paşa Medresesinin vakfından olup Diyarbakır’da yer alan Evsel mevzinde bulunan arâzinin şer’î öşrü zemin sahibine verilmişti. Bunun yıllık geliri ise 1540 yılında 300 akçeydi⁴⁸⁷.

4.1.5.5. Hâne, Oda ve Ev

Farsça’dan Türkçe’ye geçen hâne kelimesi “ev, bina, ikametgâh ve aile” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bazı isimlerin sonuna eklenerek postahâne, hastahâne, boyahâne, yemekhâne gibi kelimeler de türetilmiştir⁴⁸⁸. 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde “hâne” olarak isimlendirilen 5 ayrı gayrimenkulden bahsedilmektedir. İkametgâh olarak kullanıldığı anlaşılan, “Hâne-i Merdumiyet” adıyla meşhur olan ev, Mu’allak Mescidi mahallesinde yer alıyordu. Bunun yıllık kirası 1540 yılında 200 akçeydi. Mu’allak Mescidi mahallesinde yer alan ve bu tarihte “Hâne-i Seydi” adıyla bilinen ikinci evin yıllık kirası ise 96 akçeydi. Hâne-i Aliyye adıyla meşhur olan üçüncü ev ise, Rişi Atik Mescidi mahallesinde yer alıyordu. Bu evinin yıllık kirası da 1540 yılında 180 akçeydi⁴⁸⁹ ve buranın yıllık kira geliri 1564 yılında 60 akçe olmuştu⁴⁹⁰. Hâne-i Aliyye adıyla meşhur olan dördüncü ev ise Hüsrev Paşa Medresesi’nin yakınında yer alıyordu ve bundan 1540 yılında 144 akçe yıllık kira gelir sağlanıyordu. Mahmud Bey Hamamı’nın yakınında yer alan beşinci evin yıllık kirası da 72 akçeydi. 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde Hamam-ı Kebir (Büyük Hamam) yanında yer alan, “hâne’hâ” adıyla bahsedilen ve 18 kapı (bâb) içeren odalar Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine vakfedilmiştir⁴⁹¹.

1564 tarihli Diyarbakır Evkaf Defterinden anlaşılabacağı üzere, muhtelif işlerde kullanılmak üzere çok sayıda hâne yapılarak Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine vakfedilmiştir. Yukarıda adı geçmeyen, Hüsrev Paşa Medresesi yanında yer alan ve “Hâne-i Yahya Subaşı” adıyla bahsedilen birinci evin yıllık kirası 90 akçe, Mahmud Bey Hamamı’nın yakınında yer alan ve “Şehsuvar Hacı” adıyla meşhur olan ikinci evin yıllık kirası 30 akçe, Mahmud Bey Hamamı’nın yakınında bulunan ve “Hâne-i Seyyid Ali” adıyla meşhur olan üçüncü evin yıllık kirası 10 akçe, Mahmud Bey Hamamı’nın yanında bulunan ve “Hâne-i Birûn” adıyla bilinen dördüncü evin yıllık kirası 16 akçe,

⁴⁸⁶ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁸⁷ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁸⁸ Nejdât Göyünç, “Hâne”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 15/552-553.

⁴⁸⁹ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁹⁰ Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar*, 22.

⁴⁹¹ COA, TTD, No. 200, 310.

“Hâne-i Hayreddin” adıyla meşhur olan beşinci evin yıllık kirası 66 akçe, “Hâne-i Hüsrev Bey” adıyla meşhur olan altıncı evinin yıllık kirası 68 akçe, “Hâne-i Arnavud Mustafa” adıyla meşhur olan yedinci evin yıllık kirası 67 akçe, “Hâne-i Burci Mehmed” adıyla meşhur olan sekizinci evin yıllık kirası 50 akçe, “Hâne-i Ferhad Bey” adıyla meşhur olan dokuzuncu evin yıllık kirası 50 akçe, “Hâne-i Cafer” adıyla meşhur olan onuncu evin yıllık kirası 56 akçe, “Hâne-i Bedir” adıyla meşhur olan onbirinci evin yıllık kirası 50 akçe, “Hâne-i İlyas Mehmed” adıyla meşhur olan onikinci evin yıllık kirası ise 840 akçeydi. 1564 tarihli Diyarbakır Evkaf Defterinde “hâne’hâ” adıyla bahsedilen ve 22 kapı (bâb) içeren odalar Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine vakfedilmiştir. Bunların da yıllık kirası 2.220 akçeydi⁴⁹².

4.1.5.6. Fırın, Mahzen ve Dükkân

1540 tarihli Tapu Tahrir Defteri kayıtlarında, Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi’ne vakfedilmiş bir fırından bahsedilmektedir. “Fırın-ı habbâz” adıyla bahsedilen bir fırın, Hâne-i Merdumiyet yakınında ve Mu’allak Mescidi mahallesinde yer alıyordu. Bu fırından 1540 yılında 200 akçe yıllık kira geliri sağlanıyordu⁴⁹³. Hüsrev Paşa Medresesi’nin civarında yer alan fırıncı dükkânı vakfa bağlanmıştır. Bunun yıllık kira geliri 1564 yılında ise 560 akçeydi⁴⁹⁴.

Öte yandan Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi’ne Diyarbakır şehrindeki çok sayıda dükkân vakfedilmişti. 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde, vakfın gayrimenkulleri arasında yer alan 80’den fazla dükkândan söz edilmektedir. 1564 tarihli Diyarbakır Evkaf Defterinde ise Diyarbakır Şehri’nde Hüsrev Paşa Camii ve Medresesine vakfedilmiş 85 adet dükkândan bahsedilmektedir. Bu bağlamda dükkân yaptırılarak veya satın alınarak Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi’ne vakfedilmiştir.

1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde bahsedilen 80 adet dükkânın 71 tanesi Han-ı Kebir, Han-ı Sağır, Gümrükhane, Mizanhane ve Han-ı Ma’sare’ye tâbidir. Yalnızca bu dükkânların, gayrimenkullerin ve ona tâbi olan dükkânların toplam yıllık geliri 106.000 akçeydi. Diyarbakır şehrinde yer alan Hamam-ı Kebir’in yanındaki 9 dükkân vakfa bağlanmıştır. Bu diğer dükkânların yıllık geliri belirtilmeden, yalnızca Kebir-i Hamam ile bu dükkânların yıllık geliri 63.000 akçeydi⁴⁹⁵.

Alpay Bizbirlik; 1564 tarihli Diyarbakır Evkaf Defterinde bahsedilen 85 adet dükkânın 77 tanesi Han-ı Kebir, Han-ı Sağır, Gümrük ve Gümrükhane, Mizanhane ve han-ı ma’sare’ye tâbi olduğunu, yalnızca bu dükkânların yıllık geliri ayrılmadan

⁴⁹² Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar*, 22.

⁴⁹³ COA, *TTD*, No. 200, 310.

⁴⁹⁴ Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar*, 22.

⁴⁹⁵ COA, *TTD*, No. 200, 310.

gayrimenkuller ile dükkanların toplam yıllık gelirinin 121.044 akçe olduğunu nakletmektedir. Vakfa ait olan ve 1564 Tarihli Diyarbakır Evkaf Defterinde yeri belirtilmeyen diğer bir dükkanın yıllık kirası 3.730 akçeydi. Ayrıca yıllık kirası belirtilmeyen ve Hüsrev Paşa Medresesi’nin yakınında yer alan 6 dükkan daha vardı⁴⁹⁶.

Bunlardan başka, 1540 tarihli Tapu Tahrir Defteri kayıtlarında, Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi’ne vakfedilmiş yedi mahzenden bahsedilmektedir. Diyarbakır şehrinde yer alan Hâne-i Merdumiyet’in yanında 6 mahzen vardı. Bunların yıllık geliri 1540 yılında 570 akçeydi. Yeri belirtilmeyen ve “Mahzen-i Cum’a” adıyla bahsedilen bir mahzenin yıllık kirası da 96 akçeydi⁴⁹⁷.

4.1.6. Hüsrev Paşa Külliyesinin Gider Kalemleri

1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde, Diyarbakır Hüsrev Paşa vakfiyesine istinaden, Diyarbakır Hüsrev Paşa Külliyesi ile alakalı vakfın giderleri nakledilmektedir⁴⁹⁸. 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde anlatıldığı şekliyle; vakıf mütevellisi, vakfın mahsûlünü toplatacak ve bunları vakfın aşağıda belirtilen masraf ve hayır işleri için sarf edecektir.

- Hüsrev Paşa medresesinde görev yapan müderrise, Ücret-i tedris (öğrenim) için günlük 50 akçe harcanacaktır⁴⁹⁹.
- Ücret-i i’are için günlük 4 akçe sarf edilecektir.
- İki talebeye günlük 24 akçe harcanacak. Bu meblağ, mevcut talebelerden sonra bu defa yeni gelen talebeler için sarf edilecektir.
- Medresenin kapıcısına (ücret-i bevâb) günlük iki akçe harcanacaktır.
- Vakfın nazırına (nezaret) günlük 10 akçe ödenecektir.
- Vakfın tevliyet görevi tutan mütevellisine (ücret-i tevelliyyet nefsi-i öşür-i mahsul ber mucib-i vakfname) yıllık 11.148 akçe ödenecektir.
- Vakfın mahsûlünü tahrir mübaşeret eden kâtibe günlük 5 akçe harcanacak.
- Vakfın câbisine (tahsildar) günlük 5 akçe harcanacak.

⁴⁹⁶ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar, 22.

⁴⁹⁷ COA, TTD, No. 200, 310.

⁴⁹⁸ İlhan, “1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar”, 64-66.

⁴⁹⁹ “Müdderis-i vakıf medrese-i Hüsrev Paşa der Diyârbekir: Yusuf Efendi arz-ı hâl sunub medrese-i mezbûrîn vazife-i mueyyene ile müdderis olan İbrahim Efendi fevt olub yeri hisâb olmağla kendüye tevcih olunub berât verilmek bâbında ... etmeğin arz hâli fehvasınca tevcih olunmak üzere ... müdderis şeyhü’l-İslâm es-Seyyid Feyzullah Efendi hazretleri işaretin etmeleri Anadolu muhâsebesinde müdderisliğe mezbûr müdderis Tâcû’d-din Efendilere bulunmağla işaretleri mucibince tevcih olmuştur. Fi 28 Rebiülevvel 1114/ 22 Ağustos 1702”. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yer alan 230 numaralı Vakfiye Defterinde, Şeyhülislam Fayzullah Efendi ve Anadolu Muhasebecisi Tâcû’d-din Efendinin işaretleriyle, 28 Rebiülevvel 1114 (22 Ağustos 1702) tarihli berata istinadan, Diyarbakır Hüsrev Paşa medresesi müderrisi İbrahim Efendi’nin vefatıyla bu vazife Yusuf Efendi’ye tevcih edildi. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Vakfiye Defteri, No.230, vr. 95.

- Medresenin camisinde namazları kıldıran imama günlük 5 akçe sarf edilecek.
- Beş vakitte ezan ve ikamet vazifelerini ifa eden üç müezzine günlük 7,5 akçe harcanacak; her birine 2,5 akçe dağıtılacak.
- Surelerin kıraatinden sonra dua eden mu'arrife günlük yarım akçe harcanacak.
- Hitabet vazifesini icra edene günlük 6 akçe harcanacak.
- Kurrâya camide Kur'an okumaları karşılığında, Mevlit okuyan (mevlidhân) kişi ile çırak ve caminin süpürülmesi, ışıklandırılması, sergisi ve benzeri işlere mübaşeret eden (ferrâş) kişiye toplam günlük 4 akçe harcanacak.
- Medresenin kitaplığında hâfız-ı kütüb görev yapan kişiye günlük 2 akçe sarf edilecek.
- 5 nefer ve vakfın malî işlerini ve hesaplarını (müşrif) kontrol edenlere 5 akçe harcanacak.
- Her gün camide Kur'ân-ı Kerim cüzlerini okuyan (cüzhan) 16 şahısa günlük 32 akçe verilecek⁵⁰⁰.
- Medresede görev yapan (mu'allim) öğretmene 5 akçe ve öğretmen (halife-i mu'allim) yardımcısına da günde 2 akçe verilecek.
- Vakfın temizlik, güvenlik ve aydınlatma işlerinde çalışan (kayyım) ve yardımcısı olan (çırak) kişiye günlük 2 akçe verilecek.
- Vakfın noktacısına 1 akçe ödenecek.
- Medresenin temizlik, güvenlik ve aydınlatma işlerinde çalışan (ferrâş) iki kişiye günlük 4 akçe harcanacak. Her birine 2 akçe dağıtılacak.
- Vakfın tamir gerektiren (mimar) işlerine bakana ve marangozluk işlerinde (neccâr) çalışana günlük 6 akçe harcanacak.
- Vakfın tekkesinde şeyh olana günlük 5 akçe verilecek.
- Aşçıya (tabbâh) günlük 5 akçe ve aşçı (şâkird-i Tabbâh) yardımcısına 3 akçe harcanacak.
- Vakfının ekmeğini yapan (habbâz) ekmekçiye günlük 5 akçe ve ekmekçi (şâkird-i habbâz) yardımcısına günlük 2 akçe verilecek⁵⁰¹.
- Tekkenin et alımından sorumlu (nakib-i guşt) nakibe günlük 2 akçe, ekmek yapımı için alınacak un (nakib-i nun) nakibine günlük 2 akçe verilecek.

⁵⁰⁰ 1732 tarihli Diyarbakır Şeriyye Sicilinde, Diyarbakır Hüsrev Paşa Camiinin, günlük iki akçe maaş ile ikindi vaktinde görev yapan cüzhan ve günlük bir akçe vazifeyle cüzhan duacı, Ali b. Esad vakfı kâtibi de olan Halil'in vefatıyla bu vazife oğlu Ahmed Halife'ye tevcih edildi. Detaylı bilgiler için bk. İzgöer, *Diyarbakır Şeriyye Sicilleri Âmid*, 2/214.

⁵⁰¹ "Amid Hüsrev Paşa evkâfının camii ve medrese ve tekiyyesinde yevmi iki Akçe ve ta'âmiyyesiyle şâkird-i habbâz olan acrihi tecdid". Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki 1083 numaralı Hurufat Defterinde yer alan Zilkide sene 1137 (*Temmuz-Ağustos 1725*) tarihli bu belge, Diyarbakır Hüsrev Paşa evkâfının camii, medrese ve tekkesinde günlük iki akçe verildiğini ve yemekleriyle, "şâkird-i habbâz" olanın ücretinin yenilendiğini anlatır. VGMA, *Hurufat Defteri [HD]*, No.1085, vr. 13a.

- Mutfakta kap kacak (mutfakın malzemeleri) temizleyen kimseye günlük 2 akçe verilecek.
- Yemek yeri kapıcısına (ücret-i bevvâb-ı me'kel) günlük 2 akçe harcanacak.
- Tekkenin kilercisine günlük 3 akçe harcanacak.
- Odun deposu bekçisine (anbari) günlük 2 akçe ödenecek.
- İmarette tüketilecek yiyecek ve sair mühimmatı satın alan ve kendisine verilen görevleri yerine getiren vekil-i harç'a günlük 3 akçe ödenecek.
- Medresenin 14 adet hücre aydınlatmasında kullanılan kandil yağı masrafının karşılığında her yıl 612 akçe sarf edilecek.
- Medresenin mescidinin ışıklandırma masrafı karşılığında günlük 1 akçe sarf edilecek.
- Medrese mescidine konacak iki adet balmumu ve mescid odasına konacak bir adet balmumu masraflarının karşılığında yıllık 456 akçe ödenecek.
- Medresenin mescidi ve hücrelerinin hasır masrafı karşılığında günlük 1 akçe sarf edilecek.
- 10 nefer hademeye soğuk kış günlerinde çatıdaki karı küremesi ve diğer hizmetleri karşılığında yıllık 2.500 akçe ödenecek.
- Her gün 1.5 okka koyun etine günlük 110 akçe sarf edilecek. Her gün 3 menn pirinç harcanıp pirinç tatlısı yapılarak yıllık 10.080 akçe harcanacak. Ramazan, Cuma ve iki bayram günlerinin dışında günlük bir keyl buğday çorbası pişirilerek yıllık 3.280 akçe sarf edilecek.
- Ramazan, Cuma ve iki Bayram günlerinin dışında buğday için yıllık 656 akçe sarf edilecek. 17 menn una eşit olan günlük 75 akçe, tuz için günlük 2 akçe, nohut için bir akçe, soğan ve maydanoz için günlük bir akçe, üzüm için günlük 15 akçe harcanacak.
- Hela ve mutfak odası temizliğinden sorumlu olan kennâsa ise 2 akçe günlük ücret ödenecek.
- Ramazan, Aşure, Cuma ve iki Bayram gecelerinde 720 menn pirinç harcanıp pirinç tatlısı yapılarak yıllık 8.640 akçe harcanacak.
- Her gecede 3 menn bal, yani yıllık 240 menn bal masrafının karşılığında yıllık 8.640 akçe ödenecek. Her gece aydınlatma işleri için 2,5 menn yani yıllık 200 menn sarf edilip bunun karşılığında yıllık 7.200 akçe ödenecek. 160 miskal safran masrafının karşılığında yıllık 320 akçe ve başka şeylere yıllık 80 akçe harcanacak.
- Vakıf malı fazlası, ma'rifet-i kadı ile evkafın hizmetlerine ve sa'ir levazımına sarf edilip fazla ne kalırsa Medine-i Mutahhare'deki Revde-i Mubarek hademesine gönderilmesi şart edilmiştir.

Tablo 4.1’den de anlaşılacağı üzere, 1540 yılında Diyarbakır Hüsrev Paşa Vakfı kapsamında cami, tekke ve medresedeki din ve eğitim hizmetleri ile mutfak ve temizlik işlerinde istihdam edilmiş toplam 63 personel vazife yapıyordu. Bunlara vakıf gelirinden günlük 221 akçe ücret takdir edilmişti. Ayrıca, 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde öncelikle tevliyet görevinden bahsedilmektedir. Bu vakfın yönetiminden ve harcamalarından sorumlu olan mütevellinin yıllık ücreti 11.148 akçeydi. Bundan başka, medrese ve cami aydınlatma işleri ile caminin hasır masrafının yıllık giderleri 1.798 akçe, bunun yanı sıra 10 nefer hademeye soğuk kış günlerinde çatıdaki karı küremesi ve diğer hizmetleri karşılığında yıllık 2.500 akçe veriliyordu. Bu harcamaların toplam tutarı 1540 yılında 96.111 akçe olarak belirlenmiştir. Ayrıca, yemek ve tatlı için yapılan günlük harcamalar da önemli yekûn tutmaktaydı. Bu harcamaların miktarı yıllık toplam 114.086 akçeydi⁵⁰².

Tablo 4.1. Diyarbakır Hüsrev Paşa Vakfı Personeli (1540).

Vakıf Personeli	Sayısı	Günlük Maaşı (Akçe)
Müderris	1	50
Ücret-i i'are	1	4
Talebe	2	24
Bevvab (kapıcı)	2	4
Nazır	1	10
Katib	1	5
Câbi	1	5
İmam	1	5
Mü'ezzin	3	7,5
Mu'arrif (dua eden)	1	0,5
Hatib	1	6
Kûrra	1	1
Mevlidhân	1	1
Ferrâş	1	1
Hâfız-ı Kütüb	1	2
?	1	2
Müşrif (Denetçi)	5	5
?	1	1
Cüzhân	16	32
Mu'allim	1	5
Halife-i Mu'allim	1	2
Kayyım	1	1
Çırakçı	2	2
Noktacı	1	1
Medrese-i ve Cami-i Ferrâş	2	4
Mimar	1	3
Neccâr (marangoz)	1	3
Şeyh	1	5

⁵⁰² İlhan, "1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar", 65-66.

Tabbâh (Aşçı)	1	5
Şâkird-i Tabbâh	1	3
Habbâz (ekmekçi)	1	5
Şâkird-i Habbâz	1	2
Nakib-i Ta’âm	2	4
Temizlikçi	1	2
Kilerci	1	3
Anbâri	1	2
Vekil-i Harç	1	3
Toplam	63	221

4.1.7. Medresede Görev Yapan Müderrisler

4.1.7.1. Kara Dede Molla Kemaleddin (Dede Cöngî)

Asıl ismi İbrahim Kemaleddin olan bu zatın doğum yeri Amasya Sonusa (Uluköy) köyüydü⁵⁰³. Kara Dede ve Dede Halife lakaplarıyla da tanınır. Et-Tabbah “*’lâmü'n-Nübela fi-tarihi Haleb eş-Şehbâ*” adlı eserinde, onu “*Tacüddin İbrahim es-Sonsî*” adıyla nakletmiştir⁵⁰⁴. Nevizâde şu rivayeti nakletmiştir: 926 (1520) yılında Hatip Kasımoğlu Amasya’ya müftü olmuştur. Şehre gelme zamanı bahar ve Nevruz’a denk gelmişti. Amasya ahalisi müftü efendiyi şenliklere davet etmişlerdir. Bu şenlikte Kemaleddin Efendi mutfakta çalışmakta idi. Şenlik esnasında mutfakta bir takım olumsuzluklar meydana gelmiş ve Kemaleddin efendi bu duruma çok üzölmüştür. Bütün bu başına gelenlerin ilimsizlikten kaynaklandığını bilmektedir. Şenliğin sonunda müftü efendiye kendilerine hizmet ederek ilim öğrenmek istediğini arzeder. Müftü efendinin kabulü üzerine, tabakçılık işinde kullanmakta olduğu tüm alet ve edevatı satarak bir Kuran-ı Kerim satın alır. Azim ve gayretle elifba’dan okumaya başlar kısa bir sürede medreseye talebe olacak seviyeye gelir. Bursa Muradiye Medresesi’nde Aklak Sinan Efendi’ye talebe olur⁵⁰⁵. Bu hadiseden sonra deri tabaklama (dabbâğlık) işini bırakıp ilim tahsiline başlar. İlim tahsili için Bursa Muradiye Medresesi’ne gitmiştir. Hanefi fıkı, tefsir ve Arap Edebiyatı alanlarında uzmanlaşmıştır⁵⁰⁶.

935 (1528-29) yılında mülâzım olarak görev yaptıktan sonra günlük 20 akçeyle Bursa Bayezid Paşa Medresesi’nde müderris rütbesine yüksetildi. Günlük 30 akçeyle Tire Kara Kadı Medresesi’ne ve sonra günlük 40 akçeyle Merzifon Sultâniye Medresesine müderris olarak tayin edildi. Ardından 950 (1543) yılında günlük 50 akçeyle Diyarbakır’da, iki yıl sonra da Halep Hüsrev Paşa medreselerinde müftü ve

⁵⁰³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz- İsmail Özen, 1/298.

⁵⁰⁴ et-Tabbah, *’lâmü'n-nübela fi-tarihi Halep eş-şehbâ*, 3/157.

⁵⁰⁵ Nev’i Zâde, *Hadikatü'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/119-120.

⁵⁰⁶ Kalhussein, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*, 84; Ahmet Akgündüz, “Dede Cöngî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 9/76-77.

müdürris oldu. 957 (1550) yılında Süleymâniye-i İznik pâyesiyle taltif edildi. Rebûlâhir 965 (Şubat 1558) tarihinde Kefe müftülüğüne getirildi. Cemâziyelâhir 971 (Ocak 1564) tarihinde hakkında verilen azil kararı daha sonra geri alınan Dede Cöngî, yaşlılık sebebiyle istifasını sunduğu 972 Zilhicce’sine (Temmuz 1565) kadar bu son görevinde kaldı. Ömrünün geri kalan devresini inziva halinde geçirdi. 975 (1567) yılında Bursa’da vefat etti⁵⁰⁷. Seddin başındaki Büyük Kilise’nin karşısında yer alan sokağın içindeki Hoca Muhammed Karamanî mescidinin avlusuna defnedildi⁵⁰⁸.

İlim kariyeri sırasında çok sayıda eserler telif etti. Bu eserlerin en önemlisi şu şekliyle sıralanabilir⁵⁰⁹:

1) **Es-Siyâsetü’s-Şer’iyye:** Arapça olarak kaleme alınan eser “*Siyâsetnâme*” adıyla da bilinmektedir. Türkçeye yapılmış üç ayrı tercümesi Arapça aslından daha meşhurdur. Seyyid Sebzî Mehmed Efendi (Ö. 1091/1680) tarafından yapılan ilk çevirisi en tanınmış olanıdır. İsmâil Müfid Efendi’ye (Ö. 1217/1802-1803) ait olan ikincisi, önceki gibi aslına sadık kalınarak yapılmıştır. Üslûbu birincisinden ağır olmasına rağmen ayrıntılı olduğu için daha kolay anlaşılmaktadır. Üçüncü tercüme Meşrepzâde Ârif Efendi (ö. 1275/1858) tarafından serbest bir şekilde ve genişletilerek yapılmıştır. Aynı zamanda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’nin üyesi olan Ârif Efendi, âdeti yeniden kaleme aldığı eseri bir kanun metni gibi işlemiştir. Müstakil baskısı yapılan bu tercüme (İstanbul 1275) daha sonra Ahmet Akgündüz’ün *Osmanlı Kanunnâmeleri* adlı eserinde, mütercimi tarafından çıkarılan kısımlar diğer çevirilerden ikmal edilmek suretiyle yeniden yayımlanmıştır (IV, 127-212). *es-Siyâsetü’s-Şer’iyye*’nin aslı ve tercümelerinin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

2) **Risâle Fî Emvâli Beyti’l-Mâl Ve Aksâmiyhâ Ve Ahkâmiyhâ Ve Masârifihâ:** Kanûnî Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mustafa’ya ithaf ettiği bu eser de Arapça olup devlet bütçesiyle ilgili şer’î hükümleri ihtiva etmektedir. En önemlisi Süleymaniye Kütüphanesi’nde olmak üzere birçok yazma nüshası bulunan eser Ahmet Akgündüz tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır.

3) **Haşiye Alâ Şerhi’l-İzzî Fî’t-Tasrif Li’t-Teftâzânî:** İzzeddin ez-Zencânî’nin sarf ilmine dair el-İzzî fî’t-Tasrif adlı eserine Teftâzânî’nin yaptığı şerhin haşiyesi olarak basılmıştır. Eser cönk denilen bir çeşit deftere yazıldığı için Dede Cöngü diye de anılmaktadır.

4) **Hâşiye Alâ Hâşiyeti’l-Hayâlî Alâ Şerhi’l-Akâ’id:** Necmeddin en-Nesefî’nin *Akâ’idü’n-Nesefî* adlı eserine Teftâzânî’nin yaptığı şerhe Hayâlî’nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesidir.

⁵⁰⁷ Nev’izâde, *Hadîkatü’l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/119-120; Ahmet Akgündüz, “Dede Cöngî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 9/76-77.

⁵⁰⁸ Borsalı, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz- İsmail Özen, 1/298.

⁵⁰⁹ Akgündüz, “Dede Cöngî”, 9/76-77.

5) **Risâletü'l-Vaz:** Vaz ilmine dair bir risâle olup basılmıştır.

6) **Hüccetü'l-Fevâ'id:** Eserin bir nüshası bilinmektedir.

7) **Hâşiye Alâ Şerhi'l-Câmî:** Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in nahivle ilgili meşhur eseri *el-Kâfiye*'ye Abdurrahman-ı Câmî'nin yaptığı ve *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* eserine Molla Câmî veya Câmî gibi adlarla bilinen şerhin hâşiyesidir.

8) **Hâşiye Alâ Şerhi'l-İsâgûcî Li'l-Kâtî:** Hüsameddin Hasan el-Kâtî'nin, Esîrüddin el-Ebherî'nin mantığa dair meşhur eseri *İsâgûcî*'ye yaptığı şerhin hâşiyesidir.

9) **Hâşiye Alâ Şerhi Kutbi'd-Dîn 'Ale's-Şemsiyye:** Kutbüddin er-Râzî'nin, Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin mantıkla ilgili meşhur eseri *Şemsiyye*'ye yaptığı şerhin hâşiyesidir.

10) **Risâle Fi'l-Benc Ve'l-Haşîş ve Tahrîmihâ:** Keyif verici özelliği olan ban otu ve ondan elde edilen uyuşturucunun yenilmesinin hükmünü inceleyen bir risâledir.

4.1.7.2. Muslihiddîn Lârî Efendi

Muslihiddîn Lârî Efendi, Hindistan'ın Lâristan bölgesinin Lâr şehrinde dünyaya gelmiştir⁵¹⁰. Lârî Efendi, Ensârî, S'adî ve Ubâdî lakaplarıyla bilinir. Kaynaklarda geçen lakaplarının manası, ashaptan Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'nin soyundan gelmesiyle ilgilidir. Mîr Gıyâseddin Mansûr, Celâl-i Devvânî, Mîr Kemaleddin Hüseyin Lârî gibi âlimlerden ders aldı⁵¹¹. 1530 yılında Hindistân'a gitti ve orada ilim tahsil ettikten sonra Argun hânedanı hükümdârlarından Hüseyin Şah Argun'a ve Bâburlü Hükümdarı Hümâyûn'a hocalık yaptı⁵¹². Hükümdâr'ın 960 (1552-53) tarihindeki vefatıyla çıkan karışıklıklardan uzaklaşmak niyetiyle Hindistan'ı terk ederek Halep'e gitmiştir. Kısa bir süre sonra hacca gitmiş ve oradan da İstanbul'a hareket etmiştir. II. Selim devrinde Ebûsuûd Efendi ve diğer âlimlerle mübâheselerde bulunarak kabiliyetini ispat ettikten sonra terfi ettirildi ve yevmi 50 akçe ile vazifeye tayin edildi⁵¹³. Lakin umduğu itibarı bulamamış ve maaşının azlığını bahane ederek İstanbul'u bırakıp Diyarbakır'a hareket etmiştir. 957 (1559-60) tarihinde Diyarbakır vâlisi İskender Paşa'nın arzıyla Hüsrev Paşa Medresesi müderrisliği tevcih olundu. Lârî, İskender Paşa'nın Ahmed, Derviş ve Mehmed isimli oğullarına özel ders verdi. Bunu İskender Paşa'nın kurduğu vakfın vakfiyesinde de tescil ettirmiştir⁵¹⁴. Sonra nevbette üç mülâzemet verilmek üzere mevleviyet pâyesi ve ayrıca Diyarbakır müftülüğü verildi. Lârî bu görevi hayatının

⁵¹⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/55.

⁵¹¹ Örs, *Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Donuk, 1/608.

⁵¹² Hulusi Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayımları, 2003), 27/103-104.

⁵¹³ Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (Türk Tarih Kurumu, 66320), 4/55.

⁵¹⁴ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kirabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 2/658.

sonuna kadar sürdürdü. 979 (1571-72) tarihinde Diyarbakır'da vefat etti⁵¹⁵. Diyarbakır'da yer alan Safa Camiinin batısındaki mezarlıkta ünlü bilgin Muslihiddin Lârî'nin mezarı bulunmaktadır⁵¹⁶.

Muslihiddin Lârî, ilim hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Bunlar arasında El-Tezkire (heyet ilmine dair), El-Tehzib (mantıkla ilgili) ve Mir'at-ül Edvâr önemli eserleridir. Ayrıca Kazmir'in Şerh-ül Hidâyesi ve İsfahânî'nin Şerh-üt Tevalisi üzerine haşiyeler yazmıştır. Arapça ve Farsça şiirleri de bulunmaktadır⁵¹⁷.

4.1.7.3. Kara Tâceddin Efendi

Kara Tâceddin Efendi hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Ancak Cahid Baltacı, "XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri" adlı eserinde Diyarbakır Hüsrev Paşa Medresesinin müderrislerinden biri olduğunu yazmıştır. Ayrıca İstanbul'da bulunan Güzelce Kasım Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmıştır⁵¹⁸.

4.2. Halep Hüsreviye Külliyesi

4.2.1. Halep Hüsreviye Külliyesinin İnşası

Halep Hüsreviyye Külliyesi, Halep kentindeki ilk Osmanlı yapılarından biri olarak kabul ediliyor. Hüsreviye Külliyesinin inşa tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır: İbnü'l-Hanbeli (971/1563-64), Hüsrev Paşa'nın, kölesi Ferrûh Bin Abdülmenân er-Rûmî⁵¹⁹'ye Halep'te kendisi için bir cami ve bir tekke inşa etmesini emrettiğini söylemiş ve bu külliyenin inşa tarihini de 951/1544 olarak bildirmiştir⁵²⁰. Bu bilgiyi caminin şadırvanında bulunan kitabe de doğrulamaktadır. Bununla birlikte caminin yapılış tarihi olarak 952 veya 953 tarihleri de (1546) zikredilmektedir⁵²¹.

Aptullah Kuran da bu kitabedeki tarihi dayanak göstererek, cami inşaatına Hüsrev Paşa'nın 1541'de ikinci defa vezir olmasından sonra başladığını ve onun

⁵¹⁵ Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 255; Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", 27/103-104.

⁵¹⁶ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kirabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 2/448.

⁵¹⁷ Lârî'nin eserleri hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", 27/103-104.

⁵¹⁸ Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 255.

⁵¹⁹ Ferrûh Bin Abdülmenan er-Rûmî: Arapça kaynaklarda "فروخ" adıyla geçmektedir. Ferrûh, Hüsrev Paşa'nın kölesi, o devirde Halep kâfili ve Hüsrev Paşa'nın kethüdasıdır. Bk. İbnü'l Hanbelî, Radiyyüddin İbnü Muhammed İbnü İbrahim el-Halebî, *Dürrü'l-habeb fi tarihi a'yâni Haleb*, thk. M. Hamad Fahuri-Yahya Zekeriye Abbara, (Dimaşk: Kültür Bakanlığı yayınları, 1972), 2/10.

⁵²⁰ İbnü'l Hanbelî, *Dürrü'l-habeb fi tarihi a'yâni Haleb*, thk. M. Hamad Fahuri-Yahya Zekeriye Abbara, 1/585.

⁵²¹ Semavi Eyice, "Hüsreviyye Camii", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 19/57-58.

ölümünden sonra, 1546 yılında tamamlandığını ifade etmektedir⁵²². Ernst Egli’ye göre ise, 1534’ten beri İran seferinde olan Hüsrev Paşa ve Mimar Sinan Paşa seferden döndüğü sıralarda, muhtemelen 943/1536 tarihinin başlarında Hüsreviyye Külliyesinin yapımına başlanmıştır. Yine büyük ihtimalle 944/1537 tarihinde tamamlanmıştır. Giriş kapısının üzerindeki kitabe, 952/1545 tarihini taşımakta olduğunu söyler ancak Hüsrev Paşa’nın vefatından sonra onun anısına yazıldığı bilinmektedir⁵²³.

Hüsrev Paşa’nın bahsettiğimiz caminin yapılış tarihi ile ilgili farklı bazı bilgiler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Heghnar Watenpaugh’ın verdiği bilgidir. O caminin kitabesindeki bilgiye dayanarak Sultan Süleyman zamanında vezir Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmekte ve 953/1546 tarihini vermektedir. Bir diğer araştırmacı El-Batrûni (1046/1636) ise, Halep Evkafının Nazırı Molla Muhammed’in 935/1528 tarihinde Hüsreviyye’ye yer açmak için Esediye Medresesi’nin yıkılmasını emrettiğini belirterek daha erken bir tarih zikretmektedir. Watenpaugh bu durumu şöyle açıklar: Muhtemel bir yazım hatası Hicri 953 tarihini 935 olarak değiştirmiştir. Hüsrev Paşa’nın Halep’e atanması için mümkün olan en erken tarih 1531 olduğundan, 1528 çok erken görünmektedir⁵²⁴.

Hüsreviyye medresesinin müderrislerini araştırdığımızda medrese inşa tarihinin 951/1544-1545 olduğu bulunmuştur. Osmanlı biyografi kitaplarına bakıldığında Hüsreviyye medresesine atanan ilk müderrisin Kara Dede Kemaleddin Efendi olduğu tespit edilmiştir. Nev’izâde’ye göre, Kara Dede Kemaleddin Efendi, 952/1545 yılında Halep müftüsü ve Hüsreviyye’ye müderris olarak atanmıştır. Bu da medresenin inşaatının bu tarihte tamamlandığını doğrulamaktadır⁵²⁵. Buna ek olarak, el-Gazzî, Hüsrev Paşa’nın emriyle bu külliyenin 951’de (1544) tamamlanmış olduğunu nakletmiştir⁵²⁶. Kemal Tekin, Hüsrev Paşa’nın vezir olduktan sonra Halep Hüsrev Paşa külliyesini yaptırmaya başladığını ve ölümünden sonra (953/1546) tarihinde tamamlandığını belirtmektedir⁵²⁷.

Sonuç olarak tarihçilerin kendi aralarındaki farklı görüşlerine bakıldığında gerçeğe en yakın görüşü Hüsrev Paşa ile Mimar Sinan’ın İran seferinden dönüşü olan 944/1537-8 tarihinde külliyenin projesinin çizildiği ve Hüsrev Paşa’nın kölesi Ferruha’nın inşaatın başlamasını emrettiğidir. Hüsrev Paşa 951-2/1544-5 yıllarında vezir olduktan sonra bu külliyenin inşaatının bitirilmiş olduğu söylenebilir.

⁵²² Aptullah Kuran, *Mimar Sinan* (İstanbul: Hürriyet Vakfı yayınları, 1986), 46.

⁵²³ Ernst Egli, *Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan*, çev. İbrahim Ataç (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009), 94-96.

⁵²⁴ Heghnar Zeitlian Watenpaugh, *Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experiences in Aleppo in the 16th and 17th Centuries* (Leiden: Brill, 2004), 33/61.

⁵²⁵ Nev’izâde, *Hadikatü'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan, 2/119.

⁵²⁶ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/117.

⁵²⁷ Kemal Hakan Tekin, *Halep’teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Aralık 2008), 129-130.

4.2.2. Halep Hüsreviye Külliyesinin Konumu

Hüsreviye Külliyesi, Halep’te Sahatü Bezze Mahallesi Cellum sokağında Halep kalesinin batısında yer almaktadır (Şekil 4.6). Vakfiyede, Külliye’den şu şekilde bahsedilir: “*Hüsrev Paşa, Halep Merkezinde Bezze Mahallesinde vâli konağı civarında olan mekânın tamamı vakfetmiştir. Söz konusu bu mekân içinde, beş vakit namaz kılınan bir camii bulunmaktadır. Bu caminin dört sınırı şöyledir: Kiblelesi bahçe, doğusu yol, kuzeyi camii avlusu ve batısı vâkıf Hüsrev Paşa’nın vakfettiği medrese ile çevirilidir*”⁵²⁸.

Tablo 4.2. Halep Hüsreviye Külliyesinin Konumu.

Mahalle İsmi	Bölge	Tapu Kayıt No.
Tahta’l kal’a-Sahatü Bezze-Vâli konağı kurbında	8. Bölge	946

El-Gazzî, Hüsreviye’yi şöyle anlatır: “*Hüsreviyye, Sultaniye Medresesi'nin batısında, Mînkâr Saray'ın güney ve doğusunda yer almaktadır. Onun mahallesi, Bahâ'i mahallesi olarak biliniyordu. Hüsreviyye Külliyesi, caminin yanı sıra, medrese, tekke ve mutfak ihtiva etmektedir. Ama şu anda bunlardan geriye cami ve medreseden başka bir şey kalmamıştı*”⁵²⁹.

Şekil 4.6. Halep Hüsreviye Külliyesinin Google Earth’ten Genel Resmi.

⁵²⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

⁵²⁹ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/116-117.

4.2.3. Halep Hüsreviye Külliyesinin Kaynaklarda Geçtiği Şekliyle Mimarisi

Arapça kaynaklar, mimarın kimliği hakkında belirsiz bilgiler vermektedir. İbnü’l Hanbelî, Hüsrev Paşa İstanbul’da vezirlik yaparken Hüsrev Paşa’nın kethüdası Ferrûh’un inşaatı denetlediğini ve yapıyı isimsiz bir Rumî Hristiyan mimarın inşa ettiğini söyler. Rumî terimi, mimarın ya Rum Ortodoks olduğunu ya da Rumeli bölgesinden olduğunu ima eder⁵³⁰. Zeki Sönmez’e göre, Mimar Sinan’ın eserlerinin adlarını veren listelerde eser “*Merhum Hüsrev Paşa Camii nefsi Halep*” olarak kayıtlıdır. *Tuhfetü’l-mi’mârîn*’de cami ile birlikte bir de medrese olduğuna işaret edilmiş, kurucunun türbesinin İstanbul’da bulunduğu belirtilmiştir. Halep Hüsreviye Camii Mimar Sinan’ın ilk yapılarından biri olarak dikkat çeker⁵³¹. Andre Raymond, külliye’nin Mimar Sinan tarafından tasarlandığından ve Halep kentindeki en eski Osmanlı yapılarından biri olarak kabul edildiğinden bahseder. Bu caminin kiblesinin önündeki revak, beş kubbeye örtülen, Türkiye’deki muadili sayılabilecek Manisa Camii’ne benzerlik göstermektedir. Sinan Paşa’nın bu tarzı birden fazla camide tekrar eder. Tıpkı İstanbul’da 959/1551 yılında inşa edilen İbrahim Paşa Camii gibidir⁵³².

El-Gazzî’nin neşrettiği üçüncü vakfiyesinde, bu külliye’nin mimarisini ve bazı bölümlerinin işleyişini gösteren bir tasvir gelir: “*Külliye, bir cami’den ibaret olup bu caminin kiblesinde bir bahçe ve bir medfen vardır. Bu medfenin içinde iki kabir*⁵³³ *bulunuyordu (şu an iki kabir yoktur). Batı tarafında ise ölüleri yıkamak için abdestlik, 6 hücre ve bunun kuzeyinde caminin ahır vardır. Batı tarafında danışmendli mücavirin 8 hücre ve diğeri kapıcı için olmak üzere on odalı bir medrese vardır. Kuzey tarafında misafirler için on oda (Hüsreviye’nin tekkesi zannedilir) bulunmaktadır. Cami avlusunun doğusunda ve dışında altı kubbeli mutfak, güneyinde caminin ahır, doğusunda ise caminin kileri yer almaktadır*”⁵³⁴.

Toplam beş hektarlık bir alanı kaplayan Hüsreviye Külliyesi’nin merkezi bütünleşmeyi sağlamak için alçak bir duvarla çevrilmiştir⁵³⁵. Hüsreviye Camii’nin

⁵³⁰ İbnü’l Hanbelî, *Dürrü’l-habeb fî tarihi a’yânî Halep*, 2/10.

⁵³¹ Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, nşr. Zeki Sönmez (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1988), 85.

⁵³² Andre Raymond, *el-Avasim el-Arabîyye imâratühâ ve umrânuhâ fî el-fetratü’l-osmaniyye*, çev. Kasım Tuysir (Dimeşk: Darul-Macd, 1986), 111.

⁵³³ Vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Hüsrev Paşa’nın oğlu Kurt Bey Halep’te Kurt Bey Hanı olarak bilinen meşhur hanı inşa etmişti. Hem Kurt Bey’in hem de annesi Şahhübân’ın mezarı Hüsrev Paşa Camii yanında yer alan küçük bir bahçede bulunmaktadır. Detaylı bilgiler için bk. Ankara (VGMA), *Vakfiye defteri*, NO. 583, 151; el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/118-119. Şadi Paşa, Yavuz Sultan Selim döneminde Sivas beylerbeyi idi. Bundan sonra Karaman beylerbeyliği vazifesine getirildi. Şadi Paşa, 1521 yılında azledilerek yerine Halep sancakbeyi olan Kasım Paşa tayin edilmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 70.

⁵³⁴ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/118-119.

⁵³⁵ Watenpugh, *Image of an Ottoman City*, 33/63; Tekin, *Halep’teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*, 104.

avlusunu, doğu ve batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avlunun ortasında daire bir havuz bulunmaktadır. Avlunun sadece kuzey cephesinde, yani uzun kenarında on paye ile desteklenen sivri kemerlerle bir revak vardır. Bu kompozisyonuyla avlunun kuzey cephesi diğer cephelerden farklı bir görünümü yansıtmaktadır. Kuzey revak eksenindeki kemer, kırma çatı ile taçlandırılmış ve buraya bir kitabe yerleştirilmiştir. Bu kitabe, Nur Suresinin 36. ayeti nakşedilmiştir⁵³⁶.

Evliya Çelebi, 1082 yılı Muharrem ayında (Mayıs 1671) çıktığı hac seyahatinde uğradığı Halep şehrinden bahsederken “Eski Hüsrev Paşa Camii’ne de uzunca bir bölüm ayırmıştır. Evliya Çelebi, Hüsrev Paşa Camii’den şu şekilde bahseder: *“Sarachane ardında eski Hüsrev Paşa Camii gayet sanatlı ve süslü camidir. Bir kubbesi göklere uzanmış mavi kubbedir. Mihrap ve minberinde çeşit çeşit Mânî nakşı vardır. Avlusu baştan başa beyaz ham mermer ile döşenmiştir ki sanki tek parça cilâli ovoidir. Ortasında bir abdest havuzu var, sanki Şâfiî havuzudur. Her tarafta fiskiyeleri fışkırpı namaz kılanlar musluklarından abdest tazeleyip Rablerine yakınlaşırlar. Bu avlunun dört tarafındaki yan sofalarda olan rengârenk mermer ve somaki düzgün sütunlar üzerinde kubbeler vardır. Bu eserlerin tamamı kurşun örtülüdür. Rum tarzı bir düzgün ve yüksek minaresi var ki sanki Haleb’in gelinidir. Bu camiin kible kapısı üzere bu âyet-i şerif ve bu tarih yazılıdır: “Ve enne’l-mesâcide lillâhi felâ ted’û maallâhi ahadâ”⁵³⁷ - Ummira devleti fî’s-sultani’l-a’zam Süleyman Hân azze nasruhu ve inşa’ü’l-Vezîr Hüsrev Paşa”⁵³⁸.*

Deli Hüsrev Paşa, bu tesise Halep içinde ve dışında pek çok yer vakfetmiştir. Bu vakıfların geliri, külliye yapılmaya, gerektiğinde restore etmeye, ilim talebelerine, onların araç ve gereçlerine, orada çalışan işçilere ve her gün kurulan yemek sofralarına harcanır⁵³⁹. İbnü'l-Hanbeli, Halep Hüsreviyye binasına birkaç vakıf, medrese ve cami dahil edildiğinden bahsetmiştir. Buna göre külliye, Esediye medresesi⁵⁴⁰, İbn Antar cami ve Halep’in büyük evlerinden biri olan El-muhib Ebü'l-Fazl ibn eş-Şihna tarafından yaptırılıp bağışlanan ev dahil edilmiştir⁵⁴¹.

Hüsreviyye medresesinin, Halep’te 1237/1821 yılında meydana gelen Büyük Depreme kadar iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Halep’te bu medreseye vakfedilen binaların çoğu da dahil olmak üzere birçok yer yıkıldı, ders verilemez oldu ve odaları

⁵³⁶ Tekin, *Halep’teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*, 106-107.

⁵³⁷ *Kur’ân Yolu* (Erişim 10 Haziran 2023), el-Cin 72/18.

⁵³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, nşr. Seyit Ali Kahrman (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2011), 9/400-401.

⁵³⁹ Lemia El-Jasser, “Evkâf’üt-Tekkiye el-Hüsreviyye fî Haleb”, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu’na sunulan Bildiri*, ed. İsmail Altınöz (Halep: Mektebetü’l-Vakfiyye yayınları, 2009), 2.

⁵⁴⁰ Halep Kalesi taraflarında bulunan bu yer el-Tavasiiyye olarak biliniyordu. Bedrü-ddin Esedüddin Şirküh tarafından yapılmıştı. Onun yaşadığı bir evdi ve ölümünden sonra medrese olarak onu vakfetti. Detaylı bilgiler için bk. İbnü'l Hanbeli, *Dürrü’l-habeb fî tarihi a’yâni Haleb*, 2/10.

⁵⁴¹ İbnü'l Hanbeli, *Dürrü’l-habeb fî tarihi a’yâni Haleb*, 2/10-11.

harab olmaya başladı. Halep valisi Cemil Paşa 1302/1884 yılında cami ve medresenin bazı bölümlerini onardı. Sonra 1330/1911 tarihinde Şeyh Rıza ez-Zaim Eddimeşki bu onarımı tamamladı. 1333/1914 ile 1337/1918 tarihleri arasında Osmanlı ordusu binayı kullanmıştı. Sonradan Halep Vakıflar Müdürü Şeyh Yahya el- Keyyali 1340/1921 yılında binayla ilgilenmiş ve orayı şer’i medresesi olarak açmıştır⁵⁴².

Genel olarak, bu külliye vakıfları, dört yanında olan tüm alanı doldururdu, böylece caminin kiblesinden Sultaniye medresesine, Guraba Hastanesi’ne ve Zarb Pazarına kadar uzanırdı. Bu vakıfların tamamı (dükkânlar, mahzenler ve hanlar) yıkıldı. Sadece söz konusu caminin kuzeyinde bulunan ve bugün eş-Şüne Hanı olarak bilinen yer ayakta durmaktadır. Ayrıca geriye kalan vakıflar arasında: Ferâfire mahallesinde bulunan Kurt Bey Hanı, Hamamü’es-Sit ve Ferâfire mahallesinde birkaç dükkan ve ev de vardır. Lala Mustafa Paşa (Hüsrev Paşa’nın kardeşi), birincisi 965/1557, ikincisi 967/1559 tarihinde olmak üzere iki vakfiye vakfetmiştir ve bu iki vakfın her birinin kendi şartları vardır⁵⁴³.

4.2.4. Külliye Ait Vakfiyelerinin Karşılaştırması

Deli Hüsrev Paşa ile Lâla Mustafa Paşa, Halep’in içindeki sayısız akaratı Hüsreviye Külliyesine bırakmıştır. Bunlardan en önemlisi Hüsrev Paşa’nın oğlu Kurt Bey’e mensup olan Kurt Bey Hanı, Hamamü’s-Sit, Eş-Şüne Kasariyesi ve Ferâfıra Mahallesindeki onlarca dükkândır. Bunlara ilave olarak Hüsreviye’ye ait olan Halep’in dışındaki Antep, Cebbul ve Sem’ân, Antakya, Harim, Cûm ve Azaz bölgelerinde arazîler, ayrıca sayısız değirmen, bağ, mevr’â, köy ve arâzi vb. vakıflar bulunmaktadır.

El-Gazzî “*Nehri’z-Zeheb fî Târihi Haleb*” adlı eserinde esasen 4 ayrı vakfiyeden söz etmekle birlikte sadece üçü hakkında bilgi vermiştir. Hüsreviye vakfına ait üç ayrı vakfiye sureti de Gazzî’nin *Nehri’z-Zeheb fî Târihi Haleb* adlı üç ciltlik eserinin ikinci cildinde yer almaktadır. Bunlardan Cemazeyilâhîr 965 (Nisan 1558) tarihli olan ilk vakfiyesini, Hüsrev Paşa’nın kardeşi Mustafa Paşa’ya vekâleten Halep Kalesi’nin imamı eş-Şeyh Ömer ibn eş-Şeyh Ömer’e tescil ettirilmiştir. Mustafa Paşa’ya ait olan ikinci vakfiye de Rebîülevvel 967 (Aralık 1559) tarihli dir. Cemazeyilevvel 974 (Kasım 1566) tarihli olan üçüncü vakfiye ise külliye bânisi Hüsrev Paşa’ya aittir⁵⁴⁴. Anlaşılır ki, Külliye’nin gelir kaynakları, vezir Hüsrev Paşa ve kardeşi Lâla Mustafa Paşa tarafından vakfedilen gelir kaynaklarından oluşturulmuştur.

⁵⁴² Necva Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep’teki Tarihi Eser ve Abideler* (Halep: Halep Üniversitesi, Suriye ve Türkiye Bölgesel İşbirliği programı, 2009), 65; Lemia el-Jasser, *Halep şehrinde medreseler mimarisinin gelişimi (1337-1918)* (Halep: Halep Üniversitesi, Arap Bilimsel Miras Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 344.

⁵⁴³ el-Jasser, “Evkâfüt-Tekkiye el-Hüsreviyye fi Haleb”, 2.

⁵⁴⁴ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Haleb*, 2/116-124.

El-Gazzî’nin naklettiği vakfiyelerin kaydından başka, Külliye’nin 969/1561 tarihli Arapça vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde muhafaza edilmiştir. 583 numaralı defterin 149-151. sayfaları arasında yer almakta ve bu vakfiyenin dördüncü vakfiye olduğu sanılmaktadır. 1558 ve 1559 tarihli iki vakfiyede gelir kalemlerinin çoğu, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde bulunan 1561 tarihli vakfiyede yer almamaktadır. El-Gazzî’nin bahsettiği 1566 tarihli üçüncü vakfiye ile 1561 tarihli vakfiye karşılaştırıldığında, ikisi arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. Ancak el-Gazzî’nin gelir kalemlerini bu kadar kısa vermesi, üçüncü vakfiyenin 1561 tarihli vakfiyeden farklı olduğu izlenimini vermektedir⁵⁴⁵. El-Gazzî’nin neşrettiği üç vakfiyede ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakfiyede geçen bilgiler bu şekilde tablolanaabilir:

Tablo 4.3. Halep Hüsreviye Külliyesinin Vakfiyelerinde Geçen Bilgiler.

Vakfiye	Vâkıf	Tarihi	Akâr sayısı	Faydalananlar	Masraflar
Birinci Vakfiye ⁵⁴⁶	Lala Mustafa Paşa	965 (1558)	5	52	1120 Aylık Gümüş Akçe
İkinci Vakfiye ⁵⁴⁷	Lala Mustafa Paşa	967 (1559)	6	2	90 Aylık Gümüş Akçe
Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Vakfiyesi ⁵⁴⁸	Hüsrev Paşa	969 (1561)	100’dan Fazla	103	Günlük 206.5 Aylık 619.5 Akçe+100 altın + günlük yemekler
el-Gazzî’nin neşrettiği üçüncü vakfiye ⁵⁴⁹	Hüsrev Paşa	974 (1566)	100’dan Fazla	68 Zürriyeti hariç	385.5×30 = 10455 günlük 23 Dirhem×30 = 690

4.2.5. İlk Vakfiye

El-Gazzî’nin neşrettiği birinci vakfiyenin bir kısmı tercüme edilmişti. Omer Kalhussein, Birinci Vakfiye’den şu şekilde bahseder⁵⁵⁰: “*Hüsrev Paşa’nın kardeşi olan Lâla Mustafa Paşa’ya vekâleten Halep Kalesi Camii imamı Şeyh Ömer bin Ömer*

⁵⁴⁵ el-Gazzî, eserinde gerçekte dört ayrı vakfiyeden bahsetmekte fakat sadece üç vakfiye hakkında bilgi vermektedir. 1561 tarihli dördüncü vakfiyenin ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde olduğu ifade edilmektedir. Ancak el-Gazzî’nin naklettiği üçüncü vakfiyenin, içerik bakımından Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki 1561 tarihli vakfiyenin geniş bir özeti olduğu görülmektedir. Detaylı bilgiler için bk. el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/116-124.

⁵⁴⁶ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/117-118.

⁵⁴⁷ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/118.

⁵⁴⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149-151.

⁵⁴⁹ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/118-124.

⁵⁵⁰ Kalhussein, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*, 67.

tarafından mahkemeye tescil ettirilmiştir. Vakfiyenin mahkeme kayıt tarihi hicri Cemaziyelâhir 965 (Nisan 1558)’dir. U’muk bölgesi Artaç mezarında bir bostan ve nehir kenarında üç değirmen. Sâcûr nehri kenarına Ayınteb’e bağlı Todal köyünde bir değirmen”.

El-Gazzî’nin neşrettiği 1558 tarihli birinci vakfiyede, vakfin belirttiği şartlar ve vakfin gider kalemleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci vakfiyede anlatıldığı şekliyle; mütevellî olan şahıs, vakfin mahsûlünü toplatacak ve vakfin masraf ve hayır işleri için sarf edecektir. El-Gazzî, birinci vakfiyedeki vakfin harcama kalemlerinden şu şekilde bahseder⁵⁵¹:

- Vakfin nazırına aylık 150 kıta (akçe) ödenecektir.
- Vakfin mahsûlünü tahrir mübaşeret eden kâtibe aylık 45 kıta harcanacak.
- Vakfin câbiyesine (tahsildar) aylık 45 kıta harcanacak.
- Zamanındaki şöhet sahibi üç şeyhe 220 kıta harcanacak.
- Her gün camide duha vakti (kuşluk) her biri En’âm Suresi’ni okuyan 10 hafıza 30 kıta, Yasin Suresi’ni okuyan hafıza 30 kıta, Nebe Suresi’ni okuyan hafıza 30 kıta ve Mülk Suresi’ni okuyan hafıza 30 kıta harcanacak. 30 nefer kurrâya camide her gün sabah namazından sonra bilinen usûlde Kur’an-ı Kerim’den hatim indirmeleri karşılığında aylık 600 kıta harcanacak.
- Okuyan şahıslara cüzleri dağıtan görevliye ise aylık 30 kıta verilecek.
- Her namazdan sonra ona dua eden camii müezzinlerine aylık 20 kıta ödenecek.

Tablo 4.4. Hüsrev Paşa Vakfının 1558 Tarihli Vakfiyede Yer Alan Gider Kalemleri.

Vakıf Personeli	Sayısı	Aylık Mâaşı (Akçe)
Nâzır	1	150
Kâtip	1	45
Câbi	1	45
Şeyh	3	220
Hâfiz	13	120
Kûrrâ	30	600
Cüzleri dağıtan kişi (Mu’arrif)	1	30
Müezzin	2	20
Toplam	52	1.120

Tablo 4.4’ten de anlaşıldığı üzere, 1558 tarihli birinci vakfiyeye göre, Hüsrev Paşa camiinde, din hizmetleri ile vakıf işlerinde istihdam edilmiş toplam 52 personel vazife yapıyordu. Bunlara vakıf gelirinden aylık 1.120 gümüş akçe ücret takdir edilmiştir.

⁵⁵¹ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/117-118.

4.2.6. İkinci Vakfiye

El-Gazzi, ikinci vakfiyenin mahkeme kayıt tarihinin Rebiülevvel 967 (Aralık 1559) olduğunu yazmış ve ikinci vakfiyede şunlar zikretmiştir: Hüsrev Paşa’nın kardeşi olan Lâla Mustafa Paşa, Sacur Nehri kenarında Antep’e bağlı Ma’arna köyünde bir değirmen, Sacur Nehri kenarında Menbic’e bağlı Haris köyünde bir değirmen ve Antep’te 4 dükkân vakfetmiştir. Buna ek olarak vakfın, külliye’nin tamirinden sonra birinci vakfiyede anılan şeyhlerden birine aylık 60 kıta sarf etmesini ve kendi camisinde öğle namazından sonra Kur’an okuyan hafıza aylık 30 kıta ödenmesini şart kılmıştır. Üstelik vakfın geliri fazlası ise, vakfın nazırı tarafından muayyen şeri konularda harcanacaktır⁵⁵².

4.2.7. Üçüncü Vakfiye

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 583 numaralı defterin 132. numaralı ve 149. sayfalarında kayıtlı vakfiyedir. Vakfiye, Hüsrev Paşa İbn Sinan tarafından vakfedilmiş⁵⁵³, Haleb Kadısı Seyyid Muhammed Gâlib tarafından kayıt ettirilmiştir. Muharrem 969 (Eylül 1561) tarihinde kayıt edilmiştir⁵⁵⁴.

Yukarıda bahsedildiği gibi, el-Gazzî’nin neşrettiği Cemazeyilevvel 974 (Kasım 1566) tarihli üçüncü vakfiye ile Muharrem 969 (Eylül 1561) tarihli bu vakfiye karşılaştırıldığında, ikisi arasında çok büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu benzerlikler üzerine Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 1561 tarihli vakfiye esas alınarak, el-Gazzî’nin neşrettiği üçüncü vakfiye ile mukayese yapılmıştır.

4.2.8. 1561 Tarihli Vakfiyedeki Halep Hüsreviye Külliyesinin Vakıfları

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Muharrem 969 (Eylül 1561) tarihli vakfiye, el-Gazzî’nin neşrettiği üçüncü vakfiye ile mukayese edilmiş ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi nüshasını daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakfiye esas alınarak, Hüsrev Paşa mevkufâtı şu şekilde sıralanabilir:

⁵⁵² el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/118.

⁵⁵³ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/118.

⁵⁵⁴ Kalhussein, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*, 144.

4.2.8.1. Kurt Bey Hanı

Kurt Bey, Hüsrev Paşa’nın en büyük oğludur. Kurt Bey Hanı’nı, 1493 yılında Memlük emiri Özdemir İbn Mazid yaptırmıştır. Hanın ana evanı ve bazı taş süslemeleri Memlük döneminde inşa edilmiştir. Yapının geri kalan kısmı ise, 16. yüzyılın başlarında Kurt Bey tarafından tamamlanmıştır. Hüsreviye medresesinde medfun olan Kurt Bey’in yaptırdığı han 3.800 m² alana sahiptir ve üç bölümden oluşmuştur. Ayrıca en büyük alanı kaplayan avlunun üzeri açıktır ve üç yönden revaklarla çevrilmiştir⁵⁵⁵. El-Gazzî, Kurt Bey Hanı’ndan şu şekilde bahseder: “*Hüsreviye külliyesinin vakıf cümlesinden biridir. Ferafire mahallesinde yer almaktadır. Bu han Halep’in en büyük hanlarından biridir. Sânkî vakfın sahibinin oğluna mensuptur. Bu hanın, güney cihetin Özdemiriyye mescidi, doğusu yol, kuzey ciheti İbn el-Seffâh’ın evi, batısı ise yol ile mahduttur*”⁵⁵⁶.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde bulunan vakfiye ise, bu hanı şöyle anlatır: “*Ferafire Mahallesi’nde kâin Han-ı Cedîd*⁵⁵⁷ *tamamı. Bu han alt katta 35 mahzeni ve 3 merâfeki*⁵⁵⁸ *ve üst katta 54 mahzeni ve 3 merâfeki müstemildir. Bu hana iki kapıdan girilir. Bu iki kapının arasında 17 dükkân ve bunlardan ayrı 5 dükkân ve hanın etrafından kuzey cihetine, kuzey kapıdan çıkarılmış 2 dükkân daha vardır. Bu kuzey kapıdan Boyacılar tarafına gidilir. Mezkûr dükkânlardan başka 2 dükkân biri kible diğeri kuzey tarafındadır. Mezkûr Hanın kablesi Özdemiriyye Mescidi, doğusu yol, kuzey cihetinde İbni Tüffaha evi ve batısı yol ile mahduttur*”⁵⁵⁹.

Et-Tabbah, Kurt Bey Hanı hakkında şu şekilde nakleder: “*Hüsreviye medresesinin vakıflarındadır. Suveykat’ü-Ali mahallesinde yer almaktadır. 1924 yılına kadar Haleb Vakıflar Müdürlüğü tarafından icâreteyn*⁵⁶⁰ *yoluyla kiraya verilip geliri Hüsrev Paşa Medresesine sarf ediliyordu. Aynı yılda Suriye Fransa’nın manda yönetimi sorumlusu (wigan), Kurt Bey Hanı’nı müslüman olmayan Şükrü el-Balit varislerine teslim edilmesini emretmiştir*”⁵⁶¹.

⁵⁵⁵ el-Jasser, “Evkâfüt-Tekkiye el-Hüsreviyye fi Haleb”, 12-13.

⁵⁵⁶ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fi târihi Halep*, 2/120.

⁵⁵⁷ 1550 tarihli Halep evkaf defteri Kurt Bey Hanı’ndan şu şekilde bahseder: “*Han-ı Cedîd der kurb-ı câmi’-i şerîf hâliyâ binâ olundu hücerât 90 bâb*”; Yeni Han adıyla bilinen Kurt Bey Hanı’nın yeni inşa edildiği ve 90 hücreden oluştuğu ifade edilmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 76, 88.

⁵⁵⁸ Gayrimenkulün müstemilatı tuvalet, mutfak ve su gibi tesislerdir.

⁵⁵⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

⁵⁶⁰ Sözlükte “çifte kiralama veya iki kira bedeli” anlamına gelen icâreteyn, vakıf olan bir akarın gerçek kıymetine yakın veya eşit peşin kira bedeli (icâre-i muaccele) ve buna ilâve olarak her ay yahut yıl sonunda ödenecek veresiye kira bedeli (icâre-i müeccele) karşılığında kiraya verilmesi muamelesine denir. Detaylı bilgiler için bk. Ahmet Akgündüz, “İcâreteyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayımları, 2000), 21/389-391.

⁵⁶¹ et-Tabbah, *İ’lâmü’n-nübela fi-tarihi Halep eş-şehbâ*, 3/149-150.

Osmanlı döneminde Şükrü el-Balit ailesi, Kurt Bey Hanı üzerinde hak iddia etmiştir. El-Balit ailesi birçok kez mahkemeye başvurmuşsa da, bu talepleri, Kurt Bey Hanı ile ilgili 10 Muharrem 1316 (31 Mayıs 1898) tarihli mahkeme kararı doğrultusunda, mahkeme ilamının icrası ve soruşturma sonuçlanıncaya kadar ertelenmiştir⁵⁶². Daha sonrasında Halep ahalisi, Kurt Bey Hanı'nın el-Balit ailesinin varislerine teslim haberini şaşkınlıkla karşılamıştır. Halep'in alimleri, ilim talebeleri ve ileri gelenleri Kurt Bey Hanı'nın Şükrü el-Balit'in varislerine teslim edilmesi emrinin şeriata ve Osmanlı hukukuna aykırı olduğunu düşünerek, Halep hâkimi Mer'i Paşa el-Mallah⁵⁶³'a birçok kez başvurmuşlardır⁵⁶⁴. Bu başvurular neticesinde, mahkeme bu hanın cezaevi olarak kullanılmasına karar vermiştir. Osmanlı arşivlerinde bulunan Recep 1331 (1913) tarihli bir belgede Kurt Bey Hanı'nın hapisane olarak kullanıldığı belirtilmektedir⁵⁶⁵.

Osmanlı Döneminde Şükrü el-Balit ailesi, Kurt Bey Hanı üzerinde hak iddia etmiştir. Birçok kez mahkemeye başvurmuşlarsa da bu talepleri reddedilmiştir. Halep ahalisi, Kurt Bey Hanı'nın el-Balit'in varislerine teslim haberini şaşkınlıkla karşıladı. Bu nedenle Halep'in alimleri, ilim talebeleri ve ileri gelenleri, Kurt Bey Hanı'nın Şükrü el-Balit'in varislerine teslim emrinin, şeriata ve Osmanlı hukukuna aykırı olduğunu düşünerek, Halep hâkimi Mer'i Paşa el-Mallah⁵⁶⁶'a birçok kez başvurmuşlardır⁵⁶⁷. Osmanlı arşivlerinde bulunan Recep 1331 (1913) tarihli bir belgede Kurt Bey Hanı'nın hapisane olarak kullanıldığı belirtilmektedir⁵⁶⁸.

Esas kabul ettiğimiz vakfiye, isimsiz başka bir han zikreder ve şöyle anlatır: *“Vali konağına mücavir, alt katta kırk mahzen, üst katta elli beş mahzen, yukarı ve aşağı merafeki ve ahır, kapısının doğu tarafında dükkânları ve diğer tarafında üç dükkânı müstemil hanın tamamı. Bu hanın bir takım merafiki olup hudûdundan kiblesi ana yol ile doğusu müşarünileyh camii kuzeyi vali konağı kapısı ile mahduttur”*⁵⁶⁹. El-

⁵⁶² Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e], No. 722/16.

⁵⁶³ Mer'i Paşa el-Mallah: Halep'te doğdu. 1876'da İstanbul'daki Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden (Galatasaray İmparatorluk Okulu) mezun oldu. 1908 Osmanlı Meclisi'nde Halep'i temsil etti ve Halep Vilayeti'nin son Osmanlı Geçici Valisi olarak görev yaptı. Detaylı bilgiler için bk. *Salname-i vilayet-i Halep* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1303/1886), 119.

⁵⁶⁴ et-Tabbah, *İ'lâmü'n-nübela fi-tarihi Halep eş-şehbâ*, 3/151.

⁵⁶⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Dahiliyye Nazâretî [İD]*, No. 37-2/24.

⁵⁶⁶ Mer'i Paşa el-Mallah: Halep'te doğdu. 1876'da İstanbul'daki Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden mezun oldu. 1908 Osmanlı Meclisi'nde Halep'i temsil etti ve Halep Vilayeti'nin son Osmanlı Geçici Valisi olarak görev yaptı. Detaylı bilgiler için bk. *Salname-i vilayet-i Halep* (İBB Atatürk Kitaplığı, 1303/1886), 119.

⁵⁶⁷ et-Tabbah, *İ'lâmü'n-nübela fi-tarihi Halep eş-şehbâ*, 3/151.

⁵⁶⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Dahiliyye Nazâretî [İD]*, No. 37-2/24.

⁵⁶⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

Gazzî de, bu hanın ortasında bir avlu, avluda ise bir fiskiye ile mihraplı bir namaz mahallinin olduğunu ifade etmektedir⁵⁷⁰.

4.2.8.2. Kına Hanı (Hine Hanı)

Kına Hanı, Kınnesrin Kapısı⁵⁷¹ içinde yer almaktadır. Bu hanın şu anki hâli harap durumdadır. Halep’in görkemli ve eski hanlarından biri olan ve Kına (hine) hanı adıyla bilinen hanın tamamından (aslı 6/24 kırıttan çeyreği) 1/4 hissesi Hüsreviye vakfına bağlanmıştır⁵⁷². Kına Hanı’nın, kına ticaretinde uzmanlaşmış olanların bulunduğu bir yer olduğu anlaşılır. 1550 tarihli Halep Evkaf defterine göre Kına Hanı’nın yıllık geliri 1.680 akçeydi. Kına Hanı’nın yanında da 4 dükkan vardı ve bunların yıllık geliri 480 akçe sağlıyordu⁵⁷³.

4.2.8.3. Eş-Şûne Kassâriyesi

Kassâriye, (Kısariye, kisariye veya kasariye) adlarıyla bilinir ve dükkan, imalathane ve depolarından oluşur. Burada kumaş ve benzeri mallar satılır⁵⁷⁴. El-Gazzî’nin neşrettiği vakfiye, “Eş-Şûne” adıyla bilinen kassariyeden söz etmektedir. El-Gazzî’ye göre, bu kassariye iki kattan müteşekkildir ve tamamı Hüsreviye’ye vakfedilmiştir. Eş-Şûne Kassâriyesi’nde alt katta 20 mahzen, üst katta 30 mahzen olmak üzere toplam 50 mahzen vardır. Bu kassariyenin civarında saraçların güneyinde ve caminin doğu tarafında boyacılar mahsus dükkânlar, bir fırın ve on tane ev ile sekizi okçulara ve ikisi saraçlara mahsus olmak üzere on tane dükkan daha vardı⁵⁷⁵.

1556 tarihli Halep Evkaf defterinde adı belirtilmeyen kassariyenin, Eş-Şûne Kassâriyesi olduğu düşünülmektedir. Bu kassariye hakkında şu şekilde bilgiler verilmiştir: “*Kaysâriye diğer maa dekâkîn der nezd-i Darü’s-Sa’ade Hücrehâ-yı fevkânî ve tahtânî 43 bâb*” bu ifadeyle bu kassariyenin Darü’s-Sa’ade’nin yanında yer aldığı ve dükkan sayısının alt ve üst toplam 43 dükkan olduğu söylenmektedir⁵⁷⁶.

Necva Osman, Eş-Şûne kassariyesini han olarak zikreder ve bu hanla ilgili şu bilgileri nakleder: “*Halep Kalesinin batı cihetinde ve Hüsreviye medresesinin kuzeyinde*

⁵⁷⁰ el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târîhi Halep*, 2/119.

⁵⁷¹ Kınnesrin Kapısı: Halep’in güney surlarında, Halep kalesinin karşısında bulunmaktadır. Bu adla anılmasının sebebi, buradan Kınnesrin kasabasına doğru çıkılmasıdır. Detaylı bilgiler için bk. Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep’teki Tarihi Eser ve Abideler*, 130.

⁵⁷² VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

⁵⁷³ Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 76.

⁵⁷⁴ Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 76.

⁵⁷⁵ el-Jasser, “Evkâf’üt-Tekkiye el-Hüsreviyye fî Halep”, 11; el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târîhi Halep*, 2/119; VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

⁵⁷⁶ Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 77, 88.

yer almaktadır. Bu han, birbiriyle kesişen ve her iki yanında ticari dükkanları olan iki çarşıydı. Hüsrev Paşa tarafından burası da Hüsreviye medresesi ile birlikte inşa edilmiştir⁵⁷⁷. 1237/1821 tarihli Halep depreminde Hüsreviye vakfının çoğu yıkılmıştır. Bu iki çarşı 1882 yılında restore edildikten sonra bir katlı han inşa edilmiştir. Bu han icâreteyn yoluyla Merkubli ailesine kiraya verilmiştir. Daha sonra Müze ve Tarihi Eserler Müdürlüğü onu almış ve Turizim Bakanlığı’na teslim etmiş. 1990 yılında bu han yeniden açılmıştır⁵⁷⁸.

Günümüzde “Eş-Şûne” adıyla bilinen bu han “L” şeklinde bir çarşıdan oluşur. İki tarafı dükkanlarla dolu ve tavanı çapraz tonozdur. Bu hanın üç kapısı vardır. Hanın güney tarafında büyük bir avlu mevcuttur. Bu avlu daha önce Hüsreviye Medresesinin kuzey kapısına bağlanıyordu. Ayrıca kaleye bakan kahvehanelerin eskiden bu hana ait olduğu sanılmaktadır. Hanın doğu tarafında sütunlar üzerinde taşınan ve üç kubbe ile örtülü bir revak mevcuttur⁵⁷⁹.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde bulunan vakfiyede, diğer kassariyeden bahsedilmektedir. Vakfiye, bu kassariyeyi şöyle anlatır: “*Dârü’s-Sa’ade kapısının kuzeyinde binâ edilmiş olan kâsariyenin tamamı. Bu kâsariye alt katta on dört mahzene ve üst katta on beş mahzene müstemildir*”⁵⁸⁰. Envar Çakar da vakfiyede belirtilmeyen iki kassariyeden söz etmiştir. Bunlardan birinde alt katta 18, üst katta da 15 olmak üzere, toplam 33 dükkan bulunuyordu. 1550 tarihli Halep Evkaf Defteri’nde yer alan bilgiye göre diğer kassariye, Hüsrev Paşa Camii’nin kuzeyinde yer alıyordu ve 20 dükkanı vardı. Söz konusu olan bu yer defterde Hüsreviye adıyla ifade edilmektedir⁵⁸¹.

4.2.8.4. Hamamü’s-Sit

Halep Emevî Kebir Camiinin güneyinde ve Nehassîn Hanı’nın karşısında bulunmaktadır⁵⁸². Hamamü’s-Sit, günümüzde Nehassîn Hamamı olarak da bilinir. Hüsreviye Külliyesinin vakıfları arasında sadece bu hamamdan bahsedilmiş ve tamamı Hüsreviye Külliyesi’ne vakfedilmiştir⁵⁸³. Çarşıların içinde bulunduğu için, erkeklere ait olduğu sanılmakta ve hâlâ da aynı görevi yapmaktadır⁵⁸⁴.

⁵⁷⁷ Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep’teki Tarihi Eser ve Abideler*, 63.

⁵⁷⁸ Kalhussein, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*, 69; Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep’teki Tarihi Eser ve Abideler*, 63; Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 77.

⁵⁷⁹ el-Jasser, “Evkâfüt-Tekkiye el-Hüsreviyye fi Haleb”, 11.

⁵⁸⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

⁵⁸¹ Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 77.

⁵⁸² Mansur Abdülrezak, *Halep Şehrinde Genel Hamamları* (Kahire: Maarif’inin Arap Mektebi, 2014), 219.

⁵⁸³ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149; et-Tabbah, *İ’lâmü’n-nübela fi-tarihi Halep eş-şehbâ*, 3/157.

⁵⁸⁴ Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep’teki Tarihi Eser ve Abideler*, 77.

Tablo 4.5. Hamamü’s-Sit Konumu.

Mahalle İsmi	Bölge	Tapu Kayıt No.
Halep Emevi Kebir Camiinin güneyi, Nehassin Hanı’nın önü	7. Bölge	3234

Kaynaklarda Nehassîn Çarşısı’nın içinde yer aldığı için, Nehassîn Hamamı olarak isimlendirilmiştir. Bu hamam eskiden “Hamammü’s-sit” (Hatûn Hamamı) olarak diğer bir isim de taşıyordu. Bu ad, “Telleti Âişe” adıyla bilinen bu hamamın bulunduğu yerden kaynaklanmaktadır⁵⁸⁵. Bu hamam, Halep şehrinde hâlâ aynı görevi yapmaktadır. Çift hamamdır, yani iki bitişik hamamdan oluşur. Bunu teyit eden de, İbn Şeddad’ın “Ela’lâk’ul-hatira fi zikr-i ümerâ’iş-Şam ve’l-Cezire” adıyla bilinen eserinde (Hamamâ es-Sit) şeklinde zikredilmesidir⁵⁸⁶. Küçük hamamın, Eyyûbî hakimiyetinin sonu ve Memlûk hakimiyetinin başlangıcında, 658/1260 yılında Moğolların Halep’i işgali sırasında yok edildiğinden de bahsedilmektedir⁵⁸⁷.

Esas kabul edilen ise Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde yer alan vakfiyede, bu hamamdan bahsedildiği halidir: “Haleb merkezinde Camii kebir (Emevi Camii) yakınında kâin “Hamamü’s-Sit” adıyla bilinen Hamamın tamamı Hüseyriye külliyesine vakfedilmiş. Bu Hamam evvelce “Telleti Âişe” adıyla bilinen tellenin kible tarafındadır. Hamamın müştemilatı: soyunma yerleri ve ateş ocağı, Bakır Kazanı, külhantı⁵⁸⁸ ve Haleb suyundan kendisine şer’ mücebince su akan kurnalarla halvethaneleri, ikmimi⁵⁸⁹ ve menafi ve merafik ve hukuku şer’iyyeyi müstemil olmaktadır. Bu hamam kiblesi evvelce “Telleti Âişe” adıyla bilinen mekân ile doğusu ve kuzeyi Mehmed Paşa’nın dükkânları ile batısı Mehmed Paşa’nın hanı ve ana yol ile mahduttur”⁵⁹⁰.

Hamamü’s-Sit üç ana bölümden oluşmaktadır: Berrânî adıyla bilinen soğukluğuna bir merdivenle inilmektedir. Bu bölümün ortasında küçük bir havuz, çevresinde yüksek taş sekiler ve soyunmalıklar bulunur. Soğukluktan ılıklığa (vastânî), kırılarak uzanan koridordan geçilmektedir. Bu bölümde ise yıkanma kurnaları, nişler ve halvet odaları yer almaktadır. “Cûvânî” adıyla bilinen sıcaklık bölümünde de yıkanma

⁵⁸⁵ Telleti Âişe: Âişe bint Saleh bin Ali bin Abdullah bin El-Abbas’a nisbettir. Son derece güzel olan Âişe, Musa El-Hadi ile evlendi. Bakırcılar bu yere geldiğinde, “Tellete Âişe”den dolayı bu konumun adını değiştirdi. Detaylı bilgiler için bk. Abdülrezak, *Halep Şehrinde Genel Hamamları*, 220-221.

⁵⁸⁶ İzzeddin Muhammad b. Ali b. İbrahim (İbn Şeddad), *Ela’lâk’ul-hatira fi zikr-i ümerâ’iş-Şam ve’l-Cezire*, thk. Yahya Zekerîye Abbara (Dimeşk: kültür Bakanlığı yayınlar, 1991), 1/313.

⁵⁸⁷ Abdülrezak, *Halep Şehrinde Genel Hamamları*, 221.

⁵⁸⁸ Külhan kelimesinin anlamı hamam gibi yapıların altında bulunan ve hamamın ısınmasını sağlayan hamam içindeki suyun ısıtılması amacıyla yakılan geniş ve kapalı ocak olarak bilinmektedir.

⁵⁸⁹ İkmim kelimesinin manası hamamın içindeki suyun ısıtılmasından ve ateş yakılmasından sorumlu olan şahsın konakladığı mekândır. Bu şahsa Arapçada “el-Amimî” denir.

⁵⁹⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

kurnaları, nişler ve halvet odaları bulunmaktadır. Üstünü de aydınlanma için fanuslu bir kubbe örtmektedir. Buna ilaveten içinde buhar odası ve su havuzu bulunmaktadır⁵⁹¹.

Halep Şer’iye Mahkemesi'nin 1600 tarihli belgesine göre, bu hamam, belgenin tarihinden itibaren tam bir yıl boyunca günlük 42 gümüş akçe ile kiralanmıştır. Bu belgenin metni şöyledir: “*el-Hac Muhammed bin el-Hac Mansur el-Hamami, kendisine merhum Hüsrev Paşa vakfının cabisi Halil Halebi bin İbrahim’den Nehhâsîn çarşısında bulunan “Hamamü’s-Sit” adıyla bilinen hamamın tamamı her günden 42 gümüş akçe miktarı ile tam bir sene sürecinde kiraladı. Bu belge 24 Recep 1008 (9 Şubat 1600) tarihinde tahrir edilmiştir*”⁵⁹². Envar Çakar, bu hamamın yıllık kirasının ise 1550 yılında 20.160 akçe olduğunu ifade etmektedir⁵⁹³.

4.2.8.5. Halep’in İçindeki Diğer Gayrimenkulleri

Yukarıdaki bahsedilen gayrimenkullerin dışında, Hüsreviye Külliyesinin Halep’in içindeki Ferâfıra Mahallesinde ve diğer mahallelerde onlarca dükkân, hücre, ev ve ahır gibi diğer gayrimenkulleri bulunmaktadır. Esas kabul edilen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki vakfiyeye göre bu gayrimenkuller şu şekilde sıralanabilir⁵⁹⁴:

Tablo 4.6. Hüsrev Paşa’nın Halep İçindeki Diğer Gayrimenkulleri (1561).

Sıra No.	Vakfın Türü	Adet	Konum/Açıklama	Vakfın Hissesi
1	Ev	11	Hüsrev Paşa Camiinin doğu tarafında	Tamamı
2	Ahır	2	Karşılıklı ve aralarında bir yol var	Tamamı
3	Terzi	6		Tamamı
	Dükkânları			
4	Kat	5	Mezkûr dükkânların üzerinde	Tamamı
5	Dükkân	6	Mezkûr dükkânların karşısında	Tamamı
6	Ev	6	Diğerlerine bitişik	Tamamı
7	Oda	10	Mezkûr evlerin üzerinde	Tamamı
8	Hücre		Mezkûr odaların karşısında	Tamamı
9	Han	1	Yirmi adet alt katta ve otuz adet üst katta	Tamamı
10	Hücre	10		Tamamı
11	Fırın	1		
12	Dükkân	10	Okçulara mahsustur	Tamamı
13	Dükkân	10	Mezkûr dükkânların karşısında	Tamamı
14	Han	1	Alt katta kırk mahzen, üst katta elli beş mahzen var. Kiblesi ana yol, doğusu	Tamamı

⁵⁹¹ Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep’teki Tarihi Eser ve Abideler*, 77.

⁵⁹² Abdülrezak, *Halep Şehrinde Genel Hamamları*, 223.

⁵⁹³ Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 77.

⁵⁹⁴ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149.

			Müşarünileyh Camii, kuzeyi vali konağı kapısı ile mahduttur.	
15	Dükkan	10	Saraçlara mahsustur	Tamamı
16	Dükkân	4	Camiye geçilen mahalede	Tamamı
17	Dükkân	11	Zikrolunan dört adet dükkânın karşısında	Tamamı
18	Dükkân	2	Mezkûr on bir dükkâna mücavir	Tamamı
19	Dükkân	18	Darüsaada Mahallesinde	Tamamı
20	Dükkân	9	Saraçlar çarşısı kapısı dışında	Tamamı
21	Dükkân	15	Kıblesi Darüsaadenin kapısı, doğusu kale altındaki Meydan sahası, kuzeyi ana yol ve hendek, batısı vakfin hanı ile mahduttur	Tamamı
22	Peyke ⁵⁹⁵	1	Babüssaade dışarısı kuzey tarafta	Tamamı
23	Kâsariye		Alt katta on sekiz mahzen ve üst katta on beş mahzene müstemil	Tamamı
24	Dükkân	4	Ferafire Mahallesi’nde	Tamamı
25	Tabaka (Kat)	4	Mezkûr dükkânların üstünde	Tamamı
26	Yeni Hanı	1	Ferafire Mahallesi’nde	Tamamı
27	Baytara ⁵⁹⁶ Dükkanı	1	Kıblesi hanın kapısının sahası, doğusu anayol, kuzeyi ahır ve batısı han ile mahduttur	Tamamı
28	Kâsariye	1	Darüssaade kapısının kuzeyindedir. Bu kâsariye alt katta on dört mahzene ve üst katta on beş mahzene müstemildir.	Tamamı
29	Kına (Hine) Hanı	1		6/24 Kırât ⁵⁹⁷
30	Dükkan	6	Tahta’l-Kale diye bilinen hanın batı tarafında	Tamamı
31	Dükkan	1	Demircilik yapmaya mahsustur	Tamamı
32	Dükkan	7	Haleviyye Medresesi yakınında	Tamamı
33	Dükkan	1	Bâbü’l-Cinan Çarşısı kapısına mücavir; kıblesi Mescidi kasır, doğusu Camii mezkûrun vakfı, kuzeyi yol, batısı müstehikkine ait dükkân ile mahduttur	Tamamı
34	Hamamü’s-Sit	1	Haleb merkezinde Cami-i Kebir (Emevi Camii) yakınında; kıblesi Telleti Âişe namıyla bilinen mekân, doğusu aynı şekilde, kuzeyi Mehmed Paşa’nın dükkânları, batısı Mehmed Paşa’nın hanı ve ana yol ile mahduttur.	Tamamı

⁵⁹⁵ Peyke: Bu kelimesi Farsça kökenlidir. Türkçede genellikle eski iş yerlerinde bulunan, duvara bitişik, ve alçak olan tahta sedir olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda Arapçada peyke kelimesi ahırda hayvanlara mahsus olan yeri ifade eder.

⁵⁹⁶ Baytara: Veteriner hekimlerin oturduğu yeridir.

⁵⁹⁷ Kırât: Gelir taksimatında kullanılan bir ölçü birimi olup Şam Eyaleti Kanunnâmesi’nde şu şekilde tarif edilmektedir: “Kırât, bir kanun-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yirmi dört kırâtdır, yirmi dört hisse farz edüb taksim iderler.” Bu ifadedden anlaşılacağı üzere, ekilebilir arazisine bakılmaksızın köy veya mezranın tamamı 24 kırât kabul edilir ve hisseler de buna göre belirlenirdi. Ayrıntılı bilgiler için bk. Cengiz Kallek, “Kırât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2022), 25/437-438.

35	Mesken	3	Ferafire Mahallesi’nde kâin, alt kat ve üst kat müstemil olup kiblesi ve doğusu anayol, kuzeyi boyacı dükkânlarının arkası, batısı sokak üzerindeki ev ve Tüffah oğlunun evi ile mahduttur	Tamamı
36	Oda	5	Mezkûr mahallede kâindir; bu odalar Medresenin Müderrislerine mahsustur	Tamamı
37	Ev	6	Camii mamur yakınında	Tamamı
38	Mekân	1	Mezkûr dört odaya mücavir, odun koymağa mahsustur	Tamamı
Toplam		192		

4.2.8.6. Halep’in Dışındaki Hüsreviye Vakıfları

Hüsreviye’nin Halep’in dışında Antep, Cebsul ve Sem’ân, Antakya, Harim, Cûm ve Azaz bölgelerinde araziler, ayrıca sayısız değirmen, bağ, mezr’â, köy ve arazi vb. vakıfları bulunmaktadır⁵⁹⁸. Esas kabul ettiğimiz Muharrem 969 (Eylül 1561) tarihli vakfiyede, Hüsrev Paşa’nın Halep dışındaki mülkleri ile ilgili şu bilgiler mevcuttur⁵⁹⁹:

Tablo 4.7. Hüsrev Paşa’nın Halep Dışındaki Gayrimenkulleri (1561).

Sıra No.	Vakfın Türü	Konum/Açıklama	Vakfın Hissesi
1	Niveyr mezrası ⁶⁰⁰	Cebbul nahiyesinde yer almaktadır. Teyyâre mezrası arzı, doğusu Abkarin mezrası arzı, kuzeyi Merisad köyü arazisi, batısı Numan mezrası ile mahduttur	2/3 hisse (16/24 Kırât)
2	Kabtânü’l-Cebel köyü	Halep Kazası’na bağlı Cebel-i Sem’ân Nahiyesi’nin Kabtânü’l-Cebel köyü arazisinin tamamından aslı yirmi dört feddân ⁶⁰¹ dan altı feddân miktarı hisse-i şayianın tamamı. Arazi içinde çiftçilerinin ikametine mahsus evler bulunmaktadır, arazi sınırları kiblesi Ancâre köyü, doğusu Yakidü’l-Ades köyü, kuzeyi keferi besin, batısı reb’a köyü ile mahduttur	1/4 hisse (6/24 Feddân) ⁶⁰²

⁵⁹⁸ Halep Hüsreviye külliyesinin vakıfları ve yıllık gelirleri hakkında detaylı bilgiler için bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 67-95.

⁵⁹⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149-150.

⁶⁰⁰ Niveyr mezrası: Enver Çakar, Nevâil adlı mezradan bahsetmektedir. Detaylı bilgiler için bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 79.

⁶⁰¹ Feddân: Kalkaşendî’nin tesbitine göre 1 feddân = 400 kasaba² = 24 kırata eşittir. Bu bulgulardan hareketle 1 feddân 6368,04 m² eder. Detaylı bilgiler için bk. Hinz, *Measures and Weights in the Islamic world*, çev. Kamil el-Asali, 1/97-98.

⁶⁰² Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde bulunan vakfiyede 6 feddân olarak kaydedilmiş ancak Mufassal Tahrir defterinde 6,5 feddân olarak yazılmıştır. Buna dair bk. VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 149; Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Halep Mufassal Tahrir Defteri [TD]*, No. 454, 115-116.

3	Mellûha köyü	Cebbûl nahiyesinde olup sınırları belli bir karyedir	2/24 Feddân ⁶⁰³
4	Dâmân köyü ⁶⁰⁴	Cebbûl nâhiyesinde olup bölgedeki şöhreti tahdit ve tavsiftten müstağni kılmıştır	Tamamı
5	Değirmen	Cebel-i Sem’ân nahiyesinden Ceylan köyünde yer almaktadır. Bu Değirmen iki taşı ve menafe müstemildir. Kiblesinde içinde değirmenin kapısı bulunan arsa, doğuda Ceylan arazisi, kuzeyde değirmen suyunun giriş noktası, batıda ise anayol bulunmaktadır	Tamamı
6	Bakize köyü	Antakya nevahisinde kâin emlâki olup kiblesi Malikiyye köyü, kuzeyi kıyıcık, batısı Teblane köyü ile mahduttur	1/5 hisse (12/24 Kırât)
7	Cisrû'l-Meksûr köyü	Hârim kazasına bağlı olup hudûdundan kiblesi dağ, doğusu İskad köyü arazisi, kuzeyi ve batısı Nehr-i Asi ile mahduttur	1/4 hisse (6/24 Kırât)
8	Aynifeluse ⁶⁰⁵ köyü	Kilis kazasında Com nahiyesinde kâindir. Kiblesi mağara, doğusu Nehr-i İfrin Pınarı, kuzeyi sâkiye (arkı) ve Telil köyü, batısı ise Aynidip ile mahduttur	1/5 hisse (12/24 Kırât)
9	Armudluca köyü	A'zâz nahiyesinde bulunmaktadır. Kiblesi Telilşam, doğusu Şemariyye köyü ve Telil mezrası, kuzeyi el-Velid köyü, batısı Serid ve Ayn-i Safa mezrası ile mahduttur	18/24 Kırât
10	Sülüsân mezrası ⁶⁰⁶	A'zâz nahiyesinde olup kiblesi Ablâ mezrası arazisi, doğusu Düveyre mezrası, kuzeyi sülüssane-i şimali, batısı Tis mezrası ile mahduttur	21/24 Kırât
11	Boyahane	Aynt şehrinde yer almaktadır. Bu Masbağa menâfi ve merafıkı müstemil olup İpek ve Kumaş vesaire boyamaya mahsus ve şöhretine mebni tahditten müstağnidir ⁶⁰⁷	Tamamı

⁶⁰³ 1536 tarihli Mufasssal Tahrir Defterine göre, Hüsreviye'ye vakfedilen iki feddânlık hisse Hacı Muhammed bin Hacı Ahmed bin İsmail adında birinin mülküydü. Detaylı bilgiler için bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Halep Mufasssal Tahrir Defteri* [TD], No. 397, 142; COA, TD, No. 454, 174.

⁶⁰⁴ Bu köy 1536'da Sinan Bey'in mülküydü. Sonra bu köy Hüsrev Paşa ya da varisleri tarafından satın alınarak Hüsreviye'ye bağlanmıştır. Buna dair bk. COA, TD, No. 397, 140; Çakar, “16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 79.

⁶⁰⁵ Aynifelusek: Envar Çakar, bu köyü “Ayn Kalûs” adıyla yazmıştır. Detaylı bilgiler bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 79.

⁶⁰⁶ Sülüsân karyesi: Çakar, bu köyü “Sülüsân-ı Kıblî” olarak nakletmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 79.

⁶⁰⁷ 1704 yılına ait bir mahkeme kaydında; “*Vezîr-i müşârün-ileyhin mukaddemâ medîne-i mezbûrede üç bâb boyahâne binâ eyleyüb senede ber vech-i maktû' yetmiş iki bin yedi yüz yirmi iki (72.722) akça ücûrını evkâf-ı mezkûreye hâsıl kayd idirüb*” ifadesi bulunmaktadır. Bu kayıta, buranın yıllık gelirinin 72.720 akçe olduğu ifade edilmektedir. Detaylı bilgiler için bk. *Gaziantep Şer'iye Sicili* [GŞS] (1116/1704), No. 53 [MF 1765], 82-83.

12	Dükkanlar	Antep şehrinde olup kiblesi anayol, doğusu Lala Mustafa Paşa'nın Bedestanı, kuzeyi tahta'l-kal'a, doğusu anayol ile mahduttur	Tamamı
13	Değirmen	Halep Livasından Antep kazasında nehr-i Sâroc ⁶⁰⁸ üzerinde olup kiblesi İbn Hayyan bostanı, doğusu Nehr-i Sâroc, kuzeyi anayol, batısı değirmene ait arsalar ile mahduttur	Tamamı
14	Eğercinik mezarı	Antep kazasında kâindir	8/24 Kırât
15	Alanük köyü	Halep Livasından Antep kazasında yer almaktadır	4/24 Kırât
16	Büğdüz (İstafân) mezarı	Antep kazasında Tell Bâşir Nahiyesi'ne bağlıdır	Tamamı
17	Değirmen	Antep kazasında Kisecik ⁶⁰⁹ mezarında Nehr-i Nûfer üzerinde olup kiblesi Talba arazisi, doğusu mahrecü'l-ma' (su çıkışı) mevzii, kuzeyi mezra arazisi, batısı medhalü'l-ma' (su girişi) mevzii ile mahduttur	Tamamı
18	Değirmen	Antep'te Kantara arazisinde bulunmaktadır	Tamamı
19	Değirmen	Hama şehrinde Babü'l-Bahr hâricinde Nehrü'l-Âsî üzerindedir. Bu Değirmen tahn-i gılâl için iki taş kapasiteyle çalışıyordu. Kiblesi Âsî nehri, doğusu ve kuzeyi Seydi Abdülkadir Geylânî (kuddise sırruhu) evlâdının bahçesi, batısı yol ile mahduttur	Tamamı
20	Değirmen	Hama şehrindeki Humus kapısı dâhilinde Nehrü'l-Âsî üzerinde olup bir taş kapasiteyle çalışıyordu. Bunun kiblesi Asroniyye Medresesinin bahçesi, doğusu Nevferiyye değirmeni, kuzeyi anayol (kapısı burada), batısı Asroniyye Medresesi ile mahduttur.	Tamamı
21	Değirmen	Arid köyü ve Şeyzer Nehri civarında Nehr-i Âsî kenârı üzerinde olup üç taş kapasiteyle çalışıyordu. Kiblesi ve diğer cihetleri Nehir ile mahduttur	Tamamı
22	Bostanü'd-Devr	Dimeşk şehrinde yer almaktadır. Bunun kiblesi anayol, doğusu ve kuzeyi aynü'l-kerme ve aynü'l-bahâ'in, batısı arzû'l- Muşmuş (kaysı arazisi) ve ec-Camusiye ile mahduttur.	Tamamı

⁶⁰⁸ Envar Çakar, Suruç Nehri olarak zikretmiştir. Bk. Çakar, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", 77.

⁶⁰⁹ Vakfiyesinde Kisecik mezarı olarak yazılmıştır. Lakin Envar Çakar, kilisecik namıyla zikretmiştir. Bk. Enver Çakar, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1989), 97.

23	El-lecen köyü ⁶¹⁰	Gündüzlü kazasında Besâk nahiyesine bağlıdır. Hududu kıblesi Beznest köyü, doğusu karasu, kuzeyi Tellimennin köyü, batısı Cebel-i Sa’lan ile mahduttur	Tamamı
24	İznidük köyü	Gündüzlü kazasında Derbsâk nahiyesine bağlı olup kıblesi Şeyh köyü arazisi, doğusu Dağ tarafı, kuzeyi vâdi, batısı Aksu diye bilinen Beyaz su ile mahduttur	4/24 Kırât

Tablo 4.7’den anlaşıldığı üzere, Halep şehrinin gelir kalemleri, çeşitli sayıda hanlar, kassariyeler, dükkânlar, hamamlar, odalar, hücreler, evler ve caminin bitişiğindeki bir bahçeden oluşuyordu. Halep şehri dışındaki gelir kalemleri genellikle köy, mezra ve değirmenlerden elde edilen gelirlerden oluşuyordu. Bunların önemli bir kısmı da Halep sancağı içindeydi. Diğer gelir kalemleri ise Halep sancağına bağlı Cebel-i Sem‘ân ve Cebbûl nahiyesi, Harim ve Antakya kazaları, Gündüzlü ilçesine bağlı Derbsak kazası, Antep (Gaziantep) Sancağına bağlı Tell Başır nahyesi, Kilis sancağına bağlı A’zâz ve Com nahiyesi ile Antep, Hama ve Şam (Dimaşk) şehirlerinde bulunmaktadır.

4.2.9. 1561 Tarihli Vakfiyeye Göre Vakfın Şartları ve Görevlileri

Hüsrev Paşa Vakfı, zikrolunan mevkufatı bilcümle taraik ve merafik ve menafii ve dâhil ve hariç ve uzak ve yakın ve vâkıfı malumu bulunan bütün hukuk ve mensubatı ile birlikte vakfı sahihi şer’î, dâimi, mer’î ile aşağıda tafsîl ve beyân olunacağı vech üzere vakfetmiştir. Şöyle ki bu vakfiyede evvelâ zikri ve vasfı ile başlanılan mekânı kendisinde beş vakit namaz kılınan mescidi camii ve ders verilmeye mahsus medrese kıldı.

Ayrıca 1561 tarihli vakfiyeye göre, Hüsrev Paşa tarafından Halep Hüsreviye Külliyesi ile ilgili şu şartlar koşulmuştur⁶¹¹

- Vâkıf sağ oldukça kendisine ve kendinden sonra evlâdının ve evlâdı evlâdının ve zürriyetinden olan torunlarından nesilden nesle usulü üzere en râşid olana ve bunlardan kimse kalmadığında, vakfın azatlılarından mevcûd olana veya zürriyetinden olan torunlarından mevcûd olana veya evlâdı utekadan ve zürriyetinden olan torunlarından mevcûd olana nesilden nesle usulü üzere en râşid ve torunlarına şart kıldı.

⁶¹⁰ Vakfiyesinde el-lecen karyesi olarak yazılmıştır. Ancak Envar Çakar, “Tell Cene” adıyla zikretmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 79.

⁶¹¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 150-151.

- Vâkıf Mütevellîye şunu şart kılmıştır ki vâkıfın zürriyetinden mezkûr vakfa mübaşerete ehliyetli kimse bulunmadığında Mütevellî, mezkûr vakfın azatlılarından veya mevkufünaleyhimin azatlılarından ve onların evlâdlarından ve evlâdı evlâd ve zürriyetinden olan torunlarından; Tevliyet ve nezaret ve tedris ve hitâbet ve imamaet ve kitabet ve kıldardlık ve Cabi kâtibliği ve Cabilik ve kıraet ve müezzinlik ve bevvâblık ve ferraşlık ve kayyımlik ve nakiplik ve aşçılığa vesair vazîfelere kendisinde ehliyet bulunanları tayîn edecektir.
- Vakfın gelirlerinden vakfın zikredilen evlâd-ı zuhûrdan⁶¹² olmak şartıyla evlâdına ve evladı evlad ve zürriyetinden olan torunlarına, şeri’ye üslubu üzere (erkek çocuğun payı, kız çocuğun payının iki katıdır)⁶¹³ yevmi elli gümüş kıt’a sarf edilecek. Evlâd-ı zuhûrun ve zürriyetinin inkırazından sonra evlâd-ı butûndan olan evladının evladına, sonra zürriyetinden olan torunlarına, onların cümlesinin ve evlâdı evlâd ve zürriyetinden olan torunlarının inkirâzından sonra zikrolunan meblağı merkûm vakfın cihetinin mesârıfına sarf edilecektir.
- Vakfın Mütevellisine yevmi on iki buçuk gümüş kıt’a sarf edilecektir.
- Medresenin Hanefî mezhebi olmak şartıyla Müderrisine yevmi yirmi beş gümüş kıt’a sarf edilecek.
- İlm-i şerif talebesinden sekiz nefer talebeye yevmi sekiz gümüş kıt’a sarf edilecek ve onlardan sonra merkûm meblağı talebeden sonra yeni gelen talebeye sarf edilecek.
- Ehli ilimden olup hitabet vazifesine mübaşeret eden zata bu vazifesi mukabilinde günlük iki buçuk kıt’a harcanacaktır.
- Ehli ilimden olup mezkûr Camiin akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldırın imama bu vazifesi karşılığında yevmi iki buçuk kıt’a harcanacak ve öğle ve ikinci namazlarını kıldırın imama yevmi iki kıt’a sarf edilecek.
- On nefer kurrâya mezkûr camiin mahfelinde Kur’an’dan müyesser olanı okumaları mukâbilinde yevmi on beş dirhem verilecektir.
- Beş vakitte ezan ve kamet vazîfelerini yapan dört müezzine yevmi sekiz buçuk kıt’a sarf edilecek.
- Surelerinin kıraatinden sonra dua yapan “muarriif’e yevmi bir kıt’a.
- Vakfın mahsulâtını tahrîre mübaşeret eden kâtibe yevmi dört gümüş kıt’a ödenecek.

⁶¹² Bir adamın öz erkek ve kız çocuklarıyla erkek evlâdının erkek ve kız çocukları, evlad-ı butûn mukabilidir. Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 81.

⁶¹³ Çocuklarınızın mirastan payları konusunda Allah size şu emirleri veriyor: Erkek çocuğun payı, kız çocuğun payının iki katıdır. Bk. *Kur’ân Yolu* (Erişim 9 Temmuz 2023), Nisâ 4/11.

- Camiin süpürülmesi ve aydınlatma ve sergileri vesairesine mübaşeret iden iki kimseye yevmi üç gümüş kıt'a ödenecek.
- Senevi sekiz yüz seksen rıtl zeytinyağı alımı için ihtiyaç duyulan meblağı sarf edilecek.
- Her sene resmi ışıklandırma ile beraber hasır ve sergi ve kürsü masraflarına ne kadar tutarsa tutsun kâfi gelecek meblağı sarf edilecek.
- Her sene mihrabın iki tarafına konulacak iki adet balmumu alımı için kâfi meblağ sarf edilecek.
- Mezkûr camide buhur yakmaya mübaşeret eden kişiye yevmi yarım kıt'a, camiin bevvabına yevmi bir kıt'a ödenecek.
- Dört nefer cabiye (tahsildar) yevmi altı buçuk kıt'a sarf edilecek ve bunlardan ikisi ciheti haracıyenin cabisi ve birisi vakfın müsakafatının cabisi diğeri de cabilerinin kâtibi olacaktır⁶¹⁴.
- Hergün camiide Kur'an'dan sureler okuyan on beş kişiye yirmi iki buçuk Osmanlı dirhemi sarf edilecek⁶¹⁵. Okuyan şahıslara cüzleri dağıtan kimseye yevmi bir gümüş kıt'a ödenecek.
- Tekke kilerinin kâtipliğine mübaşeret eden kimseye yevmi iki kıt'a, tekke ahırının bevvablığına mübaşeret eden kimseye yevmi bir kıt'a verilecek⁶¹⁶.
- Mezkûr vakfının tamiratına mübaşeret eden kimseye yevmi bir kıt'a, mezkûr camiin suyunu ısıtma işlerine bakan kimseye yevmi bir kıt'a ödenecek.
- Caminin abdesthanesi ve suyunu ısıtma işlerine bakan (konevî) kimseye yevmi bir kıt'a, ikinci hanın suyunu ısıtma işlerine bakan (konevî) kimseye yevmi bir kıt'a sarf edilecek⁶¹⁷.
- Vakfı mezkûrun tekkesine şeyh olan kişiye yevmi iki buçuk kıt'a.
- Tekkenin kılarcı ve mezkûr mutfığa yevmi iki kıt'a ödenecek.
- İki aşçıya günlük 2,5 kıta harcanacak⁶¹⁸.
- Yemekleri mutfaktan tekkeye nakleden iki nakibe yevmi iki kıt'a, pirinci temizleyen kimseye yevmi yarım kıt'a ödenecek.
- Tekkenin ekmegini yapan iki ekmekçiye yevmi iki kıt'a sarf edilecek.
- Odun bevvabına yevmi bir kıt'a sarf edilecektir.

⁶¹⁴ Bunlardan ikisi kırsal kesimde, özellikle köy ve mezralarda vakfın gelirlerini toplayacak ve her biri 1,5 kıta alacak, birisi ev, han, dükkân gibi kapalı yerlerin kirasını toplayacak ve hizmeti karşılığında günde iki kıt'a alacak. Dördüncüsü, Cabilerin katibi olarak görev yapacak ve günlük 1,5 kıtâ alacak. Detaylı bilgiler için bk. el-Gazzî, *Nehri'z-zeheb fî târihi Halep*, 2/121.

⁶¹⁵ el-Gazzî, 15 kişiye 12 dirhem verildiğini göstermiştir. el-Gazzî, *Nehri'z-zeheb fî târihi Halep*, 2/122.

⁶¹⁶ el-Gazzî, bunun 2 kıt'a verildiğini göstermiştir. el-Gazzî, *Nehri'z-zeheb fî târihi Halep*, 2/122.

⁶¹⁷ el-Gazzî, bunun yarım kıt'a verildiğini göstermiştir. el-Gazzî, *Nehri'z-zeheb fî târihi Halep*, 2/122.

⁶¹⁸ el-Gazzî, bunlardan usta olanına bir buçuk kıt'a ve yardımcısına bir kıt'a verildiğini göstermiştir. el-Gazzî, *Nehri'z-zeheb fî târihi Halep*, 2/122.

- Her gün buğday unundan her biri yetmiş iki dirhem ağırlığında iki yüz altmış pide pişirilecektir.
- Odun için dört hamal parası sarf edilecek ve her bir hamala iki buçuk kıt’a verilecektir.
- Her gün dört okka tuz ve her gün on dört rıtl koyun eti ve Ramazan gecelerinde on rıtl sarf edilecek ve her gün temiz pirinçten sekiz rıtl sarf olunacak ve her gün temiz pirinçten sekiz rıtl saf edilecek ve bu vezinler zamanda câri vezinler olacaktır. Ve mezkûr etten senenin günleri adedi üzere çorba da pişirilecektir.
- Her gün eşek yükünden dört yük odun sarf edilecek⁶¹⁹ ve her gün baharat vesâire yemek güzelleştiren şeylere iki kıt’a sarf edilecek.
- Her cuma gecesinde zamanında câri vezin ile on rıtl pirinç sarf edilip onunla tatlı yapılacak ve her Ramazan gecelerinde câri vezin ile on rıtl temiz pirinç sarf edilip onunla tatlı yapılacak.
- Her gecede mezkûr tatlı yapımı için beş rıtl bal sarf edilecek⁶²⁰ ve safran vesaire muhassinat (tatlandırıcı-baharat) parasına yevmi iki kıt’a sarf edilecek⁶²¹.
- İmaretin hücrelerinden on üç hücreye gelen misafirlere her bir hücreye iki tas yemek ve dört pide ve et sarf olunacak ve her tasa bir kıt’a et konulacak.
- On beş adet hademeye dört pide ve dört kepçe yemek ve iki kıt’a et sarf edilecek. Zikrolunan şerâ’it dünyanın sonuna kadar devam edecek ve zikrolunan masraflardan sonra vakfın malından ve mahsulünden artandan câmi-i şerîfin tamiratına ve bakiyesi cihat ve müsâkkafâtına yüz adet altın sultanî lirası sarf edilecek ve bu meblağ kâfi gelmeyip ziyadeye ihtiyaç hâsıl olduğunda zarûrî ihtiyaç miktarı mezkûr fukaranın cümlesinin ulufesinden alınacaktır. Mumâileyh vâkıf şunu da şart kılmıştır ki mali vakfın fazlasından yirmi adet kişiye yirmi adet dirhemi Osmani sarf edilip onlardan on tanesi Kur’an’ı kerimden müyesser olanı okuyacak, cümlesi sevabını Kurt Bey’in Validesi merhûme Şah Hûbân binti Şadi Paşa’ya hediye edecek.

Ayrıca bu vakfiye şöyle sonlandırılmıştır: “*Bu vakfın tamamı ve tahriri dokuz yüz altmış dokuz senesi başlangıcında vaki olmuştur*”. Zamanla bu şartlar bozuldu ve Halep Hüsreviye vakıflarının çoğu harap oldu ve gider kalemlerinin çoğu ortadan kalktı. Böylece gider kalemleriyle birlikte gelir kalemleri de azalmış ve 1842 yılında bu vakıftan yararlananların sayısı 5 kişiye inmiştir.

⁶¹⁹ Her yükün fiyatı 1.5 kıtâdır. el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/122.

⁶²⁰ el-Gazzî, eşek yükünden iki yük odun sarf edildiğini ve iki yükün fiyatının 2 kıtâ olduğunu söylemiştir. el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/123.

⁶²¹ el-Gazzî, safran parasına yevmi bir kıt’a sarf edildiğini göstermiştir. el-Gazzî, *Nehri’z-zeheb fî târihi Halep*, 2/123.

Halep’teki Hüsrev Paşa vakıflarında çalışan ve maaşlarını alan çok sayıda personel bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan vakfiye, toplam olarak 67 kişiye iş imkânı sağlanmış ve onlara 133 akçe maaş verilmiş olduğunu göstermiştir.

Tablo 4.8. Halep Hüsrev Paşa Vakfının Vakfiyeye Göre Gider Kalemleri (1561).

Vakıf Personeli	Sayısı	Günlük Maaşı (Akçe)
Mütevelli	1	12,5
Müderris	1	25
Talebe	8	8
Hatip	1	2,5
İmam	2	4,5
Kurrâ/Cüzhan	25	37,5
Müezzin	4	8,5
Mu’arrif	1	1
Kâtip	1	4
Kilerci kâtibi	1	2
Ferrâş	2	3
Tütsü yakan	1	0,5
Kapıcı (Bevvâb)	3	3
Câbi	4	6,5
Mu’arrifü’l-eczâ	1	1
Kilerci	1	2
Meremmetci	1	1
Tabâh	2	2,5
Nakîb	1	0,5
Ekmekçi	2	2
Muslukçu	3	3
Şeyh	1	2,5
Toplam	67	133

Vakıf personeli içerisinde en önemli kesimi (toplam 34 kişi) cami ve mescitlerde görev yapan imam, müezzin, mu’arrif, mu’arrifü’l-eczâ, kurrâ (cüzân) ve hatip oluşturuyordu. Ayrıca ferrâş, tütsü yakan, kapıcı (bevvâb), muslukçu ve meremmetçi gibi (toplam 10 kişi) binaların temizlik, güvenlik, aydınlatma ve hizmet işlerinde çalışan personeller mevcuttur. Mütevelli, kâtip, kilerci Kâtibi, câbi gibi (toplam 7 kişi) vakıf yönetici ve görevliler bulunuyordu. Müderris, talebe, tabbâh, ekmekçi, nakîb, Kilerci, şeyh gibi (toplam 16 kişi) eğitim, mutfak gibi işlerde çalışan personeller de vardı⁶²².

⁶²² Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 81; VGMA, *Vakfiye Defteri*, No.583, 150-151.

4.2.10. Halep Evkaf Defterlerinde Vakfın Gelir ve Gider Kalemleri

4.2.10.1. Gelir Kalemleri

1814 yılı Halep Evkaf Müdürlüğü Arşivi sicillerinde toplam 30 gelir kaleminden bahsedilmektedir. Bunların her birinin yıllık geliri tek tek belirtilmiş, sadece Han-ı Kurt Bey diye bilinen yerin yıllık gelirinden bahsedilmemiştir. Bunun da temel nedeni yukarıda belirtildiği üzere Kurt Bey Han’ının Hristiyân taifesinden olan el-Balît ailesine verilmiş olmasıdır. 1814 tarihli Halep Muhasebe sicilinde görüldüğüne göre, Halep içinde yer alan Sûk el-Darb “el-Zerb” ismiyle bilinen çarşıda ve Sarâçhane’de bulunan dükkanları ile Hârim’de yer alan Cîsrü’l-Meksûr, Com nahiyesine bağlı Ayn Kalûs, Cebel-i Sem’ân nahiyesine bağlı Kabtânü’l-Cebel, Hatay coğrafyasında yer alan Bâkize, Kilis kazasına bağlı A’zâz nahiyesinde yer alan Armudluca, Cebbûl nahiyesine bağlı Mellûha ve Dâmân köyleri gibi gelir kalemlerinden bahsedilmekte, ancak bunların her birinin yıllık gelirlerinden bahsedilmemektedir. Burada hem Şûne Kassariyesi hem Kına Hanı hem de üçüncü vakfiyede zikredilen gelir kalemlerinin çoğunun yer almadığı görülmektedir. Bunun sebebi de Halep Vakıflar Müdürlüğü tarafından ya bunların icâreteyn yoluyla kiraya verilmiş ya da satılmış olmasıdır⁶²³.

Tablo 4.9’den de anlaşılacağı üzere, vakfiyesinde mevcut olmayan fakat 1814 yılı muhasebe kaydında zikredilen bazı vakıflar da vardı. Mesela Mesabin Mahallesi Beyluni Sokağında yer alan Beylûnî Kassâriyesinin yıllık geliri 700 guruş, Halep merkezinde “Sûk el-Hammam” ismiyle bilinen mahallede yer alan el-Yeşbekiye Kasâriyesinin yıllık geliri 125 guruş, Dûrû’l-vakıftan 60 guruş, Kurt Bey Hanı yanındaki evden (Dâr) 70 guruş, Hamamü’n-Nehhâsin’den (Hamamü’s-Sitt) 780 guruş, Entâp musakkâfâtından 220 guruş, Entâp’teki Boyahaneden 410 guruş, Kurt Bey Hanı’nın yanındaki dükkanlardan 36 guruş, Kara Kumâş olarak bilinen çarşıda yer alan dükkandan 10 guruş, Tahte’l-Kal’a olarak bilinen yerde bulunan dükkanlardan 40 guruş, Sûkü’n-Nehhâsin Çarşısında yer alan dükkanlardan 36 guruş, Caminin Bostânından 10 guruş, Antakya kazasında yer alan Kuseyr nahiyesine bağlı Sonbâriye⁶²⁴ köyünden 150 guruş, Beytü’l-İfrânci olarak bilinen ev kirasından 8 guruş, el-Kassâb ismiyle bilinen dükkan kirasından 4 guruş, Cemalizâde ismiyle bilinen dükkanın kirasından 1.5 guruş, Atâllah ismiyle bilinen dükkanın kirasından 0.5 guruş ve Halep Sancağı’nın Cebel-i Sem’ân nahiyesine bağlı Haylân köyünde yer alan Haylân

⁶²³ Suriye Devlet Arşivi (SDA), *Muhasebe Defteri*, No. 227, 79.

⁶²⁴ Tarihi Halep Evkaf Defterinde Kuseyr nahiyesine bağlı Sonbâriye köyünün tamamının Halep Hüsreviye’ye vakıf edildiği ifade edilmiştir. Detaylı bilgiler için bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Evkaf Defteri [Ev.d]*, No. 17382, vr.17, 1.

değirmenin (Tâhûn-ı Haylân) kirasından 60 guruş olmak üzere, toplam 2.721 guruş Halep Hüsreviye Vakfına yıllık gelir sağlamıştır.

Tablo 4.9. 1814 Yılı Halep Evkaf Defterine Göre Hüsrev Paşa Vakfının Gelir Kalemleri.

Sayı	Vâridât (Gelirler)	Yıllık Gelirler (Guruş)
1	Mahsulât-ı Kasâriye-i Beylûnî	700
2	Mahsulât-ı Kasâriye-i el-Yeşbekiye	125
3	Mahsulât-ı Han-ı Kurt Bey	-
4	Mahsulât-ı Dûrî'l-vakıf (vakıf evleri)	60
5	Mahsulât-ı Dâr ⁶²⁵ Kurb-ı Hân	70
6	Mahsulât-ı Hamamü'n-Nehhâsin (Hamamü's-Sitt)	780
7	Mahsulât-ı Musakkâfât-ı Entâb	220
8	Mahsulât-ı Boyahane Entâb	410
9	Mahsulât-ı Dekâkin der Sûk el-Darb (el-Zerb)	-
10	Mahsulât-ı Dekâkin Cânib-i Hân	36
11	Mahsulât-ı Dükkân Sûk-ı Kara Kumâş	10
12	Mahsulât-ı Dekâkin Sarâçhane	-
13	Mahsulât-ı Dekâkin Tahte'l-Kal'a	40
14	Mahsulât-ı Dekâkin Sûkü'n-Nehhâsin	36
15	Mahsulât-ı Bostânü'c-Cami	10
16	Mahsulât-ı Karye-i Senbâriye	150
17	Mahsulât-ı Cîsrü'l-Meksûr	-
18	Mahsulât-ı Karye-i Ayn Kalûs	-
19	Mahsulât-ı Karye-i Kabtânü'l-Cebel	-
20	Mahsulât-ı Karye-i Bâkize	-
21	Mahsulât-ı Karye-i Armudluca	-
22	Mahsulât-ı Fedâdin fi Mellûha	-
23	Mahsulât-ı Karye-i Dâmân	-
24	Mahsulât-ı Kurb-ı Heleviyye (el-Heleviyye Medresesi)	-
25	Hıkr-ı Beytül-İfrânci	8
26	Hıkr-ı Dükkân el-Kassâb	4
27	Hıkr-ı Dükkân Cemâlizâde	1.5
28	Hıkr-ı Dükkân Atâllah	0.5
29	Hıkr-ı Dâr el-Kassâb ...	-
30	Hıkr-ı Tâhûn-ı Haylân	60
Toplam		2.721

Halep Hüsreviye Vakfının şartları zamanla bozulmuş, cami ve medrese dışındaki yerler bakımsızlıktan yıkılmıştır. Nitekim 1847 yılının başında vakıftan geriye sadece on kalem gayrimenkul kalmıştı. Ayrıca Kurt Bey Hanı gelir kalemleri arasında yazıldıysa da yıllık gelirinden bahsedilmemiştir⁶²⁶. Bunun sebebi yukarıda bahsedildiği üzere Kurtbey Hanı'nın Hristiyan taifesinden olan el-Balît ailesine verilmiş olmasıdır.

Tablo 4.10'dan anlaşılabacağı üzere, 1847 tarihli Halep Evkaf defterine göre Hüsrev Paşa vakıflarına kalan gelir kalemleri arasında: 1.320 guruş vakfın hamamı icaresi (yukarıda adı geçen Hamamü's-Sitt), 300 guruş Kassâriye-i Beylûnî icaresi, 300

⁶²⁵ Dâr kelimesi çoğulu (Dûr), Arapçada (Beyt/ev) anlamına gelir.

⁶²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı (COA), *Evkaf Defteri [Ev.d]*, No. 11508, 6-7

guruş Kurt Bey Hanı yanındaki Hücreler icaresi, 550 guruş İki mezra icaresi, 300 guruş Azaz ilçesine bağlı Şemarin köyü icaresi, 60 guruş Halep şehrinde bulunan bir dükkânın icaresi, 560 guruş vakfin musakkafatı icaresi ve 14 guruş vakfinin zemin resmi olmak üzere, toplam 3.404 guruş yıllık kira geliri sağlanıyordu⁶²⁷.

Tablo 4.10. 1847 Yılı Muhasebe Kaydında Halep Hüsrev Paşa Vakfının Gelir Kalemleri.

Vâridât (Gelirler)	Yıllık Gelirler (Guruş)
İcâre-i Hamam Vakıf Mezbûr	1.320
İcâre-i Kassâriye-i Beylûnî Vakıf Mezbûr	300
Han-ı Kurt Bey Vakıf Mezbûr	-
İcâre-i Hücrât Der Mahalle-i Mezbûr	300
İcâre-i Mezra Vakıf Mezbûr	350
İcâre-i Karye-i Şemârin Vakıf Mezbûr	300
İcâre-i Mezra Vakıf Mezbûr	200
İcâre-i Dükkan Vakıf Şerif Mezbûr	60
İcâre-i Musakkâfât Vakıf Mezbûr	560
Hıkr-ı Zemin Vakıf Mezbûr	14
Toplam	3.404

Hüsrev Paşa vakfının 1281 (1865) yılı Halep muhasebe kaydında (bk. Tablo 4.11), Ayntâb Sancağı’nın Tell Bâşir nahiyesine bağlı Büğdüz köyünün tamamı Hüsreviye’ye vakfedilmişti. Bu köy Rağib Ağazâde ismiyle bilinen kişiye kiralanmış ve bundan 1865 yılında 975 guruş yıllık kira geliri sağlanmıştı. Kilis kazasına bağlı A’zâz nahiyesinde yer alan Armudluca adlı köyünün 18/24 kırât hissesi Hüsreviye’ye vakfedilmiş ve Cemâlîzâde ismiyle bilinen kişiye kiralarak 1865 yılında 1725 guruş yıllık kira geliri sağlanmıştır. Vakfiyede Antep kazasına bağlı Tel-Höyük adlı köyden bahsedilmemiştir. Belki de o dönemde Hüsrev Paşa’nın varisleri tarafından satın alınarak köyün yarı hissesi Hüsreviye’ye bağışlanmıştır. Bu köy İnâbî Nûr Ağa ismiyle bilinen kişiye kiralanmış ve bundan 1865 yılında 260 guruş yıllık kira geliri sağlanmıştır. 1865 yılında Sülûsân-ı Kıblî adlı mezranın 18/24 kırât hissesinin karşılığında da İnâbî Nûr Ağa ismiyle bilinen kişiye kiralanarak Hüsreviye Vakfına 985 akçe yıllık kira geliri sağlanmıştır. Vakfiyesinde de mevcut olmayan Kuseyr Nahiyesine bağlı Sonbâriye adlı köyün tamamı Hüsrev Paşa’nın varisleri tarafından satın alınarak Halep Hüsreviye’ye vakfedilmiştir. Köşeli ismiyle bilinen kişiye kiralanarak bu köyden 1950 guruş yıllık kira geliri sağlanmıştır. Halep Kazası’nın Cebel-i Sem’ân nahiyesine bağlı Nubl adlı köyünün 16/24 kırât hissesi o dönemde Hüsrev Paşa’nın varisleri tarafından satın alınıp Halep Hüsreviye’ye vakfedilmiştir. Bu köy Tarâbîşizâde ismiyle

⁶²⁷ COA, Ev.d, No. 11508, 6-7.

bilinen kişiye kira verilerek 1865 yılında 150 guruş yıllık kira geliri sağlanmıştır⁶²⁸. 1865 yılı muhasebe kaydından anlaşıldığına göre; toplam 6.045 guruş olan vakıf gelirlerinden şer’î öşrü 1511 guruş ve musakkâfât resmi 139 guruş olmak üzere toplam 1650 guruş ödeme yapılmıştır⁶²⁹.

Tablo 4.11. 1865 Yılı Muhasebe Kaydında Hüsrev Paşa Vakfının Gelir Kalemleri.

Vakf-ı Cami-i Hüsrev Paşa Der Halep Der Zaman-ı Mustafa ve Halil ve Sa’îd Ağa Mütevelliden Vâridât (Gelirler)	Hisse	Yıllık Gelir (Guruş)	Kiracı
Karye-i Büğdüz Der Ayntâb	Tamamı	975	Rağib Ağazâde
Karye-i Armutluca Der A’zâz	1/3	1.725	Cemâlîzâde
Karye-i Tel-Höyük Der Ayntâb	1/5	260	Înâbî Nûr Ağa
Mezra-ı Sülûsân-ı Kıblî Der A’zâz	18/24 kırât	985	Hacı Ahmed Rekibi ve Şariki
Karye-i Sonbâriye Der Kuseyr	Tamamı	1.950	Köşeli
Mezra-ı Bâkize Der Hârim	1/4	-	-
Karye-i Nubl Der Cebel-i Sem’ân	2/3	150	Tarâbîşizâde
Toplam		6.045	

4.2.10.2. Gider Kalemleri

Tablo 4.12’den anlaşılabacağı üzere, 1814 yılı muhasebe kaydında; toplam 2.721 guruş olan vakıf gelirlerinden 240 guruş Müftü’ye, 48 guruş Hatib’e, 140 guruş imama ve kâtib-i sâniye, 54 guruş Gürânîzâde ismiyle bilinen birine, 6 guruş ferrâşa, 360 guruş vakfın mütevellisine, 160 guruş Kavenâtî ismiyle bilinen birine, 42 guruş Şerâbânîzâde ismiyle bilinen birine, 12 guruş Sâlih ismiyle bilinen birine, 12 guruş Deyrîzâde ismiyle bilinen birine, 12 guruş Hüseyinzâde ismiyle bilinen birine, 45 guruş kârî’ye (kûrrâ), 28 guruş imam-ı cami-i kebir’e, 6 guruş Câbirîzâde ismiyle bilinen birine, 4.5 guruş Yassin Efendi el-Gürânî ismiyle bilinen birine, 58.5 guruş iki müezzine, 24 guruş noktacı olana, 72 guruş kâtib-i evvel olana, 30 guruş mütemedü’l-vakıf olana, 59 guruş devlet hazinenin malına (mirî), 30 guruş Adiliyye Caminin su ücretine, 36 guruş Kanâvî ismiyle bilinen kişiye, 48 guruş câbiye, 40 guruş mum yakana (şa’al) ve tevârih imamına, 24 guruş Mükeyyidzâde ismiyle bilinen birine, 27 guruş diğer Sâlih ismiyle bilinen kişiye, 110 guruş zeyit (yağ) ücretine, 20 guruş kanâdîl (kandiller) ücretine, 126 guruş hâdim (hizmetçi) olana, 2.5 guruş ahkâr-ı medfû’e ismiyle bilinen vergiye, 30 guruş hasîr masrafına, 540 guruş tamir-i dâr kurb-ı hân masrafına, 530 guruş Hamamü’n-Nehhâsîn Tamirine, 220 guruş nefis-i cami tamirine, 225 guruş telyis (sıva) Kasâriye-i Beylûnî masrafına, 68 guruş masârif-i kadimeye, 50 guruş resm-i muhasebe

⁶²⁸ COA, Ev.d, No. 17382, vr.17, 1.

⁶²⁹ COA, Ev.d, No. 17382, vr.17, 1.

olana ve 17.5 guruş kalemiyye-i kaydiyye olana sarf edilmiştir. Bunların ücretine ek olarak, cami, tekke ve medresedeki devlet hazinesinin malı (mirî) Hüsreviye Külliyesinin tamirâtı için kullanılmıştır. Bunların yanında, din ve eğitim hizmetleri ile mutfak ve temizlik işleri ile ilgili de yıllık maaş olarak ödenmiştir⁶³⁰.

Tablo 4.12. Halep Evkaf Müdürlüğü Arşivi’ndeki Vakfın Gider Kalemleri (1814).

İhrâcât (Giderler)	Guruş
Müftü Efendi	240
Hatip	48
İmam ve Kâtib-i Sâni	140
Gürânizâde	54
Şerâbânizâde	42
Sâlih	39
Deyrîzâde	12
Hüseynzâde	12
Kârî (kûrrâ)	45
İmam-i Cami-i Kebir	28
Câbirîzâde	6
Yassin Efendi el-Gürânî	4.5
İki Müezzin	58.5
Noktacı	24
Kâtib-i Evvel	72
Mütemedü’l-vakıf	30
Mirî	59
Maktu-ı mâ’ li-cam-i Adiliyye	30
Kanâvî	36
Câbî	48
Şa’al ve İmamü’t-Tevârih	40
Mükeyyid Zâde	24
Zeyit (yağ)	110
Kanâdil.... (kandiller)	20
Hâdim (hizmetçi)	126
Ahkâr-ı medfû’e ... (ödenen vergisi)	2.5
Hasır	30
Tamir-i Dâr Kurb-ı Hân	540
Tamir-i Hamamü’n-Nehhâsîn	530
Tamir-i nefis-i Cami ve	220
Telyis (sıva) Kasâriye-i Beylûnî	225
Masârif-i Kadime	68
Resm-i Muhasebe	50
Kalemiye-i Kaydiyye	17.5
Toplam	3.031

Halep Hüsrev Paşa Vakfının 1847 Yılı Muhasebe Kaydında Halep kazası içinde yer alan 10 vakıftan 9’unun vakıf görevleri ve ücret miktarları kaydedilmiştir. Mesela 1847 yılı muhasebe kayıtlarından anlaşıldığına göre; toplam 3.404 guruş olan vakıf

⁶³⁰ SDA, *Muhasebe Defteri*, No. 227, 79.

gelirlerinden 240 gurusş müderrise, 58 gurusş Gürânîzâde ismiyle bilinen birine, 36 gurusş Şeyh Abdurrahman Şerabânî’ye, 24 gurusş makber olana, 6 gurusş ferrâşa, 360 gurusş vakfın mütevellisine, 160 gurusş Kavenâtî ismiyle bilinen birine, 136 gurusş Mahmud Efendi ismiyle bilinen birine ve 34 gurusş da müfettiş-i edeb olan kişiye yıllık maaş olarak ödenmiştir. Buna ilavetten gider olarak 1975 gurusş da musakkâfât tamirine sarf edilmiştir⁶³¹.

Tablo 4.13. Halep Hüsrev Paşa Vakfının Gider Kalemleri (1847).

Masârifât (Giderler)	Yıllık Maaşı (Gurusş)
Vazife-i Müderris	240
Vazife-i Gürânîzâde	54
Vazife-i Makber ⁶³²	24
Vazife-i (ferrâş)	6
Vazife-i Gürânîzâde	4
Vazife-i Şerabânî ⁶³³	36
Vazife-i Müteveli	360
Vazife-i Kanavâtî ⁶³⁴	160
Vazife-i	136
Amel-i İhsâ-ı Müfettiş-i Edeb	34
Toplam	1.054

4.2.11. Halep Hüsreviye Külliyesi’nin Mimari Özellikleri ve Şu Anki Durumu

Hüsreviye Külliyesi, Halep’te inşa edilen Osmanlı tarzındaki ilk yapıdır. Planı ve yapısal sistemi bakımından Halep’teki dini yapı mimarisinde bir devrim niteliğindedir. Külliye, Osmanlı mimari üslubunu yansıtmakta (Şekil 4.7) ve toplam yüzölçümü 5 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Merkezî bir bütünlük arz etmesi için külliyei oluşturan yapı gruplarının etrafı parmaklıklarla ve alçak duvarlarla çevrelenmiştir⁶³⁵.

Hüsreviye Cami’nin avlusu, doğu ve batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avlunun ortasında dairesel bir havuz bulunmaktadır. Revak sadece kuzey cephedeki on sütunla desteklenen sivri kemerlerden oluşmaktadır. Kuzey revak eksenindeki kemer, kırma çatı ile taçlandırılmış ve buraya bir kitabe yerleştirilmiştir (Şekil 4.8). Kuzey

⁶³¹ COA, *Ev.d*, No. 11508, 6-7.

⁶³² Makber kelimesi Türkçede “gömme yeri, mezar” anlamına gelir. Kökeni Arapça *kabr* kökünden gelen makbar veya makbara مقبر/مقبرة “gömme yeri, mezar” kelimesidir. Luggat, “Osmanlıca Türkçe Sözlüğü”, Erişim 13 Temmuz 2023.

⁶³³ Şeyh Abdurrahman Şerabânî’ye aittir. Bk. COA, *Ev.d*, No. 11687, 24/1.

⁶³⁴ Kanavât kelimesi tekili kanâtır ve yeraltına döşenmiş olan künkleri ifade eder. Yunanca *Kannavos* kökünden gelen kanavâtî “su kanalları” demektir. Arapçada Kanavâtî قنواتي kelimesi tortu ve toz ile tıkanmadığından emin olmak için su yollarını aylık ve yıllık olarak denetleyen kişidir. Luggat, “Osmanlıca Türkçe Sözlüğü”, Erişim 13 Temmuz 2023.

⁶³⁵ Çakar, “16. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi”, 70.

revak çapraz tonozlarla örtülüdür. Bu cephede bir kapı ve pencere vardır. Burası medrese kısmının öğrenci hücreleridir. Avlunun doğu cephesi sade ve demir şebekeli bir pencere ve bir kapı şeklinde tekrar eden bir form yansıtır. Bu cephenin ekseninde basık yuvarlak kemerli ve merdivenli bir giriş bulunmaktadır⁶³⁶. Avlu için 3 basit kapı bulunmaktadır. Doğru kapısından merdivenle okula inilir ve batıdaki kapı öğrencilerin ana giriş kapısıdır. Kuzey kapısı ise kapalıdır⁶³⁷.

Avlunun kuzeyinde bulunan medrese, kubbeli ve her biri avluya açılan on odadan oluşmaktadır. Cami ve medrese planlama açısından birbirlerini tamamlar niteliktedir. Avlunun batısındaki yapı ise sekiz küçük kubbe ile örtülü üç odadan oluşmaktadır. Bu bölüm, külliye'nin mutfağıdır. Avluda yer alan şadırvan, klasik Osmanlı izlerini taşımaktadır⁶³⁸. Külliye'nin ortasında tek kubbeli olarak inşa edilen cami, erken dönem Osmanlı üslup özelliklerini taşımaktadır. Cami hariminin önünde beş kemerli bir revak yer alır (Şekil 4.9). Son cemaat yeri olarak kullanılan bu revak, harimden daha geniştir. İki küçük kubbeli ve küp şeklindeki tekke, camiye bitişiktir. Caminin önündeki kemerler, altı adet mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Buradaki kemerler, siyah ve beyaz taşlardan yapılmış ve merkez çıkıntının az yüksek kubbesi hariç tutulursa, çıkıntılı kısmı birbirinin aynısı olan küçük kubbelerle örtülmüştür. Simetrik olarak dışa uzanan revak cephesi dört pencerelidir. Yine bu cephede duvara oyulmuş mihrap şeklinde iki hücre bulunmaktadır. Buradaki pencerelerin etrafı çiniyle süslenmiştir. İbadet mekânına geçilen ve kemerli kısmın tam ortasında bulunan giriş kapısı, birbirine geçmeli siyah ve beyaz taşlarla yapılmıştır. Kapının üstünde Arapça bir kitabe yer almaktadır (Şekil 4.10). Taçkapının yanındaki pencerenin üzerindeki sivri kemerli bölümde de bir kitabe yer alır (Şekil 4.11).

Halep Hüsreviye Camii harimi, kareye yakın dikkörtgen planlıdır. Güney duvarın merkezinde mihrap bulunur. İçindeki mihrap çok zengin süslemelere sahiptir. Mihrabın alınlığında bitki bezemeli bir taç bulunmaktadır. Bu tacın hemen altında iki kitabe yer alır (Şekil 4.12-4.13). Yüksek minberinde ve hatibin oturduğu yerin üstünde konik bir kubbesi vardır. Minber kapısının üstünde bir kitabe bulunmaktadır (Şekil 4.14).

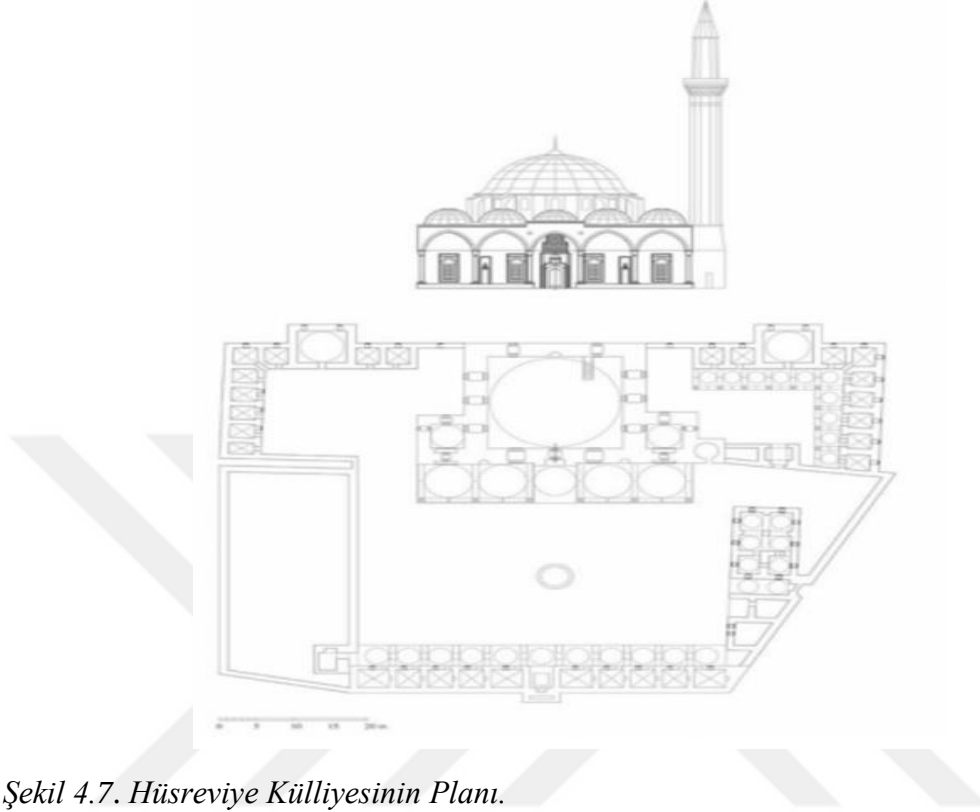
Suriye'deki son savaş sırasında, 2012-2016 yılları arasında sıcak ateş hatlarından biri olan eski Halep şehri ciddi şekilde tahrip edildi. Buna binaen birçok tarihî bina ve çarşı tamamen veya kısmen yıkıldı. İlm-i şer'i öğrencileriyle dolup taşan Hüsreviye Medresesi, bölgede çıkan çatışmalarda defalarca hasar gördü. Bu hasarlardan en önemlileri, medresenin doğu girişinin tamamen yıkılmış olması (Şekil 4.15) ve avlunun bahçesinin de tamamen tahrip olmasıdır (Şekil 4.16). Cami de tamamen yıkılmış, geriye

⁶³⁶ Tekin, *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*, 106-107.

⁶³⁷ Osman, *Halep, Kilis ve Gaziantep'teki Tarihi Eser ve Abideler*, 67.

⁶³⁸ Tekin, *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*, 107.

sadece harabe kalmıştır (Şekil 4.17). Ayrıca avlunun kuzeyindeki revak da yıkımdan kurtulamamıştır. 6 Şubat Kahramanmaraş depreminden sonra da büyük bir bölümü daha yıkılmış, geriye sadece küçük bir kısmı kalmıştır (Şekil 4.18).

Şekil 4.7. Hücreviye Külliyesinin Planı.

Dil : Arapça

Ölçü : 105x65 cm.

Durumu : İyi

Okuma :

- 1 في بيوت أذن الله أن ترفع و يذكر فيها اسمه
- 2 يسبح له فيها بالغدو و الأصال رجال
- 3 سنة 1326

Tercüme:

1- (Bu kandil) bir takım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir.

2- Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder.⁶³⁹

3- Sene 1326.

Şekil 4.8. Avlunun Kuzey Revağının Merkezindeki Kitabe.

⁶³⁹ Kur'ân Yolu (Erişim 11 Ağustos 2023), Nûr Suresi 24/36.

Şekil 4.9. Hüsreviye Camiinin Kuzey Cephe Görünümü ve Son Cemaat Yeri.

Dil : Arapça

Ölçü : 103x44 cm.

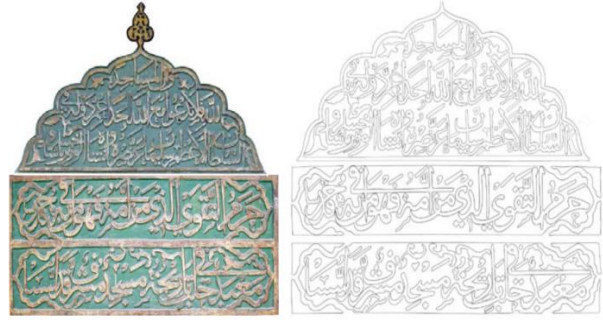
Durumu : Tam

Okuma :

- 1- وأن المساجد
- 2- فلا تدعوا مع الله أحداً. عمر في دولة
- 3- السلطان الأعظم سليمان عز نصره وأنشأه الوزير
- خسرو باشا
- 4- حرم التقوى الذي من أمه فهو في أمن به قد حرسا
- 5- معبد في حلب تاريخه مسجد مشرف قد أسسا

Tercüme:

Mescidler şüphesiz Allah’ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın⁶⁴⁰, Ammara fi devleti’s-Sultan el-âzam Süleyman azze nasrahü ve inşahü el-vezir Hüsrev Paşa.

Şekil 4.10. Halep Hüsreviye Camiinin Taçkapısındaki Kitabe.

⁶⁴⁰ Kur’ân Yolu (Erişim 10 Ağustos 2023), Cin Suresi 72/18.

Dil : Arapça

Ölçü : 67x26 cm.

Durumu : Tam

Okuma :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ, لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ, مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

Tercüme:

Bismillahirrahmanirrahim, Lailahe
İllallah, Muhammeden Resullulah.

Şekil 4.11. Taçkapının Yanındaki Pencerenin Üzerindeki Kitabe.

Dil : Arapça

Ölçü : 92x31 cm.

Durumu : Tam

Okuma :

لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ حَقًّا

Tercüme:

Lailahe İlallah, Muhammeden Resulullah
Hakken.

Şekil 4.12. Hüsreviye Camiinin Mihrabında Yer Alan Kitabe.

Dil : Arapça

Ölçü : 30x25 cm.

Durumu : Tam

Okuma :

و ما جعلنا القبلة التي كنت عليها إلا لنعلم، من يتبع الرسول ممن، ينقلب على
عقبه، و إن كانت لكبيرة، إلا على الذين هدى الله، و ما كان الله ليضيع إيمانكم.

Tercüme:

İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönen ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah, sizin imamınızı asla zayıf edecek değildir. Zira Allah, insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir⁶⁴¹.

Şekil 4.13. Hüsreviye Camiinin Mihrabında Yer Alan İkinci Kitabe.

⁶⁴¹ Kur’ân Yolu (Erişim 11 Ağustos 2023), Bakara Sûresi 2/143.

Dil : Arapça

Ölçü : 110x12 cm.

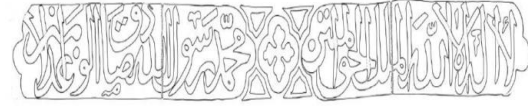
Durumu : Tam

Okuma :

لا إله إلا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله صادق الوعد الأمين.

Tercüme:

Lailahe İlallah, el-Melik el-Hakk el-Mübin,
Muhammeden Resulullah, Sâdık el-Vaad el-
Amin.

Şekil 4.14. Hüsreviye Camiinin Minberinde Yer Alan Kitabe.

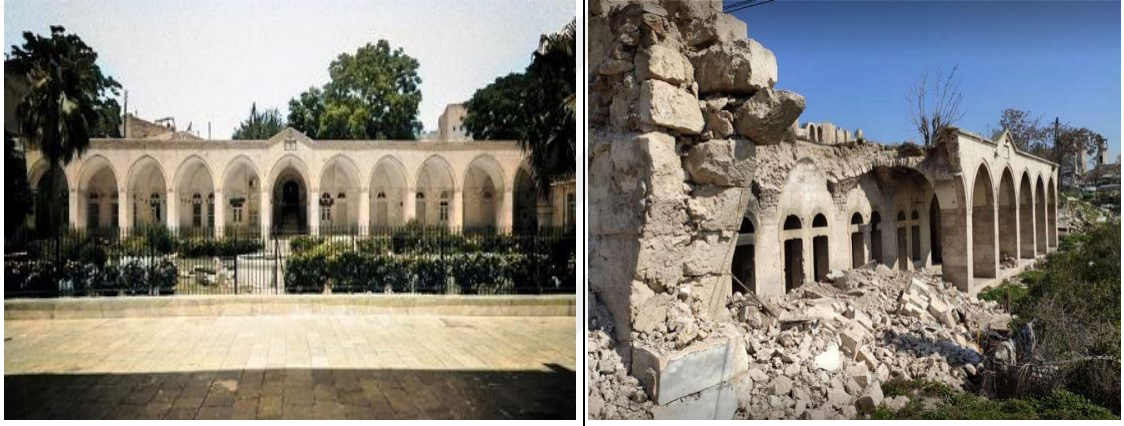
Şekil 4.15. Hüsreviye Külliyesinin Doğu Ana Kapısı.

Şekil 4.16. Hüsreviye Külliyesi, Avlu.

Şekil 4.17. Hüseyin Külliyesi, Camii.

Şekil 4.18. Hüseyin Külliyesi, Kuzey Revak.

4.3. Kahire’deki Hüsrev Paşa Sebili ve Sıbyan Mektebi

4.3.1. Kahire’deki Hüsrev Paşa Sebilinin Konumu

Hüsrev Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’ın kendi devrindeki vezirlerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman, Hadım Süleyman Paşa’yı Mısır’daki birinci valiliği sırasında İstanbul’a çağırıp Hindistan seferine serdar tayin etmiştir. Hadım Süleyman Paşa’nın Mısır valiliğindeki görevinde olmadığı sıralarda, 941 (1535) yılında Hüsrev Paşa Mısır valisi olarak atanmıştır⁶⁴². Bu yapı Kahire’nin Nehassin semtindeki es-Salih Necmeddin

⁶⁴² Abdullah Atia Abdulhafız, *Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari etkileşimler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 177.

Türbesi çıkıntısının güney cephesine bitişiktir ve Kalavun Kampüsü’nün tam karşısında yer almaktadır⁶⁴³.

4.3.2. Kahire’deki Hüsrev Paşa Sebiline İnşası

Sebil, genellikle iki kattan oluşmaktadır. Birinci katı yer altındadır ve sebili besleyen suyu depolamak için kullanılan bu bölüme sarnıç da denir. İkinci kat ise yol seviyesinde, pencereci bir odadır. Bu sebilin içinde mermer şadırvan vardır. Bunun böyle olmasının iki faydası vardır: 1- İçme suyunu soğutmak 2- Suyu varsa pisliklerinden arındırmak⁶⁴⁴.

Hüsrev Paşa Kahire’deki valilik vazifesinde, Şubat 1535’ten Kasım 1536’ya kadar yaklaşık bir yıl on ay kalmıştır⁶⁴⁵. Bu görevde kısa bir süre kalmasına rağmen Kahire’de Osmanlı devri valisi olarak ilk bağımsız sebili yaptırmıştır. “Sebilküttâb veya Hüsrev Paşa sebili” denilen bu sebil, Kahire’de Osmanlı döneminde yaptırılan ilk sebidir. Bu sebil Memlûk sebilleri tarzında olup yapının yol seviyesinde iki pencereci bir oda, altında bir sarnıç ve üstünde bir sıbyan mektebi (Şekil 4.19) vardır⁶⁴⁶. Dikdörtgen şeklinde yapılmış ve iki cephe olan bu sebil kesme taştan imal edilmiştir. Sebilin ana cephesinde Hüsrev Paşa’nın ismini, lakaplarını ve inşa tarihi olan 942 (1535) yılını içeren bir kitabe vardır⁶⁴⁷.

4.3.3. Kahire’deki Hüsrev Paşa Sebiline Mimari Özellikleri

Sebilin süslemelerle kaplı, birbirine aynen benzeyen iki cephesi vardır. Bunlar kuzey batı ve kuzey doğu cepheleridir. Sebilin inşa tarihi ile Hüsrev Paşa’nın adı ve soyadı pencerenin altına dizilen mermerlere yazılmıştır. Kuzey batı cephesini, dikdörtgen şeklinde ve bakırdan iki oluğu olan bir pencere ortalamaktadır. Üst bölümünde ise, ortasında “Allah” yazısı (Şekil 4.20) olan iç içe geçmiş ve düzensiz hendesî şekiller vardır⁶⁴⁸.

Su penceresinin önüne su bardakları koymak için, sokağın yükselişi nedeniyle yerle aynı seviyede olan üç taş ayaklı bir mermer parçası sonradan yerleştirilmiştir. Su penceresinin üstünde mermerle kaplı düz parçalar bulunmakta ve bu mermerlerin üst

⁶⁴³ Nilüfer Bayatlı, “Mısır’da Osmanlı Sebilleri”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi* 64 (Temmuz 1999), 45; Abdulfazıl, *Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari etkileşimler*, 177.

⁶⁴⁴ Mahmud Hamed el-Hüseyni, *Kahire’de Osmanlı Sebilleri 1517-1798* (Kahire: Medbüli Kütüphanesi, 2008), 20.

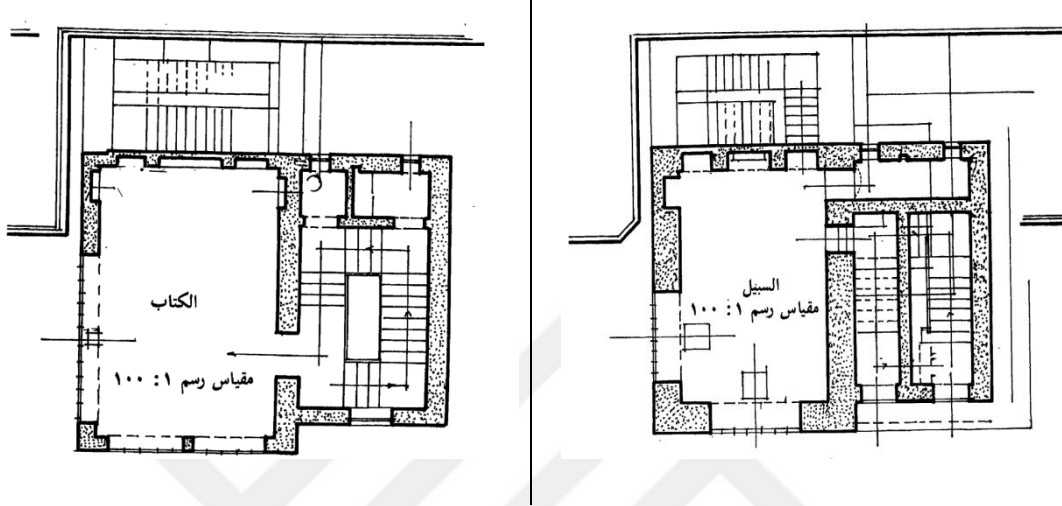
⁶⁴⁵ Kurtoğlu, “Hadım Süleyman Paşa’nın Mektupları”, 59; Abdülazîz, *Ravzatü’l-ebrâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, 48), 425; Muhtar Paşa, *el-Tevfikât el-ilhâmiyye*, 471.

⁶⁴⁶ el-Hüseyni, *Kahire’de Osmanlı Sebilleri*, 122.

⁶⁴⁷ Abdulfazıl, *Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari etkileşimler*, 177.

⁶⁴⁸ el-Hüseyni, *Kahire’de Osmanlı Sebilleri*, 122.

kısmını yatay şekilde, karşılıklı sıralar halinde kabartmalı bitki yaprakları süslemektedir. Bunların yanında dörtgen ve dikdörtgen şeklinde boşluk bulunmaktadır. Bunların içinde yıldız tabak gibi hendesî şekiller veya arabesk tarzı basit bitki şekilleri çok itinalı bir biçimde işlenmiştir. Bunlar yukarıdan sülüs hattıyla kitabe (Şekil 4.21) içeren uzantı bir şerit halinde sebilin kuzey-batı ve kuzey-doğu cephelerini süslemektedir⁶⁴⁹.

Şekil 4.19. Hüsrev Paşa Sebili ve Mektebin Yatay Krokisi, Mahmud Hamed el-Hüseyni, Kahire Arkeolojik Dairesi, 1903.

Şekil 4.20. Kahire'deki Hüsrev Paşa Sebilinin Kuzey Batı Cephesi.

⁶⁴⁹ Bayatlı, Mısır'da Osmanlı Sebilleri, 45; el-Hüseyni, *Kahire'de Osmanlı Sebilleri*, 122-123.

Dil : Arapça

Durumu : Tam

Okuma :

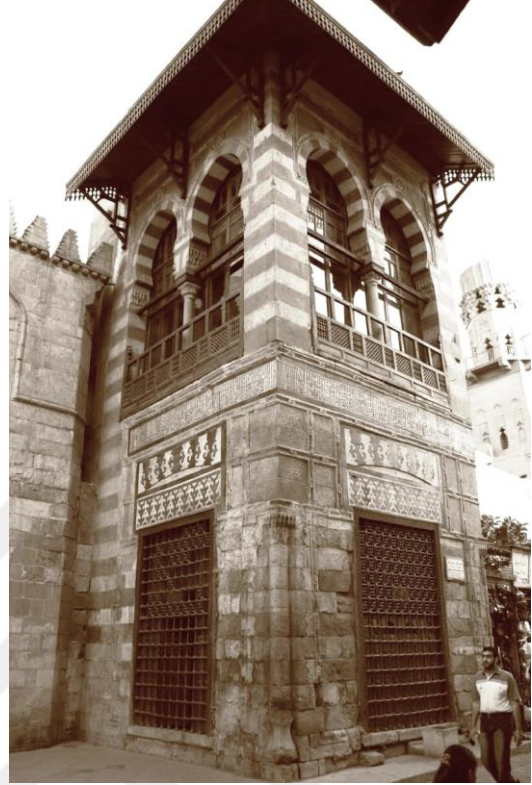
1-أمر بإنشاء هذا السبيل المبرور إغتنام الثواب و الأجور في أيام
مولانا الإمام الشريف ظل الله الوريث الخنكار الأعظم مالك
رقاب الأمم ملك ملوك العرب و العجم السلطان سليمان خان
بن السلطان بايزيد خان بن عثمان خلد الله ملكه و سلطانه
وأدام أيامه

2-منشئ هذا السبيل مولانا الباشا الأعظم و الكافل المفخم مدير
مصالح الأمم ناظم منازم العالم خسرو باشا كافل الديار
المصرية و الأقطار الحجازية غفر الله له و لمن دعا له
بالمغفرة بمحمد وآله وكان الفراغ من ذلك في شهر جمادى
الآخر سنة اثنان وأربعين وتسعمائة من الهجرة النبوية.

Tercüme:

1-Emre bi-inşâ’i hezâ’s-Sebil el-Mebrûr
iğtinâmü’s-sevâb vel ücûr fî eyyam Mevlâna el-
İmâmü’ş-Şerif zillü’a-Allah el-Varif el-Hûnkârü’l-
Azam mâlik rikâbü’l-ümem melik mülûk el-Arab
vel Acem es-Sultan Süleyman Hân bin es-Sultan
Beyazid Hân bin Osman hallede’l-Allahü mülkihi
ve sultânihî ve adâme eyyâmuhü

2-Münşi’ hezâ’s-Sebil Mevlâna el-Paşa el-Azam
vel Kâfilî el-müfahham müdir-i masâlihî’l-ümem
nâzim menâzimi’l-âlem Hüsrev Paşa kâfilî’ed-
Diyârî’l-Masriyye vel-aktârü’l-Hicâziyye ğafera
Allahü lehü ve li-men de’â lehü bil-mağfira bi-
Muhammed ve Âlihî ve kâne el-ferâġü min zâlik fî
şehr-i Cemazeyilahir sene isnân ve erbe’in ve
tes’imie mine’l-Hicre en-Nebeviyye.

Şekil 4.21. Kahire’deki Hüsrev Paşa Sebilinin Kuzey-batı ve Kuzey-doğu Cephelerinde Yer Alan Kitabe.

4.4. İstanbul’daki Hüsrev Paşa Türbesi

4.4.1. İstanbul’daki Hüsrev Paşa Türbesinin Konumu

Türbe İstanbul’un Fatih İlçesinde, Yenibahçe Mahallesinde, kendi adının verildiği sokakta, Bâlî Paşa Camiinin karşısında yer almaktadır⁶⁵⁰, Fatih Belediyesi’nin 2008 yılında aldığı bir kararla, birkaç mahalle, tek bir mahallede birleştirilerek Hüsrev Paşa Türbesi’nin bulunduğu mahallenin “Yenibahçe” olan ismi, Akşemsettin Mahallesi

⁶⁵⁰ İbrahim Ateş–Sadi Bayram–Mehmet Narince, *Mimar Sinan ve Dönemi* (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989), 221.

olarak yeniden adlandırılmıştır⁶⁵¹. Bu yapı Bâlî Paşa ve Hoca Efendi sokaklarının köşesinde bulunmaktadır⁶⁵².

Tablo 4.14. İstanbul Hüsrev Paşa Türbesi Konumu.

Mahalle Adı	Ada No.	Parsel No.
Akşemsettin Mahallesi. Hüsrev Paşa Sokağında Bali Paşa Camiinin karşısı.	2076	34

4.4.2. İstanbul’daki Hüsrev Paşa Türbesinin İnşası

Deli Hüsrev Paşa’nın talebiyle Mimar Sinan’ın tasarlamış olduğu bu türbe, Mimar Sinan’ın en güzel eserleri arasındadır. Osmanlı devlet adamlarının türbeleri içinde en süslü ve muhteşem olanlarından biridir. Bu türbe 1542 yılında, yani Hüsrev Paşa’nın 1544 tarihindeki vefatından önce yapılmıştır⁶⁵³.

Ayrıca Hüsrev Paşa türbesinin yanında, Yenibahçe mahallesinde yer alan aynı vezirin yaptırdığı bir çarşının bulunduğu bilinmektedir. Yine aynı mahallede Hüsrev Paşa-yı Atik adında bir mektep vardı. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, 947 (1540-41) tarihinde yapılmış olan Yenibahçe’nin yakınındaki Hüsrev Paşa-yı Atik Mektebi’nden bahsetmekte ve manzum kitâbesini vermektedir: “(Mekteb-i Hüsrev Paşa-yı Atik) Yenibahçe’de kurbundadır. İzz ü ikbâl ile Hüsrev Pâşâ, Mektebi yaptı ede Hak bâkî, Dedi bir kâmil ol dem târîhini, Dâr-ı tahsîl-i kelâm-ı bâkî, sene 947”⁶⁵⁴. Evliya Çelebi, Aksaray semtinde yer alan “Hüsrev Paşa-yı Atik” isimli bir camiden de söz eder⁶⁵⁵. Bunlardan türbe dışındakiler zamanla yok olmuştur.

4.4.3. İstanbul’daki Hüsrev Paşa Türbesinin Mimari Özellikleri

Hüsrev Paşa Türbesi, uzunlukları 4.20 m olan sekizgen bir plana sahiptir ve kesilmiş küfekî taştan yapılmıştır (Şekil 4.22). Kapısının bulunduğu cephe dışında her iki tarafta bir alt ve üst pencere bulunmaktadır. Pencere derin kavan silmeli kitabelerle çevrilidir. Kemer köşelikleri Rumeli oymaları ile tezyin edilmiştir. Köşelerdeki çok kenarlı sütunlar, saçaklardaki üç sıra mukarnas ile birleşmektedir. Saçaklarda her kenarının ortasındaki daha yüksek olan üç adet Rumî oymalı taç yer

⁶⁵¹ İsmâ İğus, “Mimaride Ölümün Sonsuz Öznesi Olma: (Deli) Hüsrev Paşa Türbesi”, *İstanbul Degisi Art Sanat Dergisi* 16(2021), 288.

⁶⁵² Ekrem Hakkı Ayverdi, “Hüsrev Paşa Türbesi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 1(1955), 31.

⁶⁵³ Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, 35; Günay Paksoy, “Hüsrev Paşa Türbesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayınları, 1994), 4/110.

⁶⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İBB Atatürk Kitaplığı, 201), 1/ 319.

⁶⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İBB Atatürk Kitaplığı, 201), 1/ 309

almaktadır. Kubbe kasnağı yüksektir ve geometrik kabartmalarla süslenmiştir. Kasnağın saçağı da kavallı silmeler ve Rumeli işi dendanlarla çevrilidir⁶⁵⁶.

İnce işlenmiş türbenin giriş kapısına iki basamaklı bir merdivenden sonra hafif derin bir divanı geçip ulaşılmaktadır. Kapı basittir ve ahşaptan yapılmıştır. Daha önce ahşap revağın bulunduğu cephe, kırmızı-beyaz iki renkli taştan yapılmıştır. Kapı kemerinin üstünde tek satır olarak “Mezar-ı Hüsrev Paşa rahmetullah-ı aleyh” ibaresi bulunmaktadır. Sonra iki satır olarak sülüs hattıyla 952 (1545) tarihli süslü bir kitabe mevcuttur (Şekil 4.23). Son olarak Hüsrev Paşa Türbesi çok sayıda yangına maruz kalmış, 1950 yılında onarılan türbenin oyma süslemesi aşınmış ve ihmal nedeniyle içi harap olmuştur. Hüsrev Paşa’nın sandukası ise orada değildir (Şekil 4.24). Hüsrev Paşa Türbesi’nin bahçesinde çeşitli tarihler taşıyan mezarlar bulunmaktadır (Şekil 4.25). Ayrıca Hüsrev Paşa Tekkesi adıyla bilinen Rifai tekkesinin son şeyhinin babasının yattığı sade bir türbe de bulunmaktadır⁶⁵⁷.

Şekil 4.22. İstanbul’daki Hüsrev Paşa Türbesi.

⁶⁵⁶ Burcu Şalikoğlu, *Tarihi Peyzaj Restorasyonu: İstanbul’dan 2 Örnek* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 85.

⁶⁵⁷ Paksoy, “Hüsrev Paşa Türbesi”, 4/110.

Dil : Osmanlıca

Durum : Tam

Okuma :

- 1- مزار خسرو باشا رحمة الله عليه.
 - 2- حق قیامتده عنایتا یلسون, مصطفی آکه شفاعت ایلسون.
 - 3- ایشدنلر دیدیلر تاریخنی, دائم الله آکه رحمت ایلسون 952.
- Tercüme⁶⁵⁸:

- 1- Mezâr-ı Hüsrev Paşa, Rahmetu'llâhi aleyh.
- 2- Hak kıyametde inâyet bilüb, Mustafa ana şefaât eylesün.
- 3- İşidenler didiler tarihini, Dâim Allah ana rahmet eylesün 952.

Şekil 4.23. Hüsrev Paşa Türbesi, Giriş Kapısının Üstündeki Kitabe.

Şekil 4.24. Hüsrev Paşa Türbesinin İçinden Görünümü.

Şekil 4.25. Hüsrev Paşa Türbesinin Bahçesinde Yer Alan Kabirlerin Görünümü.

⁶⁵⁸ Şalikoğlu, *Tarihi Peyzaj Restorasyonu: İstanbul'dan 2 Örnek*, 85.

5. SONUÇ

Sokullu ailesi, Osmanlı Devleti'ne sadakat ve özveriyle hizmet eden birçok devlet adamı yetiştirmiştir, bu da onlara Osmanlı Devleti'nde yüksek rütbelere ulaşma imkânı sağlamıştır. Bu aileden öne çıkan isimlerden biri, en yüksek mertebeye sahip olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dır. Bu araştırmada, bu aileden benzersiz bir başka kişilik olan Hüsrev Paşa'yı ele aldık; o, Sokullu ailesinden saraya giren ilk birey olup devlette yüksek mevkilerde görev almıştır. Bu ilginç ve isyankâr kişilik, devlet hayatının daha başlangıcında saray hizmetini bırakmış, devlet memurlarını ve Yahudi tüccarları soyguna uğratmaya başlamıştır; çünkü devletten adil bir pay almadığını düşünmüştür. Daha sonra, devlet hizmetindeki siyasi kariyeri boyunca, birkaç eyaletteki valilik görevinden yaptığı hatalar nedeniyle görevinden alındığı görülmüştür. Ardından, padişah etrafındaki bazı devlet adamlarının aracılığıyla affedilmiş ve üç kez Anadolu eyaletine atanmıştır. Bu durum, çalıştığı eyaletlerdeki tutarsız ve değişken doğasını gösterir ve belki de bu nedenle "Deli" lakabını almıştır.

Hüsrev Paşa, soy olarak Bosna taraflarında "Kalmunik" ismiyle meşhur olan kabiledendir. II. Selim (1566-1574), döneminin meşhur vezirlerinden Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyidir. Çoğu Osmanlı kaynağı, Hüsrev Paşa'nın kardeşi Lala Mustafa'dan bahsederken, onun Sokullu ailesine mensup olduğunu ve Sadrazam olan Sokullu Mehmed Paşa'nın da Deli Hüsrev Paşa'nın akrabası olduğunu belirtir. Hüsrev Paşa'nın zevcesi, Sivas beylerbeyi Şadi Paşa'nın kızı Şahhûbân'dır. Bu evlilikten, Şehzade II. Selim'e eşlik eden (musahib olan) Kurt Bey ve Bosna'daki zeamet üzerinde yaşayan Mustafa Ağa isimli iki erkek çocuk dünyaya gelmiştir.

Onun ruh halinin deli ve dalgalı olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne olağanüstü hizmetler sunmuştur. Bu hizmetler, çağdaşı olan Yavuz Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiştir. Bu padişahlar yaptığı söz konusu hizmetler nedeniyle onu onurlandırmış ve yüksek görevler vermişlerdir. Değişik zamanlarda, büyük hatalarına rağmen affedildi ve diğer akranları gibi görevden alınmadı. Bu durum, sultanların dirayeti ve cesareti kadar Hüsrev Paşa'nın da işine olan bağlılığına ve Osmanlı Devleti'ne olan derin sadakatine duyduğu hayranlığı göstermektedir. Hüsrev Paşa, Osmanlı Devleti'nde ikinci vezir rütbesine ulaştı; eğer bazı rakipleri ona tuzak kurmasaydı, sadrazamlık makamına yükselebilirdi. Hayatına Osmanlı sarayında bir çaşnigirbaşı olarak başladı.

Deli Hüsrev Paşa'nın tarih sahnesinde görünürlüğü 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı ile olmuştur. Bu muharebe esnasında Hüsrev Paşa'nın gösterdiği gayret neticesinde, Yavuz Sultan Selim onu paşa rütbesine terfi ettirerek Zeynel Paşa'nın yerine Karaman beylerbeyliği ile mükâfatlandırmıştır. 1515 yılında Bıyıklı Mehmet Paşa'ya destek sağlaması amacıyla, o dönemde Karaman beylerbeyi olan Hüsrev Paşa Diyarbakır'ı Safevilerden korumak üzere görevlendirilmesi talimatı verilmiştir. Hüsrev

Paşa, görevine çıkarken Kızılbaşların kontrolünde bulunan Harput Kalesi'ni ele geçirmiştir. Hüsrev Paşa, Safevilerle karşılaşmak amacıyla Eski-Koçhisar mevkinde toplanan Bıyıklı Mehmet Paşa'nın ordusuna katılmıştır. Yine Karaman beylerbeyi olarak Hüsrev Paşa, Mercidâbık Muharebesi'nde Yavuz Sultan Selim'in komutasındaki Osmanlı ordusunun sağ kanadında görev almıştır. Bu savaşın ardından Kızılbaşların veziri Çaban Bey bir miktar asker ile Bağdat'a geldiğinde, Yavuz Sultan Selim Diyarbakır'ı korumak amacıyla Şehsüvaroğlu Ali Bey'i ve Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı bölgeye göndermiştir.

Deli Hüsrev Paşa, 1520'de Bozoklu Celâl diye bilinen Kızılbaş Şah Velî ve ertesi yılki Canberdi Gazâlî ayaklanmalarının bastırılmasında görev almıştır. 1521 yılının başlarında Anadolu beylerbeyliğine getirilmiştir.

1521 yılının Aralık ayının son günlerinde Bıyıklı Mehmed Paşa'nın vefatıyla boşalan Diyarbakır beylerbeyliğine atanmıştır. Daha sonra 1526'da Anadolu'da çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Diyarbakır'da 1531 yılının başlarına kadar görev yapan Deli Hüsrev Paşa'ya verilen emirler neticesinde, Osmanlı'ya sığınan Safevî Azerbaycan valisi Ulama Paşa'ya her konuda yardımcı olması ve tabi olması gerekirken ona karşı bazı hatalar işlemiştir. Bu kusurlar nedeniyle de valilik görevinden alınmıştır. 1532 yılının ilk aylarında İstanbul'a giden Hüsrev Paşa devlet ekâbirlerinin himmetiyle affolunup ikinci defa Anadolu beylerbeyliğine getirilmiştir. Aynı yıl 30.000 kişilik kuvvetiyle Kanûnî Sultan Süleyman ile birlikte Alman seferine katıldı. Dönüş yolunda Belgrad yakınlarında 14 Ekim 1532 tarihinde divan kurularak bu seferde gösterdiği çabalarına karşılık olarak Anadolu beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya hilat giydirilerek Halep beylerbeyliği verilmiştir. Deli Hüsrev Paşa, 1534 yılında İrakeyn seferi sırasında gösterdiği gayreti neticesinde de Şam beylerbeyliğine atanmıştır.

Kânuni Sultan Süleyman, 1 Aralık 1534 tarihinde Bağdat'a girdikten sonra Hüsrev Paşa'ya vezirlik unvanı verilmiş ve kendisi Mısır valisi olarak atanmıştır. Deli Hüsrev Paşa, Mısır'da valilik yaptığı sırada selefi Hadim Süleyman Paşa'nın yıllık sekiz yük irsaliyesini on iki yüke çıkarmış, Kanuni de bu ziyade miktarın halktan haksız toplanan vergilerle olabileceği endişesiyle kuşkulandı. Bu sebeple Kanuni Sultan Süleyman, Hüsrev Paşa'yı İstanbul'a çağırarak gönderdiği fazla akçe miktarının sebebini bizzat sormuştur. Bu olay sonucunda Hüsrev Paşa, suçlu bulunmamakla birlikte Mısır'daki görevinden alınmıştır. Hüsrev Paşa Mısır meselesindeki hatasının ikabını görmüşse de Padişah'ın etrafındaki bazı devlet adamları vasıtasıyla üçüncü defa affolunarak 1537 yılının başında üçüncü defa Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Ertesi yıl da Rumeli beylerbeyliğine terfi edilmiş ve bu yıl içinde Kanuni Sultan Süleyman ile Boğdan seferine katılmıştır. Hüsrev Paşa, 1538 yılının Kasım ayında Andrea Doria'nın eline geçen Nova Kalesi'nin geri alınması amacıyla komutan olarak görev yapmıştır. 1541 yılında Ferdinand, büyük bir ordu ile Budin'i kuşattığı sırada

Padişah, hemen karadan Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı ve vezir Sofu Mehmed Paşa'yı 3.320 askeriyle birlikte gönderecektir. Onların yardımına 100-150 gemi ile denizden Barbaros Hayreddin'i öncü kuvvetler olarak Budin'e göndermiştir. Bu sefer sırasında Hüsrev Paşa, Şikloş ve İstolni Belgrad kalelerinin 1543 yılındaki fetihlerinde önemli rol oynamıştır.

Bu arada Hadım Süleyman Paşa vezîriâzam olarak görev yaparken, Rüstem Paşa da ikinci vezir olarak atanmıştı. Bir rivayete göre, ikinci vezirlik makamında Hüsrev Paşa, üçüncü vezirlikte ise Rüstem Paşa bulunmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşa'nın entrikaları nedeniyle bir divan toplantısında Hüsrev Paşa, Hadım Süleyman Paşa'ya suikast girişiminde bulunmuştur. Bu vaka, Hüsrev Paşa'nın Mısır'daki görevi süresince, Mısır hazinesini Süleyman Paşa'nın hizmetlerine kıyasla yüzde 50 oranında artırması ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum, iki paşa arasında gizli bir çekişmenin başlangıcı olmuştur. Hüsrev Paşa, Sadrazamlık pozisyonundaki tek rakibi olan Süleyman Paşa'nın dürüstlüğüne meydan okuma girişiminde bulunmuştur. İki paşa arasındaki bu gerilim, Sultan'ın damadı olan üçüncü vezir tarafından, Kanuni'nin eşi olan kayınvalidesinin yardımıyla bir fitne yaratmak için istismar edilmiştir. Bu da her iki paşanın görevlerinden alınmasına ve Rüstem Paşa'nın Sadrazam olarak atanmasına yol açmıştır. Bu olayın tesiriyle, Hüsrev Paşa yiyecek ve içecekten kesildikten bir hafta sonra yaklaşık 50 yaşındayken öldü.

Deli Hüsrev Paşa görev yaptığı Diyarbakır, Halep, Mısır ve İstanbul gibi vilayetlerde, kendi adını taşıyan vakıflar (medreseler, camiler, mektepler, hanlar, çarşılar) kurmuştur. Diyarbakır'da Hüsrev Paşa, 1521-1528 yılları arasında ilk olarak bir medrese inşa ettirmiştir. Bu medreseye yapıldığı ilk yıllarda "Hüsrev Paşa Camii veya Hüsreviye Medresesi" denildiği tespit edilmiştir. Bu yapı, bir caminin yanı sıra, medrese ve tekke de ihtiva eden bir külliye özelliğini taşıyordu. Fakat bu külliye günümüze sadece cami ve medrese ulaşmıştır. Söz konusu medresenin müderrisliğini ilk yıllarda Kara Dede, Muslihiddin Lâri ve Taceddin Efendi gibi müderrislerin yaptığı tespit edilmiştir. Hüsrev Paşa'nın bu hayri eserlerinin Vakfiyesi dönemin kaynaklarında bulunmuştur. Bu defterde, Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır'da bulunan vakıflarının gelir ve giderleri teferruatlı olarak mevcuttur. Bunların her birinin yıllık geliri ve gideri tek tek belirtilmiştir. 1540 tarihli Tapu Tahrir Defterinde, 30 gelir kaleminden bahsedilmiştir. Bunların vakfa sağladığı toplam menfaat 1540 yılında 222.966 akçeydi. Vakfa gelir sağlayan kaynakların %93'ü Diyarbakır şehri içinden, kalan %7'lik kısmı ise Diyarbakır şehrinin dışından gelmiştir. Diyarbakır Hüsreviye Medresesi'nde tedrise günlük 50 akçe tahsis edilmiştir. Müderrise tahsis edilen bu miktar medresenin, Telvîh Ellili bir medrese olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Hüsrev Paşa, Halep'te görev yaptığı sırada, kendi adını taşıyan bir külliye inşa etmeye başlamıştır. Halep Hüsreviye Külliyesi, Halep kentindeki ilk Osmanlı yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu külliye, Mimar Sinan tarafından

tasarlanmıştır. 1545 yılında Deli Hüsrev Paşa'nın talimatları doğrultusunda, kölesi Furûh Bin Abdülmenân er-Rûmî tarafından yaptırılmaya başlanmış, Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra tamamlanmıştır. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilmiş olan Halep Hüsreviye Külliyesinin 1561 tarihli vakfiyesi de tespit edilmiştir. Bu vakfiyeye göre, Deli Hüsrev Paşa ve kardeşi Lala Mustafa Paşa, Halep'in içindeki ve dışındaki sayısız akaratı Hüsreviye'ye bağışlamışlardır. Bu vakfiyede, 100'den fazla gelir kaleminden bahsedilmiştir. Bunların her birinin yıllık geliri ve gideri tek tek belirtilmiştir. 1561 tarihli vakfiyeye göre, Halep Hüsrev Paşa Vakfının işlerinde istihdam edilmiş toplam 67 personel vazife yapıyordu. Bunlara vakıf gelirinden günlük 133 akçe ücret takdir edilmiştir. Halep Hüsreviye Medresesinde vazife yapan bir müderris sekiz öğrenci grubuna ders veriyordu. Bu öğrenciler eğitimini tamamlayınca yine sekiz kişiden oluşan başka bir grup onların yerini alıyordu. Medresenin ilk müderrisi 1567 yılında vefat eden ve daha çok Dede Cöngi, Kara Dede ve Dede Halife lakaplarıyla tanınan Kemalüddin İbrahim adlı biriydi. Halep Hüsreviye Külliyesi'nin şartları zamanla bozulmuş, cami ve medrese dışındaki yerler bakımsızlıktan yıkılmıştır. Ayrıca, Suriye'deki rejimin saldırılarından dolayı Hüsreviye Medresesi, defalarca hasara uğramıştır.

Hüsrev Paşa Mısır'da valilik yaparken (Şubat 1535-Kasım 1536), Osmanlı dönemindeki Kahire'de bir vali olarak ilk bağımsız sebili yaptırmıştır. “Sebil-küttâb veya Hüsrev Paşa sebili” olarak isimlendirilen bu sebil, Kahire'de Osmanlı döneminde yaptırılan ilk sebildir. Bu sebil Memlûk sebilleri tarzında olup yapının yol seviyesinde iki pencerele bir oda, altında bir sarnıç ve üstünde de bir sıbyan mektebi vardır. Sebilin ana cephesinde, Hüsrev Paşa'nın ismi, unvanları ve inşa tarihini 942 (1535) olduğunu içeren bir kitabe yer almaktadır.

Daha önce bahsedildiği gibi, Hüsrev Paşa azil meselesi ile ilgili çok üzüntü duymuş ve bir hafta sonra hasretlik içinde vefat etmiştir. Kendisi, İstanbul'un Yenibahçe mahallesinde bulunan türbesine defnedilmiştir. Türbe, Hüsrev Paşa'nın 1545 yılındaki vefatından önce, 1542 yılında inşa edilmiş ve Deli Hüsrev Paşa'nın talebi doğrultusunda Mimar Sinan tarafından tasarlanmıştır.

KAYNAKLAR**ARŞİV VESİKALARI:****T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)**

- 1.Cevdet Evkafı (C.EV): 2317/47.
- 2.Dahiliye Nazâretî (İD): 37-2/24.
- 3.Evkaf Defteri (Ev.d): 11508; 11687; 15201; 17382.
- 4.Gaziantep Şer'îye Sicili (GŞS): 53 [MF 1765].
- 5.Mufassal Tahrir Defteri (TD): 397; 454.
6. Mühimme Defteri (A.DVNSMHM.d): 2/1193.
- 7.Topkapı Saray Arşivi (TS.MA.e): No. 358/1, Gömlek No.812/1; No. 358/2, 812/2; No. 358/3, 812/3; No. 358/4, 812/4; No. 358/6, 812/6; No. 7115/1, Gömlek No. 813/31; No. 3295/1, Gömlek No. 592/14; No. 8943/1, Gömlek No. 881/40; No. 8946/1, Gömlek No. 881/43; No. 7105, Gömlek No. 813/21; No. 8177/1, Gömlek No. 857/29; No. 7691/1, Kömlek No. 851/54.
- 8.Cevdet Maarifi (C.MF): 2909/59.
- 9.Tapu Tahrir Defteri (TTD): 200, 310.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

- 1.Hurufat Defteri (HD): 1085.
- 2.Vakfiye Defterleri: 230; 583.

SURİYE ARŞİVİ

- 1.Suriye Devlet Arşivi-Şam (SDA): 227.

KAYNAK ESERLER

- Âlî, Mustafa. *Künhül Ahbar*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4225, 1b-501a.
- Ârif Çelebi, Fethullah. *Süleymannâme*. nşr. Esin Atıl. Washington: Library Of Congress, 1986.
- b. Mehmed, Mehmed. *Nuhbetüt-tevarih vel ahbar*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 6, 1-166.
- Bin Tolûn, Şemseddin Muhammed Es-Sâlihî Ed-Dimaşkî. *İ'lâmü'l-verâ bimen vullîye nâiben mine'l-et râk bi-Dimaşki's-Şam el-Kübrâ*. thk. Muhammed Ahmed Duhmân. Dimaşk: Dârül Fikir, 3. Basım, 1404/1984.

- Bostânzâde, Mustafa b. Mehmed (Bostân Çelebi). *Gazevât-ı Sultan Süleyman*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3317, 1b-174a.
- Celâlzade, Koca Nişancı Mustafa Çelebi. *Tabakâtü'l-memâlik fi deracâtî'l-mesâlik*. İstanbul: Nadir Kitâp Kütüphanesi, 5997, 1b-418a.
- Celâlzâde, Mustafa Çelebi. *Selîmnâme*. nşr. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Danişmend, İsmail Hamî. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1948.
- El-Gazzî, Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed el-Bâlî el-Halebî. *Nehri'z-zeheb fi târîhi Halep*. 2 Cilt. Halep: Mârûnîyye Matbaası, 1345/1926.
- Et-Tabbah, Muhammed Ragıb İbnü Mahmûd İbnü Haşim el-Halebî. *İ'lâmü'n-nübela fi-tarihi Halep eş-şehbâ*. 3 Cilt. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1951.
- Feridun Bey. *Münşeâtü's-selatîn*. 1 Cilt. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 16, 3-626.
- Hammer, Atâ Bey. *Tarih*. 5 Cilt. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 128, 4-382.
- Hoca Sâdeddin Efendi. *Tacü't-tevârih*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 103, 3-619.
- İbn Şeddad, İzzeddin Muhammad b. Ali b. İbrahim. *Ela'lâk'ul-hatira fi zikr-i ümerâ'iş-şam ve'l-cezire*. thk. Yahya Zekeriye Abbara. Dimeşk: kültür Bakanlığı yayınları, 1991.
- İbn Zünbül, Ahmed b. Ebi'l-Hasan Alî b. Nûriddîn Ahmed er-Remmâl el-Mahallî eş-Şâfiî. *Vâkı'atü's-sultân el-Gavri ma'a Selim el-Ossmânî*. thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Mısır kitaplarının genel heyeti yayınları, 2. Basım, 1997.
- İbnü'l Hanbelî, Radiyyüddin İbnü Muhammed İbnü İbrahim el-Halebî. *Dürrü'l-habeb fi tarihi a'yâni Haleb*. thk. M. Hamad Fahuri – Yahya Zekeriye Abbara. 2 Cilt. Dimaşk: Kültür Bakanlığı yayınları, 1972.
- İbnü'l-Vekil, Yusuf el-Mellevani. *Tuhfetü'l-ahbâb*. thk. Muhammed el-Şiştâvî. Kahire: Dârü'l-afâk el-Arabiyye, 1999.
- Kara Çelebîzâde, Abdülazîz Efendi. *Ravzatü'l-ebrar*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 48, 3-637.
- Kâtip Çelebi. *Tuhfetü'l-kibâr*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1238, 58, 3-166.
- Lütfi Efendi, Ahmed. *Lütfi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6299, 4-456.
- Matrakçı Nasûh. *(Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen) Târîh-i Âl-i Osmân*. ed. Afyoncu Erhan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Matrakçı Nasûh. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*. nşr. Hüseyin G. Yurdaydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Muhtar Paşa, Muhammed. *el-Tevfikât el-ilhâmiyye*. New York: Elmer Holmes Bobst Library, 1311. 1-752.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Sahâifu'l-ahbâr fi vekâyi'u'l-a'sâr*. 3 Cilt. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 67, 3-750.

- Nev'i Zâde, Mecdî Mehmed Efendi. *Hadîkatü'l-hakâik fî tekmileti's-şakâik*. haz. Abdulkadir Özcan. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Çağrı Yayınları, 1989.
- Osmanzade, Ahmed Tâib. *Hadîkatü'l-vüzerâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ceride-i Havâdis-i Matbaası, 41714, 3-133.
- Peçevî, İbrâhim. *Tarih-i Peçevi*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6308, 1-504.
- Peçevî, İbrâhim. *Tarih-i Peçevi*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Halil Edhem, 6309, 3-487.
- Salname-i vilayet-i Halep*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1303/1886.
- Solakzâde, Mehmed Efendi. *Tarih*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 158, 3-773.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 66320, 3-906.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 2 Cilt. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 1240, 3-442.

SEYAHATNAMELER

- Evliya Çelebi. *Seyahatname*. 1 Cilt. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, 201, 28-674.
- Evliya Çelebi. *Seyahatname*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 66320, 4/3-432.
- Evliya Çelebi. *Seyahatname*. nşr. Seyit Ali Kahrman. 9 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2011.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- Abdulhafız, Abdullah Atia. *Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari etkileşimler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Abdülrezak, Mansur. *Halep Şehrinde Genel Hamamları*. Kahire: Arap Maârif Mektebi, 2014.
- Ateş, İbrahim vd. *Mimar Sinan ve Dönemi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989.
- Aykal, Fatma Demet vd. "*Diyarbakır'daki Tarihi Üç Handa Pencere Boşluklarının Doğal Aydınlatma Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*". Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Avcı, Ali Haydar. *Osmanlı Gizli Tarihinde Pîr Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri*. Ankara: Barış Kitap, 2016.
- Alaaddin Aköz, XVI. Asırda Lârende (Karaman) Kazâsı. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Aköz, Alaaddin vd. "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne ilhakı ve sonrasında çıkan isyanlar". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 153 (Aralık 2004), 41-50.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. "Hüsrev Paşa Türbesi". *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 1 (1955), 31-38.

- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*. 1 Cilt. İstanbul: İFAV Yayınları, 2005.
- Bayatlı, Nilüfer. "Mısır'da Osmanlı Sebilleri". *Tarih ve Medeniyet Dergisi* 64 (Temmuz 1999), 42-45.
- Bayram, Kayhan. "Medrese Geleneğinin Kurumsal Yapısının Günümüze Yansıyan Bir Örneği Olarak "Tillo Medresesi"". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1, 143-171.
- Beysanoğlu, Şevket. *Anıtları ve Kirabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlular'dan Cumhuriyet'e Kadar*. 2 Cilt. Diyarbakır: Tanıtma Yayınları, 1996.
- Beysanoğlu, Şevket. *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi yayını, 1963.
- Bizbirlik, Alpay. *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Bilge, Sadık Müfit. "Karaman Eyâleti'nin Tarihî Coğrafyası ve İdarî Taksimatı (XV - XVIII. Yüzyıllar)". *International Review of Turkish Studies* 1/1 (Bahar 2011), 50-66.
- Çakar, Enver. "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 41/1 (Haziran 2014), 67-95.
- Çakar, Enver. "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1989), 84-107.
- Çavuş, Sinan. *Süleymanname, Tarih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol Belgrad*. İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı ve İstanbul Araştırma Merkezi, 1998.
- Çınar, Hüseyin. "Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri". *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 40 (Aralık 2013), 33-53.
- Dağlar, Mehmet. "Ulama Sultan-ı Tekelü ve Osmanlı Devleti'ne İlticası". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi / International Journal of Historical Researches* 1/1 (Mart/March 2016), 184-185.
- Egli, Ernst. *Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan*. çev. İbrahim Ataç. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.
- el-Jasser, Lemia. "Evkâf'üt-Tekkiye el-Hüsreviyye fi Haleb", *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu'na sunulan Bildiri*. Halep: Mektebetü'l-Vakfiyye yayınları, 2009.
- el-Jasser, Lemia. *Halep şehrinde medreseler mimarisinin gelişimi (1337-1918)*. Halep: Halep Üniversitesi, Arap Bilimsel Miras Enstitüsü, Yükseklikisans Tezi, 1998.
- el-Esedî, Hayreddin. *Halep Ansiklopedisi*. 6 Cilt. Halep: Halep Üniversitesi Yayınları, 1985.
- el-Hüseynî, Mahmud Hamed. *Kahire'de Osmanlı Sebilleri 1517-1798*. Kahire: Medbüli Kütüphanesi, 2008.

- el-Rifâi, Muhammed Beşşar. *Halep'teki Hüsreviyye Camii ile Saraybosna'daki Hüsreviyye Camii arasında karşılaştırmalı bir çalışma*. PDF: Nâşiri yayınları, 2013.
- Emecen, Feridun. *Süleyman el-kanuni Sultanü'l-berreyin vel-bahreyin*. çev. Faruk Kemal - Cemal Ahmed. Kahire: Darü'l-Nil, 2014.
- Erdoğan, M. Akif. "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/1 (2014), 167-187.
- Erdogdu, M. Akif. "Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı". *The Journal Of Ottoman Studies* 12 (1992). 425-430.
- Gelibolulu, Mustafa Âli. *Hâlâtü'l-kâhire Mine'l-âdâti'z-zâhire*. Sad. Orhan Şaik Gökyay. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Göde, Kemal. *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Grammont, J. L. Bacqué. "Divane Hüsrev Paşa'nın Su-i İstimallerine Dair Bir Rapor", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, ed. Osman Okyar - Halil İnalçık. 75-77. Ankara: Hacettepe Üniversitesi yayınları, 1980.
- Grammont, J. L. Bacqué. "Études Turco-Asiatiqes, XV. Cinq Lettres De Hüsrev Paşa, Beylerbey Du Diyârbekir (1522-1532)". *Journal Asiatique* 29/3-4 (1991), 240-265.
- Grammont, J. L. Bacqué. "Khosrew Pasha". *EI2 Encyclopaedia Of Islam*. 5 Cilt. Leiden: Encyclopédie de l'Islam yayınları, 1979.
- Grammont, J. L. Bacqué. "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa". *Rocznik Orientalistyczny* 41/1 (1979), 21-55.
- Guboğlu, Mihail. "Kanunî Sultan Süleymanın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M. 945 H.)". *Belleten* 50/198 (Aralık 1986), 727-806.
- Haspolat, Yusuf Kenan. *Diyarbakır Camileri*. 2 Cilt. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 1. Basım, 2014.
- Haspolat, Yusuf Kenan. "Diyarbakır Medreseleri, Tekke, Zaviye ve Taziye Evleri". *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (2015).
- Haydar Çelebi. *Haydar Çelebi Ruznâmesi (Tercüman 1001 Temel Eser 73)*. Haz. yavuz senemoğlu. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 182.
- Hinz, Walther. *Measures and Weights in the Islamic world*. çev. Kamil el-Asali. 1 Cilt. Amman: Ürdün Üniversitesi Yayınları, 1970.
- İğus, İsmâ. "Mimaride Ölümün Sonsuz Öznesi Olma: (Deli) Hüsrev Paşa Türbesi". *İstanbul Degisi Art Sanat Dergisi* 16 (2021), 285-328.
- İlhan, M. Mehdi. "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar". *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 14 (1983), 46-113.

- Işık, Mustafa. XVI. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetinde Budin. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Imamoviç, Mustafa. *Boşnakların Tarihi*. çev. Hüseyin Gül-Cenita Özgüner. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018.
- İzgöer, Ahmet Zeki (ed.). *Diyarbakır Şeriiye Sicilleri Âmid Mahkemesi 3709, 3712 Numaralı Defterler*. 2 Cilt. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Eylül 2013.
- Kafesçioğlu, Çiğdem. *In The Image of Rûm: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus, Muqarnas An Annual on The Visual Culture of Islamic World*. 16 Cilt. Leiden: Brill, 1999.
- Kalhussein, Omar. *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Karaca, Nursel. "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Medreseleri". *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*. ed. İrfan Yıldız. 371-388. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği yayınları, 2011.
- Karaca, Nursel. "Osmanlı Dönemi Diyarbakır Hanları Üzerine Bir İnceleme". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2014), 68-89.
- Kılıç, Remzi. "Kanunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler". *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Bahar 99), 115-131.
- Konyar, Basrı. *Diyarbakır Yıllığı*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1936.
- Kuran, Aptullah. *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı yayınları, 1986.
- Kürkman, Garo. *Anadolu Ağırılık ve Ölçüleri*. İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2003.
- Kurtoğlu, Fevzi. "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı". *Belleten* 4/13 (1940), 54-87.
- Marcinkowski, M. Ismail. *Measures And Weights in the Islamic world*. Kualalumpur: International Institute of Islamic thought And Civilization (ISTAC), 2003.
- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books, with the University of Chicago Press, 2011.
- Örs, Derya. *Hadikatü'l-hakâik fî tekmeleti's-şakâik, Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. haz. Suat Donuk. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Osman, Najwa. *Osmanlı devri motifleri (nakışları) üzerine araştırma Halep vilayetinde Binalar ve mezar taşları*. Halep: Halep vakıflar müdürlüğü yayınları, 2010.
- Osman, Necva. *Halep, Kilis ve Gaziantep'teki Tarihi Eser ve Abideler*. Halep: Halep Üniversitesi, Suriye ve Türkiye Bölgesel İşbirliği programı, 2009.
- Özakbaş, Ayşe. "Hürrem Sultan". *Tarih Dergisi* 36 (Temmuz 2011), 347-402.

- Pekol, Fatih. *Zirki Beylikleri ve Beyleri Tarihi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Qadir, Hemn Mohammed. “Bir Şehir İki Devlet: Osmanlı Ve Safevi Kışkacında Bağdat (XVI-XVII. Yüzyıllar)”. *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 21 (2019), 219-232.
- Raymond, Andre. *el-Avasim el-arabiyye imâratühâ ve umrânuhâ fî el-fetratü'l-osmaniyye*. çev. Kasım Tuvyir. Dimeşk: Darul-Macd, 1986.
- Sakaoğlu, Necdet. *Süleyman Hurrem ve Diğerleri: Bir Dönemin Gerçek Hikayesi*. İstanbul: NTV Tarih Yayınları, Nisan 2012.
- Sarıcaoğlu, Fikret. *Akkoyunlu Karakoyunlu ve Safevîler Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Tarih Lisans Programı.
- Sarıçiçek, Sertaç. *Safevîler Döneminde İran'da Avşarlar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Seslikaya, Ali. *Yavuz Sultan Selim'in sefer menzilhâmeleri*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2014.
- Sönmez, Zeki. *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*. nşr. Zeki Sönmez. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Sözen, Metin. *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1971.
- Sungur, Çetin. *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Şalikoğlu, Burcu. *Tarihi Peyzaj Restorasyonu: İstanbul'dan 2 Örnek*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Tahir, Borsalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 1 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Tan, Bünyamin. “Ali Cevâd'ın Celâli Âbâza Mehmed Paşa Biyografisi”. *Külliyyat-Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 2 (Ağustos 2017), 57-81.
- Tekin, Kemal Hakan. *Halep'te Osmanlı İzleri (1516-1918)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 1. Basım, 2014.
- Tekin, Kemal Hakan. *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Aralık 2008.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Mukarnas Geometri Orantı*. Diyarbakır: Kültür ve Sanat Yayınları, 1996.
- Turan, Şerafettin. “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”. *TTK Belleten* 22/88 (1958), 551-593.
- Ünal, M. Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 13. Basım, 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Watenpaugh, Heghnar Zeitlian. *Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experiences in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*. 33 Cilt. Leiden: Brill, 2004.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi. *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1961.

ANSIKLOPEDİ, SÖZLÜKLER VE İNTERNET SİTELERİ

Afyoncu, Erhan. “Rüstem Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/288-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Afyoncu, Erhan. “Sokullu Mehmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/354-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Afyoncu, Erhan. “Sokullu Mehmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/354-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ağırakça, Ahmet. “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/4-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Akgündüz, Ahmet. “Dede Cöngi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/76-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Akgündüz, Ahmet. “İcâreteyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/389-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aktepe, M. Münir. “Ahmed Lütfi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Aykut, Nezihi. “Bostân Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/308. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Başar, Fahmeddin. “Malkoçoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/537-538. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Başar, Fahmeddin. “Mustafa Çelebi, Düzme (ö. 825/1422)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/292-293. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Bostan, İdris. “Preveze Deniz Muharebesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/343-345. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Bostan, İdris. “Birecik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/187-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bozkurt, Nebi. “Mücâvir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/444-445. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Davıd, Geza. İstolni Belgrad, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/405-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Emecen, Feridun. “Bennâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/458-459. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Emecen, Feridun. “Canbirdi Gazâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Emecen, Feridun. “İrakeyn Seferi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/116-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Emecen, Feridun. “Kara Ahmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/357-358. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Emecen, Feridun. “Mercidabık Muharebesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/174-176. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Eyice, Semavi. “Bedesten”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/302-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Eyice, Semavi. “Hüsreviyye Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Eyice, Semavi. “Hüsrev Paşa Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/45-46. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fodor, Pal. “Tabur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Genç, Mehmed. “Mukâta'a”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/129-132. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Gökyay, Orhan Şaik. “Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/36-40. Ankara: TDV yayınları, 2002.
- Google. *Google Earth*. 03 Ekim 2023.
- Göyünç, Nejat. “Diyarbakır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/469-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Göyünç, Nejat. “Hâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Fersah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/412. İstanbul: TDV yayınları, 1995.
- Hancz, Erika. “Peçuylu İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/216-218. (İstanbul: TDV yayınları, 2007).
- İbşirli, Mehmet. “Câbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/529-530. İstanbul: TDV yayınları, 1992.
- İlgürel, Mücteba. “Celâli İsyanları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/252-257. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İlhan, M. Mehdi. “Bıyıklı Mehmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/116-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kallek, Cengiz. “Feddân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/293-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

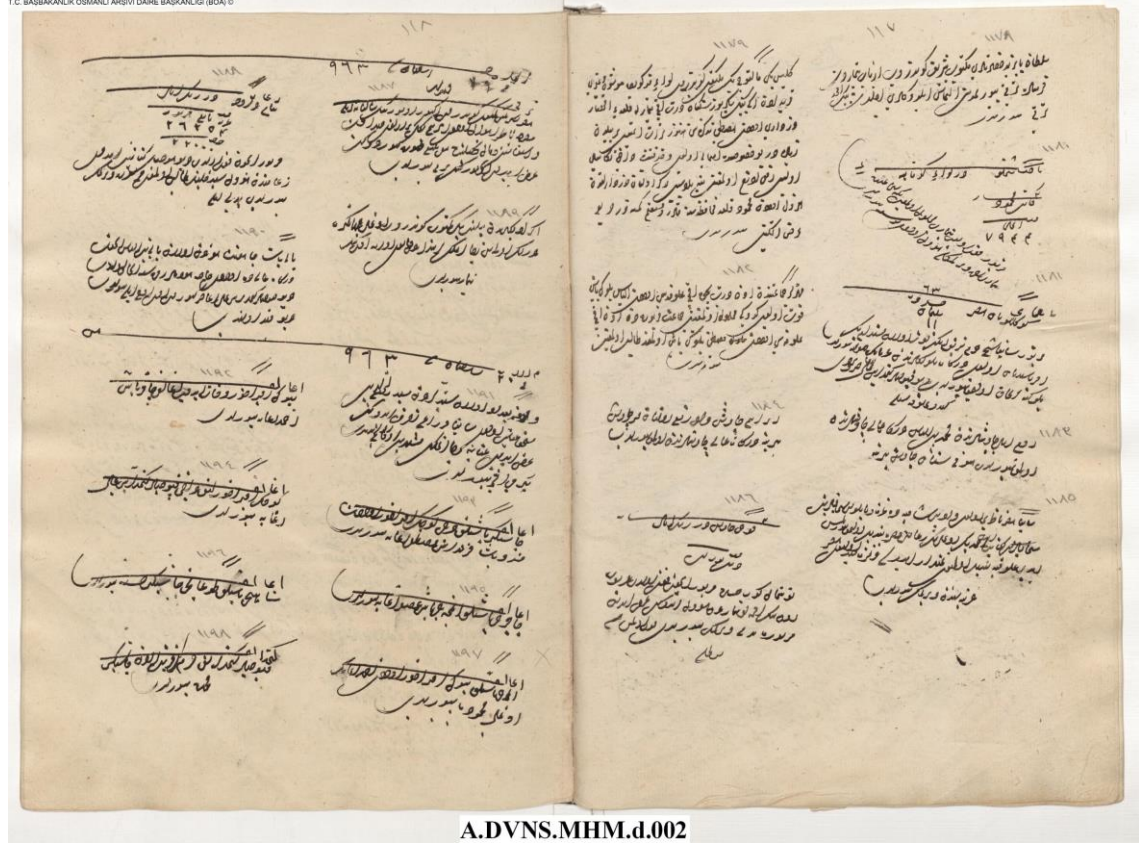
- Kallek, Cengiz. “keyl”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/567-570. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Kallek, Cengiz. “Kırât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/437-438. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Kallek, Cengiz. “Men”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/105-107. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kallek, Cengiz. “Okka”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kavas, Ahmet. “İbn Tolun, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kaya, Nevzat. “Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/381-383. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kılıç, Hulusi. “Lârî, Muslihuddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/103-104. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kur’ân Yolu*. Erişim 10 Ağustos 2023.
- Kütükoğlu, Bekir. “Âli Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kütükoğlu, Bekir. “Lala Mustafa Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/73-74. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Luglat. “Osmanlıca Türkçe Sözlüğü”. Erişim 13 Temmuz 2023.
- Masters, Bruce. “Halep”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Moacanin, Nenad. “Sirem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/423-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ortaylı, İlber. “Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr Von (1774-1856)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/491-494. İstanbul: TDV yayınları, 1997.
- Özcan, Abdülkadir. “Hüsrev Paşa, Deli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/40-41. İstanbul: TDV yayınları, 1999.
- Özcan, Abdülkadir. “İdris-i Bitlisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/485-488. İstanbul: TDV yayınları, 2000.
- Özcan, Abdülkadir. “Mehmed Süreyyâ (1845-1909)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/527-529. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Abdülkadir. “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö.1095/1683)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/246-249. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Paksoy, Günay. “Hüsrev Paşa Türbesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 4 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayınları, 1994.

- Taştemir, Mehmet. “Besni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/540-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tekin, Zeki. “Saraçhane”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/111-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tomar, Cengiz. “Nâzır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/449. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tuncel, Metin. “Nusaybin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Turan, Şerafettin. “Hersekzâde Ahmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/235-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- T.C. Birecik Kaymakamlığı, “Birecik Nüfusu” (Erişim 14 Ocak 2025).
- Uluçam, Abdüsselam. “Hoşap Kalesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Çaldıran Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/193-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. “Matrakçı Nasuh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/143-145. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

EKLER

Ek-1: Çanşıgirbaşılığın Küçük Mirahuru Hüsrev Paşa'nın Kardeşi Mustafa Ağa'ya Tevcihi.

T.C. SAKBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

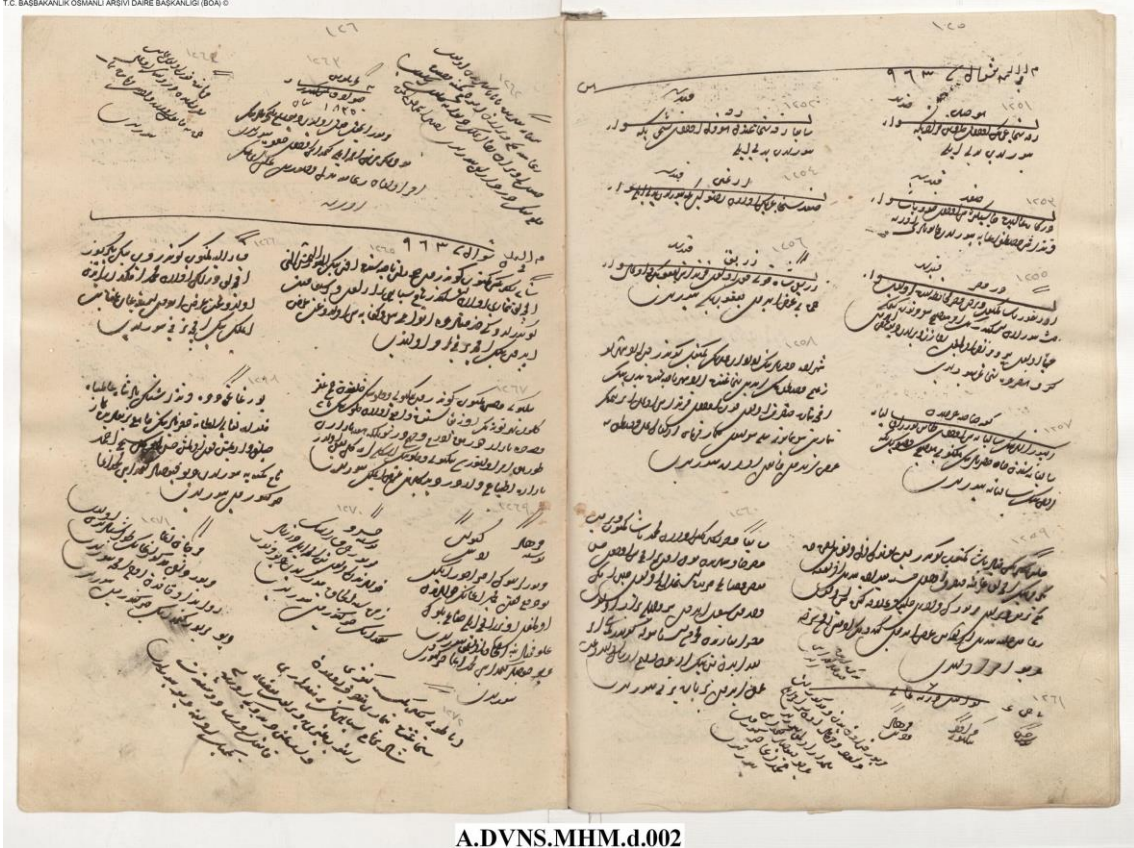

A.DVNS.MHM.d.002

COA, Mühimme Defteri [A.DVNS.MHM.d.], No. 2/1193, 118.

Ek-2: Safed Livasının Dergah-ı Ali'sinde Çaşnigirbaşı Olan Hüsrev Paşa'nın Kardeşi Mustafa Ağa'ya Tevcihi.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

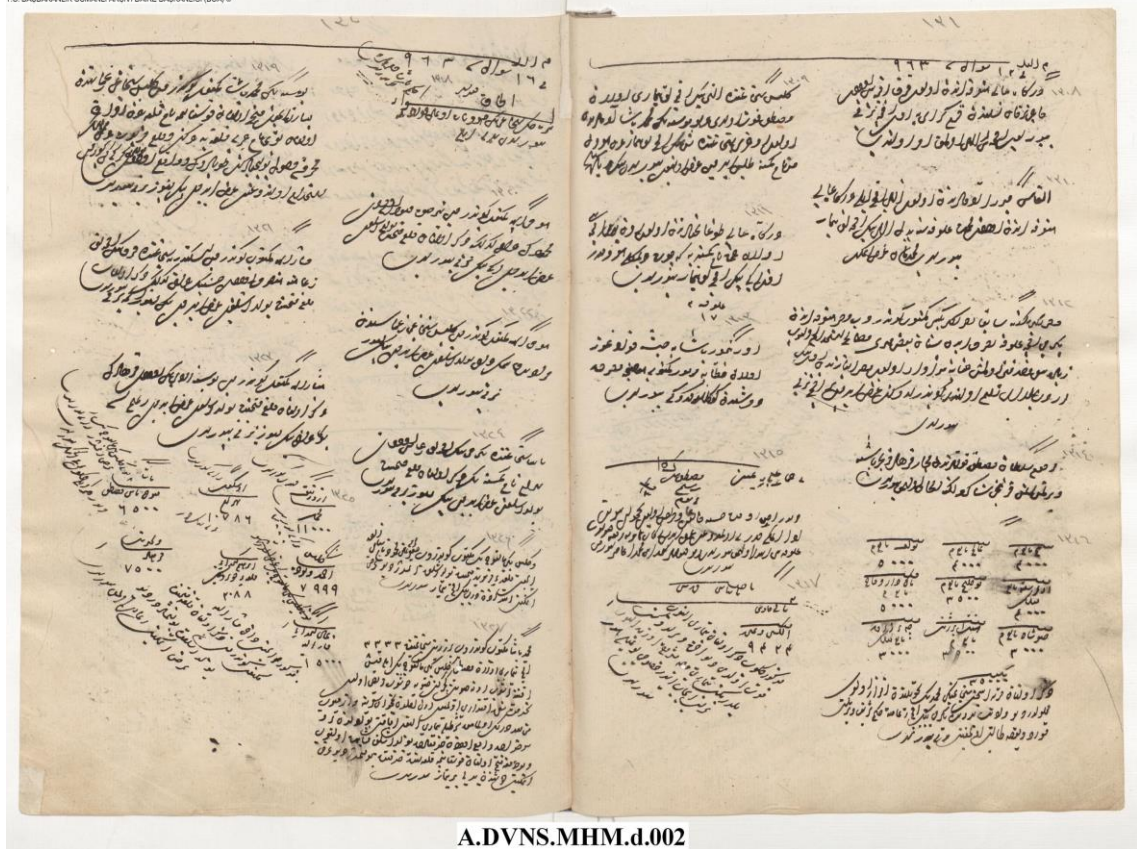

A.DVNS.MHM.d.002

COA, Mühimme Defteri [A.DVNS.MHM.d.], No. 2/1193, 125.

Ek-3: Ayntep (Antep) Livasının Birecik Sancağı Beyi Hüsrev Paşa'nın Oğlu Kurt Bey'e Tevcihi.

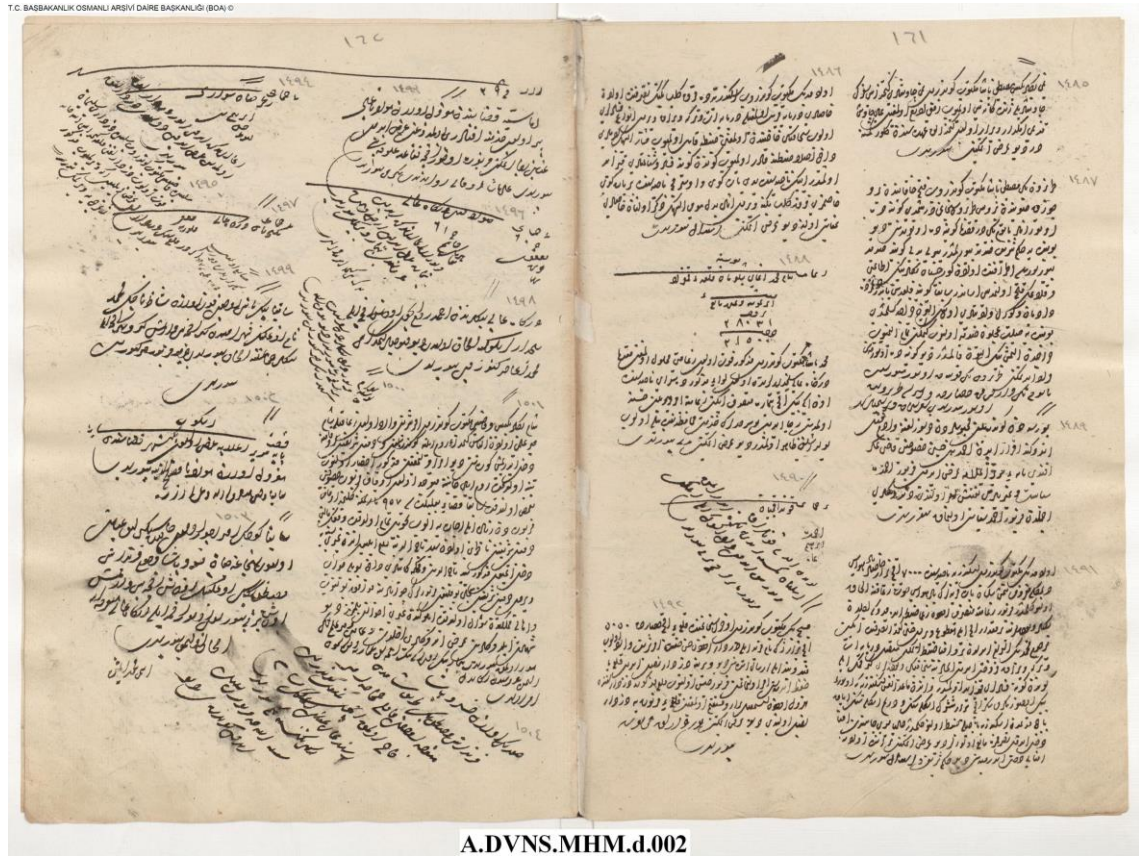
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

A.DVNS.MHM.d.002

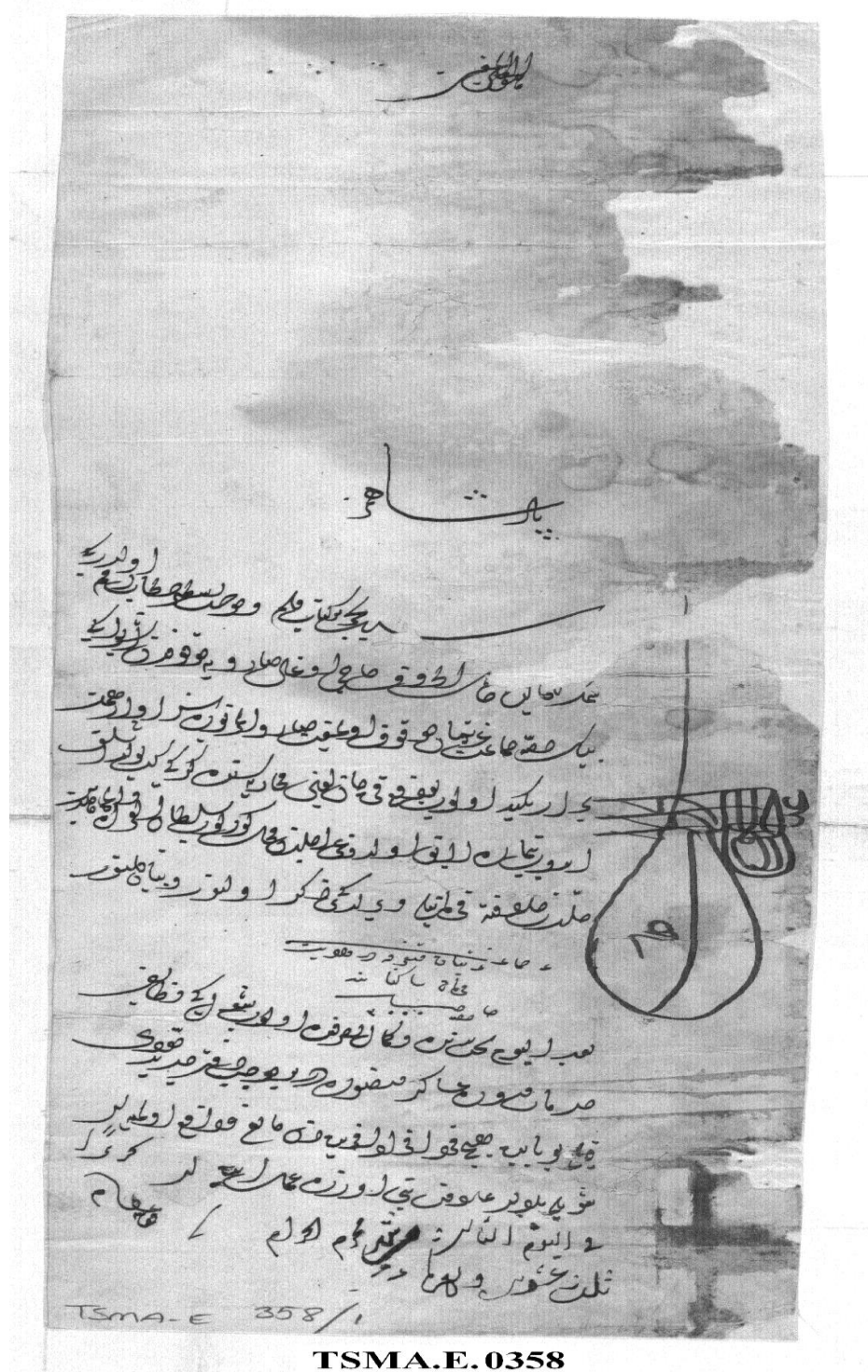
COA, Mühimme Defteri [A.DVNS.MHM.d.], No. 2/1193, 132.

Ek-4: Safed Beyi Hüsrev Paşa'nın Kardeşi Mustafa Bey'in Emir-i Hac Olması Hakkındaki Arzı Üzerine.

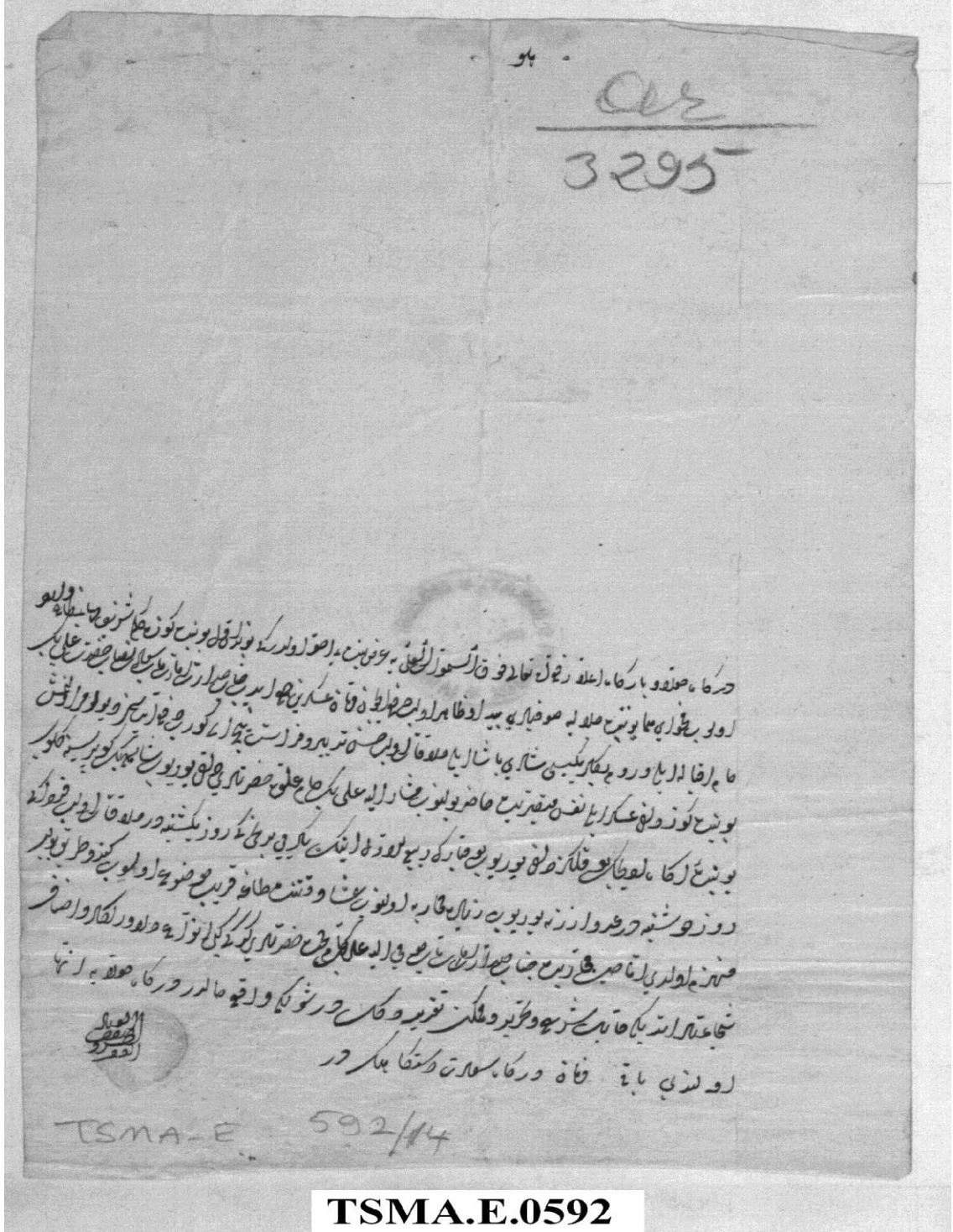

COA, Mühimme Defteri [A.DVNS.MHM.d.], No. 2/1193, 162.

Ek-5: Konya Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Sipahizade Hacıoğlu Sarı Çavuş'a Karaman Vilayetinden Tımar Tevcih Etmesi.

Ek-6: Karaman Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa'nın Mektubu; Muharebede Karaman Askerleriyle Kendisi, Dulkadiroğlu Ali Bey ve Rumeli Beylerbeyi Şadi Paşa'nın Tedbirleriyle Celalilerin Münhezim Oldukları.

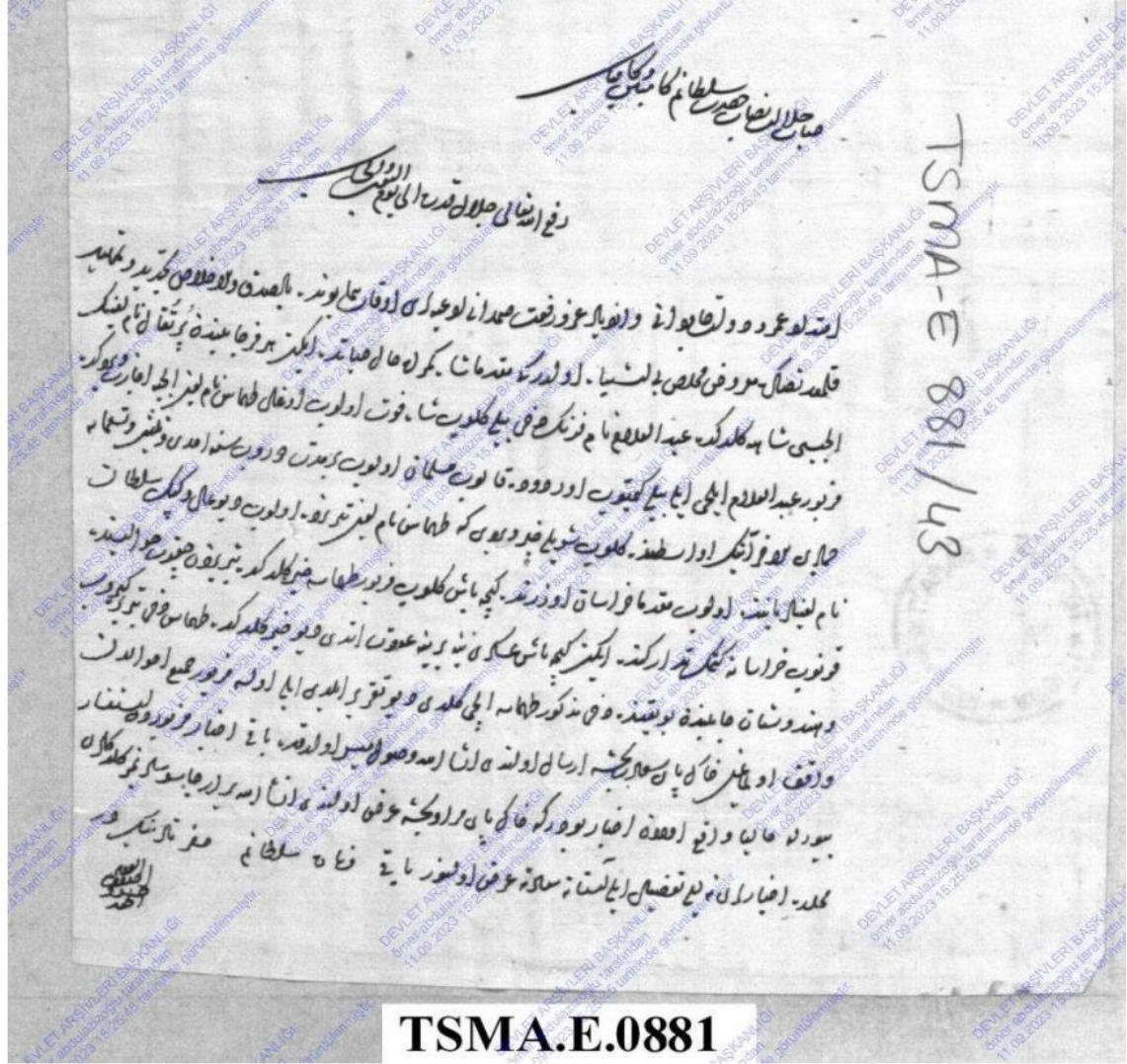
TSMA.E.0592

COA, Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e], No. 592/14.

[illegible]

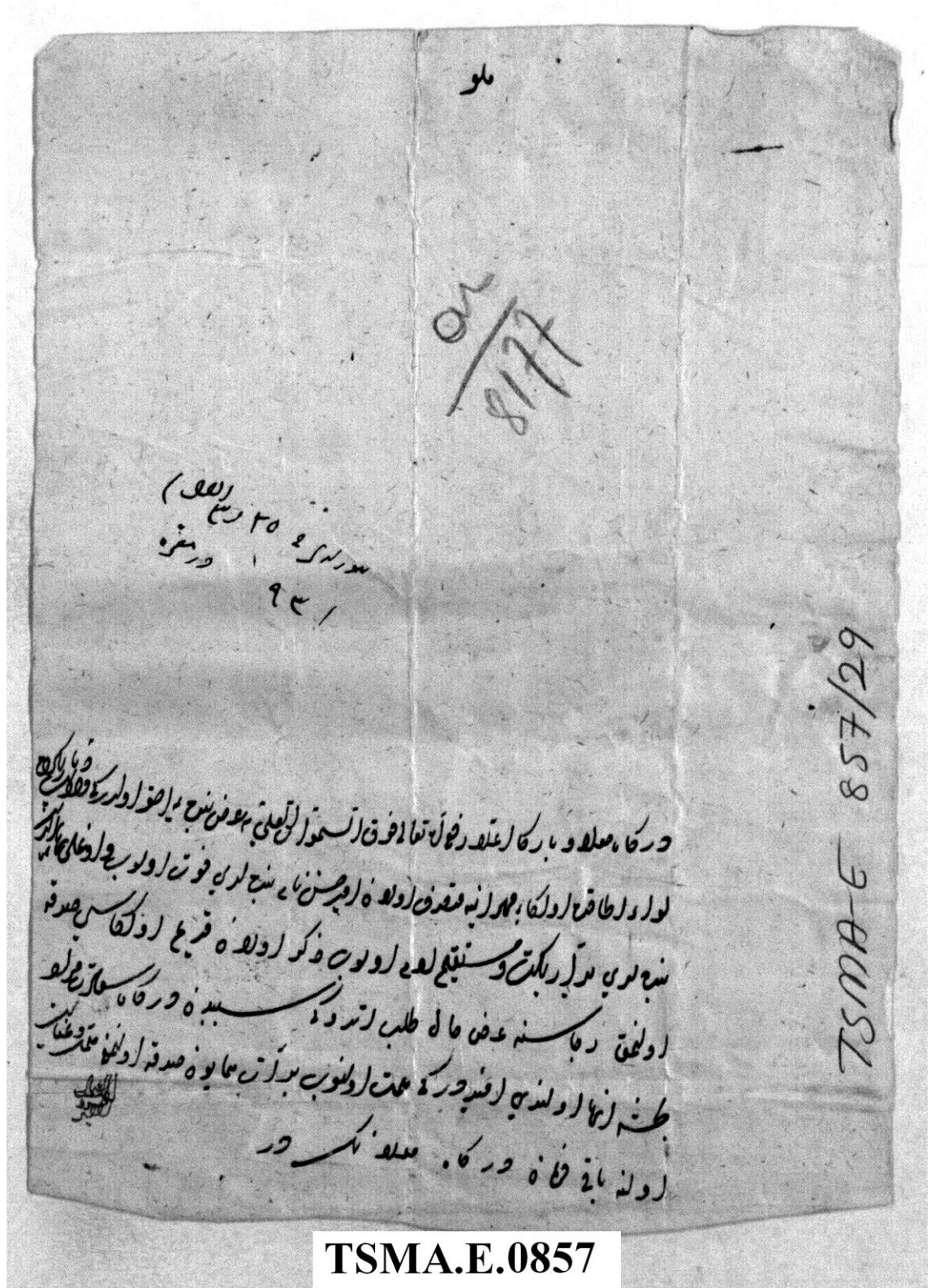
75MA-E 813/31

Ek-8: Şah İsmail Hayatta İken Portekiz Elçisi İle Beraber Gelen Abdüsselam Adındaki Frenkin, Şah Tahmasb Tahta Çıktığı Zaman Elçi İle Gitmeyip Müslüman Olduğu, Bir Müddet Sonrada Bu Tarafa Geçerek İran Ahvali Hakkında Bazı Bilgiler Verdiği, Kendisinin İse İstanbul'a Gönderildiğine Dair Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Rikab-ı Hümayuna Arzı.

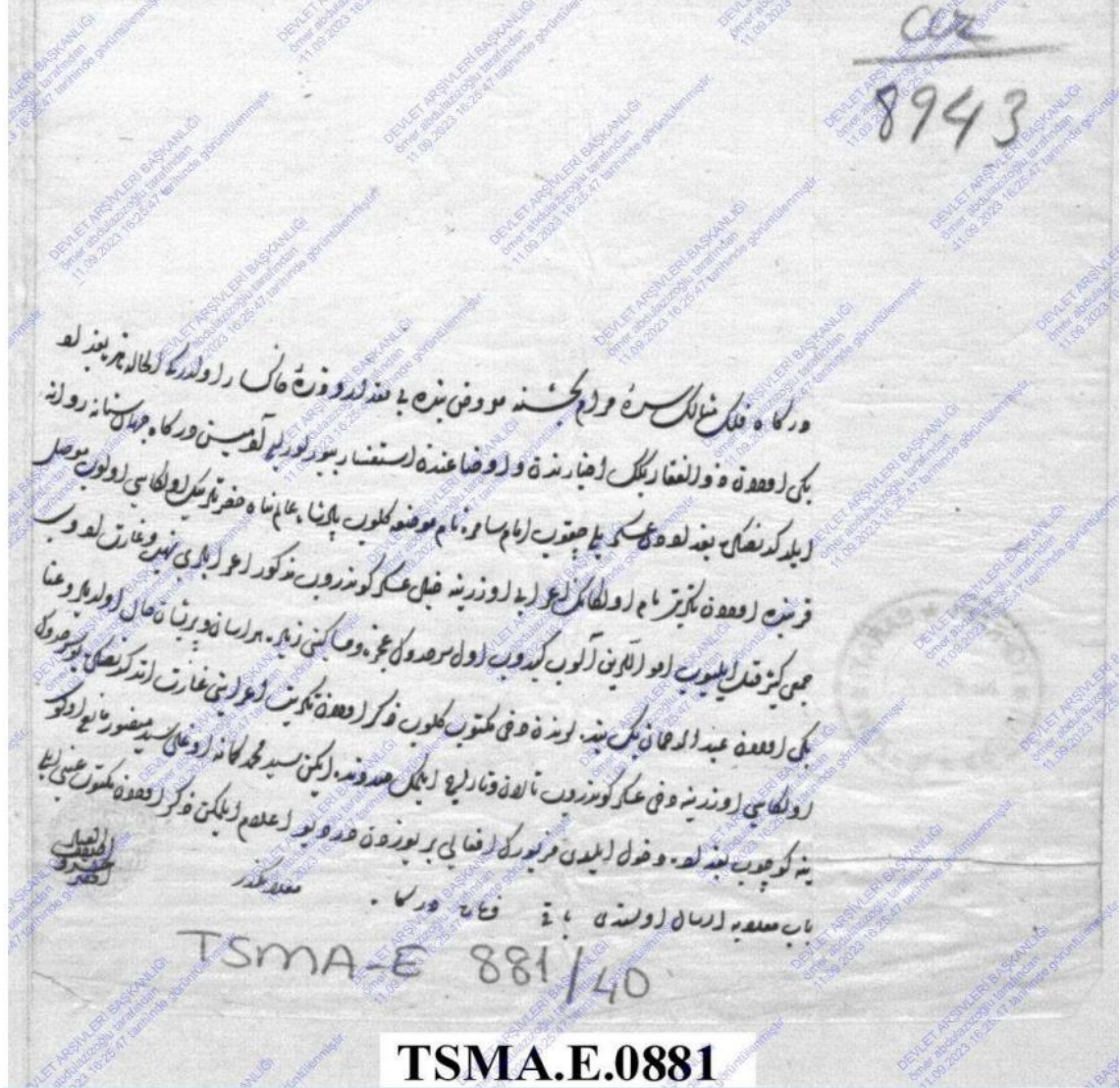

COA, Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e], No. 881/43.

Ek-9: Diyarbakır'ın Atâk Livasına Bağlı Mihraniye Ülkesinin Mutasarrıfı Olan ve Vefat Eden Emir Hasan'ın Tasarrufunun Oğluna İhsan Buyurulduğu Belge.

Ek-10: Bağdad Beyi Zü'l-fikâr Bey'in, Bağdad'dan Askerleriyle Çıkıp Musul Yakınında Tikrit Mevkiindeki Araplara Hücum Ederek Onları Katlettiği, Mallarını Yağma Ettiği, Oradan da Üzerine Yürümek İsterken Seyyid Mansur'un Mâni Olması Üzerine Tekrar Bağdad'a Geri Döndüğü Haberini Mübeyyin Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Rikab-ı Hümayuna Arzı.

COA, Topkapı Saray Arşivi [TSMA.e], No. 881/40.

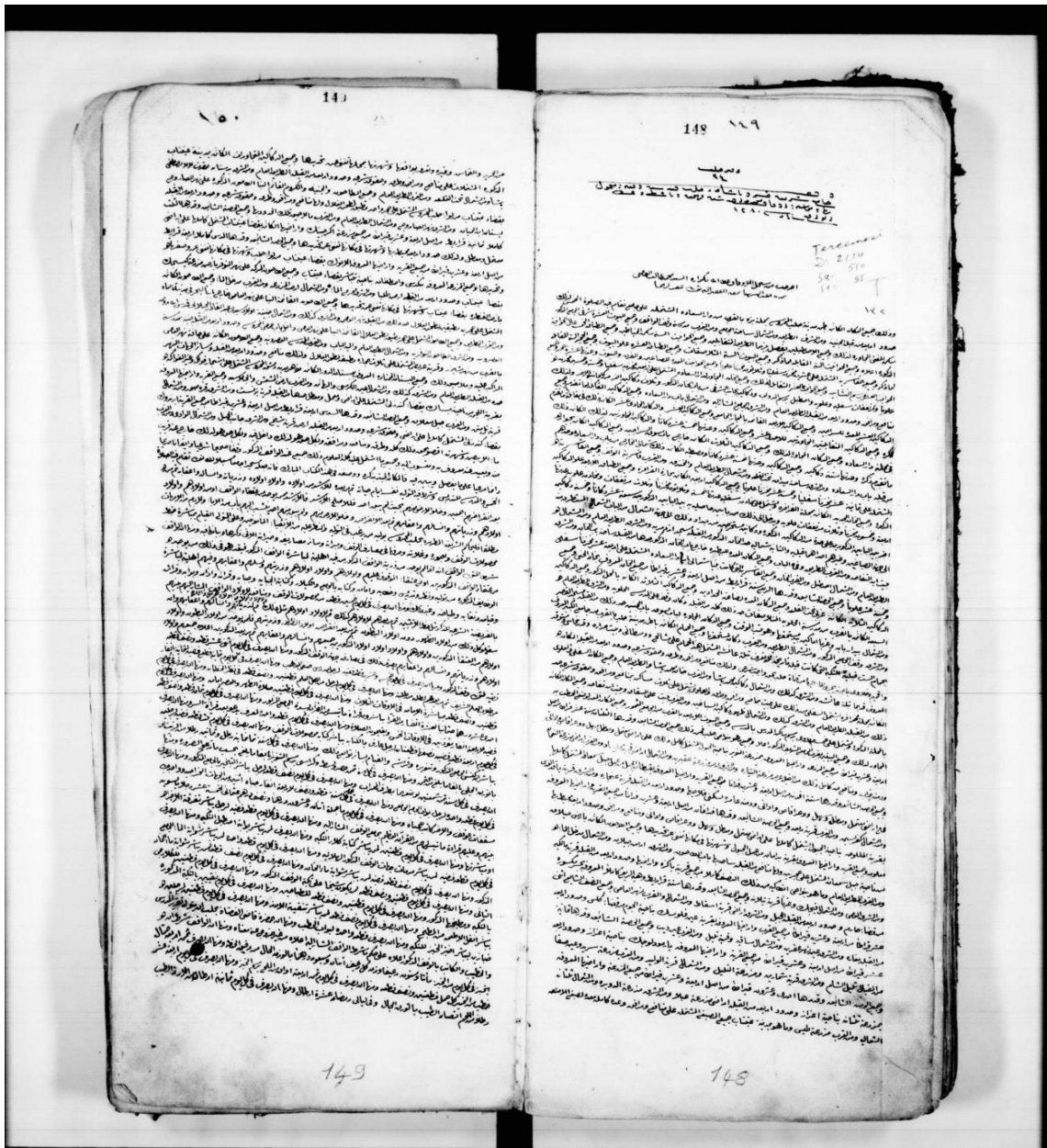

TSMA.E.0813

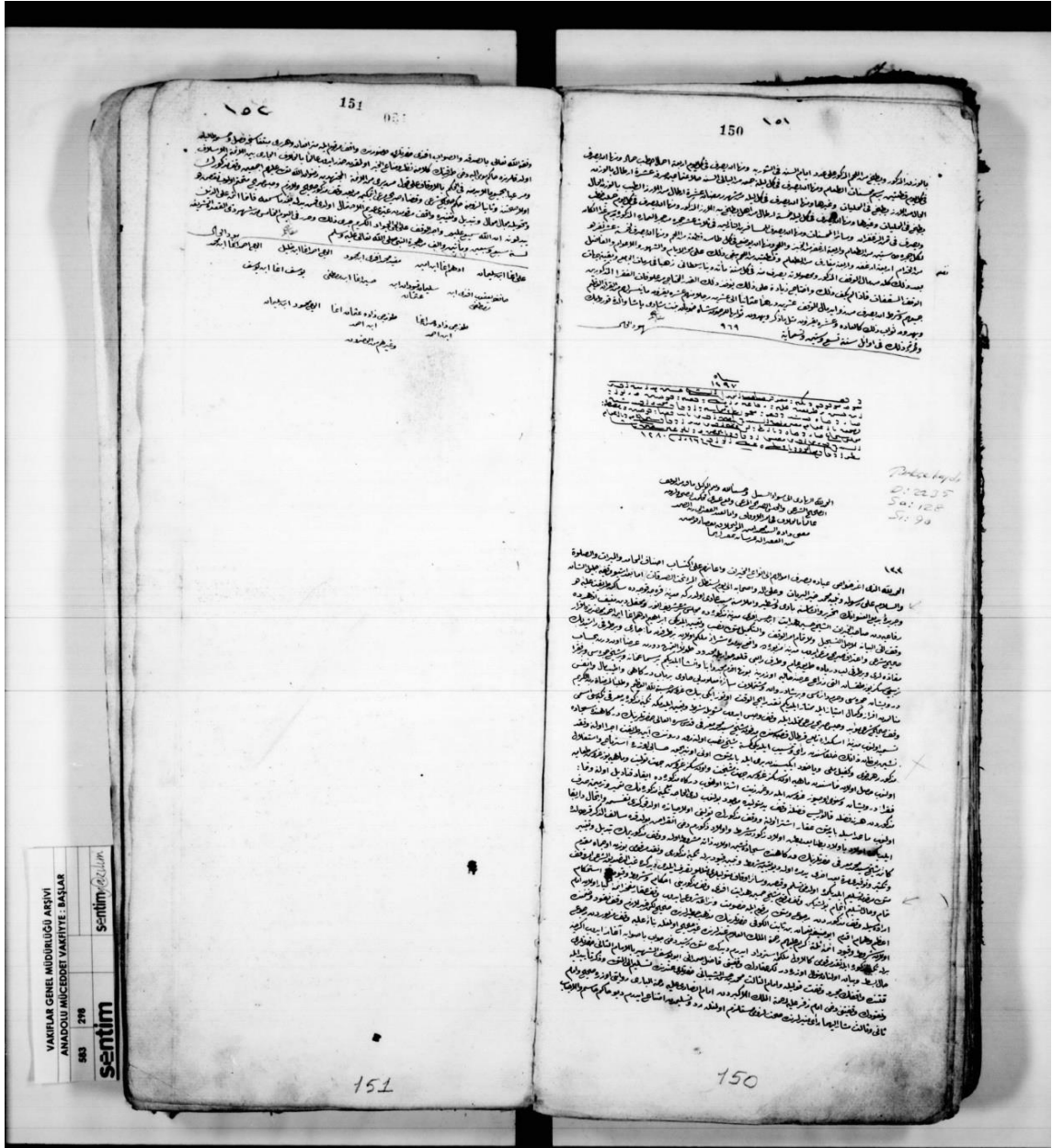

Ek-15: Halep Hüsrev Paşa Vakfının Arapça Vakfiyesi (1).

VGMA, Vakfiye Defteri, No. 583, 148-149.

Ek-16: Halep Hüsrev Paşa Vakfının Arapça Vakfiyesi (2).

VGMA, Vakfiye Defteri, No. 583, 150-151.

Halep Hüsrev Paşa Vakfı'nın Arapça Vakfiyesinin Tercümesi:

- 1- Halep'in Merkezinde Bezze Mahallesinde vali konağı yakınında olan mekânın tamamı. Bu mekân, içinde beş vakit namaz kılınacak bir camii. Bu caminin dört sınırı şöyledir; Kibleşi bahçe, doğusu yol, kuzeyi camii sahası, batısı vâkıfın (Hüsrev Paşa'nın) vakfı olan medrese ile çevrilidir.
- 2- Mezkûr caminin doğu tarafında olan on adet evin tamamı ve yakınlarında bulunan müftünün evi.

3- Karşılıklı ve aralarını bir yol ayıran iki adet ahırın tamamı. Terzilerin oturduğu altı adet dükkânın tamamı. Mezkûr dükkânların üzerinde kâin olan beş katın tamamı. Mezkûr dükkânların karşısındaki altı adet dükkânın tamamı. Diğerine bitişik olan altı adet evin tamamı. Mezkûr odaların üzerinde on adet odanın tamamı. Mezkûr odaların karşısındaki hücrelerin tamamı.

4- Yirmi adet alt katta ve otuz adet üst katta depoya müştemil olan hanın tamamı. Boyacılara (altın mücevheratçılara) mahsus dükkânların, fırının ve on adet hücrenin tamamı. Okçulara mahsus on adet dükkânın tamamı. Mezkûr dükkânların karşısındaki on adet dükkânın tamamı.

5- Vali konağına mücavir, alt katta kırk mahzen, üst katta elli beş mahzen, yukarı ve aşağı mürtefekati ve ahır, kapısının doğu tarafında dükkânları ve diğer tarafında üç dükkânı müştemil hanın tamamı. Bu hanın bir takım merafıkı olup kıblesi ana yol, doğusu Müşarünileyh camii, kuzeyi vali konağı kapısı ile mahduttur. Zikrolunanların karşısındaki dükkânların tamamı.

6- Saraççılara mahsus on adet dükkânın tamamı. Camiye geçilen mahalde kâin dört adet dükkânın tamamı. Zikrolunan dört adet dükkânın karşısında on adet ve bir de karşı taraftaki dükkân ile toplam on bir adet dükkânın tamamı. Mezkûr on bir dükkâna mücavir karşılıklı iki dükkânın tamamı.

7- Darüsaada Mahallesinde on beş dükkânın ve bu on beş dükkâna mücavir iki dükkânın tamamı. Zikrolunanlar mücavir bir adet dükkânın tamamı. Saraçlar çarşısı kapısı haricinde kâin üç dükkânın tamamı. Zikri geçenin civarında kâin altı dükkânın tamamı.

8- Babüssaade dışarısı kuzey tarafta kâin on beş dükkân ve bir Peyke'nin tamamı. Bunların kıblesi Darüsaadenin kapısı, doğusu kale altındaki Meydan sahası, kuzeyi ana yol ve hendek, batısı vakfın hanı ile mahduttur. Alt katta on sekiz mahzen ve üst katta on beş mahzene müştemil Kâsariyenin tamamı.

9- Ferafire Mahallesi'nde kâin dört dükkânın tamamı. Mezkûr dükkânların üstünde dört tabakanın tamamı.

10- Ferafire Mahallesi'nde kâin yeni hanın tamamı. Bu han alt katta otuz beş mahzeni ve üç mürtefeki, üst katta elli dört mahzeni ve üç mürtefeki müştemildir. Bu hana iki kapıdan girilir. Bu iki kapının arasında on yedi dükkân ve bunlardan ayrı beş dükkân ve hanın etrafından kuzey cihetine, kuzey kapıdan çıkarılmış iki dükkân daha vardır. Bu kuzey kapıdan Boyacılar tarafına gidilir. Mezkûr dükkânlardan başka iki dükkân vardır, biri kible diğeri kuzey tarafındadır. Mezkûr Hanın kıblesi Özdemiriyye Mescidi, doğusu anayol, kuzeyi İbni Tüffaha evi, batısı yol ile mahduttur. Kapısı buradadır. Mezkûr hanın kapısı haricinde baytara mahsus dükkânın tamamı olup kıblesi hanın kapısının sahası, doğusu anayol, kuzeyi ahır, batısı han ile mahduttur.

11- Darüssaade kapısının kuzeyinde binâ edilmiş olan Kâsariyenin tamamı. Bu kâsariye alt katta on dört mahzene ve üst katta on beş mahzene müştemildir.

12- Kına (hine) Hanı namıyla bilinen hanın tamamından aslı yirmi dört kırıttan çeyreği -altı kırat- miktarı hisse-i şayianın tamamı.

13- Kale altı namıyla meşhur hanın batı tarafındaki üç dükkânın tamamı. Demircilik yapmaya mahsus bir adet dükkânın tamamı. Mezkûr mahalde kâin üç dükkânın tamamı.

14- Haleviyye Medresesi yakınında kâin birbirine bitişik yedi bâb dükkânın tamamı. Kiblesi Halveyye Medresesine vakfedilmiş olan dükkân, doğusu anayol, kuzeyi ashabının mülki, batısı müstehikkinin elinde bulunan muvakkithane ile mahduttur.

15- Babülcüneyn Çarşısı kapısına mücavir dükkânın tamamı. Kiblesi Mescid-i Kasır, doğusu mezkûr caminin vakfi, kuzeyi yol, batısı müstehikkine ait dükkân ile mahduttur.

16- Halep'in merkezinde Camiikebir (Emevi Camii) yakınında kâin Hanım (Sit) Hamamı namıyla bilinen hamamın tamamı. Bu hamam evvelce Telleti Âişe namıyla bilinen tellenin kible tarafında olup soyunma yerleri, ateşliği, Bakır Kazanı, külhanı ve ikmimi, Halep suyundan kendisine hakkı vacibi şer'î ile su akan kurnarlarla halvethaneleri, menafi, merafik, tarakai, hukuku şer'iyyeyi müstemil olup kiblesi evvelce Telleti Âişe namıyla bilinen mekân, doğusu aynı şekilde, kuzeyi Mehmed Paşa'nın dükkânları, batısı Mehmed Paşa'nın hanı ve ana yol ile mahduttur.

17- Ferafire Mahallesi'nde kâin alt kat ve üst kat mekânın tamamı. Bu mekânın alt kısmı menafi, merafik ve yollarıyla birlikte bir haneyi, üst kısmı menafi, merafik, yollarıyla ve hukuku şer'iyye ile birlikte üç meskeni müstemil olup kiblesi ve doğusu anayol, kuzeyi boyacı dükkânlarının arkası, batısı sokak üzerindeki ev ve Tüffah oğlunun evi ile mahduttur. Mezkûr mahallede kâin mekânın tamamı. Bu mekân medresenin müderrisinin oturmasına mahsus beş adet odayı müstemildir.

18- Camii mamur kurbünde kâin dört evin tamamı. Mezkûr dört odaya mücavir odun koymağa mahsus mekânın tamamı. Mezkûr Camiin yakınında kâin iki evin tamamı.

19- Mumaileyh Vâkıfın (Hüsrev Paşa) Halep etrafında bulunan emlâkinin tamamı olup kısaca bunlar: Cebbul nahiyesinde Niveyr mezrası namıyla bilinen mezra ve arazisinin tamamından aslı yirmi dört kırıttan üçte ikisi ki on altı kırat mikdarı hisse-i şayianın tamamı. Bunun işlenen, işlenilmeyen, yumuşak, sert, uzak ve yakın tamamı dâhildir. Kiblesi Teyyare mezrası arzı ile doğusu Abkarin mezrası arzı, kuzeyi Merisad köyü arazisi, batısı Numan mezrası ile mahduttur.

20- Cebelisem'an tevabiinden Kabtanül-Cebel namıyla bilinen karye ve arazisinin tamamından aslı yirmi dört feddandan altı feddan mikdarı hisse-i şayianın tamamı olup cümlesi işlenilmiş ve işlenilmeyen ve yumuşak ve sert ve uzak ve yakın yerlerden ibaretir. Arazi içinde çiftçilerinin ikametine mahsus evler bulunmaktadır, arazi sınırları kiblesi Ancare köyü ile doğusu Yakidü'l-Ades köyü ile kuzeyi keferi besin ile batısı rey'a köyü ile mahduttur.

21- Cebbul nahiyesinde kâin Melluha köyü namıyla bilinen karye ve arazisinin tamamından aslı yirmi dört feddandan iki feddan miktarı hisse-i şayianın tamamı olup işlenen, işlenilmeyen, yumuşak, sert, uzak ve yakın yerleri tamamı, menâfii ve merafiki

müştemil olup sınırları belli bir karyedir. Cebbul tevabiinden Bedeman köyü namıyla bilinen karye ve arzisinin tamamı olup bölgedeki şöhreti tahdit ve tavsiften müstağni kılmıştır.

22- Cebeli-Sem'an nahiyesinden Ceylan'da kâin Değirmenin tamamı. Bu Değirmen iki taşı ve menafe müştemil olup kıblesinde içinde değirmenin kapısı bulunan arsa, doğusunda Ceylan arazisi, kuzeyinde değirmen suyunun giriş noktası, batısında ise anayol bulunmaktadır.

23- Antakya nevahisinde kâin emlâkı olup kısaca Bakize köyüve arazisinin yarısının tamamıdır. Kıblesi Malikiyye köyü, kuzeyi kıyıcık, batısı Teblane köyü ile mahduttur.

24- Harim kazasından cisri meksüre namıyla karyeden aslı yirmi dört kırat tam çeyreği altı kırat miktarı hisse-i şayianın tamamıdır. Kıblesi dağ, doğusu İskad köyü arazisi, kuzeyi ve batısı Nehrü'l-Âsî ile mahduttur.

25- Kilis kazasında Cum nahiyesinde kâin Aynifelusek köyü namıyla bilinen karye ve arazisinin tamamından aslı yirmi dört kırat nısıf ki on iki kırat miktarı hisse-i şayianın tamamıdır. Kıblesi mağara, doğusu Nehri İfrin Pınarı, kuzeyi sakiye ve Telil köyü, batısı ise Ayni Dip ile mahduttur.

26- Azaz nahiyesinde Armudluca namıyla bilinen karye ve arazisinin tamamından aslı yirmi dört kırat sekiz kırat miktarı hisse-i şayianın tamamı. Kıblesi Telilşam, doğusu Şemariyye köyü ve Telil mezrası, kuzeyi el-Velid köyü, batısı Serid ve Ayni safa mezrası ile mahduttur.

27- Azaz nahiyesinde kâin sülüsane mezrası namıyla bilinen mezra ve arazisinin tamamından aslı yirmi dört kırat yirmi bir kırat miktarı hisse-i şayianın tamamıdır. Kıblesi Ablâ mezrası arazisi, doğusu Düveyre mezrası, kuzeyi sülüssane-i şimaliyye, batısı Tis mezrası ile mahduttur.

28- Ayntep beldesindeki masbağının (kumaş ve elbise boyama mekanı) tamamı. Bu Masbağa menâfii ve merafıkı müştemil olup İpek ve Kumaş vesaire boyamağa mahsus ve şöhretine mebni tahditten müstağnidir. Ayntep beldesinde yukarıda mezkur değirmen civarında birbirine bitişik dükkânların tamamı. Bu dükkânlar menafii ve merafık tarâik ve hukuku şer'iyyeyi müştemildir. Kıblesi anayol, doğusu Lala Mustafa Paşa'nın Bedestanı, kuzeyi tahtal-kal'a, doğusu anayol ile mahduttur.

29- Halep livasından Ayntep kazasında nehri Saroc üzerinde olan değirmen, bağlar ve bahçenin tamamı. Bu değirmen galle öğütmeye mahsus ve dâima döner bir taşı ve menafi' ve merafık ve taraik ve hukuku şer'iyyeyi müştemildir. Kıblesi İbn Hayyan bostanı, doğusu Nehr-i Saroc, kuzeyi anayol, batısı değirmene ait arsalar ile mahduttur. Ayntep kazasında kâin Eğercinin mezarının tamamından aslı yirmi dört kırat sekiz kırat miktarı hisseyi müştemil olup mahallindeki şöhreti kendisini tahdit ve tavsiften müstağni kılmıştır.

30- Halep livasından Ayntep kazasında Alanük namıyla bilinen karye ve arazisinden aslı yirmi dört kırat südüs ki dört kırat miktarı hisse-i şayianın tamamı. Bunun

mahallindeki şöhreti kendisini tavsif ve tahditten müstağni kılmıştır. Ayntep kazasında Tebaşir nahiyesinde Bekdes ve Istafan mezrası namıyla bilinen mezranın tamamı.

31- Ayntep kazasında Kiscek mezrasında Nehrinevfer üzerinde olan Değirmenin tamamı. Kiblesi Talya arazisi, doğusu mahrücülma' mevzisi, kuzeyi mezra arazisi, batısı medhahülma' mevzisi ile mahduttur.

32- Ayntep'te Kantara arazisinde kâin Değirmenin tamamı olup mahallindeki şöhreti kendisini tahditten müstağni kılmıştır.

33- Hama beldesinde Babülbahir haricinde Nehrü'l-Âsî üzerinde kaim değirmenin tamamı. Bu Değirmen tahnigılâl için dâima döner iki taşı bulunmaktadır. Kiblesi Nehrilasi, doğusu ve kuzeyi Seydi Abdülkadir Geylânî kuddise sırruhu evlâdının bahçesi, batısı yol ile mahduttur.

34- Mahruse-i Humus kapısı dâhilinde Nehrü'l-Âsî üzerinde kaim Tahn-i gılâle mahsus ve dâima döner bir taşı müştemil değirmenin tamamı. Bunun kiblesi Asroniyye Medresesinin cüneynesi, doğusu Nevferiyye değirmeni, kuzeyi anayol (kapısı burada), batısı Asroniyye Medresesi ile mahduttur.

35- Aritı köyü ve Şeyzer Nehri yanında Nehri Şeyzer kenârı üzerinde kâin Değirmenin tamamı. Bu değirmen dâima döner ve tahn-i gılâle mahsus üç taşı ve menafi müştemildir. Kiblesi ve diğer cihetleri; üzerinde bulunduğu ve bitişiği bulunan Nehir ile mahduttur.

36- Dimeşk beldesinde olan Bostanü'd-Devr namıyla bilinen Bostanın tamamı. Bu Bostan meyveli-meyvesiz ağaçları müştemildir. Kiblesi anayol, doğusu ve kuzeyi ayn ve aynül-bahain, batısı arzu Muşmuş ve camusiye ile mahduttur.

37- Gündüzlü kazasında Besak nahiyesinin Ellücen köyü namıyla bilinen köy ve arazisinin tamamı. Bu karye işlenen ve işlenilmeyen araziye müştemil olup kiblesi Bernest köyü, doğusu Karasu, kuzeyi Tellimennin köyü, batısı Cebeli-Sa'lan ile mahduttur.

38- Gündüzlü kazasında Ebrundük köyünün tamamından aslı yirmi dört kırattan alıda biri ki dört kırat mikdarı hisse-i şayanın tamamı. Bu karyenin mecmu'ü bir takım arazi ve hukuku şer'iyyeyi müştemil olup kiblesi Şeyh köyü arazisi, doğusu Dağ tarafı, kuzeyi vâdi, batısı Aksu ile mahduttur.

39- Vâkıf (Hüsrev Paşa) zikrolunan mevkufatı bilcümle taraik ve merafik ve menafii ve dâhil ve hariç ve uzak ve yakın ve vâkıfı malumu bulunan bütün hukuk ve mensubatı ile birlikte vakfı sahihi şer'î, dâimi, mer'î ile aşağıda tafsîl ve beyân olunacağı vech üzere vakfetmiştir. Şöyle ki bu vakfiyede evvelâ zikri ve vasfı ile başlanılan mekânı kendisinde beş vakit namaz kılınan mescidi, camii ve ders verilmeye mahsus medrese kıldı. Bu vakfının tevliyetini sağ oldukça kendi nesine ve kendinden sonra evlâdının ve evlâdı evlâdının ve zürriyet ve nesli ve a'kabının nesilden nesle usulü üzere en râşid olana ve bunların münkariz olup kimse kalmadığında vâkıfın azatlılarından mevcûd olanın veya evlâdı utekadan ve evlâdı evlâd ve zürriyat ve enal ve a'kablarından mevcûd

olanın veya evlâdi utekadan ve evlâdı evlâd ve zürriyat ve ensal ve a'kablarından mevcûd olanın nesilden nesle usulü üzre erşet ve ensalihine şart kıldı ve bunlarda tamamen münkariz olup, ne ana ve ne baba tarafından mensubları kalmadığında mahrusei Haleb'te şeriati mutahhare Hakimi olan zatın re'yine tefviz olup emin ve mütteki olan kimselerden rağbet edeni Müteveli yapacaktır.

40- Müteveli, vakfın mahsulâtının ve ücret ve gelirlerin zaptına ve vakfın aşağıda zikir ve beyân edilen mesârif ve meberrât ve hayratına sarfına mübaşerte edecektir. Aşağıda zikir ve beyân edilecek olanlar şunlardır.

41- Vâkıf Müteveliye şunu şart kılmıştır ki vâkıfın zürriyetinden mezkûr vakfa mübaşerete ehliyyetli kimse bulunmadığında müteveli, mezkûr vâkıfın utekâsından veya mevkufünaleyhim in utekasından ve onların evlâdlarından ve evlâdı evlâd ve zürriyet ve nesil ve akablerinden; Tevliyet ve nezaret ve tedris ve hitâbet ve hitâbet ve İmamaet ve kitabet ve kildarlık ve Cabi kâtibliği ve Cabilik ve kıraet ve müezzinlik ve Bevvablık ve ferraşlıkl ve kayyımlik ve nakiplik ve aşçılığa vesair vazîfelere kendisinde ehliyyet bulunanları ta'yîn ve takidr edecektir.

42- Vakfın mahsulât ve menafiinden vâkıfın zikir edilen evlâdına ferizai şer'iyye üslubu üzre yevmi elli gümüş kıt'a sarf edecek ve onlardan sonra kız tarafı değil erkek evlâtları tarafına olmak şartıyla evlâdlarınadan sonra zürriyat ve ensal ve a'kablarına; balâda beyân edilen üslub üzre sarf edecek ve erkek evlâtları ve zürriyetlerinin inkirazlarından sonra kız evlâdları ve analrın evlâdından ve zikr olunan utekadan ve anların evlâdı evlâdından ve ensal ve a'kabından mevcûd olana sarf edecek ve anların cümlelerinin ve evlâdı evlâd ve zürriyat ve ensal ve a'kablarının inkirazından sonra zirolunan meblağı merkûm vakfın cihetinin mesârifine sarf edecektir.

43- Vakfın mütevellisi yevmi on iki buçuk gümüş kıt'a kendi nefisne sarf edecektir.

44- Medresenin Hanefiyyülmezheb olmak şartıyla müderrisine yevmi yirmi beş gümüş kıt'a sarf edecek.

45- İlmişerif talebesinden sekiz nefer talebeye yevmi sekiz gümüş kıt'a sarf edecek ve onlardan sonra meblağı merkûmı talebeden sonra gelen talebeye sarf edecek.

46- Ehli ilimden olup hitabet vazifesine mübaşeret eden zata bu vazifesi mukabilinde günlük iki buçuk kıt'a.

47- Aynı şekilde ehli ilimden olup mezkûr camiin akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldırın imama bu vazifesi karşılığında yevmi iki buçuk kıt'a.

48- Öğle ve ikindi namazlarını kıldırın zata yevmi iki kıt'a.

49- On nefer kurrâya mezkûr camiin mahfelinde Kur'an'dan müyesser olanı okumaları mukâbilinde yevmi on beş dirhem Osmanî.

50- Beş vakitte ezan ve ikamet vazîfelerini ifa iden dört Müezzine yevmi sekiz buçuk kıt'a.

51- Surelerinin kıraatinden sonra dua yapan muarri'ye yevmi bir kıt'a.

- 52- Kâtiplik bilen ve vakfın mahsulâtını tahrir mübaşeret iden kâtibe yevmi dört gümüş kıt'a.
- 53- Camiîn süpürülmesi ve aydınlatma ve sergileri vesairesine mübaşeret iden iki kimseye yevmi üç gümüş kıt'a.
- 54- Senevi sekiz yüz seksen rıtl zeytin yağına ne kadar tutar ise tutsun kâfi gelecek meblağı sarf edecek.
- 55- Her sene resmi tenvirat ile beraber hasır, sergi ve kürsü masraflarına ne kadar tutarsa tutsun kâfi gelecek meblağı zaruretin icabı sarf edecek.
- 56- Her sene mihrabın iki tarafına konulacak iki adet balmumunun parasını sarf edecek.
- 57- Mezkûr camide buhur yakmağa mübaşeret iden kimseye yevmi yarım kıt'a.
- 58- Camiîn bevvabına yevmi bir kıt'a.
- 59- Dört nefer cabîye (tahsildar) yevmi altı buçuk kıt'a sarf edecek. Bunlardan ikisi ciheti haraciyenin cabisi ve birisi vakfın müsakafatının cabisi diğeri de cabilerinin kâtibi olacaktır.
- 60- Günlerden her gün yirmi iki buçuk dirhemi Osmani'nin cümlesini on beş zata müsavat üzre sarf edecek ve anlarda vâkıfın camiinde Kur'ani-azimden müyesser olanı kıraat edecekler.
- 61- Okuyan zatlara cüzleri dağıtan kimseye yevmi bir gümüş kıt'a.
- 62- Tekkenin kilerinin kâtipliğine mübaşeret iden kimseye yevmi iki kıt'a.
- 63- Tekkenin ahırının bevvablığına mübaşeret iden kimseye yevmi bir kıt'a.
- 64- Mezkûr vakfının aylık tamiratına mübaşeret iden kimseye yevmi bir kıt'a.
- 65- Mezkûr camiîn suyunu ısıtma işine bakan kimseye yevmi bir kıt'a.
- 66- Hanın suyunu ısıtma işine bakan kimseye yevmi bir kıt'a.
- 67- İkinci hanın suyunu ısıtma işine bakan kimseye yevmi bir kıt'a.
- 68- Vakfı mezkûrun tekkesine şeyh olan zata yevmi iki buçuk kıt'a. Tekkenin kilercisi ve mezkûr mutfağına yevmi iki kıt'a.
- 69- İki aşçıya yevmi iki buçuk kıt'a.
- 70- Mezkûr tekkede yemekleri mutfağa nakleden iki nakibe yevmi iki kıt'a.
- 71- Pirinci temizleyen kimseye yevmi yarım kıt'a.
- 72- Tekkenin ekmeğini yapan iki ekmekçiye yevmi iki kıt'a.
- 73- Odun bevvabına yevmi bir kıt'a sarf edecektir.
- 74- Halep Başkadısı bu vakıfta müderris olanın takririni, hatibin ve kâtibin vazifelerini vâkıfın şartının hükmü üzere olup olmadığını denetleyecek.
- 75- Vâkıf şart kılmıştır ki her gün buğday unundan her biri yetmiş iki dirhem ağırlığında iki yüz altmış pide pişirilecektir.
- 76- Odun için dört hamal parası sarf olunacak ve her bir hamala iki buçuk kıt'a verilecektir.
- 77- Her gün dört okka tuz parası ve her gün on dört rıtl koyun eti ve Ramazan gecelerinde on rıtl sarf olunacak ve her gün temiz piringten sekiz rıtl sarf olunacak ve

her gün temiz piriñten sekiz rıtl saf olunacak. Bu vezinler zamanda câri vezinler olacaktır. Ve mezkûr etten senenin günleri adedi üzere çorba pişirilecektir.

78- Her gün hamal yükünden dört yük odun sarf edecek ve her gün baharat vesaire yemek güzelleştiren şeylere kıt'a sarf edilecek.

79- Senenin gecelerinden her cüm'a gecesinde tayîn olunan zaman ve yerde, zamanında câri vezin ile rıtl ile on rıtl piriñ sarf olunup onunla tatlı yapılacak ve her Ramazan gecelerinde belde de câri vezin ile on rıtl temiz piriñ sarf olunup onunla tatlı yapılacak.

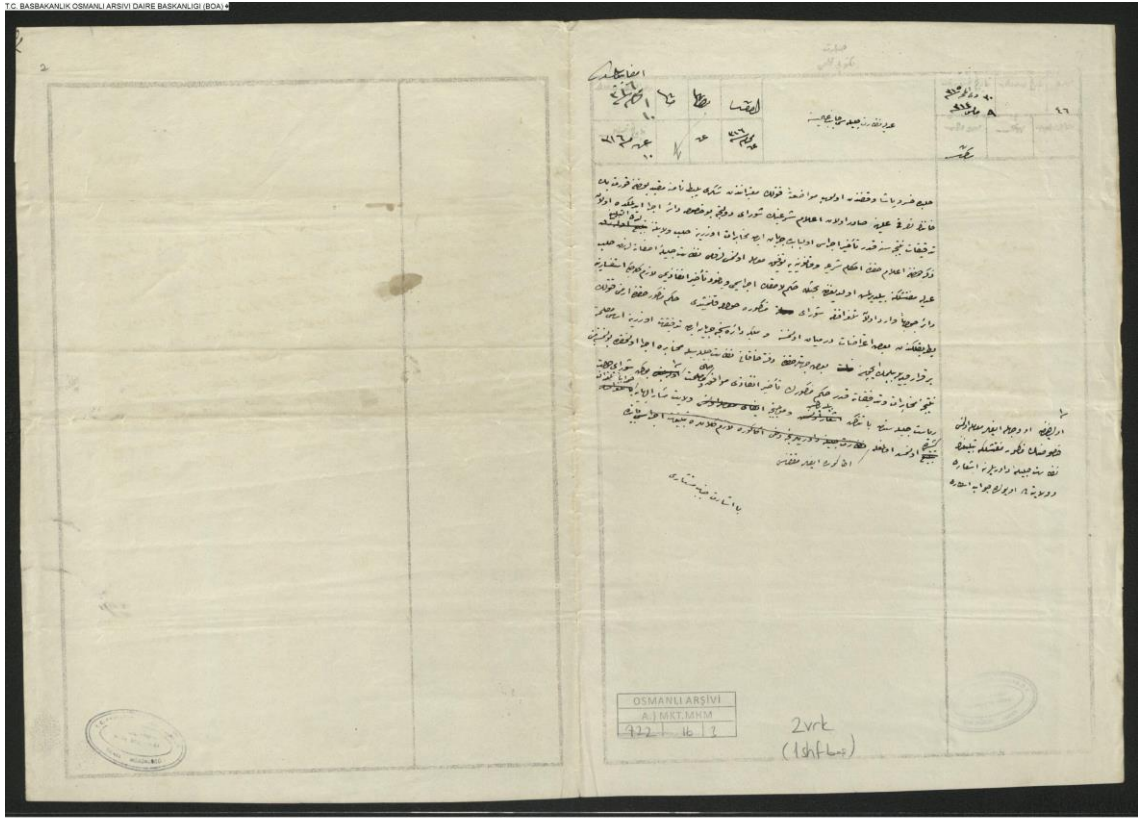
80- Ve her gecede beş rıtl piriñ sarf olunup, onunla piriñ tatlısı yapılacak ve safran vesaire muhassinat (tatlandırıcı-baharat) parasına yevmi iki kıt'a sarf olunacak.

81- İmaretin hücrelerinden on üç hücreye gelen misafirlere her bir hücreye iki tas yemek ve dört pide ve et sarf olunacak ve her tasa bir kıt'a et konulacak.

82- On beş adet hademeye dört pide ve dört kepçe yemek ve iki kıt'a et sarf olunacak. Zikrolunan şerâit dünyanın sonuna kadar devam edecek ve zikrolunan masraflardan sonra vakfın malından ve mahsulünden artandan câmi-i şerîfin tamiratına ve bakiyesi cihat ve müsakkafatına yüz adet altın sultani lira sarf olunacak ve bu meblağ kâfi gelmeyip ziyadeye ihtiyaç hâsıl olduğunda zarûrî ihtiyaç miktarı mezkûr fukaranın cümlesinin ulufesinden alınacaktır. Mumaileyh vâkıf şunu da şart kılmıştır ki vakfın fazlasından yirmi adet zata yirmi adet dirhemi Osmani sarf edilip onlardan on tanesi Kur'an'ı kerimden müyesser olanı okuyacak cümlesi sevabını Kurt Bey'in Validesi merhûme Şahhubân binti Şadi Paşa'ya hediye edecek.

83- Bu vakfın tamamı ve tahriri dokuz yüz altmış dokuz senesi başlangıcında vaki' olmuştur.

Ek-17: Haleb Hüsrev Paşa Vakfı'na ait olan ve Katolik muteberanından Şükrü el-Balit adına kayıtlı Kurt Bey Hanı'nın tasarruf hakkına ilişkin mahkeme kararının icrasının, soruşturma sonuçlanıncaya kadar ertelendiğine dair bir belge.

A. J. M. K. T. M. H. M. 00722.00016.003

COA, Topkapı Sarayı Arşivi [TSMA.e], No. 722/16.

Ek-18: Hüsrev Paşa Vakfının Suriye Devlet Arşivindeki 1230 (1814) Yılı Muhasebe Kaydı.

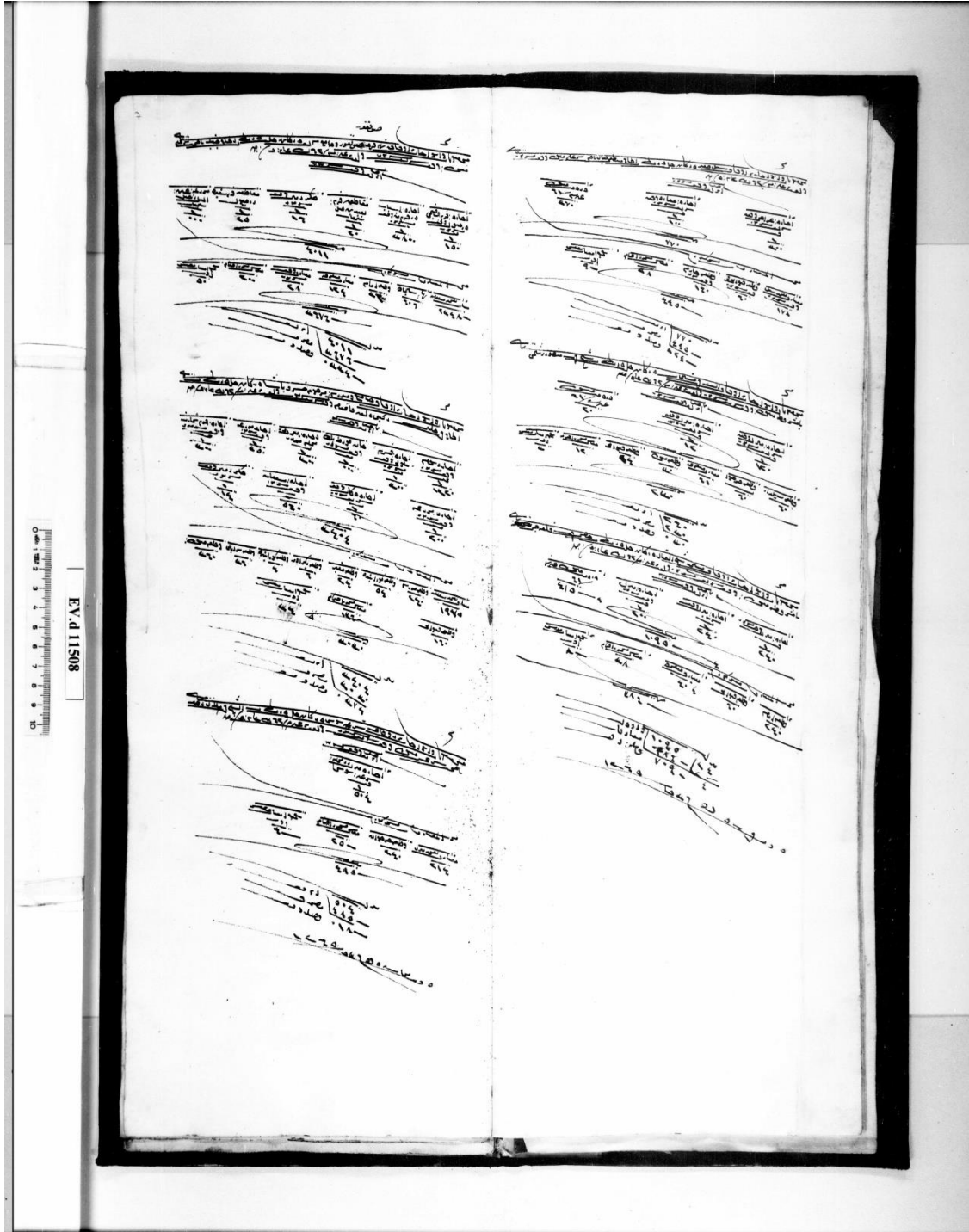
Handwritten Ottoman accounting document (Muhasebe Defteri) from 1230 (1814). The document is written in Arabic script and is divided into two main columns. The left column contains a list of items and their corresponding amounts, while the right column contains a summary of the accounts. The text is written in ink on aged paper, and there are some red ink markings and corrections throughout. The document is identified as SDA, Muhasebe Defteri, Vesika No. 227.

SDA, Muhasebe Defteri, Vesika No. 227.

Vâridât-ı Ve İhrâcât-ı Evkaf-ı Cami-i Ve Medrese-i Merhûm Hüsrev Paşa Der Kâin Halep ‘an tahvil-i Mehmed Bey Mütevell-i Vakıf bâ-hükm-i meşrûtiyyet ve bâ-mûceb-i berât-ı Sultaniyye ve Bâ Muhasebe-i ‘an Sene Kâmile Evvelühâ li-sene 1230 ve Âhirühâ gâyeti Zilhicce Merkûm-i Sene Hitâmı 1231.

Vâridât (Gelirler)	Guruş	İhrâcât (Giderler)	Guruş
Mahsulât-ı Kasâriye-i Beylûnî	700	Müftü Efendi	240
Mahsulât-ı Kasâriye-i el-Yeşbekiye	125	Hatib	48
Mahsulât-ı Han-ı Kurt Bey	-	İmam ve Katib-i Sâni	140
Mahsulât-ı Dürü'l-vakıf (vakıf evleri)	60	Gürânîzâde	54
Mahsulât-ı Dâr Kurb-ı Hân	70	Şerâbânîzâde	42
Mahsulât-ı Hamamü'n-Nehhâsin (Hamamü's-Sitt)	780	Sâlih	12
Mahsulât-ı Musakkâfât-ı Entâb	220	Deyrîzâde	12
Mahsulât-ı Boyahane Entâb	410	Hüseyinzâde	12
Mahsulât-ı Dekâkin der Sûk el-Zarb	-	Kârî (kûrrâ)	45
Mahsulât-ı Dekâkin Cânib-i Hân	36	İmam-i Cami-i Kebir	28
Mahsulât-ı Dükkân Sûk-ı Kara Kumâş	10	Câbirîzâde	6
Mahsulât-ı Dekâkin Sarâçhane	-	Yassin Efendi el-Gürânî	4.5
Mahsulât-ı Dekâkin Tahte'l-Kal'a	40	İki Müezzîn	58.5
Mahsulât-ı Dekâkin Sûkü'l-Nehhâsin	36	Noktacı	24
Mahsulât-ı Bostânü'c-Cami	10	Kâtib-i Evvel	72
Mahsulât-ı Karye-i Senbâriye	150	Mütemedü'l-vakıf	30
Mahsulât-ı Cîsrü'l-Meksûr	-	Miri	59
Mahsulât-ı Karye-i Ayn Kalûs	-	Maktu-ı mâ' li-cami el-Adiliyye	30
Mahsulât-ı Karye-i Kabtânü'l-Cebel	-	Kanâvî	36
Mahsulât-ı Karye-i Bâkize	-	Câbî	48
Mahsulât-ı Karye-i Armudluca	-	Şa'al ve İmamü't-Tevârih	40
Mahsulât-ı Fedâdin fi Mellûha	-	Mükeyid Zâde	24
Mahsulât-ı Karye-i Dâmân	-	Salih	27
Mahsulât-ı Kurb-ı Heleviyye (el-Heleviyye Medresesi)	-	Zeyit (yağ)	110
Hıkr-ı Beyt el-İfrânci	8	Kanâdîl.... (kandiller)	20
Hıkr-ı Dükkân el-Kassâb	4	Hâdim (hizmetçi)	126
Hıkr-ı Dükkân Cemâli Zâde	1.5	Ahkâr-ı medfû'e ... (ödenen vergisi)	2.5
Hıkr-ı Dükkân Atâllah	0.5	Hasır	30
Hıkr-ı Dâr el-Kassâb ...	-	Tamir-i Dâr kurb-ı Hân	540
Hıkr-ı Tâhûn-ı Haylân	60	Tamir-i Hamamü'n-Nehhâsin	530
Yekûn	2721	Tamir-i nefis-i Cami ve	220
		Telyis (sıva) Kasâriye-i Beylûnî	225
		Masârif-i Kadime	68
		Resm-i Muhasebe	50
		Kalemiye-i Kaydiye	17.5
		Yekûn	3031

Ek-19: Hüsrev Paşa Vakfının 1264 (1847) Yılı Muhasebe Kaydı ve Transkripsiyonu.

COA, Evkaf Defteri [Ev.d], No. 11508, 6-7.

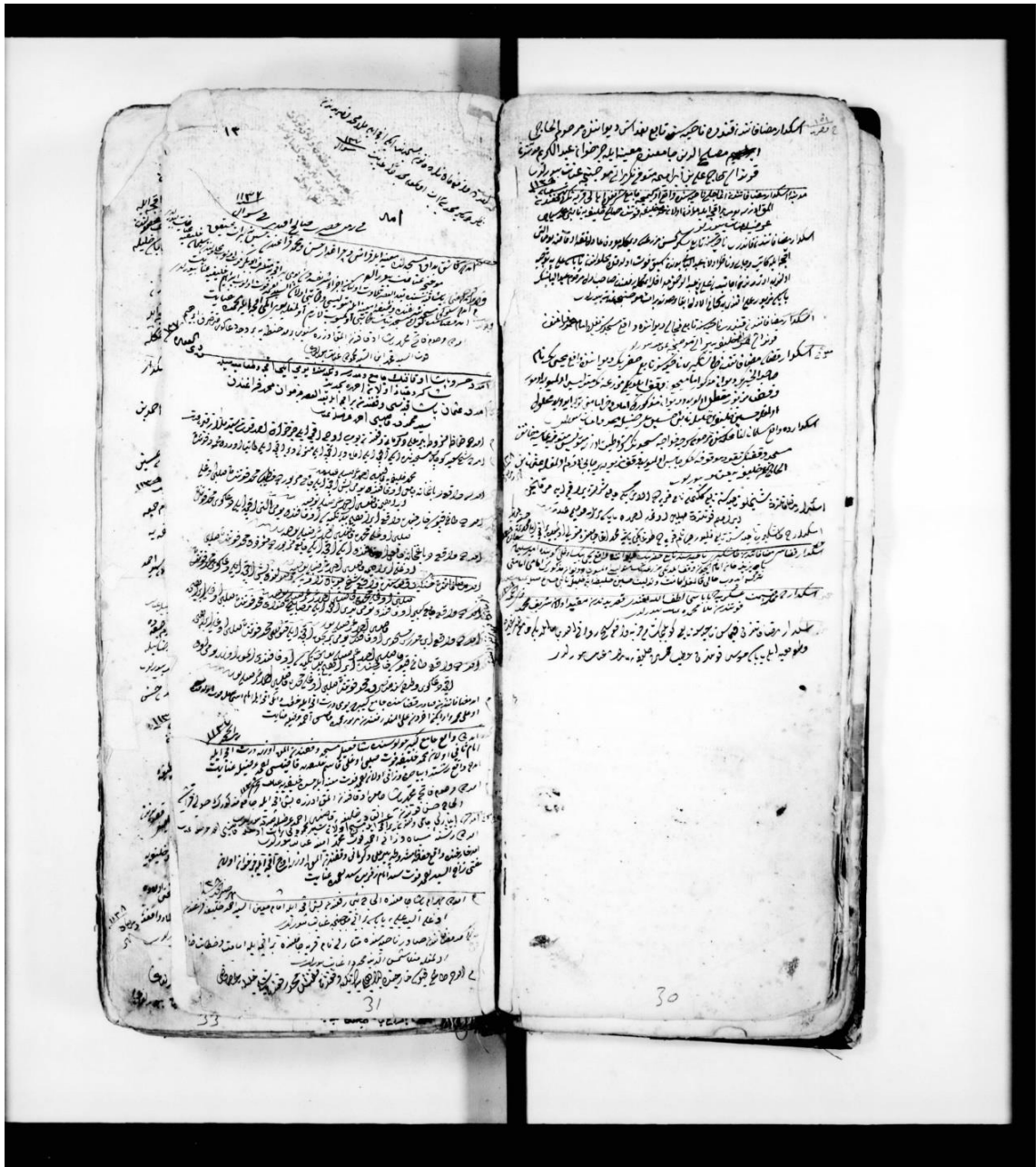
Mahsulât Ve İrâdât-ı Evkaf-ı Cami-iVe Medrese-i Merhüm Hüsrev Paşa Der Kâin Halep Der Mehâmm-ı Hacı Mehmed Çelebi Rekibizade Kaymakam Vakıf Şerif Mezbûr			
Vâridât (Gelirler)	Guruş	Mesârifât (Giderler)	Guruş
İcâre-i Hamam Vakıf Mezbûr	1320	Musakkâfât Tamiri	1975
İcâre-i Kasariye-i Beylûnî Vakıf Mezbûr	300	Vazife-i Gûrânîzâde	54
Han-ı Kurt Bey Vakıf Mezbûr	-	Vazife-i Mûderris	240
İcâre-i Hücraât Der Mahalle-i Mezbûr	300	Vazife-i Makber	24
İcâre-i Mezra Vakıf Mezbûr	350	Vazife-i (ferrâş)	6
İcâre-i Karye-i Şemârin Vakıf Mezbûr	300	Vazife-i Gûrânîzâde	4
İcâre-i Mezra Vakıf Mezbûr	200	Vazife-i Şerâbânî	36
İcâre-i Dükkan Vakıf Şerif Mezbûr	60	Vazife-i Mûteveli	360
İcâre-i Musakkâfât Vakıf Mezbûr	560	Vazife-i Kavanâtî	160
Hıkr-ı Zemin Vakıf Mezbûr	14	Vazife-i ...	136
Yekûn	3404	Amel-i İhsâ-ı Mûfettiş-i Edeb	34
		Toplam	3029
		Vâridât	3404
		Mesârifât	3029
		Sandık-ı Vakıf	375

Ek-20: Diyarbakır'daki Hüsrev Paşa Medresesi Camii'nde İmam Olan Seyyid Mehmed Vefat Ettiginden Mezkur Vazifenin Oğlu Mehmed Emin'e Verilmesi.

COA, Cevdet Evkafı [C. EV], No. 2317/47.

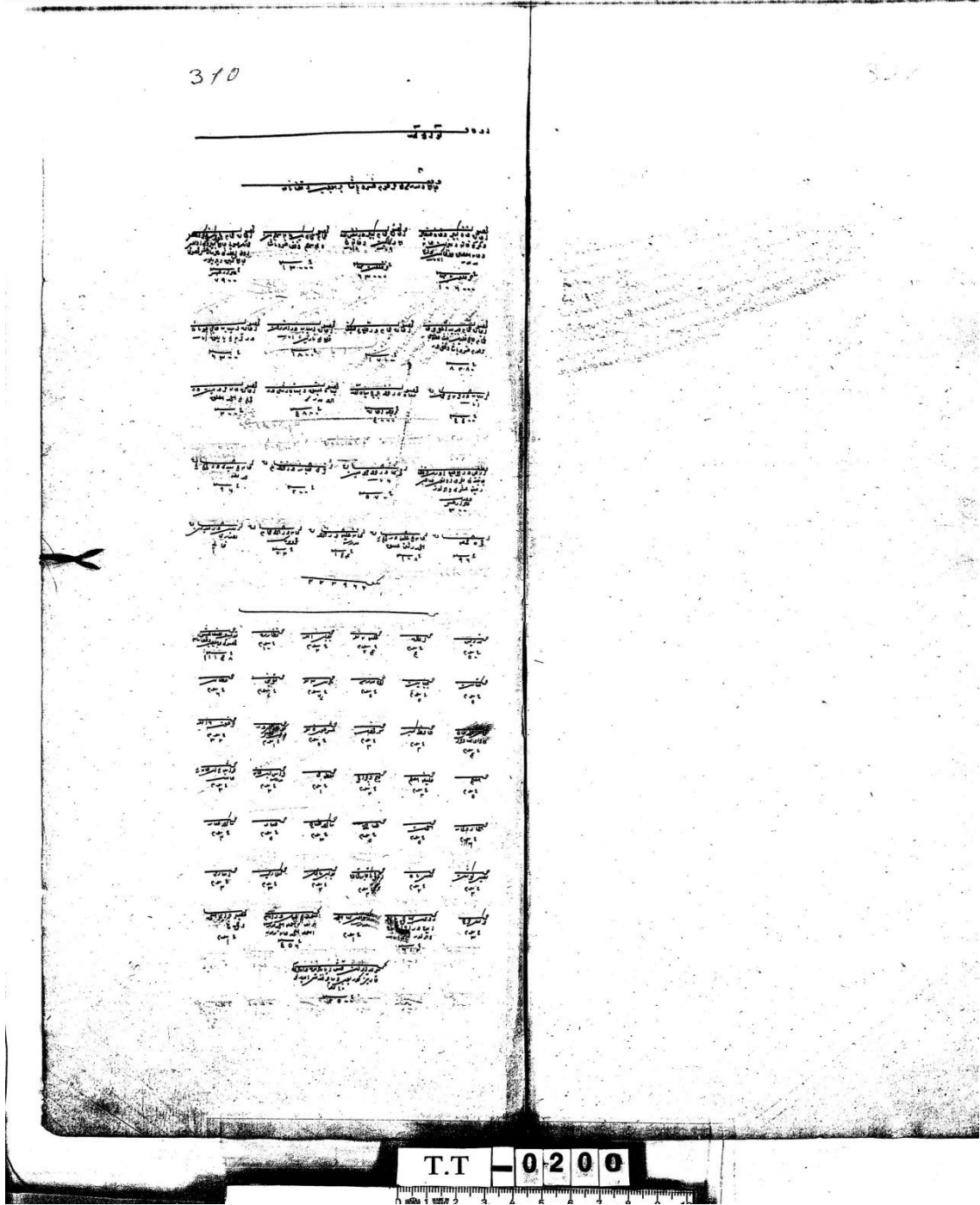
EK-21: Amid Hüsrev Paşa Evkâfının Camii, Medrese ve Tekkesinde Yevmi İki Akçe ve Ta'âmiyyesiyle Şâkird-i Habbâz Olanın Ücretinin Tecdidi.

VGMA, Hurufat Defteri [HD], No. 1085, 13a.

EK-22: 1540 tarihli Diyarbakır Mufassal Tahrir Defteri (1).

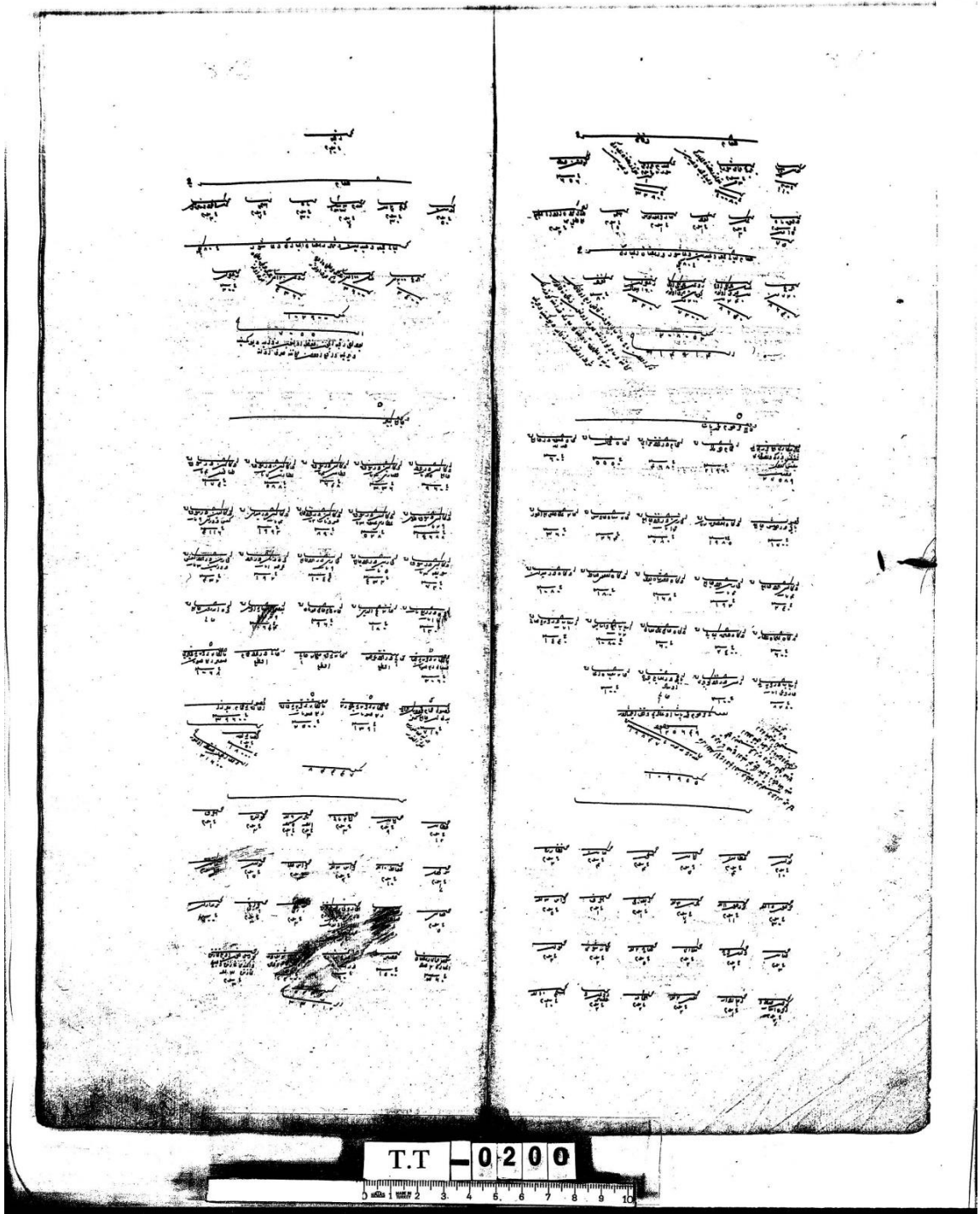
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

COA, Tapu Tahrir Defteri [TTD], No. 200, 310.

EK-23: 1540 tarihli Diyarbakır Mufassal Tahrir Defteri (2).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

COA, Tapu Tahrir Defteri [TTD], No. 200, 311-312.

Evkaf-I Liva-I Amid: Vakf-İ Camii Ve Medrese-İ Merhum Hüsrev Paşa Ber Muceb-İ Vakfname			
Vâridât (Gelirler)	Yıllık Gelirler (Guruş)	İhrâcât (Giderler)	Yıllık Giderler (Guruş)
Mahsul-i İcare-i Han-ı Kebir ve Han-ı Sağır ve Gümrükhane ve Mizanhane Ve Hane-i Ma'sare ve Dekakin	106.000	Ücret-i tedris	18.250
Mahsul-i İcare-İ Hamam-i Kebir Der Nefs-I Amid Ma'a Dekakin	63.0000	Ücret-i i'are	1.460
Mahsul-i Hamam-ı Bican Bey	13.000	Ücret-i talebe iki nefer	8.760
Mahsul-i İcare-i Hamam-ı Mahmud Bey	7.900	Ücret-i bevvab	730
Mahsul-i İcare-i Hamam-ı Cedid El-Ma'ruf Bi-Hamam-ı Hacı Halil	8.280	Ücret-i nezaret	3.650
Mahsul-i İcare-i Hammam Der Kale-i Hisn-i Keyf	1.700	Ücret-i tevelliyet	11.148
Mahsul-i İcare-i Asiyab Der Enderun-i Kale-i Nareyn	1.800	Ücret-i kitabet	1.825
Mahsul-I İcare-i Asiyab-ı Hacı Çoban Der Karye-i Yaylak	6.300	Ücret-i cibayet	1.825
İcare-i Asiyab Der Karye-i Cemuki	4.400	Ücret-i imam-ı medrese	1.825
Mahsul-ı Bostan Der Nezd-ı Burc-ı Siyah-Amid	4.000	Ücret-i te'ezzün, 3 nefer	2.737,5
Mahsul Bostan-ı Atik Ve Bostan-ı Rişi Der Nezd-ı Medrese	4.800	ta'rif	182,5
Mahsul-ı İcare-i Hane-i Merdumiyet Der Mahalle-i Mescid-ı Mu'allak	200	Ücret-i hitabet	2.190
Kıt'a-ı Arz Der Mevzi-i Evsel	300	Ücret-i kiraet-i mevlidhân ma'a çırak ve feraşiye	1.460
İcare-i Mahzenha Der Nezd-ı Merdumiyet	570	Ücret-i hafız-i kütüb	730
İcare-i Furn-ı Habbâz Der Nezd-i Mezbur	200	Ücret-i ?	730
İcare-i Hane-i Seydi Der Mahalle-i Mezbur	96	Ücret-i müşrif, 5 nefer	1.825
İcare-i Mahzen-i Cuma	96	Ücret-i ?	365
İcare-i Hane-i Aliyye Der Mahalle-i Mescid-i Rişiyi Atik	108	Ücret-i cüzhân, 16 nefer	11.680
İcare-i Hane-i Aliyye Der Nezd-i Medrese	144	Ücret-I mu'allim	1.825
İcare-i Hane Der Nezd-i Hamam-ı Mahmud Bey	72	Ücret-i halife-i mu'allim	730
İcare-i Zemin Der Meydan-ı Nasara	Hali	Ücret-i kayyum ve çirağı	730
Yekûn	222.966	Ücret-i neftçi	365
		Ücret-i ferraş-ı ab-hane-i medrese	730
		Ücret-İ ferraş-ı ab-hane-i cabiyet	730
		Ücret-i mimar ve neccar	2.190
	-	Ücret-i meşyehet	1.825
	-	Ücret-i tabbah	1.825
		Ücret-i şakird-i tabbah	1.095
		Ücret-İ habbaz	1.825

		Ücret-i şakird-i habbaz	730
		Ücret-i nakib-i guşt (et)	730
		Ücret-i nakib-i nan (ekmek)	730
		Ücret-i ayakçi ki kab-kacak yıkar	730
		Ücret-i bevvab-i me'kel	730
		Ücret-i kilari	1.095
		Ücret-i anbari	730
		Ücret-i vekili harc	1.095
		Tahmin-i ruğen-i baha-i hucreha her ayda çerağilik yağ	612
		Tahmin-i ruğen-i baha-i mescid-i medrese	365
		Tahmin-i şem-i asel der eyyam-i şerif	456
		Baha-i hasir-i beray-i mescid ve hucreha	365
		Kış eyyamlarında damların karın küreyüb ve sayir hizmeti, 10 nefer	2.500
		Baha-ı guşt (et) bir okka	40.150
		Baha-ı bera-yi şorba, üç menn	10.080
		gayr-i ez Ramazan el-mubarek ve eyyam Cuma ve ideyn; Baha-ı gendüm (buğday) beray-i şorba, fi yevm bir keyl	3.280
		gayr-ı ez-Ramazan el-Mubarek ve ideyn; Baha-i goften-i hinta	656
		Baha-ı dakik-i nan, fi yevm 17 menn	27.375
		Baha-ı nemek (tuz)	730
		Baha-ı nohud	365
		Baha-ı piyaz (soğan) ve magdanos	365
		Baha-ı heyme (odun)	5.475
		Ücret-i hela-yı ... ve oda-yi matbah ma'a	730
		Baha-ı pirinç, 720 menn	8.640
		Baha-ı asel, her gece üç menn	8.640
		Baha-ı ruğen, her gece ikibuçuk menn	7.200
		Baha-ı za'feran, 160 miskal	320
		Baha-ı ?	80
		Yekûn	210.197

EK-24: Hüsrev Paşa Medresesi Müderrisi Olan İbrahim Efendi'nin Vefatıyla Bu Vazifenin Yusuf Efendi'ye Tevcihi.

COA, Vakfiye Defteri [VGMA], No. 230, vr. 95.